

T.C. ANADOLU ÜNİVERSİTESİ YAYINI NO: 3113
AÇIKÖĞRETİM FAKÜLTESİ YAYINI NO: 2027

TÜRK BASIN TARİHİ

Yazarlar

Prof.Dr. Halûk Harun DUMAN (Ünite 1-7)
Prof.Dr. Cem PEKMAN (Ünite 8-9)

Editörler

Prof.Dr. Halûk Harun DUMAN
Yrd.Doç.Dr. Seçil BANAR

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Anadolu Üniversitesine aittir.
“Uzaktan Öğretim” tekniğine uygun olarak hazırlanan bu kitabın bütün hakları saklıdır.
İlgili kuruluştan izin almadan kitabın tümü ya da bölümleri mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt
veya başka şekillerde çoğaltılamaz, basılamaz ve dağıtılamaz.

Copyright © 2014 by Anadolu University
All rights reserved

No part of this book may be reproduced or stored in a retrieval system, or transmitted
in any form or by any means mechanical, electronic, photocopy, magnetic tape or otherwise, without
permission in writing from the University.

UZAKTAN ÖĞRETİM TASARIM BİRİMİ

Genel Koordinatör

Doç.Dr. Müjgan Bozkaya

Genel Koordinatör Yardımcısı

Yrd.Doç.Dr. İrem Erdem Aydın

Öğretim Tasarımcısı

Yrd.Doç.Dr. Seçil Banar

Grafik Tasarım Yönetmenleri

*Prof. Tevfik Fikret Uçar
Öğr.Gör. Cemalettin Yıldız
Öğr.Gör. Nilgün Salur*

Grafiker

Ayşegül Dibek

Kitap Koordinasyon Birimi

Uzm. Nermin Özgür

Kapak Düzeni

*Prof. Tevfik Fikret Uçar
Öğr.Gör. Cemalettin Yıldız*

Dizgi

Açıköğretim Fakültesi Dizgi Ekibi

Türk Basın Tarihi

ISBN
978-975-06-1753-9

1. Baskı

Bu kitap ANADOLU ÜNİVERSİTESİ Web-Ofset Tesislerinde 2.000 adet basılmıştır.
ESKİŞEHİR, Temmuz 2014

İçindekiler

Önsöz viii

Matbaacılık Faaliyetlerinin Gelişimi.....2

I. ÜNİTE

MATBAACILIK FAALİYETLERİNİN GELİŞİMİ.....	3
Basın ve İletişim.....	3
Matbaanın İcadı.....	4
Gutenberg Matbaası	5
Osmanlı Türklerinde Matbaa.....	6
Matbaayı Etkisizleştiren.....	8
Sebepler.....	8
ÖNCÜ MATBAACI: İBRAHİM MÜTEFERRİKA.....	10
MÜTEFERRİKA'DAN SONRAKİ DÖNEM.....	17
Matbaalar.....	20
Çeviriler.....	22
Özet.....	23
Kendimizi Sınayalım.....	24
Okuma Parçası.....	25
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı.....	26
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı.....	26
Yararlanılan Kaynaklar.....	27

Tanzimat Dönemi'nde Basın (1828-1875) 28

2. ÜNİTE

TANZİMAT SÜRECİ VE BASIN.....	29
Resmi Gazete: Takvim-i Vekâyi.....	31
İLK ÖZEL GAZETELER.....	33
İmtiyazlı Gazete: Ceride-i Havadis.....	33
Basın Düzenlemeleri: Matbaa Nizamnamesi.....	33
İbrahim Şinasi ve Özel Türkçe Gazeteler.....	36
YENİ OSMANLILAR BASINI.....	41
Sarıklı İhtilâlcî: Âli Suavi.....	42
Hürriyet Önderi: Namık Kemal.....	45
Hiciv Üstadı: Ziya Paşa.....	47
TAŞRA BASINI.....	48
Azınlıklar Arasında Türkçe Basın.....	49
Mizah Basını.....	50
Özet.....	54
Kendimizi Sınayalım.....	55
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı.....	56
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı.....	56
Yararlanılan Kaynaklar.....	57

3. ÜNİTE**Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde Basın (1876-1907).. 58**

SULTAN II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ'NDE BASIN.....	59
II. Abdülhamid Kimdir?.....	59
Abdülhamid ve Basın.....	61
BASININ KONTROLÜ	63
Matbuat Müdürlüğü.....	63
Sansür Uygulamaları	65
Gazete Kapatma Gerekçeleri.....	66
Kitap Sansürü	67
Yabancı Basının Faaliyetleri	69
Ülkeye Girmesi Yasaklı Yayınlar.....	70
Elçilik Raporları	71
Basını Ödüllendirme	72
SİYASETTEN BESLENEN BASIN.....	74
Jön Türk Basını	74
Jön Türklerin Akıl Hocası: Mizancı Murad	76
SİYASETTEN UZAK BASIN.....	77
Tek Kişilik Yazı Makinesi: Ahmet Midhat	77
Gelenekçi Aydınlar Topluluğu: Ara Nesilciler.....	78
Yenilikçi Aydınlar Topluluğu: Servet-i Fünûncular.....	79
TAŞRA BASINI	81
Mizah Basını	81
Özet	84
Kendimizi Sınayalım	85
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	86
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	86
Yararlanılan Kaynaklar.....	87

4. ÜNİTE**II. Meşrutiyet ve Mütareke Dönemlerinde****Basın (1908-1918) 90**

II. MEŞRUTİYET BASININA GENEL BAKIŞ.....	91
Rakamlarla II. Meşrutiyet Basını.....	93
Fikir Akımları ve Basın	94
BASINDA FARKLI TEMALAR	99
Kadınlara Yönelik Süreli Yayınlar	99
Çocuklara Yönelik Süreli Yayınlar	101
İktisadi Yayınlar.....	101
MİZAH BASINI	102
MÜTAREKE DÖNEMİ.....	104
İşgal Yılları.....	104
İşgale İsyân: Kara Bir Gün	106
Mustafa Kemal ve Basın	107

Savaştan Barışa Türkiye	109
Özet.....	110
Kendimizi Sınayalım.....	111
Okuma Parçası	112
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	113
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	114
Yararlanılan Kaynaklar.....	115

5. ÜNİTE**Millî Mücadele Dönemi ve Cumhuriyet'in İlk Yıllarında****Basın (1919-1928) 116**

MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDE BASIN	117
Dönem Basınının Özellikleri	118
Anadolu Ajansı	119
Basında Kutuplaşma.....	120
Millî Mücadele'yi Destekleyen Yazarlar	122
Millî Mücadele'yi Desteklemeyen Yazarlar.....	125
CUMHURİYET DÖNEMİNİN İLK YILLARI (1923-1928 ARASI)	128
Harf Devrimi Öncesi	128
Harf Devrimi ve Basın	130
Mizah Basını	133
Özet.....	136
Kendimizi Sınayalım.....	137
Okuma Parçası	138
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	139
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	140
Yararlanılan Kaynaklar.....	140

6. ÜNİTE**Cumhuriyet Dönemi (1980 Öncesi) 142**

CUMHURİYET DÖNEMİ (1980 ÖNCESİ).....	143
TEK PARTİLİ YILLAR	143
1930-1945 Arası	143
II. Dünya Savaşı Yılları	146
Tan Olayı.....	148
ÇOK PARTİLİ YILLAR (1946-1960).....	150
6-7 Eylül Olayları.....	153
Basın Yasakları	153
DARBELER VE DÜZENLEMELER DÖNEMİ (1960-2000)	155
1960'lı Yıllar	155
27 Mayıs Darbesi	156
Sağ-Sol Ayrışması	158
1970'li Yıllar	160
Özet	164
Kendimizi Sınayalım	165

Okuma Parçası	166
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	167
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	167
Yararlanılan Kaynaklar.....	168

7. ÜNİTE

Cumhuriyet Dönemi Basını (1980 Sonrası)..... 170

CUMHURİYET DÖNEMİ BASINI (1980 SONRASI)	171
Darbenin Ayak Sesleri.....	171
12 Eylül Darbesi.....	172
1990 Sonrası.....	178
Ansiklopedi Savaşları	180
Ekonomik Buhran	180
BASININ SEKTÖREL YAPISI.....	183
Basın ve Sosyo-Kültürel Değişim	185
Madalyonun Diğer Yüzü.....	186
Günümüz Basını.....	188
Özet	191
Kendimizi Sınayalım	192
Okuma Parçası 1.....	193
Okuma Parçası 2.....	193
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	194
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	194
Yararlanılan Kaynaklar.....	195

8. ÜNİTE

Çok Partili Dönemden 2000'lere Basın-Yayın Alanında

Yapısal Değişim ve Yasal Düzenlemeler..... 198

1945-1950 DÖNEMİ: ÇOK PARTİLİ SİYASİ YAŞAMA GEÇİŞ	199
1950-1960 DÖNEMİ: DEMOKRAT PARTİ VE BASIN-YAYIN	200
27 Mayıs Müdahalesi, Yeni Anayasa, Basın-Yayın Düzeni ve Yapısı.....	202
12 Mart Muhtırası'ndan 12 Eylül Darbesi'ne.....	205
12 Eylül ve Sonrası: Kırılma ve Dönüşüm.....	208
BASIN-YAYIN YASALARI.....	213
5187 Sayılı Basın Kanunu	213
6112 Sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri	
Hakkında Kanun	214
Özet.....	216
Kendimizi Sınayalım.....	217
Okuma Parçası	218
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	218
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	218
Yararlanılan Kaynaklar.....	219

Basından Medyaya	220
BASIN-YAYIN ALANINDA GÜNCEL GELİŞMELER VE SORUNLAR	221
Bol Renkli ve Sayfalı Basın.....	225
Masaüstü Yayımcılık.....	226
Futbol Ekseninde Spor Gazeteciliği	227
Basın ve Ekonomi İlişkileri	228
Köşe Yazarlığı ve Yazıları.....	230
Medya Holdingleri.....	231
Basında Tiraj ve Güvenilirlik Sorunları.....	234
İnternette Gazeteler ve Gazetecilik.....	236
Özet.....	239
Kendimizi Sınayalım.....	240
Okuma Parçası	241
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	241
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	241
Yararlanılan Kaynaklar.....	242

9. ÜNİTE

Önsöz

Yapılan araştırmalar, insanlık tarihinin, çeşitli dönemlerde üç önemli gelişme sayesinde değişip yeni bir evreye girdiğini gösterir. Bu gelişmeler; barut, pusula ve matbaanın icadıyla bunların kullanım alanlarının yaygınlaşmasıdır. Matbaanın icadı 1450'li yıllara dayanır. Ondan önce insanlar düşüncelerini el yazmaları yoluyla veya iptidai baskı yöntemleriyle çoğaltırlar. Bunlar sayıca fazla olmadığı için yazılı bilgiler çok sınırlı kalır. Modern anlamda matbaa makinesi, basım işlemlerinin daha hızlı ve ucuz yapılmasını sağlar. Böylece matbaada basılan eserlerin sayısı artar ve dağıtım alanı büyüdüğü için bilgi de haliyle genişler.

Bu önemli buluş Osmanlı ülkesinde ilk önce azınlıklar tarafından kullanılır. İspanyolların zulmünden kaçan ve Osmanlı ülkesine sığınan Museviler 1492 yılında yarılarında matbaa makineleri getirerek bu icattan yararlanırlar. Sonraki yıllarda Rum ve Ermeniler de matbaadan yararlanarak kendi dillerinde gazete ve kitaplar çıkarır, toplumları arasında dayanışmayı sağlarlar.

Osmanlı'nın asıl unsurunu oluşturan Türkler arasında matbaacılık ancak 1720'li yılların sonuna doğru başlar. Matbaanın Osmanlı Türkleri arasında geç başlama sebepleri arasında ekonomik yapı, lonca sisteminin engellemeleri ve okur kitlesinin azlığını saymak gerekir. Örneğin 1860'tan sonra çıkan gazetelerin çoğu yeterli sayıda okur bulunamadığı için kısa sürede kapanır. Okur olsa bile gazetelerin dili Türkçeden ziyade, Arapça-Farsça sözcük, tamlama ve terkiplerle dolu ağdalı bir Osmanlıcadır. Her okur-yazarın anlayamayacağı bu dil gibi, kullanılan alfabenin sebep olduğu güçlükler de basın hayatını olumsuz etkiler.

Bu kitapta "Türk Basın Tarihi" 9 üniteye ele alınmıştır. Birinci ünite "Matbaacılık Faaliyetlerinin Gelişimi" başlığını taşır. Burada yazılı iletişime geçiş süreci açıklanmakta, Osmanlı'da matbaacılığın başlaması hakkında bilgiler verilmekte ve bu dönemde kurulan matbaalar anlatılmaktadır.

İkinci ünite "Tanzimat Dönemi'nde Basın (1828-1875)" konusu işlenir. Osmanlı Devleti'nde yenileşme süreci ve ilk gazetelerin çıkışı hakkında bilgiler verilmektedir. Ayrıca, bu dönemde gerçekleşen basın düzenlemeleri ele alınmaktadır.

Üçüncü ünite "Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde Basın (1876-1907)" konusuna ayrılmıştır. II. Abdülhamid'in yönetim anlayışının yanı sıra dönem basınının özellikleri, yurtiçi ve yurtdışı basının kontrolü ile yasaklanan ve yakılan yayınlara dair bilgiler bu üniteye verilmektedir.

Dördüncü ünite "II. Meşrutiyet ve Mütareke Dönemlerinde Basın (1908-1918)" konusu anlatılmaktadır. II. Meşrutiyet dönemi yayıncılık hayatı ve bu dönemde ortaya çıkan fikir akımlarının basına yansımaları üzerinde durulmaktadır.

Beşinci ünite "Millî Mücadele Dönemi ve Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Basın (1919-1928)" başlığını taşır. Bu bölümde Millî Mücadele Dönemi'nde yaşanan siyasi gelişmeler ve basın-yayın hayatı anlatılır. Millî Mücadele'yi destekleyen veya karşı çıkan yazarlar hakkında bilgi verilir ve 1928 yılında gerçekleşen Harf Devrimi'nin basına yansımaları anlatılır.

Altıncı ve yedinci ünitelerde Cumhuriyet Dönemi basını ele alınmaktadır. 1980 dönemi esas alınarak bu yılın öncesi ve sonrası birbirini takip eden ünitelerde ayrıntılı olarak işlenmektedir. Tek partili dönemden çok partili döneme geçiş süreci ve basın hayatının etkilendiği politik gelişmeler bu ünitelerin konusunu oluşturur. Basının sektör yapısı ile ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel değişimlerde oynadığı roller üzerinde durulur.

Sekizinci ünite de çok partili demokrasiye geçiş, Demokrat Parti iktidarı, 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül müdahaleleri ve sonrasındaki neo-liberal iktidarlar dönemi değişimlerin; basın yayın alanını düzenleyen, hem anayasal ve yasal değişiklikleri kapsayan mevzuat hem de sektörün ekonomik ve teknolojik anlamdaki yapılanma ve yenilenmesinde oynadığı rol üzerinde durulmaktadır.

Dokuzuncu ünite de ise 1990'lı yıllardan günümüze özel televizyon ve radyoların, teknolojik ilerlemelerin, basın ve gazetecilik üzerindeki etkisine, medya holdinglerinin etkilerine, spor, ekonomi ve internet gazeteciliğinin önemine değinilmiştir. Dünyaya egemen olan görsel kültüre uyum sağlamak, diğer medya sahiplikleri içerisinde yer alıp onlarla rekabet edebilmek için basın sektörü ve gazeteciliğin gösterdiği değişim anlatılmıştır.

Batı medeniyetinin gelişmesinde önemli rol oynayan matbaanın, Türkler tarafından geç benimsenmesi, sonraki yıllarda karşılaşılan olumsuzlukların başlangıcını oluşturur. Bir noktada Türkler medeniyet trenini matbaayı geç kabul ederek kaçırlar. İbrahim Müteferrika Matbaası 1729 yılında faaliyete başlamasına rağmen Türkler arasında basın-yayın hayatındaki ciddi canlanma 1860'larda, yani ilk özel gazetelerin çıktığı yıllarda gerçekleşmeye başlar.

1900'lü yılların başında keşfedilen ışığın ve sesin gücü yayıncılık alanında yeni gelişmelere yol açar. 1950'li yıllarda radyo yayıncılığı, 1960'lı yıllarda ise televizyon yayıncılığının ilk adımları Türkiye'de atılır. 1980-1990'lı yıllar ise internet ortamında gelişen basın-yayın faaliyetlerinin ve "medya" olgusunun ön plana çıktığı dönemler olur. Teknolojik ve bilimsel gelişmelerin belki de en fazla etkilediği alanlardan biri olan medya sektörü, "Dünyanın sonu gelmedikçe yayını kapatmayacağız." sözüyle tanınan CNN International'ın efsanevi patronu Ted TURNER'in vurguladığı gibi, sonsuza kadar yaşayacak bir sektör olarak hayatımızdaki vazgeçilmez yerini alır.

Başarı ve esenlik dileklerimizle...

Editörler

Prof.Dr. Halûk Harun DUMAN

Yrd.Doç.Dr. Seçil BANAR

TÜRK BASIN TARİHİ

Amaçlarımız

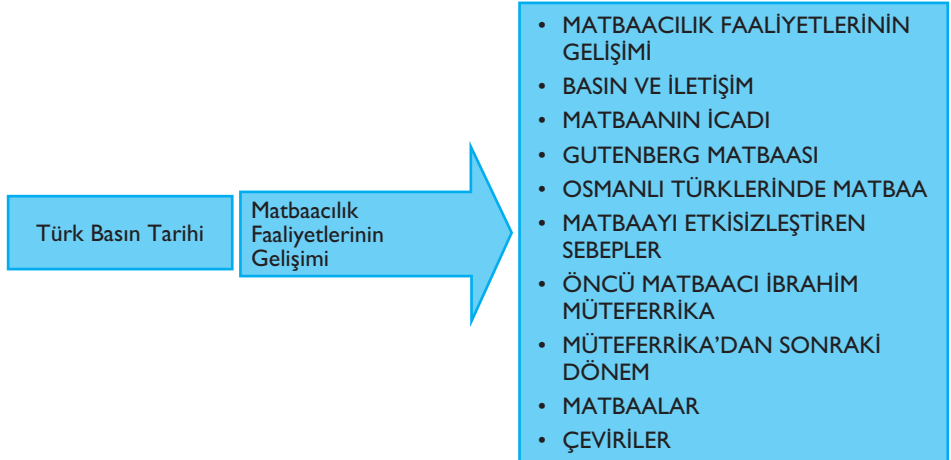
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- İnsanlık tarihinde yazılı iletişime geçiş sürecini açıklayabilecek,
- Osmanlıda matbaacılığın başlaması konusunu değerlendirebilecek,
- Osmanlı Dönemi'nde kurulan matbaalar hakkında görüş açıklayabilecek,
- Cumhuriyet Dönemi öncesi yayıncılık hayatını yorumlayabilecek, bilgi ve beceriler kazanabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- İletişim
- Kapitulasyonlar
- Müstensih
- Papirüs
- Parşömen
- Sahaf
- Tipografi
- Ulema

İçindekiler

Matbaacılık Faaliyetlerinin Gelişimi

MATBAACILIK FAALİYETLERİNİN GELİŞİMİ

Basın ve İletişim

Günümüzde iletişim teriminin kapsamında yer alan basın-yayın faaliyetleri tarihsel bakımdan oldukça eskiye dayanan bir geçmişe sahiptir. Basının gelişim sürecini incelemeye geçmeden önce iletişimin önemi hakkında kısaca durmak yararlı olacaktır. Bilindiği gibi iletişim, insanoğlu için vazgeçilemez ihtiyaçların başında gelmektedir. Geçmişini anlamak, gelecek hakkında tasarımlar yapmak ve konumunu daha sağlamlaştırmak için insanın etrafında olan bitenden haberdar olması gerekir. Doğal olarak bu, zaman içinde kendine özgü haber alma vasıtaları geliştirmesine neden olur. Örneğin, tarihin karanlık dönemlerinde insanların birbirleriyle çeşitli işaretler yolu ile iletişim kurdukları bilinmektedir. Mağaralara çizilen resimler, yollara konulan işaretler ve deneme-yanılma sonucu geliştirilen vasıtalarla haberleri iletmışlerdir. İlkel kabileler tamtamlar, duman işaretleri veya benzer vasıtalarla uzaktaki insanlarla ilgi kurmuşlardır. Haber güvercinlerini kullanan insanlar, önlerinde engel oluşturan mekâna karşı büyük bir zafer elde etmişlerdir.

Henüz yazının icat edilmediği dönemlerde, haberciler ezberlerinde taşıdıkları bilgileri yaya olarak bir yerden başka bir yere taşımışlardır. Örneğin, İnkaların haberleri hızlı iletmek için habercilere ait özel yollar yaptıkları ve bunun 2500 km. uzunluğa ulaştığı bilinmektedir. Eski çağlarda haber iletmenin ironik bir diğer örneği, M.Ö. 490 yılında Grek (Eski Yunan) ve Pers orduları arasında gerçekleşen Maraton Savaşı sırasında yaşanır. Pheidippides adlı haberci Grek ordusunun zafelerini Atina'ya iletmek için kilometrelerce koşar. Tam zafer haberini verecekken yorgunluktan düşüp ölür. Günümüzde yapılan maraton koşularının bu olaydan esinlenerek isimlendirildiği bilinmektedir.

Zaman içinde yazının icadıyla birlikte bilgilerin kaydedilmesi, daha farklı ve hızlı yollarla iletilmesi sonucunu ortaya çıkarır. Ancak, insanın mekân ve zamana karşı meydan okuyucu tavrı, belki de en açık biçimde iletişim alanında görülür. Yazının icadından sonra haber kanalları gelişir ve çeşitlenir. İnsanlar yazmak için kil tabletlerden kâğıda geçinceye kadar farklı yollar ve yöntemler denerler.

İletişimin bir sektöre dönüşme sürecinde Türklerin de kullandıkları atlı ulak sistemi en yaygın örneklerden biri haline gelir. Bu sistemde ulak, tatar veya peyk adı verilen görevliler, aldıkları haberleri çeşitli duraklarda mola verip at değiştirerek

hedefine ulaştırırlardı. Haberlerin çoğu zaman geç ulaştırılmasına rağmen bu sistem, uzun yıllar insanlar tarafından kullanıldı. Ancak yeni buluşlar, iletişimin hem felsefesini, hem de yöntem açısından çehresini değiştirdi.

Matbaanın İcadı

Dünya tarihi üzerine yapılan araştırmalar, insanlık tarihinin üç önemli gelişme sayesinde değiştiğinden ve yeni evrelere girdiğinden bahsederler. Bunlardan biri pusulanın, diğeri barutun ve bir diğeri de matbaanın bulunmasıdır. Pusulanın bulunması yeni yerler, yeni yollar ve bilinmeyen kıtaların keşfedilmesini sağlar. Barutun bulunması ise etrafı taş duvarlarla örülü kale devletlerinin ortadan kalkmasına yol açar.

Basım teknikleri gelişmeden önce insanlar düşüncelerini el yazmaları yoluyla çoğaltırlardı. MÖ 3000 yıllarında yazıyı bulan eski Mısırlılar yazılarını taşlara, kil tabletlere, sonraki yıllarda da Nil kıyısından elde ettikleri papirüs bitkisinin yapraklarına yazarlardı. Papirüsün Mısır dışına çıkarılması yasaklanınca insanlar yazı yazmak için farklı ürünler kullanma yoluna gittiler. İzmir'in Bergama ilçesinde koyun, keçi, dana vs. gibi hayvanların derilerinden üretilen parşömenler kullanılmaya başlandı. Bunlar pahalıya mal oldukları için sayıca fazla üretileniyordu. Bu tür malzemeye yazılan bilgiler daha çok fermanlarla sınırlı kalmaktaydı.

MS II. yy.da Çinlilerin sınaama-yanılma yoluyla ilk blok basım işlerini gerçekleştirdikleri, paçavralardan oluşan kâğıt ve mürekkep kullandıkları bilinmektedir. Bu uygulamayı geliştiren ve müteharrik (hareketli) harflerle basım işini gerçekleştirenler ise Uygur Türkleridir. 1902-1907 yılları arasında yapılan araştırmalarda Turfan bölgesinde Uygur Türkçesine ait sert ağaçtan yapılmış yüzlerce harf bulunur. Ağaç harflerin dünya matbaa tarihinde kullanılan en eski harfler olduğu bilinmektedir. Bunun yanında Çinlilerin kullandığı kâğıtların daha kaba ve kalın, buna mukabil Uygur Türklerinin kullandığı kâğıtlarınsa daha ince ve kaliteli olduğu tespit edilir. Uygurların ayrıca baskı işinde minyatürlere ve tezhibe yer vermesi onların bu alandaki hünelerinin ileri derecede olduğunu göstermektedir (BİNARK 2002: 441-448). Uygurlar matbaayı daha çok kutusal saydıkları metinleri çoğaltmakta kullandılar. Sonraki yüzyıllarda Doğu Avrupa ve Kuzey Afrika'ya göç ederken basım aletlerini de yanlarında götürdüler. Ağaç baskı bloklar zamanla yerini mermer, demir ve döküm malzemesine bıraktı. Bu uzun geçiş sürecinin ardından modern anlamda matbaanın bulunması ancak 1450'li yıllarda gerçekleşir.

SIRA SİZDE

1

Basım tekniği gelişmeden önce insanlar düşüncelerini neye yazardı?

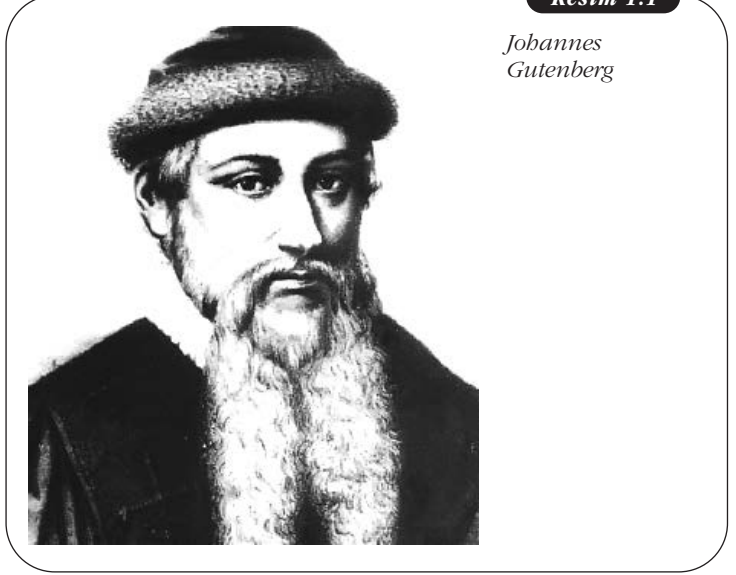
MAKALE

Uygur Türklerinde matbaacılık konusunda şu makaleyi okuyunuz: Binark, İsmet (2002). "Uygurlarda Matbaa", Türkler, c. 3, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Gutenberg Matbaası

Almanya'da kuyumculuk yapan Johannes Gutenberg'in doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Soylu bir aileden gelen Gutenberg, kuyumculuğun yanı sıra ayna yapımı ve değerli taş işlemeciliğinde ustaydı. Matbaa ile ilgili çalışmalarını ortaklarından gizli olarak sürdüren Gutenberg, 1448 yılında bu iş için dönemin ünlü zengin yatırımcılarından Johann Fust'tan basım araç-gereçlerini teminat göstererek borç para aldı. Bu işin geleceği konusunda ikna olan Fust, iki yıl sonra daha fazla para yatırarak işe ortak oldu. Gutenberg, o zamana kadar kullanılmayan bir yöntem geliştirmeyi başardı. Yazı karakterlerinin dökülebileceği bir alaçımla dişi kalıplar (matris) oluşturdu. Bunun yanı sıra kâğıt yapımında kullanılan makineleri bir araya getirerek mürekkeple basılabilen ve sonraki yüzyıllarda kullanılan tipografik tekniğine imzasını attı.

Resim 1.1

Johannes
Gutenberg

Çağın göre son derece modern olan bu matbaa makinesinin icadından sonra bilgilerin çoğaltılması daha da kolaylaştı ve hızlandı. Böylece matbaada basılan eserlerin sayısı arttı ve dağıtım alanı genişlediği için bilgi de haliyle genişledi. J. Gutenberg, bütün bu çabalarına rağmen büyük sıkıntılar yaşadı. Borçlandığı banker Fust ve damadı matbaa makinelerine el koydular. Hayatının son yıllarında görme yeteneğini kısmen kaybeden Gutenberg, 1468 yılında, arkasında bütün insanlık tarihi için çok önemli bir buluş bırakarak hayata veda etti.

Bu yeni baskı makinesi Osmanlı ülkesinde ilk önce azınlıklar tarafından kullanıldı. İspanyol zulmünden kaçan ve Osmanlı ülkesine gelen Museviler 1492 yılında yanlarında matbaa makineleri getirerek bu keşiften yararlandılar. İstanbul dışında yoğun olarak yaşadıkları Selanik, Edirne ve İzmir'de de matbaalar kurup İbranice, İspanyolca, Yunanca ve Latince eserler bastılar. İlk Ermeni matbaası Venedik'ten gelen Abgar Dpir Toxatec tarafından 1567 yılında İstanbul'da kurulur. 1567-1569 yılları arasında bu matbaada 5 kitap basılır. Matbaacılık mesleğini seven ve bu sayede cemaatleri arasında kültürel dayanışmayı güçlendiren Ermeniler bu işi meslek ve ticaret haline dönüştürür. 1684 yılında Grigor Marzwanec Matbaası kurulur. 1700 yılında kurulan Astuacatur Kostandnupoles Matbaası 150 yıl faaliyetini sürdürür. Yine Yohannes Muhentisean ve Polos Arapyan nesih ve talik yazıların basım tekniğini geliştiren çalışmalar yaparlar. Arapyan'ın bu alandaki çalışmalarını takdir eden II. Mahmut, 1816 yılında onu devlet matbaasına yönetici olarak atar. Ermeniler arasında matbaacılığın gelişmesi ile ilk resimli İncil 1705 tarihinde İstanbul'da basılır (AKBULUT 2002: 920).

Resim 1.2

Ortaçağda bir matbaa.

Azınlıklar arasında matbaacılığın gelişmesinde dini kurumların ve din adamlarının büyük etkisi olur. Örneğin Rum rahip Nikomdemos Metaksas, Londra'dan satın aldığı matbaa makinesini Ortadoks Patriği ve Hollanda elçileri yardımıyla 1627 yılında İstanbul'a getirir. Beyoğlu'nda kurulan basımevi bir yıl kadar çalışır. Burada basılan ilk eser *Court Traite Contre Les Juifs (Müseviler Aleyhine Bir Risale)* isimli kitapçıktır. Cizvitlerin kışkırttığı yeniçeriler matbaayı tahrip ederler. Bu olay nedeniyle hakkında yasal işlem yapılan Metaksas beraat etmesine rağmen, matbaasını da yanına alarak İstanbul'dan ayrılır (ARSLAN 2005: 28). 1700'lü yıllarda özellikle Fener Rum Patrikliği'nin çalışmalarıyla Rumlar arasında matbaacılık gelişir ve etkin bir faaliyet alanına dönüşür.

Gayrimüslimlerin matbaalarında Arapça ve Türkçe yayın yapmaları yasaklanmıştı. Bunun dışında matbaalara herhangi bir denetim veya müdahale yapılmamaktaydı. Ancak zaman içinde Hristiyanlık konusunda kitapların, özellikle de İncil'in Arapça ve Türkçe basılması ve bunların propaganda çalışmalarında kullanılması tepkiyle karşılandı. Bu nedenle II. Mustafa (1664-1703) döneminde bu tür yayınların toplanmasına ve sorumluların cezalandırılmasına hüküm verildi. Türk matbaacılık tarihi konusunda yazılmış bir esere göre 1494-1729 yılları arasında İstanbul, Selanik ve Halep merkezli toplam 37 basımevinin faaliyette olduğu tespit edilmiştir (ERSOY 1959: 51-53). Azınlıkların, yüzlerce yıl önce kendi dillerinde gazete ve dergi çıkardıkları, kitaplar basarak kendi toplumları arasında kültürel ve ekonomik anlamda güçlü bir dayanışma sağladıkları anlaşılmaktadır.

SIRA SİZDE

2

Gutenberg tarafından geliştirilen matbaa makinesi Osmanlı ülkesinde ne zaman kullanılmaya başlandı?

Osmanlı Türklerinde Matbaa

Osmanlı'nın aslı unsurunu oluşturan Türkler matbaaya ancak 1700'lü yıllarda ulaşabildi. İlk olarak 1727 yılında İbrahim Müteferrika'nın girişimiyle matbaa kurul-

maya başlandı ve iki sene sonra faaliyete geçti. Bu tarihten günümüze kadar geçen 285 yıllık süreç Türk basın-yayın tarihinin gelişimini kapsar. Bu gelişim içinde matbaacılık, kitap, gazete ve dergi basımı öne çıkan faaliyetler arasında yer alır.

Osmanlı Türkleri arasında matbaacılığın başlaması ve gelişmesi hakkında çok sayıda araştırma bulunmaktadır. Makaleler, bildiriler, ansiklopedi maddelerinin yanı sıra müstakil kitaplarla da konu ayrıntılı bir şekilde incelenmeye çalışılmıştır. Ancak bu ilk dönem hakkında hâlâ

Şekil 1.3

İbrahim
Müteferrika
(1674-1747).

karanlıkta olan bilgilerin bulunduğu dikkatlerden kaçmaz. İlk dönem matbaacılık faaliyetleri ile ilgili araştırmalarda genellikle iki sorunun cevabı aranır. Bunlardan ilki Türkler arasında matbaacılık niçin geç başlamıştır; diğeri ise İbrahim Müteferrika kimdir?

İlk Türk matbaası hakkında bilimsel araştırmalar yapan Fransız Henri Omont, 1895 yılında yayımladığı çalışmasında XVIII. yy. İstanbul’unda basın-yayın faaliyetlerini irdeler. Yazar makalesinde, 1727 yılında Fransız basınında çıkan yazılar ışığında ilk matbaanın açılması ve statüsü hakkında bilgiler verir. Bu çalışmanın ardından zaman içinde konuyla ilgili özellikle Alman ve Fransız araştırmacıların çalışmalar yaptıkları görülür. Osman Ferid ve Reşat Ekrem (Koçu) tarafından yayımlanan *Osmanlılarda Sanat-ı Tıbaat* (İstanbul 1910) adlı çalışma ise matbaacılığın kuruluşu ve gelişmesiyle ilgili yapılmış muhtasar bir yayın olarak karşımıza çıkar (SABEV 2006: 47-48).

Türkler arasında matbaacılığın geç başlamasıyla ilgili yapılan değerlendirmelerden büyük bir kısmı somut tarihî gelişmelerden ziyade soyut ve subjektif görüşlere dayanır. Bu görüşleri şöyle maddeleştirebiliriz:

1. Her türlü yeniliğe karşı olan ulema sınıfının etkisi,
2. Matbaanın kurulmasıyla işlerini ve dolayısıyla kazançlarını kaybedeceklerinden korkan hattat ve müstensihlerin bu konudaki tepkileri,
3. Osmanlıda okuma-yazma oranının düşük olması ve basılı kitabı satın alıp okuyacak insanların sayısının azlığı.

Başta devlet adamları olmak üzere, din adamları ve ulema arasında matbaanın ülkeye erken girmesine karşı olan bir grup vardı. Bunun sebebi, bilginin tabana yayılması ile kendi itibarlarının ortadan kalkacağına veya kendi iktidarlarının başkaları tarafından da paylaşılabilceğine inanmalarıydı. Ancak bunun tersini düşünen ulemanın da azımsanmayacak derecede olduğu bilinmektedir.

O zamana kadar yazının daha çok, hattatlar, müstensihler veya devatçılar (divitçiler) kanalıyla çoğaltılması nedeniyle bu grupta yer alan meslek sahipleri büyük bir kitleyi teşkil etmekteydi. Doğal olarak bu insanlar maddî çıkarlarının zedelenmesini istemezlerdi. Özellikle bunlar loncalar kanalıyla çok etkin birer kurum haline dönüşmüşlerdi. Matbaanın kurulduğu yıllarda imparatorluğun başkenti olan İstanbul’da sayıları 90 bine yaklaşan hattat bulunmaktaydı. Hattatlar kitaba değil, kitabın matbu olarak basılmasına karşı çıkmaktaydılar (BAYSAL 2010: 68).

Kitap okuma alışkanlığı bulunmayan eski toplumda bilgiler daha çok kulaktan dolma, usta-çırak ilişkisine dayanan yöntemlerle elde edilmekteydi. Camilerde imamlar; köy odaları, kahvehane ve kiraathanelerde ise bir kişi kitabı okur, diğerleri dinlerdi. Bu nedenle bizzat okuyarak ihtiyaç giderme alışkanlığı henüz gelişmemişti. Hatta “hekatçı” (hikâyeci) adı verilen kişiler, binlerce sayfayı tutan Kerem ile Aslı, Ferhat ile Şirin, Battal Gazi, Zaloğlu Rüstem, Köroğlu vs. gibi geleneksel hikâyeleri ezbere anlatarak geçimlerini sağlardı. Bu da yüzyıllara dayanan şifahî kültürün etkisini devam ettirdiğini göstermektedir.

Hattat: Özel olarak hazırlanmış ve kesilmiş kâğıt kalemler kullanılarak Arap harfleriyle güzel yazı yazan ve yazma işine estetik boyut kazandıran insanlar.

Müstensih: Bir kitabı veya belgeyi el yazısı yoluyla aynen kopya eden, çoğaltan kişi.

Devatçı: Divit takımı kullanarak yazıları çoğaltan kişi, katip. Sarayda veya dairelerde yazı takımlarına bakan görevli. Devât-dâr diye de adlandırılmaktadır.

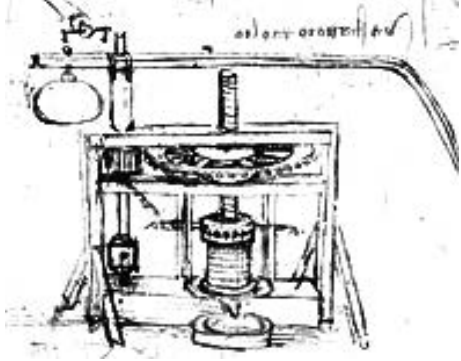
Matbaayı Etkisizleştiren Sebepler

Kurulan ilk matbaanın neden geciktiği ve fazla etkili olmadığı hususu tartışılan konular arasında yer alır. Niyazi Berkes'e göre matbaanın etkili olmamasının ar-

dında üç temel sebep yatar. Bunlar teknolojik gerilik, kâğıt üretimindeki zorluklar ve okur-yazar kitlesinin yetersiz olmasıdır (Zikreden SABEV 2006: 65). Gerçekten de bırakın 1720'li yılları 1860'lı yıllara gelindiğinde bile Osmanlı Vilayet Matbaaları'nda çalışanların büyük bir kısmının gayrimüslim olduğu görülür. Diğer bir söyleyişle matbaacılık teknik bir bilgi gerektirmekteydi ve bu bilgiye sahip insan sayısı ise Türkler arasında yok denecek kadar azdı. Hatta bazı devlet adamları

Resim 1.4

Elle çevrilerek sıkıştırma yapan matbaa presi.

Müteferrika'dan çok önce matbaa kurma girişiminde bulunsalar da yetişmiş eleman olmadığı için bunu başaramazlar.

Berkes'in işaret ettiği bir diğer engelleyici husus da yeterli miktarda kâğıdın üretilmemesiydi. Matbaacılığın en temel girdilerinden biri olan kâğıdın Türkler tarafından kullanılması ve üretilmesi başlı başına inceleme konusu olmaya layıktır. Burada kısaca üzerinde durmakta yarar görüyoruz. Yukarıda temas edildiği gibi Eski Mısırlılar, yazı yazmak amacıyla Nil Nehri kıyılarında yetişen papirüs adlı bitkiden hazırladıkları yaprakları kullandılar. Sonraki yıllarda Romalılar farklı ağaç türlerinden kâğıt elde ettiler. Bükülebilen ilk parlak kâğıt imali ise Çinlilere aittir. 750'li yıllarda Araplar tarafından esir alınan Çinliler Semerkand, Bağdat ve Şam'da ilk kâğıt imalathanelerini kurdular. Malazgirt Zaferi'yle (1071) Anadolu'ya yayılan Türklerin imalathaneler kurarak bu alanda üretim yaptıkları tahmin edilmektedir. Bu imalathaneler zamanla Anadolu'nun farklı şehirlerinde de kuruldu. Hatta İkinci Haçlı Seferi'nde (1147-49) Türklerle esir düşen Avrupalılar kâğıt imalathanelerinde çalıştırıldı. Bunlar esirlikten kurtulunca ülkelerine döndüler ve burada kâğıt imalathaneleri kurarak Avrupa'da kâğıtçılık sektörünün gelişmesinde önemli rol oynadılar.

Osmanlı ülkesinde kâğıt 1453 yılından beri Beykoz, Kâğıthane ve Bursa'da üretilmekteydi. Ancak bunlar matbaadan ziyade müstensihler tarafından kullanılmak için üretilen özelliklere sahipti. Matbaada kullanılabilecek kâğıtlar daha çok yurt dışından ithal edilmekteydi. Bu da basılan kitap veya dökümanın pahalı satılmasına sebep olmaktadır. Bu güçlüğü ortadan kaldırmak için 1741 yılında, yine İbrahim Müteferrika'nın girişimleri ile Yalova'da Yalakâbad Kağıthanesi kurulur. Polonya'dan getirilen üç kâğıt ustası burada çalıştırılır. 10-15 yıl faaliyetini sürdüren bu imalathanenin emirliğine 70 yaşını aşmasına rağmen, 1744 yılında İbrahim Müteferrika tayin edilir. Müteferrika Matbaası'nda hazırlanan kitaplar ve diğer çalışmalar burada üretilen kâğıtlara basılır.

Zaman içinde kâğıt imalathaneleri kapitülasyonlar ve yabancılara tanınan ayrıcalıklar nedeniyle fazla gelişemedi, kapanmak zorunda kaldılar. 1798 yılında Louis Robert tarafından geliştirilen ilk kâğıt makinesi Osmanlı ülkesine ancak 48 yıl sonra girebildi. Özel teşebbüs tarafından 1846 yılında İzmir'deki Halkapınar'da ilk kâğıt makinesi kuruldu. Buharla işleyen bu tesisin geleceğinden korkan Avrupalı

kâğıt tüccarları fiyatlarda indirim yaparak üretimi baltalamaya çalıştılar. Bunun sonucunda tesis 6 ay sonra kapanmak zorunda kaldı. 1887 yılında başmabeyinci Osman Bey her türlü kâğıt imal eden bir fabrika kurmaya teşebbüs etti. Bu amaçla 300 bin altın lira sermayeli bir şirket oluşturuldu. Beykoz'da kurulan Hamidiye Kâğıt Fabrikası'nda üretilen kâğıtlar kısa zamanda iç piyasada aranılan ürünler oldu. Ancak böylesine önemli bir piyasayı Türklere kaptırmak istemeyen Batılılar bu kez I. Dünya Savaşı'nı fırsat bildiler. Savaş malzemesi yapılacak gerekçesiyle Osmanlı müttefikleri fabrikayı 1915 yılında parçaladılar ve mekanik aksamalarını söküp götürdüler. Böylece kâğıt üretimi bir kere daha Batılı tekellerin eline geçmiş oldu. Osmanlı'nın kâğıt sanayisi yaptığı iki ileri bir geri hamleler başarısızlıkla sonuçlandı. Modern kâğıt fabrikalarına geçiş ise ancak Cumhuriyet'ten sonra 1936 yılında gerçekleşebildi.

Okur-yazar kitesinin yetersizliğinin ardında yatan en önemli sebep Osmanlı Türkçesinde yazı dili ile konuşma dili arasındaki farka dayanmaktadır. Sosyal hayatta konuşulan dille, edebî veya bürokratik dil arasında anlaşılmaz derecede farklılıklar göze çarpıyordu. Örneğin, yazdığı eserlerde Türkçe kullanmaya özen gösteren, hatta "sâfi Türkçe" şiirler yazan Tanzimat Dönemi'nin ünlü aydını İbrahim Şinâsi (1826-1871)'nin kaleme aldığı yazılardaki sözcüklerin % 50'si Arapça kökenlidir. Yalnızca fiil ve bazı edatlarda Türkçe kullanır ki bunların oranı da % 30 kadardır. Geri kalan % 20 sözcük ise Farsça kökenlidir. Bu nedenle gazete veya kitapların dili sınırlı sayıda okurun anlayabileceği düzeyde kalır. Bu da yüksek miktarda para vererek kitap satın alacakların sayısını ciddi ölçüde azaltır. İlk basılan kitaplar ilgi alanları dışında olduğu için medrese öğrencileri tarafından satın alınıp okunmaz. Bastığı kitapları satamayan İbrahim Müteferrika'nın bütün zenginliğini bu uğurda kaybetmesi matbaacılık tarihimizin ironik bir gerçeği olarak karşımıza çıkar.

Osmanlı'da matbaanın etkili olması konusunu kitap okuma alışkanlığıyla birlikte ele alıp değerlendiren İlber Ortaylı'ya göre, okuma alışkanlığının getirdiği "yalnızlık" insanların hayatında çok yenidir. Bu alışkanlık bazı toplumlar için hâlâ bir lüks sayılır. Toplumumuzda kültürel akış ve etkileşim kitaptan çok yüz yüze oturmakla, usta-çırak, derviş-şeyh, hoca-talebe ilişkisiyle ilerlemiştir (ORTAYLI 2008: 115-123). Bu hususta yapılan bir başka yorumda ise konu, eğitim sistemi ile ilişkilendirilir. Medrese eğitiminde talebe işe önce okuyacağı dersin kitabını istinsah ederek başlar. Hatta bazı kütüphanelerde, haftanın belirli günlerinde, yalnızca kitap istinsah etmek isteyen medrese talebelerine hizmet verilir. Bir diğer söyleyişle, kitap satın alması gereken öğrenciler, geleneksel veya pedagojik sebeplerle okuyacakları kitapları kendileri üretirler. Daha sonra kopyasını yaptıkları kitabı hocalarıyla müzakere ederler. Bütün bu işlemler bir ders değerlendirmesi kapsamında yapılır (NUHOĞLU 2002: 931).

Resim 1.5

İbrahim Şinâsi.

Bilindiği gibi eski Türklerde, okuma veya yazılı kültürden ziyade ezbere dayanan şifahî (sözlü) bir kültür hâkimdir. Çocuklar okumaya başlamadan önce Kur'an surelerini ezberlemeye başlarlar. Biraz daha büyüyünce bütün Kur'an'ı ezbere bilmeleri beklenir ve bu çok önemli bir meziyettir. Ancak ezberlenen metnin anlamı veya içeriği konusunda herhangi bir bilgiye sahip olmaları beklenemez. O kadar ki Kur'an'ı ezbere bilen bir imam bile karşılaştığı bir Arapla herhangi bir konuda iki kelime konuşamaz. Bunun yanı sıra Arap harfleri ile basılan her kitap veya yazı kutsal görülür ve bir ulûhiyet atfedilir. Yere düşmüş Arapça yazılı bir kâğıt parçası özenle ve büyük bir saygı ile alınır yüksek bir yere konulur veya "iyi sıhhatte olsun"ların şerrinden korunmak için yakılıp yok edilir. Kısaca okumaya dayanan bir kültürden ziyade söze (ezbere) dayanan bir kültürün hâkim olması, matbaaya ihtiyaç duyulmasını engellemiştir diyebiliriz.

SIRA SİZDE

3

Osmanlı ülkesinde kâğıt üretimi ne zaman ve nasıl başladı?

ÖNCÜ MATBAACI: İBRAHİM MÜTEFERRİKA

Bütün gençliğini, malını, servetini matbaacılık uğruna feda eden İbrahim Müteferrika kimdir? Bu soruya vereceğimiz cevap aynı zamanda XVIII. yy. Osmanlı aydın dünyasını tanımamızı sağlayacaktır. Aslında bu çaba ardında yatan zorlukları da gözler önüne serecektir. Zira Müteferrika ve onun kurduğu ilk matbaa hakkında yapılan en son ve en ayrıntılı inceleme bize bu dönemin bilinmezliklerinin ne kadar fazla olduğunu göstermektedir. Orlin Sabev (2006) tarafından hazırlanan çalışmada, Müteferrika'nın doğumundan ölümüne kadar geçen süre içinde karanlıkta kalan noktaların ne kadar fazla olduğuna yer verilir. İbrahim Müteferrika'nın mezhebi, baba adı, nasıl devşirme olduğu, hangi görevleri yaptığı, matbaasını nasıl kurduğu, çocuklarının sayısı vs. gibi konular adeta bir sorunlar yumağına dönüşür. Büyük ölçüde İbrahim Müteferrika'nın tereke defterine dayanan Sabev'in çalışması, bu sorunların önemli bir kısmını, farklı karşılaştırma ve eleştirel okumalarla çözmüş gibidir.

Bilindiği gibi "müteferrika" sözcüğü Osmanlı sarayında padişahın, sadrazamın veya vezirlerin emirlerini getirip-götüren kişiler için kullanılan bir sıfattır. Müteferrika denilince ilk akla gelen kişi, Türkler arasında matbaayı kuran İbrahim Müteferrika'dır. 1674 yılında Kolozsvár'da (Günümüzde Cluj-Romanya) doğar. Gençlik yıllarında Kolozsvár'daki Protestan kolejlerinden birinde okur. Bu yıllarda Tevrat, Zebur, İncil gibi kutsal kitaplara merak saran İbrahim, özellikle Tevrat'ta "beklenen yeni peygamberin Hz. Muhammed olacağı" haberini veren ayetten çok etkilenir. Bu konuda tutucu davranan hocalarıyla sık sık tartışır. Bu düşünce onu teslisi reddeden Unitarian (Anti-Trinitarian) mezhebine yaklaştırır. Orta Macar kralı Thököly'in isyanı veya Osmanlı'ya iltica etmesi üzerine, 1692 yılında Türklere esir düşer. Oldukça zeki ve çabuk kavrayan bir genç olan İbrahim; kısa zamanda Türkçesini ilerletir, sarayda geçerli olan usulleri ve teşrifâtı öğrenir. Müslümanlığı kendi arzusuyla kabul eden İbrahim, İslâm inancını konu alan *Risale-i İslâmiye* (1710) başlıklı bir risale yazar. Bazı gramer ve imlâ hatalarına rağmen yazdığı kitap onun Müslümanlığı tam anlamıyla benimsediğini gösteren önemli bir çalışmadır. Bu kitabında İbrahim, diğer kutsal kitaplardan bahsederek neden İslâm'ı benimsediğine yer verir.

Çok genç yaşlarda Doğu-Batı düşünce dünyalarını tanıyan ve her iki kültürü de kendisinde mezceden İbrahim, 1715 yılında Sultan III. Ahmed'in mektubunu Viyana'da bulunan prens Eugen'e götürmekle görevlendirilir. Bir yıl sonra Avusturyalı-

lara karşı ayaklanan Macarların tercümanlığını yapar. Osmanlı sarayının kendisine güvendiğini gösteren bu görevlere bir yenisi ve onun geleceğini belirleyen bir başka görev daha eklenir. Babıâli tarafından Pasarofça Antlaşması'ndan sonra (2 Temmuz 1718) Tekirdağ'da bulunan Macar prensi F. Rakoczi'nin tercümanı olarak görevlendirilir. Onunla birlikte olmaktan ve yaptığı çalışmalardan çok memnun kalan prens, İbrahim Müteferrika'nın meziyetlerini görerek onu, sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'ya tavsiye eder.

Lâle Devri'nin muktedir ve yenilikçi sadrazamı Damat İbrahim Paşa, o yıllarda İstanbul'da bir matbaa kurmak isteyen Osmanlı'nın Fransa Elçisi Yirmisekiz Çelebi Mehmet'in oğlu Said Mehmed Efendi ile Müteferrika'yı bu işte birlikte çalışmalarını için teşvik eder. Bu arada İbrahim, 1726 yılında, *Er-Risâlâletü'l-Müsemmâ bi-Vesiletü't-Tıbbâ* (*Matbaanın Gereklileri*) başlıklı bir risale yazarak ileri gelen devlet adamlarına sunar. Bu risalede matbaa kurmanın gerekliliğine dair ele alınan hususlar, aşağıda maddeler halinde özetlenmiştir:

1. Matbaa usulüyle çoğaltılacak kitaplar sayesinde toplumun alt ve üst sınıflarının eğitimi daha fazla gelişecektir.
2. Matbaa sayesinde İslâm dini ve devletine ait bilgiler içeren eserler kolayca basılıp Müslümanlara dağıtılabilir.
3. Matbaa usulüyle hatasız ve kaliteli kitaplar basılabilir ve bunlar nemlenmeye karşı daha dayanıklı olur.
4. İstinsah usulü yerine matbaa ile daha ucuza binlerce kitap basılabilir. Fakir öğrenciler bunları rahatlıkla satın alıp okuyabilirler.
5. Basılan kitapların başına içindekiler, sonuna ise "zor kelimeler" ve "önemli" şeylerin dizini yapılarak, kitaplar daha kullanışlı hale getirilebilir.
6. Basılacak kitapların fiyatı ucuz olduğu için bunlar taşrada yaşayanlar (köy ve kasaba sakinleri) tarafından rahatça satın alınabilir ve bu sayede cahilliğin ortadan kalkması sağlanır.
7. Matbaada değişik konularda kitaplar basılarak ülkedeki öğrencilerin ve halkın ihtiyaçlarını karşılayan genel kütüphanelerin koleksiyonları zenginleştirilir.
8. Cihat yaparak İslâm'ın şerefini yücelten Osmanlı sultanları aynı anlayışla kitapların sayısını çoğaltacak matbaaya destek olurlarsa şerefleri artar.
9. Bütün Hıristiyan halklar Arapça, Farsça ve Türkçe olarak yazılmış değerli eserleri basarak maddî gelir elde etmişlerdir. Ancak bu kitaplar, söz konusu dilleri fazla bilmeyenlerce hazırlandığı için hatalarla doludur. Bunun yerine Müslümanlar kitapları bu üç dilde bizzat hazırlayıp bütün İslam âlemine satarak kazanç elde edebilirler.
10. Daha önceleri de bazı devlet adamları matbaa kurmak istemişse de bu sattan anlayan kişilerin bulunmaması nedeniyle bu düşünceler gerçekleşmemiştir (Kısaltılarak şu kaynaktan alınmıştır: SABEV 2006: 139-140).

İbrahim Müteferrika bu önerileri sunduğu yıllarda henüz 52 yaşındadır. Ömrünün 35 yılını Osmanlı kimliği altında geçiren bu son derece ilginç kişilik kitap ve

Resim 1.6

Yirmisekiz
Çelebizade Mehmet
Said.

yayıncılık dünyasını iyi bilen biridir. Yukarıda sıraladığı gerekçelere dikkatle bakıldığında onun matbaayı cehaletle savaştan ve aydınlanmayı sağlayan mühim bir girişim olarak gördüğü anlaşılır. Matbaa hem kitap basımını kolaylaştıracak, hem eğitime katkı sağlayacak hem de maddî kazanç elde etmenin önünü açacaktır. Bu aynı zamanda Müteferrika'nın analitik bir kafa yapısına sahip olduğunu net olarak ortaya koymaktadır. Sebep-sonuç ilişkilerini açık tezlerle ortaya koyarak karşısındaki ikna etme yöntemini tercih eder. Sıraladığı gerekçelerin 8. maddesi Müteferrika'nın diploması ve bürokratik dilin inceliklerine ne kadar vâkîf olduğunu göstermektedir. Padişahı ikna etmeye çalışırken, matbaanın kurulmasını destekleyecek sultanların "şerefine artacağı" nazik bir üslûpla vurgular. Söz konusu risale ve matbaa açmak için verdiği dilekçe üzerine Şeyhülislam Abdullah Efendi'nin olumlu fetvası alınır. Sultan III. Ahmed, 5 Temmuz 1727 tarihli fermanla sadrazam halifelerinden Said ve saray müteferrikalarından İbrahim'e lügat, mantık, fizik, astronomi, coğrafya ve tıp konularında kitap basma izni verir.

Matbaada kullanılacak baskı makineleri ve yazı kalıpları yurt dışından getirilir. Bu gelişmeden haberdar olan hattat loncasının tepkilerini hafifletmek için kurulacak matbaada dinî kitap basılmayacağı konusunda güvence verilir. 1727 yılında İbrahim Müteferrika'nın Sultan Selim Han Camii yanındaki Mismari Süca Mahallesi'nde bulunan evinin altında ilk matbaa teşkilâtı kurulmaya başlanır. Muhtemelen sarayla ilgili diğer görevlerle uğraştığı için kuruluş çalışmaları bir hayli zaman alır. İki yıl sonra, 1729 yılında Cevherî tarafından hazırlanmış, Vanî Mehmet Efendi'nin Türkçeye çevirdiği *Vankulu Lügati*, İbrahim Müteferrika Matbaası'nda basılan ilk Türkçe kitap olarak yayın dünyasındaki yerini alır.

Sonraki yıllarda resmî görevlerinde uğradığı bazı başarısızlıklar Müteferrika'nın saraydaki itibarını olumsuz etkiler. Ancak o şahsî servetini bile heba etmeyi göze alarak çok sayıda eser basmayı başarır. Hatta ilerleyen yaşına rağmen 1744 yılında matbaada kullanılacak kâğıtlar için Yalova'da bulunan kâğıt imalathanesinde emir olarak görev yapar.

Çalışkan, azimli, gayretli kişiliği sayesinde 1729 yılından başlayıp vefat ettiği yıl olan 1747'ye kadar irili ufaklı çok sayıda eser yayımlamayı başarır. Teknik bilgisi yanında yayıncılık konusundaki titizliği ona, para kaybetmesine rağmen, sonsuza kadar yaşayacak haklı bir ün kazandırır. Yayımlanan terekesinde bastığı halde satamadığı çok sayıda eser ve matbaa malzemelerinin tamamının, toplam servetinin % 82'sini teşkil ettiği görülür.

Tablo 1.1
İbrahim Müteferrika'nın Menkul ve Gayrimenkul Kıymetleri (1747)
[SABEV 2006: 299].

Mal ve Eşya	Akçe olarak kıymeti	Kuruş olarak kıymeti
Arap harfli kitap	49.938 (50.038)	416 kuruş 18 akçe
Eşya	351.168 (351.980)	2.926 kuruş 48 akçe
Basma aletleri	84.000 (satılmıştır)	700 kuruş
234 kâğıt topu	56.160	468 kuruş
Latince kitap	21.010	175 kuruş 10 akçe
Matbu kitap	-	20.422 kuruş
Ev (menzil)	-	2.500 kuruş
Toplam		26.439.5 kuruş 16 akçe

İbrahim Müteferrika'nın terekesinden elde edilen bilgiler onun entelektüel düzeyinin yüksekliğine işaret eder. Müteferrika'nın yaşadığı yıllarda evinde kitap olan kişiler şu sosyal tabaka mensuplarıdır:

Efendi ve molla unvanı taşıyan ulema,
Asker ve idareciler,
Bürokratlar,
Esnaf,
Mesleği belli olmayan kişiler.

Orlin SABEV, 1724-26 / 1747-48 döneminde terekelerinde kitaba sahip olduğu anlaşılan bu meslek grubundaki insanlardan İstanbul, Sofya ve Ruscuk'ta ikamet edenleri şu şekilde tablolattır:

Meslek	İstanbul'da 3'ten fazla kitaba sahip olanlar	Sofya	Ruscuk
		2'den fazla kitaba sahip olanlar	
Ulema (Efendi ve Molla unvanlarının taşıyan kişiler dâhil)	227	19	7
Asker ve İdareci	59	11	4
Bürokratlar	14	2	-
Esnaf	8	5	1
Mesleği kaydedilmeyen kişiler	18	9	4

Tablo 1.2
Müslüman kitap sahiplerinin meslekî durumu [SABEV 2006: 279].

Bu tablo, evinde kitaba sahip olan insanların hem az sayıda olduğunu hem de belirli mesleklerde yoğunlaştığını göstermektedir. Ulemanın kullandığı kitapların dinî ağırlıklı, idarecilerin kullandıklarının yasal belge niteliğinde olduğu düşünülürse kitabın daha çok "alet" fonksiyonuna dönüştüğü anlaşılır. Oysa Müteferrika'nın tereke defterindeki kayıtlara göre toplam değeri 50 bin akçeyi bulan 88 Arapça; yine toplam değeri 21 bin akçeyi bulan Latince kitap tespit edilmiştir. Bu da İbrahim Müteferrika'nın kitaplara olan ilgisinin aletten ziyade bilgi edinme amacına yönelik entelektüel bir temayül olduğunu göstermektedir.

Yukarıda değinildiği gibi bastığı kitapların büyük bir kısmını satamayan Müteferrika, matbaa işinden zarar etmemişse de çok kâr da elde edememiştir. Bütün enerjisini ve zamanını verdiği bu iş onun sıradan, orta halli bir yaşantıya sahip olduğunu gösterir. Özellikle tereke defterindeki kitaplar dışında kalan ve maddî değeri düşük giyim ve ev eşyaları onun gösterişli bir hayattan uzak olduğuna işaret eder. Örneğin evde bulunan "entari, kürk, kavuk, eğer ve rikâb (biniş takımı), yastık, gömlek, Yemeni perde..." gibi eşyaların başına, terekeyi hazırlayanların eskimiş veya kullanılamayacak durumda anlamına gelen "köhne" sıfatını koymaları ilginçtir.

İlk Türk matbaacısının günlük hayatta neleri kullandığı ve nelere önem verdiği hakkında fikir sahibi olabilmek için, terekede yer alan malların cinsine ve parasal değerine bir göz atmak yararlı olacaktır.

Tablo 1.3
İbrahim
Müteferrika'nın
malları [SABEV
2006: 279].

Mal	Sayı	Akçe olarak değeri	Nispi oranı (%)
Basılı kitap	2.981 (2.976)	2.450.640 (20.422 g.)	77,2
Ev (Menzil)	1	300.000 (2.500 g.)	9,4
Basma aletleri		84.000	3
Cariye	3	72.000	2
Evdeki kitap	136	71.048	2
Basma kâğıdı		56.160	1,7
Mobilya, Nevresim	58	54.071	1,7
Giysi	36	37.262	1,2
Cihaz	7	14.178	0,4
Nakit para	-	13.200	0,4
Mutfak eşyaları	24	11.639	0,4
Kır at	1	4.800	0,2
Silah	2	2.340	0,07
Ev eşyaları		1.200	0,04
At eşyaları	5	1.130	0,03
Toplam		3.173.668	

Bu mal varlığı dikkatlice incelendiğinde Müteferrika'nın gelirlerinin yaklaşık % 82'sinin matbaa faaliyetleri ile ilgili olduğu anlaşılır. Özellikle mal varlığının % 77,2'sinin basıp da satamadığı kitaplardan oluştuğu düşünülürse, Müteferrika'nın ticaret veya pazarlama alanında başarılı olduğunu söylemek zordur. Zaten onun başarılı olmak istediği alanlar diplomasi ve matbaacılıktır. Bu açıdan yayıncılığın maddî kazancından ziyade, manevî yol açıcılığını daha önemser ve bunda da oldukça başarılı olur. İyi derecede Macarca, Almanca, Yunanca, Fransızca, İtalyanca, Türkçe ve Latince bilen Müteferrika, geç evlendiği için 60'lı yaşlarda baba olur. 1747 yılında vefat ettiğinde mal varlığı eşi Hatice ve kızı Ayşe arasında şer'i kurallara uygun olarak paylaşılır. Bir devşirme olarak geldiği Osmanlı ülkesinde matbaa kuran Müteferrika, ardından unutulmaz, ışık saçan ve yol açan eserler bırakarak bu dünyadan ayrılır.

Resim 1.7

Cevherî, Vankulu Lügati, 31 Ocak 1729.

MAKALE

Müteferrika'nın özgeçmişi hakkında şu makaleyi okuyunuz: Afyoncu, Erhan (2000), "İbrahim Müteferrika", İslam Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, ss. 324-327.

Müteferrika Matbaası'nda 1729-1742 yılları arasında aşağıda isimleri verilen kitap ve haritalar basılmıştır:

Kitaplar:

1. Cevherî, *Vankulu Lügati*, 31 Ocak 1729.
2. Katip Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibar*, 29 Mayıs 1729.
3. Krusinski, Judas Taddeus, *Tarih-i Seyyah*, 26 Ağustos 1729.

4. (Yazarı belirsiz), *Taribü'l- Hindi'l-Garbî*, 5 Nisan 1730.
5. İbn Arabşah, Şihabüddin Ahmed bin Muhammed, *Tarih-i Timur Gürkân*, 18 Mayıs 1730.
6. Süheyli, Ahmed bin Hemdem Kethüda, *Taribü'l-Mısri'l-Kadime ve Taribü'l-Mısri'l-Cedid*, 17 Haziran 1730.
7. Nazmizade, Hüseyin Murteza, *Gülşen-i Hulefa*, 16 Ağustos 1730.
8. Holderman, P. Jean-Baptiste, *Gramaire Turque*, (?) 1730.
9. İbrahim Müteferrika, *Usûlü'l-Hikem fi Nizâmi'l-Ümem*, 13 Şubat 1732.
10. İbrahim Müteferrika, *İslam Risâlesi*, (?) 1732.
11. İbrahim Müteferrika, *Füyuzât-ı Mıknatisiye*, 27 Şubat 1732.
12. Kâtip Çelebi, Hacı Halife Mustafa bin Abdullah, *Cibannüma*, 3 Temmuz 1732.
13. Kâtip Çelebi, *Takvimü't-Tevarih*, 14 Haziran 1733.
14. Nâima, Mustafa, *Tarih-i Nâima*, 2. Cilt, 17 Haziran-13 ekim 1734.
15. Raşid, Mehmed, *Tarih-i Raşid*, 17 Şubat 1741.
16. Çelebizâde, İsmail Asım, *Asım Taribi*, 17 Şubat 1741.
17. Ömer Bosnavî, *Abvâl-i Gazavât Der Diyâr-ı Bosna*, 19 Mart 1741.
18. Şu'uri, Hasan Efendi, *Lisânü'l-Acem (Ferbeng-i Şuuri)*, 1 Ekim 1742.

Haritalar:

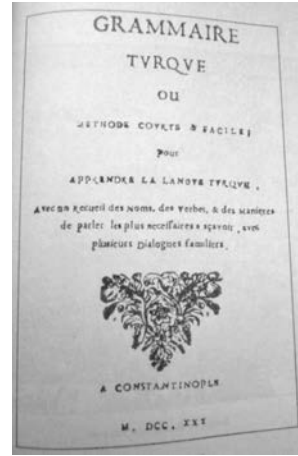
1. *Marmara Haritası*, 1719.
2. *Karadeniz Haritası*, 1725.
3. *İran Haritası*, 1730.

Müteferrika Matbaası'nda 14 yılda 23 ciltten oluşan 18 kitap yayımlanır. Bu kitaplar tarih, dil-edebiyat, coğrafya ve fen konularına aittir. Bunlar arasında Müteferrika'nın bizzat kaleme aldığı *Usûlü'l-Hikem fi Nizâmi'l-Ümem (Milletlerin Düzeni Hakkında Makul Düşünceler)* (1732), başlıklı eser dikkat çekicidir. Yazar, Patrona Halil İsyanı'na sebep olan faktörleri göz önüne alarak orduda ve devlette yapılması gereken yenilikler (reform) üzerinde durur. Kitabı yazarken Latince kaynaklardan ve deneyimli subayların görüşlerinden yararlanan Müteferrika, Osmanlı Devleti'nin durumunu Avrupa'daki siyasî ve askerî gelişmelerle birlikte ele alır. Eserde önerilen görüşlerden biri Nizam-ı Cedîd adını verdiği yeni bir orduya geçiştir. Müteferrika'nın bu düşüncesi III. Selim (1789-1807) saltanatında hayata geçirilir (SABEV 2006: 203-204).

Müteferrika'nın yayımladığı eserlerden bazılarının zaman içinde Batı dillerine de çevrildiği görülür. Örneğin Krusinski'nin *Tarih-i Seyyah* (1729) adlı eseri aynı yıl Paris'te Fransızca, Dublin'de İngilizce olarak yayımlanır. 1731 yılında ise Leipzig'de Latince olarak yayımlanır. Bu Batılı entelektüel çevrelerin Osmanlı'daki kültürel faaliyetleri yakından takip ettiklerine işaret eder. Nitekim ünlü bilim adamı Franz Babinger, 1919 yılında yayımladığı çalışmasında "Avrupa savaşlardan tanıdığı Türkleri matbaadan sonra, savaşçılıklarının yanında, bir başka yönle, yayınlama fırsatı buldu." demektedir (AKBULUT 2002: 924-25).

İbrahim Müteferrika sıradan bir matbaacı veya yayıncı değildir. Hem matbaacılığın basım, yani tabetme sürecini, hem de bu sürecin önce ve sonrasını iyi bilen biridir. Matbaada basılacak kitap veya haritaların seçimi, bunların baskıya ha-

Resim 1.8

Holderman, *Grammaire Turque*, (?) 1730.

zır hale getirilmesi, dizgi ve mizanpajlarının yapılması, basılacak kâğıtların kalitelerinin belirlenmesi gibi konularda son derece titiz davrandığı anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra ekip çalışmasına önem verdiği görülür. Örneğin basılacak kitap-

Resim 1.9

*Müteferrika,
Usûlü'l-Hikem fi
Nizâmi'l-Ümem, 13
Şubat 1732.*

ların tashihi (düzeltme) işinde dönemin aydınlarından İshak Efendi, Sahip Efendi ve Aristo'nun *Fizik* kitabını çeviren Esad Efendi ve Kasımpaşa Şeyhi Musa Efendi'den yardım alır. Bunun gibi Kâtip Çelebi'nin *Cibannümâ-si*'nin yazma kopyalarında olmayan çok sayıda şekil ve harita matbaa baskısında esere alınır. Bu şekillerin hazırlanmasında Ahmedü'l-Kırımı, Mıgırdıç Galatavi ve Tophaneli İbrahim'in Müteferrika'ya yardım ettikleri anlaşılır. Bütün bu özelliklere günümüz ölçütlerinde bakınca İbrahim Müteferrika; yazar, editör, redaktör, dizgici, mizanpajcı, matbaacı, yayıncı vs. gibi basın-yayın sektörünü, çeşitli destekler almasına rağmen, tek başına yürüten biri olarak karşımıza çıkarır. Onun vefatından sonra matbaacılık ve yayıncılığın yıllarca suskun kalması, Müteferrika'nın ne kadar önemli bir şahsiyet olduğunu göstermektedir.

DİKKAT

Vanî Mehmed Efendi: Vankulu lakabıyla anılan bilgin; Kanunî Sultan Süleyman, II. Selim ve III. Murad devirlerinde yaşamış ve ilmiye sınıfının pek çok kademesinde görev almıştır. Tahsili hakkında ayrıntılı bilgi yoktur fakat tercüme ettiği eserlerden, Arapça ve Farsçayla hayli ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Medrese müderrisliğinde, Rodos ve Manisa müftülüklerinde, Kütahya ve Medine kadılkıklarında bulunmuş, Nisan 1592'de burada vefat etmiştir. Bu görevlerinin yanında edebî eserler de kaleme almıştır. İmam-ı Gazalî'nin *Kimyâ-i Saadet* adlı eserini Farsçadan Türkçeye tercüme eden Vankulu hiç şüphe yok ki zengin edebî hayatı içerisinde asıl şöhreti El Cevherî'nin *El Şihah* adlı eserini mükemmel bir şekilde Vankulu Lüğati adıyla Türkçeye çevirmesiyle kazanmıştır.

Cevherî: Asıl adı Ebu Nasr İsmail olan Cevherî Türk kökenli meşhur bir lügatçidir. Otrar şehrinde doğmuştur. Bağdat, El-Cezire, Suriye, hatta Hicaz'a kadar seyahat etmiş, ardından Rey, Nişabur, Horasan üzerinden doğuya dönmüştür. Bundan sonra kendisini lisan ve hüsnühat çalışmalarına vermiştir. Yazısı çok meşhur olduğu için yazdığı eserler yüksek meblağlara satılmıştır. Rivayete göre 1003, bazılarının göre 1008 tarihinde iki kapı kanadını kendisine kanat yaparak uçmayı denemek için evinin veya eski bir caminin damından atlayıp yere çakılarak ölmüştür. Tacü'l-Lüga ve Şihahü'l-Arabiyye (El Şihah) ismindeki büyük kamus en meşhur eseridir.

(<http://tarikhvedeniyet.org/2010/10/matbamizin-ilk-sozlugu-vankulu-lugati/>)

SIRA SİZDE

4

İbrahim Müteferrika'nın basın alanındaki yeteneğini nasıl açıklayabilirsiniz?

MAKALE

İlk matbaalar konusunda şu makaleyi okuyunuz: Güz, Nurettin, (1986-87), "Türkiye'de Matbaanın Kurulması", G.Ü. Basın-Yayın Yüksekokulu Dergisi, nr. 8-9, Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.

MÜTEFERRİKA'DAN SONRAKİ DÖNEM

1743 yılına kadar çok sayıda eserin basıldığı matbaanın faaliyetleri İbrahim Müteferrika'nın diplomatik görevleri sebebiyle zaman zaman kesintiye uğrar. Örneğin, 1734-1741 yılları arasında basım faaliyetlerine ara verilir. Yaklaşık beş yıl sonra, 1747 yılında Müteferrika'nın vefatıyla sona erer. Müteferrika'nın ardından matbaa araç-gereci 11 Şubat 1747 tarihinde Rumeli kadılarında İbrahim Efendi ve Anadolu kadılarında Ahmet Efendi'ye satılır. Asıl amaç, kurulu bulunan matbaayı işletmek ve faaliyetlerini devam ettirebilmektir. Ancak yaklaşık sekiz yıl herhangi bir basım işi gerçekleştirilmez. 1756-57 yıllarında *Vankulu Lügati*'nin ikinci baskısı yapılır. Bu da matbaa teşkilâtını satın alanların basım işini çok da iyi bilmediklerini gösterir.

Türk matbaacılık tarihiyle ilgili dikkat çekici araştırmalar yayınlayan Jale Baysal, 1729-1875 yılları arasında geçen süreyi sekiz safhaya ayırır (BAYSAL 2010: 43-66). Bu safhaların özelliklerine kısaca bakmak yararlı olacaktır.

I. Safha (1729-1745): Bu safhada göze çarpan tek matbaa İbrahim Müteferrika'ya ait olandır. Müteferrika'nın ölümüne (doğrusu 1747 olmalı) kadar geçen 17 yıllık sürede her yıla bir kitap olmak üzere toplam 17 kitap basılır. Basılan kitapların seçimini büyük ölçüde Müteferrika'nın kendisi gerçekleştirir. Bu eserlerin pozitivist bilimlere dayanması ve dünya için yenilikleri ihtiva eden konulardan seçilmesi onun kişiliğiyle ilgilidir. Müteferrika, medrese öğrencilerinin yanı sıra aydınların da ilgilerini çekeceğini tahmin ettiği eserlere yönelir. Bunlar arasında özellikle *Vankulu Lügati*'nin 70 yıl içinde üç farklı dönemde baskı yapması seçimin ne kadar isabetli olduğunu gösterir.

II. Safha (1746-1782): 36 yılı kapsayan bu dönemde toplam bir adet kitap yayımlanmıştır. Müteferrika öldükten sonra matbaa makinelerini alanlar bu süre zarfında yukarıda da belirttiği gibi yalnızca *Vankulu*'nun ikinci baskısını yapmakla yetinirler. Muhtemelen Müteferrika'nın damadı ve kalfalarından olan Kadı İbrahim'in de kısa süre sonra vefat etmesi üzerine matbaa çalışmaları tamamen sekteye uğrar.

III. Safha (1783-1794): Bu dönemde, Müteferrika'nın matbaa teşkilâtını Divan-ı Hümayun beylikçilerinden Raşit Mehmet Efendi ile vak'anüvis Vasif Efendi, vereselerden satın alır. Her ne kadar Fransız Elçiliği bu matbaayı satın almak isterse de böyle önemli bir teşkilâtın yabancılar eline geçmesi uygun görülmez. Raşit ve Vâsif Efendiler maddî açıdan desteklenerek matbaanın Türkler elinde kalması sağlanır. 11 yılı kapsayan bu sürede toplam 11 kitap yayınlanır. Bunlardan 6 tanesi III. Selim'in askerlik alanında başlattığı yenilikleri kapsayan eserlerdir.

IV. Safha (1795-1802): Bu dönem Türkler tarafından kurulan ikinci matbaanın hayata geçtiği dönemdir. Geçen 8 yıl içinde her yıla iki adet olmak üzere toplam 16 kitap yayımlanır. Hasköy'de geometri öğretmeni Abdurrahman Efendi'nin nezaretinde kurulan Mühendishane Matbaası'nda eğitim amaçlı kitapların basımına ağırlık verilir. Askerî konulu eserler ve ders kitaplarının yanı sıra, *Tuhfe-i Vehbi* (1798), *Lehçetü'l-Lügat* (1801) gibi sözlükler ile Fransızca eserlerin de bu matbaada basıldığı bilinmektedir. Ayrıca propaganda ve kanunlarla ilgili kitaplar da bu matbaa tarafından yayımlanır. Yayınlarında resim ve şekillere yer vermesi, basım tekniği açısından dikkat çekici bir gelişmedir. Ne yazık ki bu matbaa ancak 1802 yılına kadar faaliyetini sürdürebilir. Darü't-Tıbaatü'l-Amire Matbaası aynı yıl Üsküdar'daki Selimiye Camii civarında kurulur. Bu nedenle Üsküdar Matbaası olarak da adlandırılır. Matbaa 1831 yılında II. Mahmud'un emriyle Beyazıt'a taşınır ve bu tarihten sonra da *Takvim-i Vekayi* gazetesini çıkarmak amacıyla kurulan resmî matbaa ile birleştirilir. Bu nedenle İzmir'de *Courrier de Smyrne* adlı gazeteyi çıkaran Alexandre Blacque

(1797-1837) ile anlaşma yapılır. İzmir'de bulunan matbaanın araç gereci 50.000 kuruşa satın alınır. Türkçe, Arapça, Farsça ve Fransızca yanında Ermenice, Rumca dillerinde ve Roman alfabesinde baskı yapabilen bir teşkilât kurulur.

V. Safha (1803-1839): Matbaacılık faaliyetlerinin yoğunlaşmaya başladığı bu 37 yıllık dönemde toplam 391 kitap basılır. Devlette ortaya çıkan yeni kurumlar ve özellikle de yeni kurulan matbaalar sayesinde yayın hayatı zenginleşmeye başlar. Bu matbaalardan; Mısır'daki Bulak Basımevi (1821-22), resmî gazete ve evrak basmak için kurulan Takvimhane-i Âmire (1831), Matbaa-yı Bab-ı Seraskeri (1831), Maçka Harbiye Mektebi Basımevi (1835) ve Fransız Cailoil'lerin Galata Kulekapı'da kurdukları özel basımevi faaliyete geçer (1836).

Bunlardan özellikle Mehmet Ali Paşa'nın kurdurduğu Bulak Basımevi (Darü't-Tıbaatü'l-Âmiriye) Kahire yakınlarındaki binada faaliyet gösterir. Kısa zaman içinde Türk ve Müslüman dünyasına yönelik çok değerli eserler yayın dünyasına kazandırılır. Fransızların kurduğu matbaada çalıştırılacak dört eleman, basım tekniğini öğrenmek amacıyla Milano'ya eğitime gönderilir. Bu basımevini en önemli özelliklerinden biri İstanbul'dan giden Aziz Efendi yönetiminde hat sanatına uygun bir talik yazı ile eser basmış olmasıdır. Medrese ulehasının yazar ve musahhah olarak görev aldığı basımevinde 1842 yılına kadar, 125'i Türkçe olmak üzere toplam 243 kitap basılır. Çoğu çeviri niteliğinde olan bu eserler eğitim, tarih, din, edebiyat ve diğer konularla ilgilidir. Tanınmış divan şairlerinden Fuzuli, Naili, Nef'i, Şeyh Galip, Vehbi gibi şairlerin divanlarının da bu matbaada basıldığı görülmektedir.

Bu dönemin en önemli yeniliklerinden veya yayın sayısını artıran etkenlerden biri de din konulu kitapların basılmasına başlanmasıdır. Bilindiği gibi İbrahim Müteferrika'ya dinî konulu eser basma izni verilmemişti. 1803 yılında basımı gerçekleştirilen Birgivi'nin akait kitabı *Risale-i Birgivi* matbaada basılan ilk dinî kitap olur. Yine bu dönemde divanlar, eski halk hikâyeleri, tasavvuf konulu eserlerin basılması da yayın çeşitliliğini artırır. Şüphesiz bu devreyi öne çıkaran en mühim özellik 1830'lu yıllardan itibaren sahaflara Takvimhane-i Amire'de eser bastırma hakkı verilmesidir. Bir noktada devlet ve özel teşebbüsün yayıncılık noktasında buluşması gerçekleşir. Sahaflar satılacağını tahmin ettikleri eserleri matbaaya sipariş ve ederek bastırmaya başlarlar.

Dönemlerine göre modern sayılacak baskı makinelerinin kullanıldığı bu matbaalar dışında, taşbasmaları (litografi) adı verilen farklı bir tekniğin de kullanıldığı görülmektedir. 1831 yılında Osmanlı ülkesine gelen Henri Cayol, bu tekniği uygulamaya başlamıştır. Özellikle askerî alandaki yenilikleri yayabilmek amacıyla yapılan girişimde, ilk taşbasmaları kitap 1831 yılında yayımlanan *Nubbetü't-Talim* adlı eserdir. Yaklaşık elli kişinin çalıştığı basımevinde çoğu askerî konularda olmak üzere yaklaşık on adet kitap basıldığı bilinmektedir.

VI. Safha (1840-1858): Yine siyasî ve idarî alandaki yeniliklerin yayın hayatını olumlu yönde etkilediği bir dönemdir. Geçen 19 yıllık dönemde toplam 799 kitap yayımlanır. Her yıla yaklaşık 42 kitabın düştüğü bu dönemde devlet özel basımevlerinin kurulmasını teşvik eder. Aynı zamanda devlete ait basımevlerinde sipariş usulü kitap yayıncılığı yoğunluk kazanır. Bu dönemde matbaalarda basılan kitapların tür çeşitliliği gözle görülür şekilde artar. İslâm dini, askerlik, fen ve tıp alanlarında; şiir, hikâye, roman, seyahatname türlerinde eğitici kitaplar, hatta bir yemek kitabının yayımlandığı görülür. Divan şairleri artık eserlerini hattatlara yazdırmaktansa matbaada bastırmayı tercih etmeye başlarlar.

1857-58 yıllarında matbaaları düzene koymak amacıyla Osmanlı Matbaa Nizamnamesi yayımlanır ve yürürlüğe konulur. Bu nizamnameye göre kitap yayımlamak

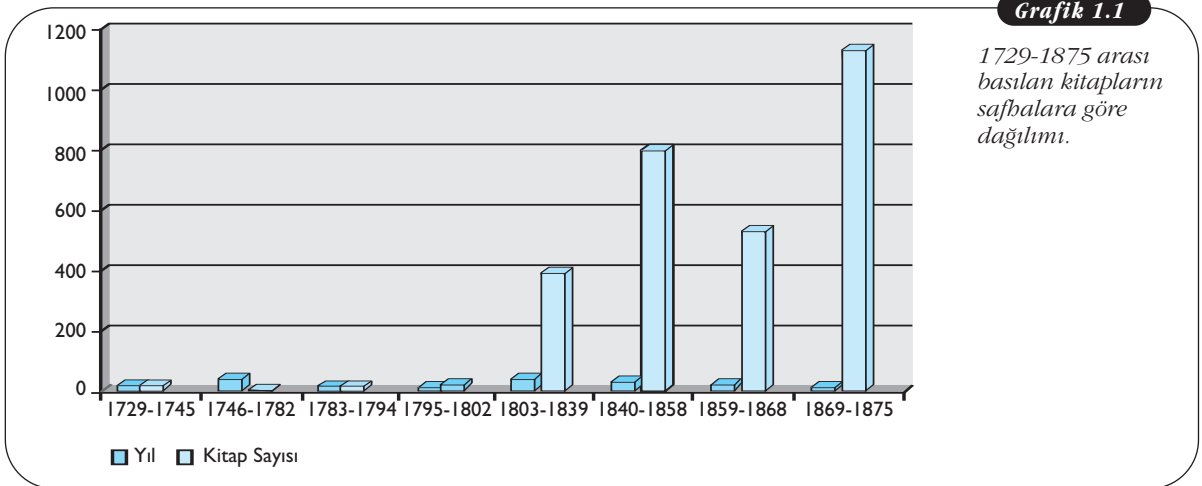
isteyen biri önce Meclis-i Maarif-i Umumiye'den izin almalıdır. Şayet devlet için tehlikeli unsurlar taşıyorsa eserin basımına izin verilir. Yine bu nizamnameyle telif hakları konusu gündeme gelir. Yazarların hayatta oldukları sürece eserlerinin basım haklarına sahip oldukları kararlaştırılır. Şüphesiz bu tür düzenlemeler matbaacılığın bir sektör olarak benimsenip daha düzgün şartlar altında yapılması için önemli sonuçlar doğurur.

Bu dönemin bir diğer ilginç yanı çeviri eserlerde görülen artıştır. Ünlü *Robinson Crusoe* (1856) ve *Telemak* (1859) çevirileri bu dönemde yapılır. Jale Baysal bu dönemi “eski ile yeni; Batı ile Doğu'dan gelenin iç içe ve karmakarışık” olduğu bir dönem olarak niteler.

VII. Safha (1859-1868): Basın-yayın sektörünün geliştiği bu dönemde 10 yıl içinde 537 adet kitap yayımlanır. Yıl başına düşen yayın sayısı yaklaşık 54 adettir. Bu dönem Batılılaşma çabalarının hızla yol aldığı yılları kapsar. Resmî basımevlerinin yanı sıra ilk özel gazetelerin çıkarıldığı bu yıllarda yukarıdaki döneme benzer yayın çeşitliliği dikkatleri çeker. Yaşayan şairlerin yanı sıra eski dönemlerin üstatları sayılan Bâki, Fuzuli, Taşlıcalı Yahya, Nergisi gibi şairlerin eserleri yayımlanır. Bunun yanı sıra dünya edebiyatında isminden söz ettiren Sadi-i Şirazi ve Hafız'ın çevirileri basılır. 1860-1862 yıllarında Şinasi'nin basımevi kurup gazete ve kitap yayımlaması dönemin en karakteristik özellikleri arasında yer alır. Bir başka gelişme ise 1864 yılında kabul edilen vilayetler kanunundan sonra yaşanır. Bu kanun gereği devlet her vilayette bir matbaa kurmaya, resmî evraklar dışında bir resmî gazete çıkarmaya başlar. Gelecek ünite de daha ayrıntılı olarak işleyeceğimiz bu konu, matbaacılıkta estetik ve ekonomik boyutların nasıl değiştiğini göstermektedir.

VIII. Safha (1869-1875): I. Meşrutiyet'in ilânıyla sonuçlanan bu 7 yıllık dönemde 1128 kitap yayımlanır. Her yıla 161 kitabın düştüğü bu dönemde ağırlıklı olarak tiyatro ve romanların yayımlandığı göze çarpar. Yine eğitim ve kültür hayatını yakından ilgilendiren değişikliklerin gerçekleştiği bu yıllarda adeta bir yayın bombardımanı yaşanır. Her iki gün içinde bir kitabın yayımlandığı dönemde Doğu ve Batı edebiyatlarının hemen her alanından eserler okurlarıyla buluşur. Her ne kadar 1860'dan sonra gazete ve dergiler kitaba karşı bir üstünlük sağlasalar da matbu kitaba duyulan açlık artık kendini açıkça belli eder. Baysal'ın ifadeleri ile “basımevi artık toplumun malı hâline” gelir.

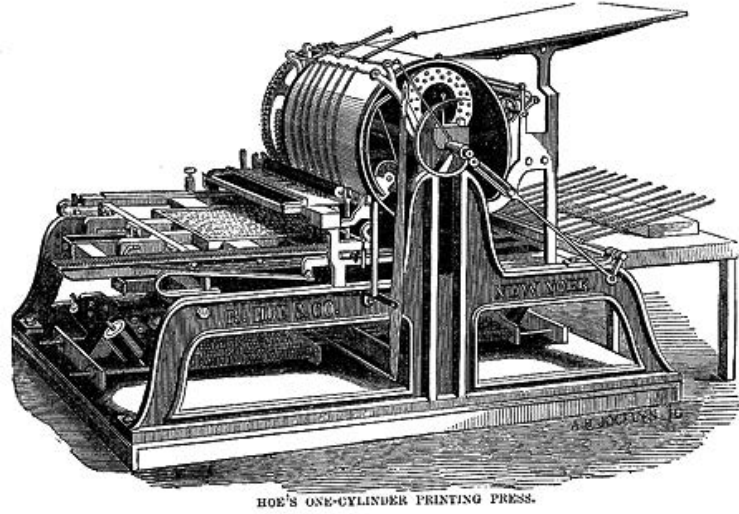
Bu sekiz dönemi yayın sayılarına göre grafikte gösterirsek, dönemler arası farklılıklar daha iyi anlaşılır.

Grafikten de anlaşılacağı gibi, matbaa kurulduktan sonra geçen ilk yıllarda fazla yayın yapılmamıştır. Bunun nedenlerinden biri Müteferrika Matbaası'ndan sonra gelen ikinci matbaanın ancak 66 yıl sonra faaliyete geçmesidir. Bir diğer önemli neden de din adamlarının ve hattatların tepkilerini almamak için dinî konulu yayın yapma yasağıdır. Medreselerdeki derslerin çoğunlukla tefsir, hadis, fıkıh konularını içerdiği düşünülürse, bu mühim bir engelleyici olmuştur. Nitekim ilk din konulu *Risale-i Birgivi*'nin basıldığı yıl olan 1803'ten itibaren yayın sayısının ciddi bir şekilde arttığı görülür. Yine Tanzimat'ın ilânıyla birlikte gelen "özgürleşme" ortamının da yayıncılığı olumlu şekilde etkilediği söylenebilir. Bu dönemden sonra Batı'ya daha yoğun olarak yönelme, çeviri yayınların sayısını artırır. 1860 sonrası ise kitapçılıkta olduğu gibi gazete ve dergicilikte de bahar havasının yaşandığı dönemdir. 1729 yılında atılan temeller üzerine yükselen matbaacılık abidesi 140 yıl sonra kendini daha net olarak göstermeye başlamıştır.

Resim 1.10

XIX. yüzyılda kullanılan seri baskı yapabilen matbaa makinesi.

Matbaalar

1729-1875 yılları arasında faaliyet gösteren 151 matbaanın 116'sı (% 76.18) İstanbul merkezlidir.* İstanbul dışında bulunanların sayısı ise 35 adet olup (% 23.2) bunlardan büyük kısmı resmî vilâyet gazetelerini çıkarmak için kurulur. Balkanlarda ilk vilâyet basımevi 1864 yılında Tuna'da kurulur ve *Tuna* gazetesi çıkarılır. Anadolu'da ise ilk resmî vilâyet gazetesi 1865 yılında Erzurum'da kurulur ve *Envâr-ı Şarkıyye (Doğunun Nurları)* gazetesi burada yayın hayatına başlar (DUMAN 2000).

Tablo 1.4
İstanbul'da bulunan matbaaların sayısal dağılımı.

Resmi basımevleri	3
Özel basımevleri	69
Azınlık veya yabancılara ait basımevleri	16
Gazete veya dergi basımevleri	8
Askeri okullar veya kurumlara bağlı basımevleri	14
Sivil okullara bağlı basımevleri	4

*J. Baysal İstanbul için 116 sayısını vermektedir. Ancak, yine kendisinin verdiği tabloya göre bu dağılım 114'tür [BAYSAL 2010: 43].

Yukarıda da değinildiği gibi Osmanlı ülkesinde ilk matbaalar azınlıklar tarafından kurulur. Avram Galanti'ye göre ilk kurulan matbaalar şunlardır:

Yahudiler: İstanbul 1493-Selanik 1510-Edirne 1554-Şam 1605-İzmir 1646

Ermeniler: İstanbul 1567

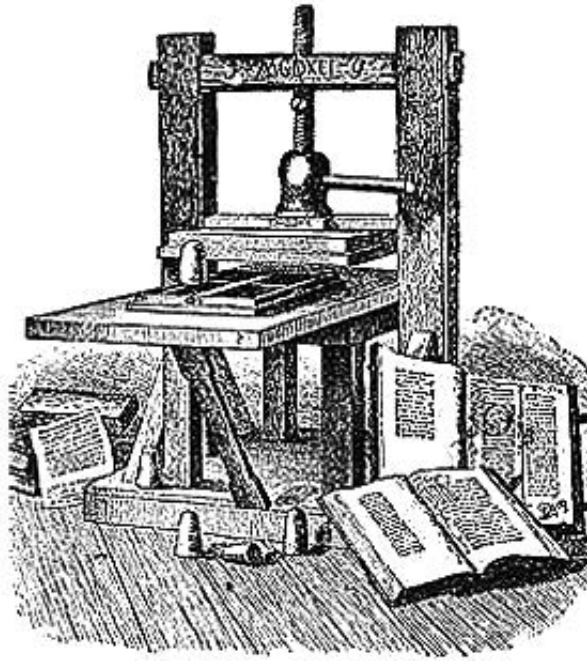
Rumlar: 1672

Azınlıkların bu şekilde matbaanın nimetlerinden faydalanmaları, Batı'da cereyan eden yenilikleri yakından takip etmeleri ve bunları kendi toplumları arasında yaymaları açısından faydalı olur. Devrin yöneticileri, Arap harfleriyle kitap basmadıkları ve kışkırtıcı yayınlar yapmadıkları sürece, azınlıkların bu faaliyetlerine karışmazlar. Özellikle XVIII. yüzyılda Hıristiyanlığa ait kitapları Arapça ve Osmanlıcaya çeviren Cizvit matbaaları sık sık kapatılır. Hatta II. Mustafa (1664-1703) devrinde, Katolikliği Ermeniler arasında yaymak için basılan İncillere el konulur. Bu kitapları basan kişiler de yakalanıp kürek cezasına çarptırılır, bastıkları ürünler yakılır ve dükkânları kapatılır.

Devlet desteğiyle kurulan resmî vilâyet matbaalarının makineleri yurt dışından getirilir. Matbaalarda çalışanların bir kısmı teknik bilgiye sahip azınlıklardan oluşur. Örneğin Anadolu'da ilk kurulan Erzurum Vilâyet Matbaası'nın makinesi Alman malı Köning Bauer markadır. Yine 1872 salnamesine göre bu matbaada çalışanların isim ve görevleri şöyledir: Nasuh Efendi (Müdür ve muharrir), Yunus Efendi (Mürettib-i Evvel), Ahmet Fevzi Efendi (Mürettib-i Sani), İzzet Efendi (Litografya Memuru), Bedros Efendi (Ermeni Mürettip), Antuian Efendi (Hurufat Tezgahtarı), Aleksi Efendi (Litografya Tezgahtarı). Vilâyet Mektupçusu emrinde çalışan bu sekiz kişilik kadro zaman zaman içinde işlerin yoğunluğuna göre 15'e yükselir (DUMAN 2000: 16). Kurulan bu vilâyet matbaalarında resmî evrak, salname ve vilâyet resmî gazetesi dışında şehirde çıkarılan diğer süreli yayınlar da basılır. Bu da devletin matbaacılık hizmetini halka açtığını göstermektedir.

Resim 1.11

Litografi
(Taşbaskı) presi.

Çeviriler

Türk yayıncılığının gelişmesinde Doğu dilerinden yapılan çevirilerin yanı sıra özellikle 1850-1860'lı yıllardan itibaren Batı dillerinden yapılan çeviriler de etkili olur. İlk Fransızca kitap 1776 yılı gibi çok erken sayılabilecek bir süreçte yayımlanır. Bu yıllardan sonra özellikle Fransızca bilmek, öğrenmek, konuşmak ve yazmak bir tutku derecesinde toplumda yer eder. Fransızca öğretmek için sözlük ve gramer kitapları yayımlanır. Hatta 1850 yılında Yusuf Halis Efendi tarafından şiir tarzında yazılmış iki dilli (mülemma) Fransızca sözlük bile basılır. Miftah-ı Lisan (Dilin Anahtarı) isimli bu sözlükle Batı kaynaklı yeni kelimeler dilimize geçer (DUMAN 1988: 82-88). Bu ilginç sözcüğün ilk beyti şöyledir:

Allah *diyö*, gökler *siyö*, yer *ter*, *komanse* ibtidâ

Dieu cieux tere commencer

Dâim *tujur*, bâki *eternel enfini* bi-intiha

Toujours eternel infini

Bu anlayış içinde 1729-1875 arası Batı dillerinden çevrilerle basılan kitapların sayısı 185'i bulur. Bu rakam toplam kitaplar arasında % 7.6 gibi bir orana tekabül eder. Bunlar arasında çevrildiği dil belirsiz olan yayınların sayısı 41 adettir. Söz konusu yayınların dillere göre dağılımı şu şekildedir (BAYSAL 2010: 43).

Tablo 1.5
1729-1875 arası
Türkçeye çevrilen
eserlerin yazılmış
olduğu yabancı
diller.

Yabancı Dil	Kitap Sayısı	Yüzdesi
Fransızca	109	% 58
İngilizce	13	% 7
Almanca	9	% 4.8
İtalyanca	4	% 2.1
Latince	4	% 1.6
Slav dilleri	3	% 1.6
Yunanca	3	% 1.6

DİKKAT

Her başlangıcın ağır ve zor olduğunu unutmamak gerekir. İlk Osmanlı matbaasının gerçek etkisini muasırları arasında değil, müteakip nesillerin arasında aramak lazım. İbrahim Müteferrika'nın attığı adım, ihtiyatlı ve tereddütlü bir adım gibi görülebilir, ancak ileriye götüren ve geriye çekmeyen bir adımdır. Dahası, bu ilk adımdan iki asır sonra Osmanlı/Türk toplumu artık baskı kültürünü o kadar benimsemiş durumdadır ki, yüzyıllarca kullandığı Arap yazı sistemini ilk önce müteharrik basım tekniğine göre yeniden tanzim etmeye çalışarak, sonra bundan tamamen vazgeçip harf devriminin getirdiği ve bu tekniğe çok daha uygun olan Latince yazı sistemini tercih eder. Mecazi bir şekilde ifade etmemiz gerekirse, Osmanlı matbaacılığın şafak ışığında İbrahim Müteferrika'nın gölgesi tâ XIX. yüzyılın sonlarına ve XX. yüzyılın başlarına kadar uzanır ve gölgesinin silüet hatları ancak o zamanlarda netleşir. Bu bağlamda, sonuç olarak, ilk Osmanlı matbaası ve kurucusu İbrahim Müteferrika'yla ilgili herhangi bir kompleksin var olması mantıksız görünür. Osmanlı toplumu, matbaa serüvenine yönelik uzun zaman adımlar atmakta tereddüt gösterse de, önyargılarını aşmış, matbaanın büyümesini keşfetmeyi başarmıştır (SABEV 2006: 344-345).

Özet

İnsanlık tarihinde yazılı iletişime geçiş oldukça uzun zaman alır. Bu süreç içinde insanlar duman, ışık, ses, resim vs. yöntemleri kullanarak uzakta olan biriyle iletişim sağlarlar. Barutun, pusulanın ve matbaanın bulunması insanlık tarihinde son derece önemli değişimler yaşanmasına sebep olur. Matbaanın icadıyla birlikte sözlü çağ yerini yazılı bir çağa bırakır. Bilgi, insan toplulukları arasında daha hızlı yayılır ve daha kolay gelişir. İcatlar, keşifler ve bunlara dayanan bütün yenilikler matbaada basılan eserlerle daha geniş kitlelere ulaştırılır. Matbaa, bir noktada insanlığın ortak hafızasını oluşturan kitap ve benzeri dokümanın yaygınlaşmasını sağlar.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan yıkılışına kadar geçen yüzlerce yıllık süreçte en dikkate değer yenileşme, gelişim ve değişim hiç şüphesiz basın-yayın hayatında yaşanır. Binlerce yıllık elle yazma ve eser çoğaltma geleneği, XVIII. yüzyılda yerini teknolojiye bırakır. Günümüzle kıyaslanamayacak derecede iptidaî olsa da ilk matbaalar ve kâğıt imalathaneleri, askerî teknoloji dışında ülkede gelişen en önemli yeniliktir. Eski sosyologların “ayan ve araz” şeklinde tanımladıkları gelişimde matbaa ayan işlevini görmüştür. Matbaa etrafında; kâğıt üretimi, yazarlık, editörlük, musahhihlik (düzeltmenlik) ciltçilik, matbaa ustalığı, kalfalığı ve çıraklığı, kitap satıcılığı, yazarlık, muhabirlik, gazetecilik vs. gibi yeni meslekler ortaya çıkar. Bu alanda uzun yıllar gayrimüslimlerin etkin olduğu gözlenmektedir. Matbaa sahipleri arasında Rum, Yahudi ve Ermenilerin yanı sıra İran'dan İstanbul'a gelen Farısların da sayıca fazla olduğu dikkatlerden kaçmaz. Türkler matbaacılık işine 1860'lı yıllardan itibaren yavaş yavaş girmeye başlarlar. Basın-yayın sektöründe Türklerin ağırlığı ise ancak II. Meşrutiyet'ten sonra hissedilmeye başlanır.

Matbaacılığın gelişmesi önündeki en önemli engeli okur sayısındaki azlık oluşturur. Bu nedenle Müteferrika'nın şahsî servetini harcıyarak bastığı kitapların büyük bir kısmı elinde kalır. Bir başka söyleyişle Müteferrika, sermayesini bu yolda heba eder. Bir diğer güçlük Arap harflerinin birleşme şekillerinin hareketli baskı makinelerinde çıkardığı zorluktur. Bilindiği gibi Osmanlı Türkçesinde kullanılan alfabe, Sami kökenli Arap harflerine dayanır. Bu alfabede her harf yazıldığı yere göre farklı şekiller alır. Örneğin aynı harfi kelimenin başında, ortasında ve sonunda farklı yazmak gerekir. Bu durum dönemin teknik şartlarına göre kolay aşılabilecek bir engel değildir. Ancak Bulak Basımevi'nde olduğu gibi da-

ha estetik yazı stilleri geliştirmek mümkün olursa da bu bir hayli uzun zaman alır.

Matbaacılığın ekonomik, kültürel ve teknik anlamda yaptığı etki, zaman içinde düşünce dünyasına da yansır. Özellikle tercüme kitapların artması, gazete ve dergi gibi süreli yayınların çoğalması bir okur kitlesinin oluşmasına yol açar. Her ne kadar 1729-1829 arasındaki ilk yüzyılda, basılan eser ve açılan matbaa sayısı çok sınırlı olsa da İbrahim Müteferrika'nın yaktığı ateş 1840 yılından sonra daha güçlü ve daha parlak yanmaya başlar.

1729 yılında ilk matbaanın faaliyete başlamasından, Harf Devrimi'ne kadar geçen yaklaşık 200 yılda ne kadar kitap, gazete ve dergi yayımlandığına dair net bir bilgi yoktur. Zira bu dönemlere ait yayın veya yayıncı envanteri henüz çıkarılmamıştır. Ancak, geçen 200 yılda yayımlanan eser sayısının 30-40 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir. Oysa 1928-2003 yılları arasında geçen 75 yılda yayımlanan Latin Harfli Türkçe eser sayısı 400.000'dir. Aradaki bu muazzam fark, basın-yayın alanındaki gelişme yanında, bilim ve kültür hayatındaki gelişmeye de işaret etmektedir. Alfabe değişiminden birkaç yıl sonra gerek İstanbul'da gerekse Anadolu'nun farklı yörelerinde yeni süreli yayınlar çıkarılır, matbaalar kurulur ve kitap yayıncılığı gelişir. Cumhuriyet sonrası matbaacılık ve yayıncılık gelecek bölümlerde ele alınacağı için ikinci ünite de Türk gazeteciliğinin başlangıcını oluşturan Tanzimat Dönemi'ni göreceğiz.

Kendimizi Sınavalım

1. İnkalar haberleri iletmek için kaç kilometre uzunlukta özel yol yapmışlardı?
 - a. 100
 - b. 550
 - c. 2250
 - d. 2500
 - e. 3000
2. Eski Mısırlılar yazılarını yazmak için hangi bitkinin yapraklarını kullandılar?
 - a. Mısır
 - b. Papirüs
 - c. Çınar
 - d. Avakado
 - e. Deve tabanı
3. Bergama'da hayvan derisinden elde edilen yazı malzemesinin adı nedir?
 - a. Papirüs
 - b. Satıh
 - c. Parşömen
 - d. Parçömen
 - e. Elyaf
4. Modern anlamda matbaa makinesini icat eden Gutenberg ne iş yapardı?
 - a. Gözlükçü
 - b. Kuyumcu
 - c. Marangoz
 - d. Teknisyen
 - e. Mühendis
5. İlk Türk matbaası Gutenberg matbaasından kaç sene sonra kuruldu?
 - a. 50
 - b. 150
 - c. 185
 - d. 285
 - e. 300
6. Hangi sosyal alışkanlık matbaanın geç gelmesine sebep oldu?
 - a. Sohbet alışkanlığı
 - b. Göçebelik
 - c. Okuma-yazma azlığı
 - d. Kahvehane kültürü
 - e. Tarımcılık
7. İbrahim Müteferrika kâğıt imalathanesini nerede kurdu?
 - a. İstanbul
 - b. Beykoz
 - c. Kağıthane
 - d. Yalova
 - e. İzmit
8. Müteferrika matbaasında basılan ilk eser hangisidir?
 - a. *Fuzuli Divanı*
 - b. *Tuhfe-i Vehbi*
 - c. *Mesnevi*
 - d. *Marifetname*
 - e. *Vankulu Lügati*
9. Jale Baysal 1729-1875 yılları arasındaki matbaacılık faaliyetlerini kaç safhaya ayırır?
 - a. 5
 - b. 6
 - c. 7
 - d. 8
 - e. 10
10. Yabancı dillerden Türkçeye en fazla çeviri hangi dilden yapılmıştır?
 - a. Almanca
 - b. İtalyanca
 - c. İngilizce
 - d. Latince
 - e. Fransızca

Okuma Parçası

Uygur Türklerinde Matbaa

Matbaanın tarihi ile uğraşan Thomas Carter'e göre, yer yüzünde mevcut en eski matbaa hurufatı Uygur dilinde olup, Türkçedir. Matbaanın daha önce Çinlilerce bilindiği yolundaki fikirler ise şüpheli görünmektedir. Çünkü silabik karakter taşıyan Çincenin o tarihlerde matbaa tekniğine tatbik edilmesi mümkün görülmemektedir. Buna karşılık, 14 harften ibaret olan Uygur alfabesinin baskı tekniğine tatbiki çok kolay olmuştur.

Turfan, Beş-Balık, Karahoço, Yarkent, Hoten vb. gibi kesin Uygur şehirlerinin bulunduğu bölgede yapılmış olan araştırmalarda ele geçen, sert ağaçtan yapılmış müteharrik harfler, Uygurlar'da matbaa sanatının mevcudiyetini ispat etmiştir. P. Pelliot, Tun-huang'da mağara tapınaklarından birinin zemininde yüzlerce testere ve tahta çubuk bulmuştur. Bu çubukların yüzlerinde Uygurca işaretler vardı. İnce bir testere ile kesildikleri tahmin edilen bu tahta çubuklar; 2.2 cm. yüksekliğinde, 1.3 cm. genişliğinde ve 1-2.6 cm. derinliğindedir. A. V. Gabain'e göre, bunlar Uygur yazı dilinde kullanılan son ekler olup baskı sırasında kullanılmak için hazırlanmışlardır.

Buna karşılık, 1041-1049 tarihleri arasında basım yapan ilk Çin matbaası, Çin alfabesinin çok sayıda ve değişik karakterdeki işaretlerden müteşekkil olması yüzünden yürümemiş, başlangıçta tasvip görmemiş ve bu tarihten sonra Çin'de tekrar blok baskı sistemine dönmüştür. Bu da, mantıkî olarak matbaanın Uygurlar tarafından bulunmuş olduğu yolundaki görüşü desteklemektedir. Zirâ, bir an için matbaanın Çinliler tarafından bulunduğunu kabul etmiş olsak bile, hemen arkasından şöyle bir soru akla gelmektedir. Çinliler mademki müteharrik harfli matbaayı bulmuşlar, fakat yazı sistemlerinin buna uygun olmaması yüzünden tekrar blok baskıya dönmüşlerdir o halde Çinliler, kendi yazı sistemlerine uymayan müteharrik harfli matbaa teşebbüsünü ne için, hangi gayeye hizmet maksadıyla gerçekleştirmiş olabilirler? Bilindiği üzere, her teşebbüs, devrin kültür ve içtimâî zihniyetinin ifadesidir. Her cemiyet de kendine gideni ve yakışanı bulmuş, kullanmış, yaşatmıştır.

Uygurlar hakkındaki çalışmaları ile haklı bir şöhrete ulaşmış olan, tanınmış orientalist Prof. Annemarie Von Gabain, *Die Drucke Der Turfan-Sammlung (Turfan Koleksiyonu Basmaları)*, adlı eserinde, Çin ve Uygur kitapçılığı hakkında çok önemli bilgiler vermektedir. Çin ve Uygur el yazmaları, basma kitapları, yazmaları ve basmaların ciltlenme şekilleri, kağıt, kitapların sayfa nu-

maralandırılması ve Uygur baskı tekniği verilen bu bilgiler arasında yer almış olup, tezimizi teyid etmesi yönünden dikkat çekicidir.

İstanbul Üniversitesi eski öğretim üyelerinden Prof. Helmut Tjeodo Bossert de İkinci Türk Tarih Kongresi'nde sunduğu "Tabı Sanatın Keşfi" (1937) adlı tebliğinde, matbaanın Çinliler tarafından değil, Uygurlarca bulunmuş olduğunu ileri sürmüştü ve bu konudaki görüşlerini şöyle sıralamıştır:

"1. Evvelâ, harflerin adedi çok az olan bir alfabe veya hece yazısının mevcudiyeti şarttır. İdeografik bir yazı sistemini kullanan bir millet tarafından (Çinliler gibi) tabı sanatının kurulması biraz muhaldir. Çünkü binlerce ve binlerce şekillerinin tabında çok zaman kaybedilir ve binaenaleyh bir tabı sahifesi, ayrı ayrı harflerin seçilerek dizilmesinden çok daha çabuk, el ile yazılabilir. 2. Tabı sanatı, ancak bir metinden birkaç nüshaya ihtiyaç hissedildiği ve okuma işiyakının bulunduğu bir devirde kâr ederek inkişaf edebilir. Bu ise kadim milletlerde ender bir keyfiyetti.

Kaynaklara atfen ortaya koyduğumuz bilgiler ışığında, matbaanın ilk defa Uygurlar tarafından bulunmuş olduğu yolundaki görüşlerin daha fazla ağırlık kazandığı açıkça görülmektedir.

Bunun yanı sıra, matbaacılığın ve müteharrik harflerin Doğu'dan Batı'ya getirilişinde de Uygurların ve diğer Türk topluluklarının büyük rolü olmuştur. Thomas Francis Carter, blok baskının Batı'ya doğru götürülmesinde ve Türk dilinde müteharrik harflerin ilk yayılmasında, Türk ırkına mensup milletlerin pek büyük hissesi olduğunu ifade eder. Aynı görüşü J. R. Risler ve L. Rasonyi de paylaşır.

Albert von Le Coq ve Helmut Bossert gibi Avrupalı ilim adamlarının da kabul ettiği üzere, Altunordu Devri'nde Cengizogulları Avrupa'ya beraberinde basılmış kitap getirmişlerdir. Cengiz Devleti'nin kuruluşunda ve bu devletin bir cihan devleti haline gelmesinde de Uygurların büyük rolleri olmuştur. 1241 tarihinde Altunordu kuvvetleri Almanya'ya girdiği zaman, Almanlar bu mü-nasebet neticesi matbaacılığı öğrenmiş ve bu tarihte, Gutenberg Devri (1450) arasında geçen iki yüz senelik bir zaman içerisinde bunu geliştirmiş olabilirler (Bİ-NARK 2002: 445-446).

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. d Yanıtınız yanlış ise “Basın ve İletişim” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. b Yanıtınız yanlış ise “Basın ve İletişim” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. c Yanıtınız yanlış ise “Basın ve İletişim” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. b Yanıtınız yanlış ise “Gutenberg Matbaası” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. d Yanıtınız yanlış ise “Osmanlı Türklerinde Matbaa” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. c Yanıtınız yanlış ise “Matbaayı Etkisizleştiren Sebep” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. d Yanıtınız yanlış ise “Öncü Matbaacı: İbrahim Müteferrika” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. e Yanıtınız yanlış ise “Öncü Matbaacı: İbrahim Müteferrika” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. d Yanıtınız yanlış ise “Müteferrika’dan Sonraki Dönem” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. e Yanıtınız yanlış ise “Çeviriler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Basım teknikleri gelişmeden önce insanlar düşüncelerini el yazmaları yoluyla çoğaltırlardı. MÖ 3000 yıllarında yazıyı bulan eski Mısırlılar yazılarını taşlara, kil tabletlere, sonraki yıllarda da Nil kıyısından elde ettikleri papirüs bitkisinin yapraklarına yazarlardı. Papirüsün Mısır dışına çıkarılması yasaklanınca insanlar yazı yazmak için farklı ürünler kullanma yoluna gittiler. İzmir’in Bergama ilçesinde koyun, keçi, dana vs. gibi hayvanların derilerinden üretilen parşömenler kullanılmaya başlandı. Bunlar pahalıya mal oldukları için sayıca fazla üretilmiyordu. Bu tür malzemeye yazılan bilgiler daha çok fermanlarla sınırlı kalmaktaydı.

Sıra Sizde 2

Yeni baskı makinesi Osmanlı ülkesinde ilk önce azınlıklar tarafından kullanıldı. İspanyol zulmünden kaçan ve Osmanlı ülkesine gelen Museviler 1492 yılında yanlarında matbaa makineleri getirerek bu keşiften yararlandılar. İstanbul dışında yoğun olarak yaşadıkları Selanik, Edirne ve İzmir’de de matbaalar kurup İbranice, İspanyolca, Yunanca ve Latince eserler bastılar. İlk Ermeni matbaası Venedik’ten gelen Abgar Dpir Toxatec tarafından 1567 yılında İstanbul’da kurulur. 1567-1569 yılları arasında bu matbaada 5 kitap basılır. Matbaacılık mesleğini seven ve bu sayede cemaatleri arasında kültürel dayanışmayı güçlendiren Ermeniler bu işi meslek ve ticaret haline dönüştürür. 1684 yılında Grigor Marzwanec Matbaası kurulur. 1700 yılında kurulan Astuacatur Konstandnupoles Matbaası 150 yıl faaliyetini sürdürür. Yine Yohannes Muhentisean ve Polos Arapyan nesih ve talik yazıların basım tekniğini geliştiren çalışmalar yaparlar. Arapyan’ın bu alandaki çalışmalarını takdir eden II. Mahmut, 1816 yılında onu devlet matbaasına yönetici olarak atar. Ermeniler arasında matbaacılığın gelişmesi ile ilk resimli İncil 1705 tarihinde İstanbul’da basılır.

Sıra Sizde 3

Osmanlı ülkesinde kâğıt 1453 yılından beri Beykoz, Kâğıthane ve Bursa’da üretilmekteydi. Ancak bunlar matbaadan ziyade müstensihler tarafından kullanılmak için üretilen özelliklere sahipti. Matbaada kullanılacak kâğıtlar daha çok yurt dışından ithal edilmekteydi. Bu da basılan kitap veya dokümanın pahalı satılmasına sebep olmaktaydı. Bu güçlüğü ortadan kaldırmak için 1741 yılında, yine İbrahim Müteferrika’nın girişim-

leri ile Yalova'da Yalakâbad Kağıthanesi kurulur. Polonya'dan getirilen üç kâğıt ustası burada çalıştırılır. 10-15 yıl faaliyetini sürdüren bu imalathanenin emirliğine 70 yaşını aşmasına rağmen 1744 yılında İbrahim Müteferrika tayin edilir. Müteferrika Matbaası'nda hazırlanan kitaplar ve diğer çalışmalar burada üretilen kâğıtlara basılır.

Sıra Sizde 4

İbrahim Müteferrika sıradan bir matbaacı veya yayıncı değildir. Hem matbaacılığın basım, yani tabetme sürecini, hem de bu sürecin öncesini ve sonrasını iyi bilen biridir. Matbaada basılacak kitap veya haritaların seçimi, bunların baskıya hazır hale getirilmesi, dizgi ve mizanpajlarının yapılması, basılacak kâğıtların kalitelerinin belirlenmesi gibi konularda son derece titiz davranmış anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra ekip çalışmasına önem verdiği görülür. Örneğin basılacak kitapların tasahih (düzeltme) işinde dönemin aydınlarından İshak Efendi, Sahip Efendi ve Aristo'nun *Fizik* kitabını çeviren Esad Efendi ve Kasımpaşa Şeyhi Musa Efendi'den yardım alır. Bunun gibi Kâtip Çelebi'nin *Cibannümâsı*'nın yazma kopyalarında olmayan çok sayıda şekil ve harita matbaa baskısında esere alınır. Bu şekillerin hazırlanmasında Ahmedü'l-Kırımı, Mıgırdıç Galatavi ve Tophaneli İbrahim'in Müteferrika'ya yardım ettikleri anlaşılır. Bütün bu özelliklere günümüz ölçütlerinde bakınca İbrahim Müteferrika; yazar, editör, redaktör, dizgici, mizanpajcı, matbaacı, yayıncı vs. gibi basın-yayın sektörünü, çeşitli destek almasına rağmen, tek başına yürüten biri olarak karşımıza çıkarır. Onun vefatından sonra matbaacılık ve yayıncılığın yıllarca suskun kalması, Müteferrika'nın ne kadar önemli bir şahsiyet olduğunu göstermektedir.

Yararlanılan Kaynaklar

- Afyoncu, Erhan (2000). "**İbrahim Müteferrika**", **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Akbulut, Mustafa (2002). "İbrahim Müteferrika ve İlk Türk Matbaası", **Türkler**, c. 14, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Arslan, Ali (2005). **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Rum Basını**, İstanbul: Truva Yayınları.
- Baysal, Jale (2010). **Osmanlı Türklerinin Bastıkları Kitaplar (1729-1875)**, (Haz: Hasan S. Keseroğlu-İlkin Mengülek), 2. Bsk., İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- Binark, İsmet (2002). "Uygurlarda Matbaa", **Türkler**, c. 3, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Duman, Halûk Harun (1988). "**Tuhaf Bir Lügat: Miftah-ı Lisan**", **Türk Dünyası Araştırmaları**, nr. 54, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Duman, Halûk Harun (2000). **Erzurum Basın-Yayın Tarihi**, İstanbul: DUYAP Yayıncılık.
- Duman, Halûk Harun (2005). **Metin Çözümleme Yöntemleri-Tanzimat Dönemi**, İstanbul: DUYAP Yayıncılık.
- Ersoy, Osman (1959). **Türkiye'ye Matbaanın Girişi ve İlk Basılan Eserler**, Ankara: Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları.
- Ertuğ, Hasan Refik (1970). **Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Gazetecilik Enstitüsü Yayınları.
- Güz, Nurettin, (1986-87) "Türkiye'de Matbaanın Kurulması", **G.Ü. Basın-Yayın Yüksekokulu Dergisi**, nr. 8-9, Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.
- İnuğur, M. Nuri (1982). **Basın ve Yayın Tarihi**, İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- İnuğur, M. Nuri (1988). **Türk Basınında İz Bırakanlar**, İstanbul: Der Yayınları.
- Kabacalı, Alpay (2000). **Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Matbaa**, Basın ve Yayın, İstanbul: Literatür Yayınları.
- Koloğlu, Orhan (1992). **Osmanlıdan Günümüze Türkiye'de Basın**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nuhoğlu, Hidayet (2002). "Osmanlı Matbaacılığı", **Türkler**, c. 14, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Ortaylı, İlber (2008). **Son İmparatorluk Osmanlı**, 10. Bs., İstanbul: Timaş Yayınları.
- Sabev, Orlin (2006). **İbrahim Müteferrika ya da İlk Osmanlı Matbaa Serüveni (1726-1746)**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

2

Amaçlarımız

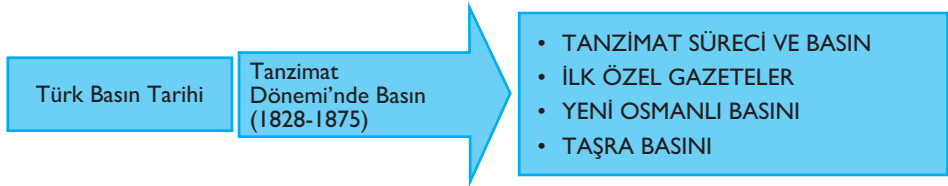
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Osmanlı Devleti'nde yenileşme sürecini açıklayabilecek,
- İlk gazetelerin çıkışı hakkında değerlendirme yapabilecek,
- Basın düzenlemeleri konusunda görüş ifade edebilecek,
- Tanzimat Dönemi basınıni yorumlayabilecek, bilgi ve beceriler kazanabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Emperyalizm
- Hurufat
- Kamuoyu
- Kapitülasyonlar
- Nizamname
- Tanzimat

İçindekiler

Tanzimat Dönemi'nde Basın (1828-1875)

TANZİMAT SÜRECİ VE BASIN

Gazeteler, bir yerde meydana gelen, haber değeri taşıyan bir olayı veya durumu, başka yerdeki insanlara yazılı ve görsel unsurlar kullanarak aktaran yayınlardır. Aslında haber aktarmanın tarihsel gelişimine bakınca, bu uygulamaya yazının veya kâğıdın bulunuşuna göre çok geç başlandığı anlaşılır. MÖ 59 yılında Roma'da günlük olarak çıkarılan *Acta Diurna (Günlük Haberler)* gazetelerin bilinen ilk örneğidir. Bir tarz el ilanı şeklinde düzenlenen *Acta Diurna* ile halka ilginç gelebilecek haberler yayımlanır. Örneğin gladyatör dövüşlerinin programları, bir meteorun düşmesi sonucunda oluşan durum vs. gibi haberler bunlar arasında yer alır. Yine ilk matbaanın kullanıldığı Çin'de MS 618-907 yılları arasında devlet memurları arasında dağıtılan ve bürokratik işleyişi konu alan *Bao* adı verilen raporların da bu amaçla oluşturulduğu söylenebilir.

Gazeteciliğin gelişmesinde, iki önemli olayın etken olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan biri, ticari şirketlerin oluşması ve bu şirketlerin çevre ülkelerde olup bitenden haberdar olmayı istemeleridir. Örneğin Augsburg kökenli Fuger ailesi tarafından Orta Çağ sonlarında çıkarılan bültenlerin çevre ülkelerde dikkatle izlendiği bilinmektedir. Bir diğer etken de savaşlardır. Meydana gelen savaşlar hakkında bilgi edinme isteği, toplumun her katında göze çarpar. 1563 yılında Venedik-Osmanlı Savaşı hakkında bilgi içeren ve *Fogli D'avvisi* denen haber bültenleri merkezî bir yerde yüksek sesle okunur. Halk bunları dinlemek için "Gazete" adı verilen bir ücret öder. Bu ücret, zaman içinde haber değeri taşıyan, günlük, haftalık veya daha farklı periyotlarda basılan ürünlerin ortak adı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Batı'da 1600'lü yıllardan itibaren yoğun olarak çıkarılmaya başlanan gazeteler, toplumsal değişimde öncü rolü üstlenirler.

Osmanlı ülkesinde Türkçe gazete çıkarma istek ve teşebbüsleri Tanzimat Dönemi'nden çok önceye dayanır. Daha 1750 yılında bir yabancı'nın "*Avrupa'nın Siyasal ve Tarihi Olaylarının Haberleri*" adlı bir gazete çıkarma isteği, sultanın otoritesini sarsabileceği düşüncesiyle reddedilir. Bunun yanı sıra sonraki yıllarda yabancı uyrukluların bu alanda söz sahibi olduğu görülür. Hatta ülkede ilk gazeteyi 1795 yılında Fransız büyükelçiliği çıkarır. *Bulletin de Nouvelles* adıyla on beş günde bir çıkarılan gazete Fransız çıkarlarını koruyan anlayışla yayım yapar. Bu gazeteden bir yıl sonra yine Fransız elçisinin desteğiyle *Gazette Française de Constantinople* adıyla aylık bir süreli yayım çıkarılır (1796). Bu teşebbüsler 1798 yılında Fransızların Mısır'ı işgal etmeleri üzerine sona erer ve elçilik çalışanları bir müddet

tutuklanır. Bu ilk gazeteler Osmanlı siyasetiyle yakından ve emperyalist bir bakış açısıyla ilgilenen elçiliklerin, özellikle de Fransız elçisinin basına ne kadar önem verdiğini göstermektedir. Basın yoluyla hem Osmanlı'da yaşayan kendi yurttaşlarına hem de Batı'yı merak eden aydınlara önemli mesajlar verirler.

1820'li yıllarda, Osmanlı basınında yeniliklere gidilmesini gerektirecek olaylar yaşanır. Bunlardan biri 1821 yılında gerçekleşen Yunan İsyanı'dır. Osmanlı'yı bölmek isteyen Fransızların ve diğer Avrupa basınıının Yunanlıları desteklemeleri, Osmanlı'nın siyaseten yalnız kalması yöneticileri oldukça düşündürür. Yöneticiler Avrupa basını gibi etkili bir basına sahip olamayışın ve bu sayede kamuoyuna hitap edemeyişin eksikliğini yaşarlar. İzmir'de Alexandre Blacque (Blak Bey: 1797-1837) tarafından 1821 yılında çıkarılan *Le Spectateure Oriental*, Fransız politikalarını eleştiren ve Türklerin haklılığını savunan yazılar yazar. Ancak bu durum Fransız elçiliğinin dikkatinden kaçmaz ve kapitülasyon hükümlerine dayanarak 27 Mart 1824 tarihinde gazete kapatılır. Yedi ay sonra farklı yöneticilerle yeniden çıkarılan gazete (1 Ekim 1824), yine Yunanlılardan yana tavır koyan Rus ve İngilizlere karşı cephe alır. Emperyalist ülkelerin desteğini alan isyancıları ve onların yandaşlarını eleştiren yayınlar yapar. Devlet desteğiyle propaganda amaçlı çıkarılan gazetenin bu tarz yayını yabancı ülkelerin çıkarlarına aykırı olduğu için sık sık şikâyet edilmesine neden olur. Yoğun baskıdan bıkan hükümet gazetenin önce birkaç ay, 1827 yılı sonlarında ise tamamen kapatılmasına karar verir.

Türk basın tarihinin önemli figürlerinden biri olan Alexandre Blacque, hukuk eğitimi görmüş aydın bir kişidir. Fransız İhtilâli'nde kralı destekleyen babasıyla birlikte kaçarak İzmir'e yerleşen ve Osmanlı tebaasına geçen bir aileye mensuptur. Gazetesinin kapatılması üzerine 1828 yılı Ocak ayında, Osmanlı hükümetinin desteğini alarak, İzmir'de *Courier de Smyrne* adlı gazeteyi yayımlamaya başlar. Bu gazetesinde de Ege adalarının Osmanlı'dan ayrılmasını isteyen Yunanlılara ve onların destekçileri olan Fransız, İngiliz ve Ruslara kıyasıyla muhalefet eder. Bu muhalif yayınlardan hoşlanmayan Ruslar, Osmanlı hükümetine baskı yaparak 1830 yılında gazetenin kapatılmasını sağlarlar.

Resim 2.1

Vak'a-yi Hayriye'den sonra ve önce Sultan II. Mahmud.

Tanzimat Dönemi'nin yenilikçi padişahı II. Mahmud ve onun gibi yenilik taraftarları devlet adamları Blak Bey'in yaptıklarını yakından takip etmekteydiler. Blak Bey çıkardığı gazetelerle adeta tek kişilik bir ordu gibi Osmanlı düşmanları ile mücadele etmekteydi. Bunun üzerine II. Mahmud, Blak Bey'i İstanbul'a çağırarak ondan resmî bir gazete çıkarmasını istedi. *Le Moniteur Ottoman (Osmanlı Aynası)* gazetesi 1831 yılında çıkarılmaya başlandı. Osmanlı çıkarlarını savunan bir anlayışla yayın yapan gazetede, daha sonraları *Takvim-i Vekâyî*deki yazıların Fransızca çevirileri de yayımlandı. Bütün bu işlerde öncü olan Türk dostu Blak Bey, 1837 yılında tedavi için Fransa'ya giderken yolda şüpheli bir şekilde hayatını kaybetti.

Resim 2.2

Takvim-i Vekayi gazetesi.

Resmi Gazete: Takvim-i Vekâyî

Basının gücünü ve önemini iyi kavrayan II. Mahmud'un asıl amacı, basın yolu ile kamuoyuna yenilikleri tanıtmak ve taşra ile merkez yönetimi arasındaki iletişim kopukluğunu giderebilmektir. Görünenin ardında yatan bir başka niyet ise basın yolu ile toplumu kontrol altında tutabilmektir. Mısır valisi Kavalalı Mehmed Âli Paşa'nın 20 Kasım 1828 tarihinde çıkardığı *Vekâyi-i Mısıriyye*den esinlenerek devletin ilk resmî gazetesi olan *Takvim-i Vekâyî*'nin yayımlanması emrini verir. Hatta isim seçimini de kendisi yapar. Böylece 1 Kasım 1831 tarihinde, Türk gazeteciliğinin ilk örneği, resmî kanalla yayımlanmaya başlar. Devletin resmi görüşünü halka ve aydınlara duyurmayı amaç edinen gazete, imparatorluğu oluşturan farklı dilleki ulusları da gözetererek; Arapça, Bulgarca, Ermenice, Farsça, Fransızca, Rumca yayın yapar. Doğal olarak bu dillerdeki nüsha sayıları azdır ve kesintili çıkarılır.

Resim 2.3

Vekâyî-i Mısıriyye 1828.

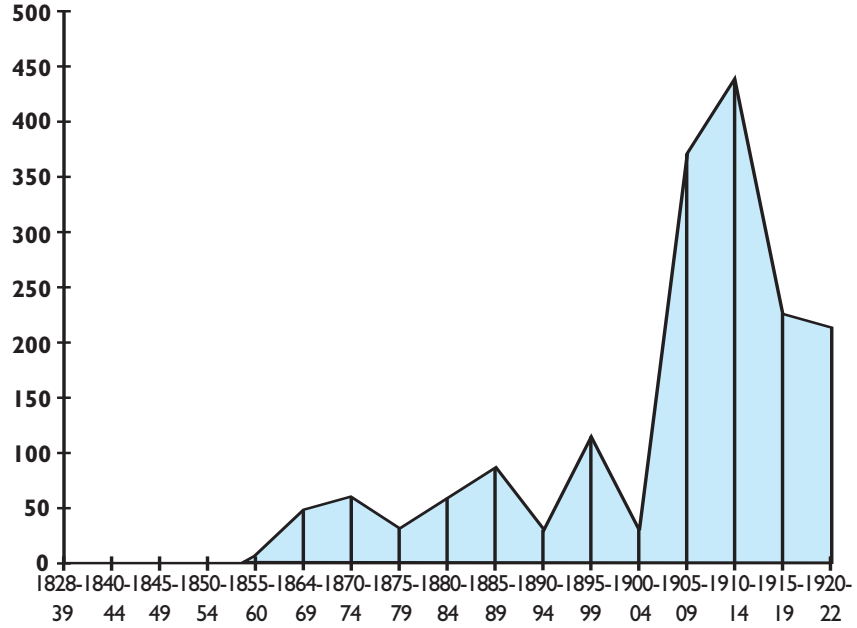

Günümüzde hâlen devlet yayını olarak çıkarılan *Resmi Gazete*'nin atası sayılan *Takvim-i Vekâyi*, içerik olarak beyannamelerin, kanunların ve yönetmeliklerin bolca yayımlandığı resmî bir bülten görünümündedir. Yazar kadrosunu medrese hocaları ve yüksek bürokratlar oluşturmaktadır. Bu nedenle yazıların dili Arapça, Farsça kelimelerin yoğun olarak kullanıldığı ağır bir Osmanlı Türkçesidir. Gazete, bu yayının dili ve politikası yüzünden halktan uzak bir yayının çizgisi ile uzun yıllar çıkarılır. Ancak, sultanın ümit ettiği aydınlanmayı gerçekleştirmekten uzak kalır.

1828 yılında çıkarılan *Vaka-yi Mısriyye* gazetesinden başlayıp Millî Mücadele sonlarına (1922) kadar süren 94 yıllık zaman diliminde Türk basının gelişim süreci aşağıdaki grafikte yer almaktadır (Grafik 2.1). Çeşitli basın-yayın kataloglarına dayanarak hazırladığımız grafikte, beşer yıllık dilimler halinde çıkan Türkçe süreli yayınların sayısı gösterilmektedir.

Grafik 2.1

Osmanlı
Dönemi'nde çıkan
Türkçe süreli
yayımların sayısal
dağılımı
(1828-1922)

Grafikten de anlaşılacağı gibi süreli yayınların yoğunluğunu esas alarak basının gelişimini şu dönemlere ayırmak mümkündür.

- I. Tanzimat Dönemi (1828-1875)
- II. Sultan II. Abdülhamid Dönemi (1876-1907)
- III. II. Meşrutiyet ve Mütareke Dönemleri (1908-1918)
- IV. Millî Mücadele Dönemi (1919-1922)
- V. Cumhuriyet Dönemi (1922'den günümüze).

Okumakta olduğunuz kitabın her ünitesinde Türk Basın Tarihi, bu dönemler ve alt devreler halinde ele alınacak, dönemlerin özellikleri ve öne çıkan konular incelenecektir. Bu ön bilgiden sonra basın-yayın ve gazetecilik hayatının gelişmesinde önemli rol oynayan ilk özel gazeteleri incelemeye geçebiliriz.

SIRA SİZDE

1

Sultan II. Mahmud'un basına verdiği önemi açıklayınız?

MAKALE

İlk resmî gazete konusunda şu makaleyi okuyunuz: Koloğlu, Orhan (1982). "Takvim-i Vekâyi: Türk Basınında 150 Yıl", *Sanat Olayı*, nr. 14, s. 93.

İLK ÖZEL GAZETELER

İmtiyazlı Gazete: Ceride-i Havadis

Takvim'den sonra İstanbul'da yayımlanan ikinci gazetenin yayına başlama öyküsü bir hayli ilginçtir. İngiliz tebaasına mensup William Churchill (?-1864), 1816 yılında Osmanlı ülkesine gelir. Önce İzmir, ardından İstanbul'da yaşamaya başlar. Ticaretin yanı sıra ABD Konsolosluğu'nda görev yapar. 1833 yılından sonra aralarında *Morning Herald*'in bulunduğu bazı gazetelerde muhabir olarak çalışır. 8 Mayıs 1836 tarihinde Kadıköy'de avlanırken yanlışlıkla koyunlarını otlatan Müslüman bir çocuğu yaralar. Bunun üzerine yakalanıp cezaevine gönderilir. O yıllarda yabancı uyruklu birinin bu şekilde muamele görmesi düşünülemez bir durumdur. Araya İngiliz konsolosunun girmesi ve yanına diğer yabancı elçilerini de alarak işi büyümesi ile konu bir anda devletlerarası siyasi bir soruna dönüşür. En sonunda iş tatliya bağlanır ve William Churchill, 12 Mayıs 1836 tarihinde hapisinden çıkarılır. Kendisine yağ ihracatı ve gazete çıkarma dâhil birtakım imtiyazlar verilir.

Churchill, kendisine verilen imtiyaza dayanarak 31 Temmuz 1840 tarihinde *Ceride-i Havadis* adlı gazeteyi çıkarmaya başlar. On günde bir yayımlanan yarı resmî nitelikte olan gazete, özellikle ticarî konularla ilgilenmesi ve dilinin sadeliği yönüyle dikkat çekicidir. İlk üç sene yayımlanan gazetenin tirajı 200'ü geçemez. Masraflarını karşılayamayan gazete kapanmak zorunda kalır. Yabancı uyruklu birinin çıkaracağı kontrol altındaki bir gazetenin kendi menfaatine olacağını düşünen Babıâli, ayda 2.500 lira (kuruş) vererek gazetenin yeniden çıkmasını sağlar. Buna rağmen gazete umulan tirajı yakalayamaz ve Kırım Savaşı'na (1854) kadar sınırlı sayıda insana ulaşabilir. Savaş yıllarında uyanan kamuoyu ilgisini fark ederek, *Ruzname-i Ceride-i Havadis* (1860) adı altında bir ekle birlikte yüksek bir tiraja ulaşır.

Basın Düzenlemeleri: Matbaa Nizamnamesi

Bir yanda resmi gazete, öte yanda özellikle İzmir'de gelişen özel azımlık gazetelelerinin artması devleti bu alana ilişkin düzenlemeler yapmaya sevk eder. 8 Şubat 1857 tarihinde yürürlüğe giren Matbaa Nizamnamesi'nde bu alanla ilgili düzenlemeler yapılır. Her önüne gelenin kitap veya gazete çıkaramayacağı, bunun bir izne tabi olduğu Nizamname'de vurgulanır. Matbaalarda basılacak kitap ve gazetelerin belli bir inceleme yapıldıktan sonra yayımlanabileceği hükme bağlanır. 1858 tarihli Ceza Kanunu'nda Nizamname'ye aykırı faaliyet gösterenlere verilecek cezalar belirlenir. İzin alınmadan basılan yayınlar toplanacak, bu baskıyı gerçekleştiren matbaalar ise kapatılacaktır. Ahlaka muğayir yayın yapan veya güvenliği sarsacak yazılar kaleme alan gazetecilerin hapisle cezalandırılacağı açıklanır.

Resim 2.4

Ceride-i Havadis

1858 tarihli Ceza Kanunu'nun basın-yayını ilgilendiren 137 ve 138. Maddeleri özetle şöyledir:

- Ruhsatsız matbaa açmak yasaktır.
- Ruhsatsız matbaa açıp kitap veya evrak basanların matbaaları kapatılır ve 50 Mecidiye altın ceza olarak alınır.
- Ruhsatlı matbaalarda devlet aleyhine yapılan yayınlar toplatılır.
- Bu tür yayınları yapan matbaalar geçici veya sürekli olarak kapatılır. 10-50 Mecidiye altın arasında ceza alınır.
- Ahlakı veya güvenliği bozacak yayınlar yapan gazetecilere hapis cezası verilecektir.

Bu Nizamname'nin uygulanmaya başlamasıyla bazı matbaaların kapatıldığı, bazı yayınlara el konulduğu ve yayıncıların sürgüne gönderildiği görülür. 1860'lı yıllarda hızlı bir gelişim sürecine giren basın için bu Nizamnamenin yetersiz kalacağı aşikârdır. Bu nedenle 1852 tarihinde, III. Napolyon döneminde yürürlüğe giren Fransız Basın Kanunu örnek alınarak yeni bir Nizamname hazırlanır. 1864 yılında uygulamaya giren Matbuat Nizamnamesi kısaca şu hükümleri içerir:

- Gazete çıkaracaklardan Osmanlı tebaasından olanlar Maarif Nezareti'ne, yabancı tebaadan olanlar Hariciye Nezareti'ne başvurmalarıdır.
- Yapılan inceleme sonucu uygun görülenlere ruhsat Matbuat Müdürlüğüne verilir.
- Gazete sahibi veya müdürleri çıkacak her sayının bir nüshasını imzalı olarak Matbuat Müdürlüğü'ne, taşrada olanlar ise vilayete vermelidirler.
- Gazetelerde devletin güvenliğini ve emniyetini bozan, padişaha ve ailesine, nazırlara, hükümete, dost devletlerin yöneticilerine ve hükümetleri aleyhine yayın yapılması yasaktır. Bu türde yayın yapan gazeteler bir ay süre ile kapatılacaktır.

Basına karşı sansür uygulamalarının başlangıcını teşkil edecek düzenlemeleri içeren bu Nizamname'nin hükümleri gereği ceza alan gazeteciler olduğu bilinmektedir (DEMİREL 2007: 33-34).

Sultan II. Mahmud ve Abdülmecid devirlerinde olduğu gibi Abdülaziz'in saltanat yıllarında da gazetelerin sayısı gittikçe artar. 1866'da yalnız İstanbul'da 36 gazete yayımlanmaktadır. Dört Fransız, bir Alman, bir İngiliz ve bir İtalyan gazetesi bu sayıya dâhil değildir. İstanbul dışında kalan yerlerde bile gazeteler yayımlanmaya başlar.

Bu Nizamname'ye rağmen basın-yayın dünyasındaki hızlı değişimler, özel ve muhalif yayınların artması, bilhassa yurt dışında faaliyet gösteren Yeni Osmanlı basınının etkinliği yeni düzenlemeler yapılmasını gerektirir. Sadrazam Âli Paşa döneminde hazırlanan ve Âli Kararname diye adlandırılan 17 Mart 1867 tarihli düzenleme ile basına daha sıkı bir denetim getirilir. Gittikçe siyasallaşan ve kontrolden çıkan basını susturmaya yönelik bu kararnameye dayanılarak *Mubbir* gazetesi kapatılır, Âli Suavi Kastamonu'ya sürülür. Yine, Yeni Osmanlı basınının ağır toplarından Namık Kemal ve Ziya Paşa memuriyetle Anadolu'ya gönderilir. Bu üç gazeteci bir müddet sonra Mısırlı Mustafa Fâzıl Paşa'nın maddi desteğini alarak yurt dışına çıkar ve ilerde ayrıntılı olarak göreceğimiz Yeni Osmanlı basını canlanmaya başlar.

Âli Kararname birkaç yıl içinde etkisini gösterir ve kapatılan yayınların sayısı artar. Bunlardan bir kısmı şöyledir:

Gazete Adı	Kapatma Yılı	Kapatılma Süresi
İbret	1871	4 ay kapatma
Diyojen	1871	15 gün ve daha sonra tekrar
İbretnüma-yı Âlem	1871	Geçici bir süre
Letâif-i Âsar	1873	Geçici bir süre
Hâdika	1873	2 ay
İbret	1873	1 ay
Hülâsâ-ı Efkâr	1874	Geçici bir süre
Şark	1874	Geçici bir süre
Hayal	1874	Geçici bir süre

Tablo 2.1
Kapatılan gazeteler
(1871-1874).

Basın karşısında ne yaptığını bilemeyecek duruma gelen yönetim, bu kararnama ile de yetinmez. 11 Mayıs 1876 tarihinde bu kez sadrazam Mahmut Nedim Paşa'nın direktifleri ile bir sansür kararnamesi yürürlüğe girer. Saltanattaki belirsizlik, emperyalist devletlerin kışkırtmaları ve yaklaşan Rus Savaşı'nın ayak sesleri ile ülkenin geçmekte olduğu hassas süreç gerekçe gösterilerek basın konusunda kısıtlamalara gidilir. Buna göre ülkenin her tarafında çıkarılacak gazeteler ön sansüre tabi tutulacak ve basılmadan önce kontrol edilecektir. İstanbul'da Matbuat Müdürlüğü, taşrada ise valilikler bu işi yapacaktır.

Bu atmosfer içinde, Abdülaziz'in saltanatının son yıllarında, yani 1876 yılında İstanbul'da sayıları 49'u bulan aşağıdaki gazetelerin çıkarıldığı görülür.

Türkçe	Yabancı Dil
Takvim-i Vekâyi, Ceride-i Havadis, Basiret, Vakit, İstikbal, Sadakat, İttihad, Sabah, Şems, Hayal, Ceride-i Askeriye, Ceride-i Tıbbiye-i Askeriye, Cihân.	Arapça: (haftalık) <i>El-Cevâib</i> (1) Rumca: <i>Vizandis, Telgraf de Bosphore, Anatolikus, Astir, Neologus, Anatoli, Teatis, Terakki, Mevmus, Menip ve Terumit</i> (11) Ermenice: <i>Masis, Avadaper, Jamanak, Manzume-i Efkâr, Mecmua-i Havâdis, Airenik, Norakir, Me'mul ve Punç</i> (9) Bulgarca: <i>Vik, Napredak, ÇitÂlişte</i> (3) İbranice: <i>Le Journal Israelite, Zaman</i> (2) Fransızca: <i>La Turquie, Journal de Konstantinopol, Kurriye d'orient, Phare de Bosphore, İstanbul, l'Orinet Illustré, Moniteur de Commerece ve Gazette Medicale d'Orient</i> (7) İngilizce: <i>Levant Herald, Fizik</i> (2) Almanca: <i>(La Verite)</i> (1)
Toplam: 13	Toplam: 36

Tablo 2.2
1876 yılında
İstanbul'da çıkan
sürekli yayınlar.

Osmanlı ülkesi gerçekten önemli badirelerle karşı karşıyadır. Sultan Abdülaziz, saray ileri gelenleri tarafından tahtan indirilir, yerine ruh sağlığı yerinde olmayan V. Murat geçirilir (30 Mayıs 1876). Osmanlı tahtına bir oldubittiyle gelen V. Murat, kendisini destekleyenlerin görüşleri doğrultusunda hareket etmek ister. Ancak amcasının ve darbecilerin başına gelenler onu paranoyaya sürükler.

Dengesiz davranışları nedeniyle 31 Ağustos 1876 tarihinde tahtan indirilip Çırağan Sarayı'nda gözetim altına alınır. Bu tarihten sonra üçüncü üniteye daha geniş şekilde üzerinde durulacak olan Sultan II. Abdülhamid Dönemi başlar.

İbrahim Şinasi ve Özel Türkçe Gazeteler

Türk gazeteciliği veya Tanzimat Dönemi basını denilince akla ilk gelmesi gereken kişi şüphesiz İbrahim Şinasi'dir (1826-1871). Çağdaşlaşma Dönemi Türk Edebiyatı'nın kurucusu olan Şinasi, 1800'lü yılların ikinci nesli içinde doğar. Yaklaşık 46 yıl yaşayan İbrahim Şinasi, kısa süren ömrüne rağmen önemli yeniliklerde öncü rolü oynar. Bu öncülük onu hem teorik hem de pratik anlamda kültürel çağdaşlaşmanın gerçek lideri konumuna çıkarır. İlk gazeteci, ilk tiyatro yazarı, ilk bilimsel derleyici olması yanında ilk ideolojik şiirlerin şairi olarak da bilinir.

Resim 2.5

İbrahim Şinasi
(1826-1871)

Ekonomi tahsil etmek için Avrupa'ya giden Şinasi'den günümüze kalan eserler, yalnızca ondaki bireysel değişimi değil, yenileşme neslinin düşünsel değişimini de göstermektedir. Özellikle çıkardığı *Tercüman-ı Ahval* (1860) ve *Tasvir-i Efkar* (1862) isimli özel gazeteler sayesinde, Türk düşünce hayatında özgür bir kamuoyu yaratmaya çalıştığı görülür. Bu gazetelerin önsözlerinde onun serbest düşünme, düşüncelerini söz ve yazıyla ifade etme, basın özgürlüğü gibi konulara vurgu yapması, dönemi açısından oldukça ilerici hareketlerden sayılır. Onun şiirlerinden ve düşüncelerinden elde edilecek veriler, bize aynı zamanda, değişim sürecini yaşayan Tanzimat aydınlarındaki yeni epistemoloji ve paradigma oluşumu konusunda da önemli bilgiler sağlayacaktır.

Şinasi'nin şiirleri dışında çeşitli gazete yazılarına yansıyan fikirleri de dönemine ve sonraki yıllara ışık tutar. Onun şiirleri ve bu yazılarındaki fikirlerine geçmeden önce, basın-yayın tarihindeki yerine kısaca değinmek yararlı olacaktır. Bilindiği gibi ilk özel gazete olan *Ceride-i Havadis'e* (1840) en ciddi rakip Şinasi ve Agâh Efendi tarafından çıkarılan *Tercüman-ı Ahval* olur. Osmanlı Türkleri arasında ilk özel gazeteyi çıkarmak için iki arkadaş 3 Nisan 1860 tarihinde imtiyaz hakkını elde ederler. Bu resmî izin alındıktan yedi ay sonra (22 Ekim 1860) ilk sayısı çıkarılan gazete, önceleri haftada iki, daha sonra da haftada beş gün yayımlanır.

Okuyucunun büyük ilgi gösterdiği gazeteye bir mukaddime (başlangıç yazısı) yazan Şinasi, uygar bir toplumda basının halkı eğitmek görevi olduğunu belirtir. Ayrıca aynı toplum içinde yaşayan uygar halkın sözlü ve yazılı olarak vatanın çıkarlarını savunması hakkına sahip olduğuna değinir. Niçin bir Türkçe gazete çıkarılması gerektiğini ileri sürerken, gayrimüslim tebaanın kendi dillerinde gazete çıkarma serbestliğine dikkat çeker. Ancak, millet-i hâkimedden, yani Türklerden hiç kimse şimdiye kadar bu işe teşebbüs etmemiştir. Bu nedenle padişahın yüksek izniyle çıkaracakları gazetenin iç ve dış haberler yanı sıra, eğitim ve bilim konusunda faydalı bilgilere yer vereceğini söyler.

Basının kalkınma ve gelişme açısından oynadığı rolün bilincinde olan Şinasi, bu gazetecilik deneyiminin ardından, tek başına yeni bir gazete çıkarma girişiminde bulunur. Kısa süre sonra kendi adına bir gazete çıkarabilme izni aldığı haberi 23 Mayıs 1861 tarihli *Tercüman-ı Abval*'de yayımlanır. İşe önce özel bir matbaa kurmakla başlayan Şinasi, matbaacı dostu Jean Pietri'nin teknik, Şehzâde Murad ve Mustafa Fâzıl Paşa'nın maddi yardımları ile bu işe atılır. Kazasker Yesarizâde İzzet Efendi'nin hattı ile dökülmüş yeni hurufatla basımevini hazır hale getirir. Dizgi alanındaki karmaşadan kurtulmak için 500'den fazla olan hurufat kasasını 112'ye indirmek için deneyler yapar (BERKES 1978: 261). Uzun yazışmalar ve Âli Paşa'nın muhtemel engellemelerini atlatan Şinasi, nihayet 28 Haziran 1862 tarihinde *Tasvir-i Efkâr* adlı gazetesini çıkarır. Fuat Paşa'nın sadrazamlığı döneminde yayımlanan bu gazete bizzat sadrazam tarafından Sultan Abdülaziz'e sunulur. Bazı kaynaklar Ebüzziya'ya dayanarak sultanın bir takdir nişânesi şeklinde 500 altın lira gönderdiğini, ancak Şinasi'nin bunu kabul etmediğini belirtirler (AKÜN 1970: 549-550).

Resim 2.6

Tercüman-ı Abval (1860).

Resim 2.7

Tasvir-i Efkâr (1862).

Tasvir'e kısa bir mukaddime yazan Şinasi, gazeteleri uygar memleketler için lüzumlu yayınlar olarak görür. Çıkaracağı gazetenin de millette ümit bahşeden genç padişahın yolunda olacağını bildirir. Aslında o, devleti yönetenlerin halka hizmet için var olduklarını savunur. Bunun gibi, gazete de halka hizmet amacıyla çıkarılacaktır.

Şinasi, gazetede yayımladığı makalelerde bu düşüncesini daha somut hale dönüştürür. Sokakların temizliği, din ve dünya işlerinin birbirinden ayrılması, üniversitede halka açık konferanslar verilmesi, sanayi ürünlerinin tanıtılması, bilimsel ve kültürel eserlerin sayılarının artırılması gibi çok farklı konularda yazılar kaleme alır. Bu yazılarda, o güne kadar pek denenmeyen "kritik söylem"i kullanarak, okurları düşünsel anlamda etkilemeye ve bakış açılarını değiştirmeye çalışır (MARDİN 1985: 47-47). Bu söylemin arkasında yatan gerçek motivasyon ise temelde paradigma değişimine işaret etmektedir. O zamana kadar sosyal konuların tartışılmadığı, alışılmış şekil, düzen ve modellerin yaygın olarak yaşandığı topluma Şinasi farklı bir model sunmaya çalışır. Bu modelin kaynağı ise ömrünün bir kısmını geçirdiği Batı, yani Fransa'dır.

Gazetelerin mukaddimelerinde kullanılan kelimelerin % 80'i Arapça ve Farsça kökenlidir. Bu kısmî azalış bürokratik dilden bir ayrılışa işaret etmektedir. Bu kelime ve kavramlar yine hukuk, siyaset, halk ve yönetim gibi konularla ilgilidir. Şinasi, kullandığı kelime ve kavramlarda özellikle okuyucunun anlayabileceği, düşün-

sel çağrışım alanı geniş kavramları tercih eder. Örneğin, heyet-i içtimaiye (toplum); beyân-ı efkâr (düşünme özgürlüğü); hukûk-ı müktebes (kazanılmış hak) gibi günümüzde sık sık kullanılan ifadelere yer verir. Bu metinlerde anlatım açısından dikkati çeken bir diğer özellik, bağlayıcı ifadelerin kullanılmasıdır. “Mademki; şöyle ki; bu vechile; imdi; işbu” gibi ifadeler, cümleleri birbirine bağlamakta önemli rol oynarlar.

Gazete çıkarması nedeniyle Şinasi edebî yazılar yanında diğer güncel konulara ilişkin çok sayıda makale kaleme alır. Bunlar daha sonraki yıllarda Ebuuzziya tarafından toplanarak kitap halinde yayımlanır. Yeni yazıya çevrilip yayımlanması ise ancak 1960 yılında gerçekleşir. Fevziye Abdullah Tansel tarafından açıklamalarla yayımlanan bu makalelerde Şinasi'nin *Tercüman-ı Abvâl* ve *Tasvir-i Efkar*'da çıkmış bulunan yazılarına yer verilir. Siyasi ve sosyal konuların işlendiği kısa-uzun toplam 24 makalenin üçü *Tercüman-ı Abvâl*'de, diğerleri ise *Tasvir-i Efkar*'da yayımlanmıştır. Bu yazıları içerik bakımından siyasi, sosyal, eğitim-basın ve ekonomik konularla ilgili olmak üzere dört gruba ayırmak mümkündür.

1) Siyasi konular: Din ve dünya işlerinin birbirine karıştırılmaması gerektiğine değindiği “Roma Meselesi” siyasi anlamda laikliğin konu edildiği ilk yazılardan biridir. Bunda, Papa'nın bir din adamı olarak dünya işlerine karışmaması gerektiği üzerinde durur. “Kayser'e ait olanı Kayser'e reddediniz!” görüşünün İncil kaynaklı olduğuna dikkat çekerek, serbest düşüncenin gelişmesi için bunun önemi- ne temas eder.

Bir diğer yazıda ise Karadağ'daki isyan hareketlerinin bastırılması konusunda Osmanlı yöneticilerini uyarır. Avrupa'nın ve Rusların bölge ile ilgili düşüncelerini engellemek için bu isyanların bir an önce engellenmesi gerektiğini savunur. Bunun yanında Yunanistan'daki taht kavgalarına da dikkat çeker. Batılı devletlerin bu konudaki faaliyetlerinin Osmanlı çıkarları ile çatıştığını belirtir. Şinasi'nin siyasi makalelerinden biri de Çerkezlerin bağımsızlıkları ile ilgilidir. Rusya'nın yönetimi altında bulunan Çerkezlerin aslında kahraman bir millet olduklarından, Avrupa'da yayımlanan Rus taraftarı gazetelerde ise bunun tam tersinin vurgulandığından bahseder. Asıl ortadan kaldırılması gereken milletin Ruslar olduğu görüşünü savunur.

Bu tür makalelerinden birini de Yahudilerin ayaklanmasına ayıran Şinasi, Avrupa'da bulunan medeni Yahudilerin, Doğu'da bulunan kırsal kesim ırktaşlarını kendilerine benzetmek istediklerini belirterek, bu konuda hahamların oynayacağı rol üzerinde durur.

2) Sosyal konular: Gazetesini halkı eğitmek için bir araç olarak kullanan Şinasi, zaman zaman sosyal konulara temas ederek, gelişmiş Batılı ülkelerle, Osmanlı'yı karşılaştırır. 1 Mart 1863 tarihinde Sultan Abdülaziz'in tahta çıkış yıl dönümünü kutlamak amacıyla açılan sanayi sergisinden övgüyle bahseder. Osmanlı ülkesindeki ham maddelerin işlenmesi ve yeni ürünler ortaya çıkarılmasının önemine değinir.

Bu alanda yazdığı bir diğer makale, dilencilerin ortadan kaldırılması ve himaye edilmesine ilişkindir. Medeniyetin esasının insanlara yardım olduğu görüşünü savunan yazar, eski dönemlerde iş bulamadığı için dilenen insanlara yardım kuruluşları bulunduğuna dikkat çeker. Bu tür kuruluşların yeniden faaliyete geçirilmesi gereğine temas eder. Bu konuda yazdığı başka bir makale de muhtaçlara yardım ile ilgilidir. Şinasi, bir milletin halinin aynı zamanda yönetiminin halini yansıttığını belirtir. Babıâli'de toplanan komisyonların dilencilerin ve muhtaç insanların işe yerleştirilmesi ile ilgili çalışmalarını bir an önce sonuçlandırmasını ister. Bu sorunun çözümünün halkı da rahatlatacağını belirtir.

Osmanlı Devleti'nin özellikle İstanbul'da uğraştığı meselelerden biri de yangındır. Bitişik düzende, ahşap olarak yapılan binalar nedeniyle bir evde çıkan yangın, kısa sürede diğerlerine de sıçramakta ve büyük hasar meydana getirmektedir. Çalıştığı Tophane Müşir Dairesi'nin böyle bir yangınla yok olmasına üzülen Şinasi, bina'nın tarihçesine değindikten sonra, yeni yapılacak binalar için öneride bulunur. Ona göre yeni binalar kâgir olarak yapılmalı ve çevre düzenlemesine dikkat edilmelidir.

3) Eğitim ve basın konuları: Şinasi'nin önem verdiği konulardan biri de eğitimidir. Bu amaçla kaleme aldığı makalelerde, özellikle halkın eğitilmesi ve tabii bilimlerin yaygınlaştırılması üzerinde durur. Darü'l-Fünûn'da tabiat derslerinin okutulmaya başlamasını çok olumlu karşılayan Şinasi, doğa hadiselerinin sebep ve sonuçlarının bilinmesinin önemine değinir. Aynı zamanda bilim adamlarının toplumun medenileşmesi üzerindeki rollerine dikkat çekerek, bu alanda çalışanlara teşekkür borçlu olduğunu açıklar.

O yıllarda kurulan Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye'nin isteyen esnafa ve gençlere eğitici dersler vermesi, Şinasi'nin üzerinde durduğu bir konudur. Talebelere ücretsiz eğitimin verildiği bu tür kuruluşların önemini vurgulayarak bunu gerçekleştirenleri milliyetperver olarak niteler.

Gazete ve kitabı halkın eğitilmesinde mühim bir aracı olarak gören Şinasi'nin makalelerinden bir kısmı da basınla ilgilidir. İlk özel gazeteyi çıkarması onu bu alanda en yetkili söz sahiplerinden biri konumuna yükseltir. Bu nedenle her iki gazeteye yazdığı başlangıç makalelerinde, gazeteyi kamuoyunu aydınlatan medeni bir araç olarak görür. Bunların dışında, bazı teknik konuları da makalelerinde izaaha çalışır. Örneğin "Tefrika" başlıklı yazısında, gazetelerin tarihçesi ve basım tekniğinin gelişimine ışık tutan bilgiler verir.

Yabancı dil bildiği için yurt dışındaki yayınları da takip eden Şinasi, Rus hükümetinin Osmanlı aleyhinde yaptığı zararlı yayınların da farkındadır. Ülkedeki azınlıkları kışkırtmaya yönelik bu yayınların beklenen etkiyi yapmayacağına inanmasına rağmen konuya dikkat çekmeyi başarır. Bu alanda yazdığı bir diğer makalede yasak edilmesi gereken kitap ve resimler üzerinde durur. Ülkede yaşayan Müslüman ve Hristiyan halk arasında çatışma çıkarmak amacıyla yayımlanan *Mizanü'l-Hak* adlı eserdeki resimlerin toplum huzurunu bozacağı görüşünü savunur. Ayrıca, her devletin kendi kanun ve ideolojisine zarar verecek yayınları yasaklamasının da bir gereklilik olduğunu belirtir. 1862 yılında yayımlanan bu makale, Türk basını üzerindeki sansür ile ilgili ilk yazılardan biridir. Şinasi, böylece basının ülke yararına olabileceği gibi zararına faaliyet gösterebileceğine de işaret eder.

Şinasi, bir başka yazısında Yusuf Kamil Paşa tarafından Türkçeye tercüme edilen *Telemak* adlı eserin tanıtımını yapar. O yıllarda sadrazam olan paşanın çok ağır ve ağdalı bir şekilde yaptığı tercüme ve vezirlere yaraşır ihtişamlı bir üslup örneği olarak gösterir. Aynı zamanda eserin kendi matbaasında basılmasından da iftihar duyduğunu belirtir. Şinasi tarafından ilgi gören bir diğer kitap da *Fatin Tezkiresi*'dir. 1867 yılında vefat eden Fatin Efendi'nin hazırladığı tezkireyi Batılı usüllere göre tanzim edip yeniden yayımlayacağına dair *Tasvir*'de bir makale çıkar.

Hayatı hakkında bilgi verirken de belirttiği gibi, Fuat Paşa'nın arzusu ile yeni çıkarılan *Ceride-i Askeriye* gazetesinin tanıtımına ilişkin bir makale yayımlar. Osmanlı askerinin başarısından bahseden Şinasi, insanlığı aydınlatma ve ıslah için yeryüzüne gelen bu milletin fertlerinin doğuştan asker olduğuna işaret eder. Osmanlı sultanlarının orduları başında kazandıkları zaferlere değinerek, aynı geleneğin Abdülaziz devrinde de sürdüğünü belirtir. Bu nedenle çıkarılan gazetenin askerlerin bilgi ve kabiliyetini geliştireceğini söyler.

4) Ekonomik konular: Batı'da bulunduğu yıllarda bir süre ekonomi eğitimi alan ve yurda döndükten sonra mali denetimlere katılan Şinasi, zaman zaman makalelerinde bu konuya temas eder. Örneğin sanayi sergisi ile ilgili yazdığı yazıda millî kalkınma üzerinde durur. Ancak, özellikle ekonomik konuları ilgilendiren üç ayrı makalesi vardır. Bunlardan birisi de Mülkiye hocalarından Mehmet Şerif Efendi'nin *İlm-i Emvâl-i Mâlîye* adlı eserinin tanıtımıdır. Bu münasebetle ekonomi politik adlı bilim sahası üzerinde durarak bunun Avrupa'daki önemine değinir. Bir ülkenin kalkınmasında şahsî ve millî servetin sürekli artırılması gerektiğinden bahseder. 1863 yılında yazılan bu makale, ekonominin basın yoluyla ülkenin gündeminde yer aldığını göstermektedir. Aynı zamanda, Şinasi'nin ulusal zenginlik ve şahsî girişim arasında kurduğu ilgi de dikkati çekmektedir.

Ekonomi alanında değerlendirilebilecek diğer makale ise bir zimmet olayıyla ilgilidir. Masarifat Muhasebesi kâtiplerinden Nazif Efendi'nin görevini kötüye kullanarak şahsî kazanç elde etmesi, o dönemde maliye vekili olan Mustafa Fâzıl Paşa tarafından ortaya çıkarılmıştır. Bu olayın önemli olduğunu belirten Şinasi, hazinayı ilgilendiren diğer suistimallerin de ışığa kavuşturulmasını ister.

Aynı yıllarda gümrüklerde yapılan yolsuzluklar ve yurda giren-çıkan malların kayıt altına alınmaması Şinasi'nin dikkatini çekmiştir. Bu nedenle gazeteye yazdığı bir makalesinde ithalat ve ihracata ait gümrük defterlerinin tutulması üzerinde durur. Bu işin yapılmasındaki amaç, ihracat ve ithalat alanlarındaki kontrolü sağlayabilmektir. Böylece ülkeye belirli süreler içinde ne kadar mal ve paranın girdiği veya çıktığının tespit edilebileceğini belirtir.

Şinasi ekonomi alanında üç kısa makale yazmışsa da bunların üçünde de önemli noktalara temas etmiştir. Örneğin ilk makalede ekonomi biliminin önemi, ikincide haksız kazanç elde etmek için devletin hazinesini yağmalayanlara, üçüncüde ise kayıt dışı ekonomiye dikkatleri çekmiştir. Bugün bile önemini yitirmeyen bu konulardaki görüşlerini ise "Ehl-i fenn"e yani bilim adamlarına dayandırması ve teknolojik kalkınma ile ekonomik zenginlik arasında bağ kurması da ileri bir düşüncedir.

Şinasi'nin vefatından sonra gazetenin ve matbaanın bütün malzemeleri Mustafa Fâzıl Paşa tarafından satın alınır ve Ebuzziya Tevfik'e hediye edilir. Ebuzziya gazetesini *Yeni Tasvir-i Efkâr* adı altında 31 Mayıs 1909 tarihinde yayımlamaya başlar. Yazarları arasında Süleyman Nazif'in de bulunduğu gazete siyasi nedenlerle zaman zaman kapatılır. 25 Ocak 1913'te tekrar *Tasvir-i Efkâr* adını alan gazete, Ebuzziya'nın oğulları tarafından çıkarılır. Dönemin yönetimiyle uyuşmayan yayın anlayışı ve siyasi tavri nedeniyle son kez 6 Mart 1925 tarihinde kapatılır.

Şüphesiz ki Şinasi basın ve edebiyat hayatında önemli bir yol açıcudur. Ancak o, siyasi düşüncelerini örgütlü değil, bireysel olarak dile getirip, kamuoyuyla paylaşma düşüncesindedir. Bu nedenle 1860'lı yıllarda şakirtlerinin de bulunduğu Yeni Osmanlılar Cemiyeti adlı bir aydın hareketi içinde yer almaktan kaçınır. Hatta Avrupa'ya kaçtıkları sırada kendisini ziyarete gelen Namık Kemal ve arkadaşlarına oldukça soğuk davranır. Namık Kemal, aradan yıllar geçse de bu soğukluğu unutmaz. Şinasi 1871 yılında vefat ettiğinde, İstanbul'da bulunduğu halde cenaze törenine katılmaz. Beş altı kişinin bulunduğu cenaze törenine basın ve edebiyat dünyasından katılan tek kişi Ebuzziya Tevfik olur.

Söz konusu siyasi hareket, görüşlerini yaymak amacıyla yurt içinde ve dışında gazeteler çıkarmaya başlar. Böylece Namık Kemal, Ziya Paşa ve Âli Suavi başta olmak üzere, çeşitli edebiyatçılar, basını, düşüncelerini yaymakta en elverişli araç olarak görürler. Bu, doğal olarak Tanzimat Dönemi'nde, "basın-edebiyat-siyaset

(ideoloji)" arasında bir yakınlaşmayı doğurur. Edebiyatın toplum hizmetinde kullanılması da bu sayede gerçekleşir. İşin içine siyasetin de girmesiyle gittikçe politikleşen bir edebiyat akımı doğar. Tanzimat edebiyatı diye bilinen ve toplumsal sorunların edebî eserler yoluyla tartışıldığı bu edebiyatın temsilcilerinin tamamı aynı zamanda gazetecidirler. Dolayısıyla bu dönemden itibaren basın-edebiyat ve ideoloji arasında bir yakınlaşma doğmaya başlar.

İlk Matbaa Nizamnamesi ne zaman ve niçin yayımlanır?

SIRA SİZDE

2

Şinasi'nin hayatı ve düşünce yapısı hakkında geniş bilgi için şu makaleyi okuyunuz: Duman, Halûk Harun (2008). "Doğumunun 180. Yılında Şinasi", *Marmara Üniversitesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, nr. 19, ss. 313-325.

MAKALE

YENİ OSMANLILAR BASINI

Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin basın-yayın faaliyetlerini iyi anlayabilmek için bu oluşumun ortaya çıkış öyküsüne kısaca temas etmek yararlı olacaktır. 1860'lı yıllarda büyük bir ekonomik çöküşü yaşayan Osmanlı Devleti'nde sosyo-politik huzursuzluklar gün geçtikçe artar. Devlet adamlarının yetersizliği her alanda kendini hissettirir. Bu da yöneticilerle-yönetilenler arasında bir çatışma ortamının doğmasına neden olur. Dönemin yönetiminden şikâyetçi olan bazı aydınlar, gizlice bir araya gelerek Yeni Osmanlılar hareketini başlatır. 1865 yılında yoğunluk kazanan hareketin arkasında Mustafa Fâzıl Paşa adlı Mısır Hidivi bulunmaktadır. Bir dönem Osmanlı Meclis-i Hazâin reisliği de yapan Fâzıl Paşa, Mısır Hidivliği kendisine verilmediği için Abdülaziz ve dönemin yöneticilerine karşı cephe alır. Çok varlıklı olan M. Fâzıl Paşa, bu amaçla yönetim muhaliflerini maddi açıdan destekler. Onların yurt dışına kaçmalarını ve burada gazeteler çıkararak, Osmanlı yönetimi aleyhinde yayın yapmalarını sağlar.

Aydınlar arasında yayılan tepkiler, mevcut hükümet uygulamalarına karşı geliştirilen muhalefet hareketini doğurur. 1865 yılında bir araya gelen gençler "Meslek" adında gizli bir cemiyet kurarak, daha örgütlü bir muhalefet yapmaya çalışırlar. Yeni bir nesle mensup olan bu aydınlar, Batılı okullarda okuyan ve *Ceride-i Havâdis*, *Tercüman-ı Ahvâl*, *Tasvir-i Efkâr*, *Mubbir* gibi gazeteleri takip ederek Batı'daki gelişmelerden haberdar olan insanlardır. Bu gençlere göre ülkedeki sorunların kaynağı yanlış yönetimdir. Kısa zamanda yeni kanunlar oluşturulmalı ve daha çağdaş bir yönetim şekli benimsenmelidir. Bu amaçla Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ni kurarak, faaliyetlerini daha örgütlü bir şekilde yapmaya başlarlar.

Kuruluş döneminde, Osmanlı'nın itibarlı ailelerinden Necip Paşa torunu Mehmed, Kayazade Reşad, Menapirzade Nuri, Subhipaşazade Ayetullah Bey ve Namık Kemal'den oluşan cemiyete sonraki dönemde çeşitli katılımlar gerçekleşir. Kendilerine İngiltere'deki Carbonari Cemiyeti'nin yapılanmasını örnek alan topluluk Şehzade Murat ve kardeşi Abdülhamid Efendilerin de desteğini alırlar. Mustafa Fâzıl Paşa'nın gençleri teşvik etmesiyle Yeni Osmanlılar Cemiyeti kurulur.

Paşa'nın Paris'te kaleme aldığı yönetim aleyhtarı mektupları yayımlayan *Mubbir ve Tasvir-i Efkâr* gazeteleri hükümetin şimşeklerini üzerine çeker. 13 Mart 1867 tarihli meşhur Kararname-i Âli yayımlanarak gazeteler gözetim altına alınır. Yukarıda değinildiği gibi *Mubbir* sahibi Âli Suavi ve *Tasvir* sahibi Ağâh Efendi Kastamonu'ya sürülür. Gazete yazarlarından Namık Kemal, Erzurum Vali Muaviniği'ne, Ziya Bey ise Kıbrıs Mutasarrıflığı'na atanır. Bu uygulamalardan haberdar

Resim 2.8

Âli Suavi
(1839-1878).

olan Mustafa Fâzıl Paşa gençlerle temasa geçerek, kendi mücadelesini desteklemeye çağırır. Paşanın teklifini kabul eden gençler Fransız elçiliğinin de yardımı ile Paris'e gider ve burada Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin programını uygulamaya koyarlar. Buradan çeşitli Avrupa şehirlerine dağılarak, amaçlarına uygun eylemlerde bulunurlar.

Yaptıkları başlıca eylemlerden biri propagandaya yönelik gazeteler çıkarmaktır. 11 Ağustos 1867 tarihinde M. Fâzıl Paşa'nın konağında bir toplantı yaparlar. Bu toplantıya Ziya Bey (daha sonra Paşa), Mehmet, Reşad, Nuri, Namık Kemal, Rifat, Agâh ve Âli Suavi katılır. Toplantıda Âli Suavi'nin *Mubbir*'i tekrar yayımlaması ve Namık Kemal ile Ziya Bey'in de *Hürriyet* isimli bir gazete çıkarması kararlaştırılır.

Istanbul'dan getirtilen mürettip ve Türkçe hu-

rufat ile bu iş için gerekli olan maddi destek Mustafa Fâzıl Paşa tarafından sağlanacaktır. 250 bin frank olarak kabul edilen masrafların kontrolü Ziya Bey'e bırakılır. Böylece, yurt dışında yayın yaparak, yurt içindeki kamuoyunu önemli ölçüde etkileyecek olan Yeni Osmanlı basını doğmuş olur. Farklı siyasal nedenlerle oluşan bu süreçte üç isim öne çıkar ki bunlar: Âli Suavi, Namık Kemal ve Ziya Paşa'dır.

Sarıklı İhtilâlcî: Âli Suavi

'Sarıklı İhtilâlcî' diye tarihe geçen Âli Suavi, cami kürsülerinde kalabalıklara karşı yaptığı hitaplar kadar, çıkardığı kitaplar, gazetelerle basın ve edebiyat tarihine geçer (Z. EBUZZİYA 1994). Ocak 1867'de *Mubbir* gazetesini çıkarmaya başlayan Âli Suavi, bu işe okuma yazması kıt olan ve hamallıktan gazete sahipliğine yükselen Ermeni Filip Efendi'nin teklifiyle başlar. Çıkaracağı gazetenin daha çok satmasını isteyen Filip Efendi, popüler bir isim olarak gördüğü Âli Suavi'den kendisine destek olmasını ister. Zaten devlet içindeki Hristiyanlara tanınan ayrıcalıklardan rahatsız olan Âli Suavi, gazeteyi fikirlerini yaymakta önemli bir araç olarak görerek tercüme ve teliflere başlar. Daha çok eğitim konularında yazılar kaleme alır. Eğitim

sorunları, müfredat, eğitim metotları, bütün olarak eğitim sistemi ile ilgili görüşler ileri sürer. Bunun yanında dilde sadeleşme, gazete dili, kalkınma için bilimin önemi, fikir hürriyeti konularına eğilir. İç ve dış politikaya ilişkin yazıları da çıkan Âli Suavi'nin görüşlerini beğenmeyen Babîâli, gazeteyi 32. sayısında bir ay süre ile kapatır, Suavi de Kastamonu'ya sürülür.

Resim 2.9

Mubbir, 1867

Buna tepki olarak Âli Suavi, 1867 yılının Temmuz ayında Namık Kemal, Ziya Bey ve Agâh Efendi ile birlikte Londra'ya gider. Burada uygulanan haksızlıklara karşı bir mücadele programı hazırlarlar. Suavi, Londra'da *Mubbir* gazetesini tek başına çıkarma fikrindedir. Bu arzusunu Mustafa Fâzıl Paşa'ya kabul ettirir. Alınan karar gereğince, *Mubbir*, 31 Ağustos 1867 tarihinden itibaren Londra'da yayımlanmaya başlar. Haftada bir kez yayımlanan gazetenin ilk on bir sayısı kolaylıkla Osmanlı ülkesine sokulur. Ziya Bey tarafından hazırlanan Yeni Osmanlılar Cemiyeti damgası yedinci sayıda yayımlanır. Dört-sekiz sayfa arasında değişen bir hacimle çıkarılan gazetenin logosunda bulunan "Muvakkaten Avrupa'da ikamet eden Cemiyeti İslamiyece neşredilir" yazısı cemiyet üyelerinin tepkisiyle karşılaşır. Çünkü Âli Suavi, bir nevi allamelik yapmakta ve cemiyet gayelerine temas etmemektedir. Bunun üzerine gazetenin hurufatı kendisinden alınır ve *Mubbir*, 3 Kasım 1868'e kadar 50 sayı yayımlanabilir. Namık Kemal ve Ziya Beylerin, Âli Suavi ile araları açılır ve 23 Mayıs'ta *Mubbir*'le ilişkilerini kestiklerini bir mektupla bildirirler.

Suavi, daha *Mubbir* İstanbul'da çıkarırken Türk dili ve edebiyatı ile ilgili konularda görüşlerini belirten yazılar kaleme alır. Bunları birkaç başlık altında toplamak mümkündür:

1) Dilde sadelik: Halkın aydınlanabilmesi için dilde sadeleşmenin önemi vurgulanır. Bu amaçla gazetelerin dili açık ve anlaşılır olmalıdır. Örneğin 'şarap' yerine 'ab-ı ateş-renk' denilmemelidir. Cümleler kısa ve Türkçe sentaksa uygun olmalıdır. Aynı görüşlere üç yıl sonra çıkardığı *Ulûm* gazetesinde de yer verir. Ayrıca, dilde sadeleşme ile kalem (yazı) özgürlüğü arasındaki ilgiye dikkat çeker. Suavi, bu görüşlerine rağmen tasfiyeci değildir. Hatta yabancı dillerden kelime alınabileceğini savunur. Ancak alınan kelimelerin Türkçenin tabiatına uygun kullanılmasını şart koşar. Örneğin, çoğul yaparken Arapça imlaya göre değil, Türkçeye göre yapılmalı, âlimler, kâtipler denilebilmelidir.

Suavi, *Mubbir* ve *Ulûm*'de ileri sürdüğü bu görüşlerini, Avrupa dönüşünde *Basiret*, *Vakit*, *Ümran*, *Sadakat* ve *Musavat* gibi yayın organlarındaki yazılarında da sürdürür. Ayrıca, bu görüşlerin yaklaşık 40 yıl sonra Selanik'te çıkarılan Genç Kalemler dergisine de bir nevi temel teşkil ettiğini belirtmek gerekir.

2) İmla sorunu: Türkçenin yazımı ve alfabe kullanımı eskiden beri tartışılan konulardan biridir. Âli Suavi'nin alfabe konusundaki görüşleri tartışmalıdır. Ona göre mevcut alfabe aynen korunmalı, ancak yazımda yeni yöntemler aranmalıdır. Örneğin okumada kolaylık sağlayacak vokaller ilâve edilmeli, okumaya başlarken metinler harekeli yazılmalıdır. Suavi, alfabenin korunmasını, geçmişle olan bağların koparılmaması ve İslam âleminin bütünlüğüyle ilgili görür (Z. EBUZZIYA 1994: 638).

3) Din-dil münasebeti: Din dilinin Arapça, kullanımda olan dilin ise Türkçe olması dini kaideleri öğrenme konusunda önemli bir engeldir. Bu nedenle, İmam Ebu Hanife, her milletin namaz surelerini kendi dili ile okuyabileceği görüşünü beyan eder. Ancak bunun İslam ümmeti arasındaki birliği bozacağına inananlar, Arapçayı olmazsa olmaz bir şart şeklinde ileri sürerler. Âli Suavi, bu görüşü ileri sürmekle birlikte, geniş kapsamlı Türkçe tefsirlerin hazırlanabileceğini ve hutbelerin Türkçe de yapılabileceğini belirtir.

4) Türk Dili'nin üstünlükleri: *Ulûm*'da yayımladığı "Lisan ve Hatt-ı Türkî" (nr. 20, 18 Ocak 1868: 4) adlı makalede, Türkçeyi; fonetik, morfolojik, etimolojik ve sentaks yönüyle Batı ve Doğu dilleri ile mukayese eder. Türkçe sondan eklemeli bir dil olduğu için kısa bir kelime, ekleme yoluyla farklı anlamlar kazanabilir. Ayrıca Türkçede bütün mastarların -mak, -mek ekleriyle yapılması, çokluğun ekler

yoluyla yapılması, harf-i tarif olmaması, müennes (dişil) veya müzekker (eril) kelime cinsi bulunmaması Arapça-Farsçaya göre büyük bir üstünlüktür. Türkçenin Farsçadan daha zengin olduğunu göstermek için, *Ulûm*'un 22. sayısından sonra Âli Şir Nevai'nin *Mubakemetü'l-Lugateyn*'ini sadeleştirerek yayımlar.

5) Resmî dil konusu: Osmanlı Devleti'nin çok uluslu yapısı içinde, her ulus kendi dilini yayma gayreti içindedir. Bu amaçla çıkarılan vilayet gazetelerinde, bölgesel dillere önem verilir. Osmanlı Türkçesinin resmî dil olarak yaygınlaştırılması gerekmektedir. Oysa Girit isyanları sırasında Âli Paşa, adadaki resmi yazışmaların hem Türkçe, hem de Rumca yapılmasını ileri sürer. Âli Suavi buna şiddetle karşı çıkar. Başka eyaletlerde olmayan bu uygulamanın birliği bozacağına inanır. Bu konuda, Osmanlı Türkçesi üzerine İngilizce bir kitap yazmış olan Charles Wells'in görüşlerinden yararlanır. *Mubbir*'in 20. sayısında (18 Ocak 1867) yayımladığı 'Terk-i Lisan' makalesini resmî dile ayırır. Ona göre Osmanlı ülkesinde ortak bir dilin bulunmayışı üç önemli soruna neden olmaktadır. Bunlar, eğitimin güçlenmesi, resmi işlerdeki zorluklar ve imparatorluğu oluşturan uluslar arasında kaynaşmanın sağlanamamasıdır. Wells'i referans göstererek, devletin vatandaşlarına Türkçe öğretmediğini savunur. O kadar ki devletin önemli konularında bulunanlar bile yeterince Türkçe bilmemektedirler. Bu da yabancıların ülke konusunda azınlıklardan yalan yanlış bilgi almasına neden olmaktadır. Onun için devlet umumi dilin yaygınlaştırılmasına çalışmalı, Türkçe bilmeyenler dış temsilciliklerde görevlendirilmeli, hatta ülkeye gelen sefirlerde Türkçe bilme şartı aranmalıdır.

6) Kavramlar konusu: İstanbul'da çıkan *Mubbir* gazetesinde, kavramlar konusunda makaleler yazan Suavi, bu soruna çok önem verir. Kurulan Daire-i İlmiye'nin yayımlayacağı eserler arasında ilk önce *Istılabat-ı Ulum (Bilimsel Kavramlar)* adlı bir çalışmanın yapılmasını önerir. Böylece, yapılacak diğer çalışmalarda bu kavramların esas alınmasını ister. Çünkü bilim ancak kavramla gelişir ve kaydedilir. Avrupa'da ilmin gelişmesinin temelinde ıstılabat kitaplarının bulunduğunu söyler. Kavramların ulusal değil uluslararası bir niteliğe sahip olduğunu ileri sürer. Bu nedenle fen bilimlerinde kullanılan Yunanca, Fransızca veya İngilizce kavramların, artık bu dile ait olmaktan çıkıp, ortak bilim dili olduğunu savunur. Bu amaçla, 'oksijen' yerine 'ümmü'l-humuza' veya 'hava-yı hayati' denmesinin abes olduğunu belirtir.

7) Edebiyat konusu: Suavi, dil ve siyaset hakkında çok sayıda yazı kaleme almışsa da edebî nitelikte eseri yoktur. Bazı yazılarında coşkun bir ruh hali görülse de bunların sayısı azdır. O daha çok meseleleri teorik olarak ele alıp incelediği için, yapmacıklıkla dolu, aşırı abartılı sanatkârane eserlerden hoşlanmaz. Suavi'nin nefret ettiği 'mey-i mahub' türünde edebiyattır. Bu nedenle, Namık Kemal'in tabiata ve hayatın gerçeklerine aykırı edebiyata karşı gösterdiği düşüncelere yakındır. Edebiyatın ahlaki bir gaye gütmesi ve okurları aydınlatmasını ister. Bu tarz yaklaşımı onun idealize edilmiş bir sosyo-politik edebiyat anlayışında olduğunu gösterir. *Ulûm*'da yayımladığı makalelerde, İngiliz, Fars ve Türk edebiyatlarını karşılaştırır. Her şeye rağmen Türklerin edebiyatta azımsanmayacak bir konumda olduğunu belirtir.

8) Tiyatro konusu: Tanzimat'la birlikte edebiyatımıza giren Batı tarzı tiyatro karşısında Suavi fazla fikre sahip değildir. Ancak, Avrupa tiyatrolarının Doğu adet ve ahlakına aykırı olduğu, bu nedenle Çin tiyatrosunun örnek alınması gerektiği görüşündedir. Hatta bu amaçla bir yazı kaleme alacağını söyler, ancak bu gerçekleşmez. Avrupa'da tiyatroları gezen ve onlara hayran olan arkadaşlarını eleştirerek Reşad Bey'e 'tiyatro sürtüğü' adını takar. Bunların yanı sıra, Namık Kemal'in yazdığı eserlerden övgüyle söz eder.

Âli Suavi'nin "sarıklı ihtilâlcî" sıfatını alması hayatına mal olan bir teşebbüs sonucudur. Sultan Abdülhamid'in, meclisi kapatıp Kanunu-i Esasi'yi askıya alması aydınlar arasında hoş karşılanmaz. Bu aydınlardan biri olan Âli Suavi, bozguna dönen 93 Harbi'nin yarattığı sosyal travmayı fırsat bilip bir grup Rumeli Göçmeni'yle V. Murat'ın tutsak tutulduğu Çırağan Sarayı'nı basar. 20 Mayıs 1878 tarihinde deniz yolunu kullanarak saraya gelen ihtilâlciler V. Murat'ı bulunduğu yerden çıkarırlar. Ancak olay daha fazla ileri gitmez. Okuma-yazma bilmediği için imzasını Osmanlıca 7-8 sayıları ile atan Beşiktaş muhafızı meşhur Yedi-Sekiz Hasan Paşa'nın değnek darbelerine maruz kalan Âli Suavi hayatını kaybeder. Böylece "Sarıklı İhtilâlcî'nin" iktidar rüyası sona erer.

Hürriyet Önderi: Namık Kemal

Tanzimat Dönemi'nin önemli aydınlarından biri olan Namık Kemal edebiyat dünyasında hürriyet şairi olarak tanınır. Şinasi ile tanıştıktan sonra düşünceleri daha çok siyasi ve toplumsal alana yönelir, şiirinin konusu değişir. 1865 yılında Şinasi, Paris'e gidince Namık Kemal *Tasvir-i Efkâr* gazetesini kendi başına devam ettirmeye çalışır. Gazete bir süre haber ve resmî ilan ağırlıklı olarak çıkar. Daha sonra Namık Kemal şehircilik, eğitim, maliyenin ıslahı gibi konulara el atmaya başlar. Kadınların okutulması konusunu ortaya atar. İstanbul yangınları üzerine yazdığı bir yazı Sadrazam Âli Paşa tarafından ilgi ile karşılanır ve Kemal'in rütbesi artırılır. Gazetede ülke sorunları üzerine yazdığı yazıları da dikkat çeker. Edebiyat ve dil, tıp öğretiminin Türkçe yapılması gibi farklı konularda devrini aşan görüşler dile getirir. Avrupa başlığı altında yazdığı siyasi yazıları, Memleketeyn (Eflâk-Boğdan) hakkındaki makalesi ile gazetenin politik içeriğini zenginleştirir.

Resim 2.10

Namık Kemal
(1840-1888).

Resim 2.11

Hürriyet
gazetesinin kılışesi.

Yukarıda da değinildiği gibi Namık Kemal 1865 yılında, daha sonra Yeni Osmanlılar adını alacak olan cemiyete girer. 1867-1870 yılları arasında Avrupa'da yaşayan N. Kemal, burada arkadaşları ile birlikte *Hürriyet* gazetesini çıkarır. Avrupa'dayken toplumsal yaşantı, ekonomi, hukuk, siyasi meseleler ve idare üzerinde durur; Alexandre Dumas'pe ve tarihçi Leon Cahun ile tanışır. Oradan gönderdiği mektuplardan sık sık tiyatroya gittiği anlaşılmaktadır. Dönüşünden itibaren yazıla-

rında tiyatro konusuna ağırlık verecek “terakki” ve “medeniyet” gibi unsurları işleyecektir. Siyasi ve edebî hüviyeti Avrupa’dan döndükten sonra büyük bir gelişme gösterecektir. Vefat ettiği 1888 yılına kadar basın ve edebiyat dünyasının önemli aktörleri arasında yer alacaktır (“Namık Kemal” 1989: 370-373).

Namık Kemal’in basın kanalıyla siyaset ve kültür hayatımıza getirdiği yeni öneriler, çağına göre ileri ve yenilikçi önerilerdir. Bu önerileri şöyle özetlemek mümkündür:

1) Hürriyet ve Meşrutiyet: Bu kavram onda insan haklarına ait bir temel bulur. Fransız İhtilâlî’nden gelen ufuk içinde meseleyi genelde bir “hürriyet” davası olarak görmektedir. Bütün yazılarında “insan hür doğar” görüşünü destekler. Bu hürriyet kavramına Şinasi yolundan yürüyerek varmaktadır. Ancak çağdaşları içinde bu kavrama onun yüklediği ağırlık bütün bir devri hatta sonraki nesilleri de etkisi altında bırakır. Ona göre meşrutiyete gitmek zaten öteden beri İslâm’da mevcut olan meşveret esasına dönmek demektir. Bu açıdan kurulacak idare şeklinin İslâm fıkına dayanmasını ister. Hürriyet “cemiyet içinde ve cemiyet halinde hür olmak” şeklinde iki türdür. Birincisi ferdin bütün imkânlarını geliştirmeyi temin eder. Bunu iki büyük başlangıç sağlar ki bunlar adalet ve müsavattır.

2) Kanun: Bu daha çok bir cemiyet nizamının anahtarıdır. Hürriyetin cemiyet halindeki görünüşü istiklâldir. İstiklâl vatan ve millet kavramlarının söz konusu edilmesini birlikte getirecektir. Cemiyet halinde hürriyetin sembolü devlettir. O tehlikeye düşünce millet ve vatan da tehlikeye girmiş demektir. Vatandaşın görevi istiklâlini, yani kitle halinde hür yaşama hakkını korumaktır. Namık Kemal’e göre kanun fert olarak; devlet, cemiyet olarak hürriyetimizi kefalet altına alır. Ancak bütün bunlar ferde dayanır. Bir vatana sahip olmak ve müstakil yaşamak için ferdin dayanacağı gerçek temel, ahlak ve onun dayanağı olan vicdandır.

3) Vatan: Vatan sadece üzerinde doğulan ve yaşanan bir yer değildir. Dil birliği, menfaat birliği, tarih birliği vb. gibi pek çok unsur, bir toprak üzerinde yaşayan fertleri birbirine bağlar. Toprak ve onun üzerinde yaşayanlar birbirlerine çok sıkı bağlarla bağlanmışlardır. Vatanın kalkınması için iktisadi vaziyetle en çok uğraşanlardan biri de Namık Kemal’dir. Sık sık kapitülasyonlar meselesine değinir. Ayrıca millî ve içtimâî yükseliş için aile terbiyesine çok önem verir.

4) Milliyetçilik: Onun milliyetçilik anlayışı Osmanlılık çerçevesi içindedir. Ancak bu çerçevedeki Türk unsuruna tanıdığı önceliği fark edilebilir bir özellik taşır.

5) Medeniyet: Bu konu bilhassa Avrupa’yı gördükten sonra yazdığı makalelerinde geniş yer tutar. Vatana, tarihe, kahramanlığa, ahlaki faziletlere dayanan milliyetçiliği benimser, terakki için Avrupa medeniyetini gerekli görür. Ancak oradan alınacak unsurlar esasen tekniğe, ilme ve fenne ait olmalıdır.

Namık Kemal, Avrupa’dan döndükten sonra basın ve edebiyatın artık önemli bir mücadele aracı olduğunu fark eder. Bu amaçla 1862-1873 yılları arasında *Tasvir-i Efkâr*, *Hürriyet*, *Diyojen*, *Hadika*, *İbret*, *Sa’y*, *Musavver Medeniyet Mecmuası*, *Çanta*, *İstikbal*, *Sadakat*, *İttihad* vb. gibi gazete ve mecmualarda çok sayıda yazı yayımlar. Bunlarda sosyal meseleler ve siyasetin yanı sıra dil ve edebiyat hakkında önemli görüşler ileri sürer. Örneğin ona göre edebiyat her şeyden önce bir dil meselesidir. Edebiyat; insanı düşünmeye alıştıran, cemiyetin duygularını terbiye eden, bilgiyi yayan, millî birliği temin eden bir faaliyettir. Halk, eski edebiyatımızdan dili dolayısıyla bir şey anlayamaz. Bu bakımdan bu edebiyat, yukarıda sayılan görevlerini yerine getiremez. Bu anlayışla bizde “hakiki bir edebiyat dilinin” teşekkül etmediğini savunur. Eski edebiyatın kelime oyunlarından öteye geçmeyen diline Türkçe denemeyeceğini ileri sürer. Hatta Osmanlı Devleti’nin gerileyişini böy-

le karmaşık bir dile sahip olmasına bağlar. Yazı dili yüzünden fikirler yaygınlaşmamış, halk cahil kalmış, devlet kurumlarının halkla irtibatı kesilmiştir. Bütün bunlardan Namık Kemal'in edebiyatı "toplumu aydınlatmak, eğitmek" için bir araç olarak gördüğü anlaşılır.

Hiciv Üstadı: Ziya Paşa

1829 yılında İstanbul'da doğan Ziya Paşa, özel hocalardan Arapça ve Farsça öğrenir, Beyazıt Rüştiyesi'nden mezun olur. Devlette çeşitli kademelerde memurluklar yapar, en son Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye üyeliğine yükselir. Özellikle siyasi yazıları ile dikkat çeken Ziya Paşa bu görüşlerini daha çok Yeni Osmanlı Cemiyeti'nin önemli yayın organlarından olan *Hürriyet*'te yayımlar. Bilindiği gibi, *Hürriyet*, 29 Haziran 1868 tarihinde Londra'da yayımlanmaya başlar. Namık Kemal ve Ziya Bey'in ilk sayıda çıkan yazıları, Mustafa Fâzıl Paşa'nın tepkisini çeker. Çünkü Paşa, Osmanlı yönetimiyle olan sorunlarını çözüme girişiminde bulunmuştur. Bu nedenle gençlerin Babıâli'ye hücum etmelerini engellemeye çalışır ve gazete için ayrılan tahsisatı kesmekle tehdit eder. Oysa gençler hükümetin yanı sıra, sultanı da tenkit etmekten kaçınmazlar. Bunun üzerine beşinci sayıdan itibaren gazetenin tahsisatı gelmez ve *Hürriyet*'in çıkışı tehlikeye düşer.

Şehzâde Murad Efendi'nin yardımlarıyla yayıma devam eden gazete, yine Fâzıl Paşa'nın desteğini elde etmeyi başarır. Ancak Paşa'nın zaman zaman yönetimle yakınlaşması, gazetenin yayımını engeller. Bu nedenle gazetenin yönetimi Namık Kemal'den Ziya Bey'e geçer.

Bu yıllarda *Hürriyet*, Suavi'nin bir yazısı nedeniyle mahkeme kararıyla kapatılır ve Ziya Bey İsviçre'ye kaçır. 13 Nisan 1870 tarihinde Cenevre'de gazeteyi litografi usulüyle yeniden çıkarmaya başlar. Çeşitli zorluklarla çıkarılan gazete, nihayet 22 Haziran 1879'da 100. sayısında bir daha çıkmamak üzere kapanır. Yeni Osmanlıların sözcüsü konumunda olan *Hürriyet*'te özellikle rejimle ilgili yazılar yayımlanır. Bunun yanında ekonomi, eğitim, devletin dış politikası, dil-edebiyat ve dinî konularla ilgili yazılar çıkar. Yazıların ana başlıklarını şöyle sınıflandırabiliriz:

1) Rejim Meselesi: Gazetelerde kişi hak ve hürriyetlerine saygılı bir yönetim anlayışı savunulur. Devlet kendi tebaasının her türlü hakkını korumak zorundadır. Bu amaçla yönetimde meşverete ağırlık verilmelidir. Avrupa'yı taklit yerine, millî ve dinî esaslar korunarak Meclis-i Şura-yı Devlet ve Meclis-i Şura-yı Ümmet ve Senato gibi kurumlar oluşturulmalıdır. Bu amaçla ilan edilen Tanzimat Fermanı ve kurumları, Batılı devletlerin zorlamasıyla ortaya çıkmıştır. Bu nedenle başarılı olmaları beklenemez. Yapılacak ıslahatlarda yalnız gayrimüslimler değil, Müslüman tebaanın da hakları göz önüne alınmalıdır.

2) Ekonomi: Osmanlı Devleti ekonomik anlamda Batılı devletlerle rekabet edecek düzeyde değildir. Bu nedenle devlet küçük sanayi kollarını desteklemeli, düzenli ve sağlam bütçe yapmalı ve adil vergi sistemini hizmete sokmalıdır.

Resim 2.12

Ziya Paşa
(1829-1880)

3) Eğitim: Eğitim bütün ülkeye yayılmalıdır. İnsanların cehaletten kurtulması için daha akılcı bir eğitim sistemi uygulanmalıdır. Hocalara önem verilmeli, ezbercilikten kaçınılmalıdır.

4) Dil Konusu: Osmanlı Türkçesinin imlasındaki karmaşa ortadan kaldırılmadır. Dil ve edebiyat alanında değişme ve yenileşmeyi savunan bir yayın politikası takip edilmelidir. Bunun için Ziya Bey, halk arasında yaşayan ve millî dile dayalı, milletin ihtiyaçlarına cevap veren bir edebiyat anlayışına temas eder. Divan şiiri ve diline karşı, halk şiiri ve dilini savunur. Ona göre Türklerin asıl edebiyatı halk şiirleri, asıl dili ise *Kamus* tercümesi ve *Mubbir* gazetesinin kullandığı dildir.

5) Edebiyat: Ziya Paşa gazetede yayımladığı “Şiir ve İnşa” makalesinde Türk edebiyatı meseleleri üzerinde durur. Her milletin kendi diline dayalı bir edebiyatı olması gerektiğini ileri sürer. Paşa’ya göre Divan şiiri ve edebiyatı Türklerin gerçek edebiyatı olamaz. Çünkü bu edebiyat Arap ve Fars edebiyatının bir taklidinden ibarettir. Bu taklit yalnızca dil ve üslupta değil; aynı zamanda fikirlerde de görülür.

Türk hiciv edebiyatının önde gelen şahsiyetlerinden biri olan Ziya Paşa, Yeni Osmanlılar Cemiyeti’ne ön ayak olan, daha sonra onları ortada bırakan Mustafa Fâzıl Paşa’yı *Kaside-i Raiye*’sinde şöyle eleştirir:

*Çekip bizi götürdüler şütür gibi katar ile;
İşin neticesi budur şu öndeki himar ile...*

“Bizi deve kervanı gibi çekip götürdüler; işin sonucu, bu öndeki eşek (M. Fâzıl Paşa) yüzünden böyle kötü oldu” diyerek o dönemdeki gençlerin nasıl aldatıldıklarını dile getirir ve Fâzıl Paşa’nın çıkarıcılığıyla, onu eşek yerine koyarak, alay eder.

Yeni Osmanlılar Cemiyeti ne zaman, hangi amaçlarla kurulmuştur?

TAŞRA BASINI

Tanzimat Dönemi’nde, Osmanlı devlet kurumlarının basınla olan ilgisi, açık topluma geçiş çabaları içinde değerlendirilebilir. Yine bu çabalar içinde devlet idari yapısında köklü değişiklikler gerçekleştirmeye başlar. Genel nüfus sayımı yapılarak ülke içindeki insanların sayısı tespit edilir. 7 Kasım 1864 tarihinde Fransızların yerel yönetim kanunlarından ilham alınarak hazırlanan yeni yönetim yapılanması uygulanmaya başlar. Böylece imparatorluk idari anlamda 21’i Asya, 6’sı Avrupa, 1’i Afrika ve 1’i de Akdeniz adalarında olmak üzere toplam 29 vilâyete ayrılır. Her vilâyete bir vali atanarak sorunların yerinde çözümlenmesine çalışılır. Bu kanunun getirdiği bir başka önemli yenilikse basın alanında yaşanır. Buna göre her vilâyet merkezinde bir resmî basımevi kurulacak, burada evrak dışında ayrıca *Takvim-i Vekayi* benzeri bir gazete çıkarılacaktır. Bunun ilk örneği reformcu bir bürokrat olan Mithat Paşa’nın vali olduğu Tuna vilâyetinde gerçekleştirilir. 1865 yılında yayına başlayan *Tuna* gazetesi, taşrada çıkarılan ilk resmî gazete olur. Aynı anlayışla iki yıl içinde Trabzon ve Erzurum’da birer resmi basımevi kurulur. Rusya’dan gelen zararlı yayınların etkisini azaltmak için 1867 yılında Erzurum’da *Envâr-ı Şarkiyeye* adlı gazete çıkarılmaya başlanır. Bu gazete aynı zamanda Anadolu’da yayımlanan ilk Türkçe gazetedir (DUMAN 2000).

Tanzimat döneminde, Anadolu’nun farklı şehirlerinde irili ufaklı 15 adet süreli yayın çıkarılır. Bunların çoğu vilayet resmî yayınıdır, birkaç tanesi ise özel yayındır.

Resmi Vilayet Yayını	Resmi Mesleki Yayın	Özel Yayın
Envâr-ı Şarkıyye-Erzurum Hüdevendigâr-Bursa Diyarbakir-Diyarbakır Konya-Konya Aydın-İzmir Ayıntap-Gaziantep Kastamonu-Kastamonu Trabzon-Trabzon Seyhan-Adana Ankara-Ankara	Askeri Sıhhiye Dergisi-Ankara	Devir-İzmir Musavver Mehasin-İzmir İntibah-İzmir

Tablo 2.3
Tanzimat döneminde Anadolu'da çıkarılan süreli yayınlar.

Bu gazetelerden resmî olanları bir kenara bırakacak olursak, henüz Anadolu'da basının etkin bir faaliyet içine girmediğini söyleyebiliriz. Ancak, iki üç yayımla da olsa, Türkçe gazeteciliğin başlaması dikkat çekicidir. Özellikle, Anadolu'da çıkarılan ilk Türkçe gazete olarak bilinen *Devir*'in 1872 yılında yayına başlaması, bu alandaki boşluğa işaret etmektedir. Gazete, 6 Eylül 1872 tarihinde İzmir'de Mehmed Sâlim tarafından yayımlanır. İlk sayıda bu Türkçe gazetenin İzmir'de yayımlanma nedeni hakkında bir yazı basılır. Mehmed Sâlim'e göre asıl sebep şehirdeki azınlık basınının etkinliğini kırmaktır. *Devir* bu zararlı basın karşısında Türklerin yararına olacaktır. Gazete modernleşme, ilerleme ve müspet bilim hakkında makaleleri içermektedir. Zaman zaman Kuzey Afrikalı tarihçi İbn Haldun'dan ve diğer yazarlardan tercüme yapılar.

Bu dönemde her ne kadar Sultan II. Mahmud'un yardımları ile Osmanlı'da basın gelişir ise de bu devam ettirilemez. 1851 yılında, İstanbul'da çeşitli dillerden olmak üzere 13 gazete ve süreli yayın çıkarıldığı görülür. Bunların ikisi Türkçe, dördü Fransızca, dördü İtalyanca, biri Rumca, biri Ermenice, biri Bulgarcadır.

Taşra basını konusunda geniş bilgi için şu makaleyi okuyunuz: Tütengil, Cavit Orhan (1961). "Bölge Matbuat Tarihi: Türkiye'de Bölge Basını", *Diyarbakır Yıllık Gazetecilik Enstitüsü Dergisi*, İstanbul, nr. 2, ss. 156-163.

MAKALE

Azınlıklar Arasında Türkçe Basın

"Osmanlı Devleti, tarihin gerçek anlamdaki son üniversal, yani cihanşümul imparatorluğudur." diyen ünlü tarihçi İlber Ortaylı, *Son İmparatorluk Osmanlı* adlı eserinde bu konuda son derece dikkat çeken tespitler yapar (ORTAYLI 2008: 43). Ortaylı, imparatorluk sözcüğünün "emperyalizmi" çağrıştırmasının sonraki dönemlerde gerçekleştiğini belirtir. Sözcüğün kazandığı bu anlamın Osmanlı için kastedilemeyeceği üzerinde durur ve Osmanlı'yı Roma İmparatorluğu'nun gerçek varisi olarak niteler.

Osmanlı İmparatorluğu içindeki her unsur Türk dilinden, Türk adet ve ananelerinden her açıdan etkilenir. Doğal olarak Türkçe de bu unsurların dillerinden ve kültürlerinden etkilenmek durumunda kalır. Bu karşılıklı etkileşim sonucunda Türkçeye çok sayıda yabancı kökenli kelime, deyim, atasözü vs. girer. Benzer durum Türklerle ilişkisi olan diğer uluslar için de geçerlidir. Ancak bu ilişkinin en ilgi çekici tarafı azınlıkların Türkçe yaptığı yayınların fazlalığıdır. Örneğin, XIX. yüzyıla kadar "Millet-i Sâdika" olarak Osmanlı içinde bir hayli etkin rol oynayan Ermenilerin, Türk diline olan yakınlığı bu açıdan dikkat çekicidir. Evlerinde, iş yerlerin-

de Türkçe konuşan, okullarında Türkçe öğreten bu insanların yayımladıkları gazete, dergi ve kitaplarda da Türkçeyi kullandıkları görülür. Arap harfleri yerine Ermeni harfleriyle basılan Türkçe yayınlar, bu dilin Ermeniler arasındaki yaygınlığını göstermesi bakımından önemlidir. Hatta ilk resmî yayın olan *Takvim-i Vekayi* gazetesi başlangıçta Arapça, Bulgarca, Ermenice, Farsça, Fransızca, Rumca olarak da basılır. Ancak bu dilleri konuşanların zaten Türkçe bildikleri düşünülerek bu uygulamadan vazgeçilir. Yine, 1867 yılında Erzurum'da yayımlanan *Envâr-ı Şarkîyye* gazetesi dört sayfa olarak yayımlanır. İlk iki sayfası Arap harfleriyle Türkçe basılan gazetenin son iki sayfası Ermeni harfleriyle Türkçedir. Bütün bunlar, Ermenilerin Türkçeye olan sevgi ve ilgisini gösterecek önemli hususlardır.

Buna benzer bir durum Rumlar için de geçerlidir. Bilindiği gibi Rum, günümüzde anlaşıldığı gibi Yunanlı veya Grek demek değildir. Rum kavramı, Doğu Roma/Bizans Ortodoks Kilisesi'ne bağlı bütün Ortodoks ırkları kapsar. Bunlar arasında; Arap, Arnavut, Bulgar, Romen, Türk, Yunan, Ulah vb. milletlerden Ortodoks olanlar bu isim altında yer alırlar. Örneğin Anadolu'da özellikle Karaman bölgesinde yaşayan ve "Rum milleti" denilen insanların ana dili Türkçedir. Bu cemaat XV. yüzyıldan beri eserlerini Grek harfleriyle Türkçe, yani Karamanlıca (Karamanlidika) yazar. Gazeteciliğin geliştiği dönemlerde ise Rum basını, Yunan basınından çok, Türkçe basının gündemini takip ederek büyür.

1832 yılında yayımlanan *Othomanikos Minitör* adlı gazete *Takvim-i Vekayî*'nin Rumcasıdır. 1850 yılına kadar yayını sürdürülen bu gazete 400 adet basılıp başta Rum Ortodoks Patrikhanesi olmak üzere ilgililere dağıtılır. Ancak Patrikhane yetkililerinin Türkçe *Takvim-i Vekayî*'yi tercih etmeleri nedeniyle Rumca yayına son verilir. Bu gazete daha sonra Yorgo Musurus tarafından aynı isimle yayımlanmaya devam eder. 1896 yılında İstanbul'da Rumca altı gazete çıkarken, Rum harfleriyle Türkçe iki gazete yayımlandığı görülür (ARSLAN 2005: 26-78).

Osmanlı Dönemi'nde çıkarıldığı tespit edilen 248 süreli yayından bir kısmı Rum harfleriyle Türkçedir. Gazetelerin bu özellikleri: "Rumca huruf Türkçe ibare" veya "Türkiyü'l İbare ve Rumiyü'l-Huruf" şeklinde ifade edilir.

Daha çok kilise mensuplarının, avukat, öğretmen, doktor ve matbaacıların çıkardıkları süreli yayınlar kültürel olduğu kadar ticari özelliğe de sahiptir. Nitekim Türklerin basın sektörüyle yakından ilgilenmeleri 1860'lı yıllardan sonradır. Bazı Türk gazeteleri Rum matbaacıların veya gazetecilerin desteğiyle çıkarılır. Kısaca, Rumlar ve Türkler arasındaki tarihten gelen yakınlık eski dönemlerde başlayıp günümüze kadar devam eder.

Bugün; Arnavutluk, Bulgaristan, Ermenistan, Yunanistan, Makedonya, Irak, Suriye, Mısır vs. gibi Osmanlı'nın egemen olduğu ülkelere gidildiğinde çok sayıda Türkçe bilen veya Türk kültürünü seven insanla karşılaşmak mümkündür. Hatta "Türkçe bilmeyen Ermeni, Ermeni değildir" sözü yaygın olarak kullanılır ve bilinir. I. Dünya Savaşı sonrasında veya 6-7 Eylül 1955 sonrasında Türkiye'den ayrılıp uzak ülkelere giden Ermeni veya Rumların hâlen kendi aralarında Türkçe konuştukları ve Türkiye'ye büyük bir özlem duydukları bilinen hususlar arasında yer alır.

Mizah Basını

Tanzimat Dönemi'nde başlayıp sonraki yıllarda gittikçe gelişen ve iktidarları ciddi anlamda tedirgin eden mizah basınının ilk örnekleri 1870 yılında ortaya çıkar. Basının doğasında var olan eleştiri ve muhalif tavrın mizahla desteklenmesi, okurların büyük ilgisini çeker. Son yapılan bir araştırmaya göre ilk mizah yayını 1868 yılında çıkarılan *Terakki* gazetesinin 1870 yılı Aralık ayında okuyucularına ek ola-

rak verdiği *Terakki Eğlence* başlığıyla yayımlanan mizah ekidir (ÜNVER 2013: 17). Ancak basın-yayın tarihlerinde bu gazeteden pek bahsedilmez. 1870 yılında Teodor Kasap (1835-1905) tarafından çıkarılan *Diyojen* ilk mizah gazetesi olarak kabul edilir.

Yıl	Yayın	Yayın Sıklığı	Yayımlayan
1870	<i>Terakki Eğlence</i>	Haftada 1	Âli Reşit
1870	<i>Diyojen</i>	Haftada 2	Teodor Kasap
1870	<i>Asrın Eğlencesi</i>	Belirsiz	Mehmet Tevfik
1871	<i>Letaif-i Asar</i>	Haftada 1	Âli Reşit
1872	<i>Şarivari</i>	Belirsiz	-
1873	<i>Çingiraklı Tatar</i>	Haftada 2	Teodor Kasap
1873	<i>İbretnüâ-yı Âlem</i>	Haftada 2	Aleksan Sarrafyan
1873	<i>Hayal</i>	Haftada 2	Teodor Kasap
1874	<i>Latife</i>	Haftada 2	Zakaryan Beykozluyan
1874	<i>Şarivari Medeniyet</i>	Haftada 1	Ârif Efendi
1874	<i>Tiyatro</i>	Haftada 2	Agop Baranyan
1874	<i>Letaif-i Âsar</i>	Haftada 2	Mehmet Tevfik
1875	<i>Latife</i>	Haftada 1	Zakaryan Beykozluyan
1875	<i>Kahkaha</i>	Haftada 2	Âli Bey

Tablo 2.4
1870-1875 yılları arasında İstanbul'da çıkarılan mizah içerikli süreli yayımlar.

Bu tablodan da anlaşılacağı gibi 1870: 3, 1871:1, 1872: 1, 1873: 3, 1874: 4, 1875: 2 adet mizah yayını çıkmıştır. Beş yılda 14 yayının mizah alanında çıkması azımsanacak bir durum değildir. Ancak bunların çok uzun süreli olmadıkları, bazen sansür tarafından, bazen de sahipleri tarafından kapatıldıkları görülür.

Şüphesiz mizah basını denildiğinde akla ilk gelen kişi Teodor Kasap'tır. 1835 yılında Kayseri'de doğan T. Kasap Rum kökenlidir. Küçük yaşta İstanbul'a gelip Rum Okulu'nda okur ve bir kumaşçıda çalışmaya başlar. Bir gün alışveriş için mağazaya gelen ve fiyat konusunda aldatılmaya çalışılan bir Fransız subayını bu konuda uyarır. Çocuğun dürüstlüğünden hoşlanan ve ünlü yazar Alexandre Dumas Pere'nin yeğeni olan subay onu alıp Paris'e götürür. Burada bir yandan eğitimine devam eder, diğer yandan Dumas'nın özel kâtipliğini yapar. Onun vasıtasıyla okuyazar takımıyla tanışır, basın ve edebiyata olan ilgisi artar. Hatta yurt dışına kaçmış olan Namık Kemal'le Paris'te karşılaşır ve kısa zamanda arkadaş olur.

1870 yılında yurda döndükten sonra Fransızca öğretmeni olarak çalışır. Mizah basınının yokluğunu kısa zamanda fark eden Kasap, 24 Kasım 1870 tarihinde *Diyojen*'i çıkarmaya başlar. Aslında bu dergiyi daha önce Fransızca ve Rumca olarak yayımlar. Bununla da kalmaz, dergiyi Ermeni harfleri ile Türkçe olarak da çıkarmaya başlar. Bu farklı dillerdeki yayınların ardından *Diyojen* Türkçe olarak yayımlanınca büyük bir ilgiyle karşılaşır. İlk sayısı kısa zamanda tükendiği için aynı formatta ikinci kez basılır. Derginin başlığında Makedonyalı ünlü komutan Büyük İskender'e, "Gölge etme başka ihsan istemem!" diyen Yunanlı filozof Diogenes'in fıçı içindeki temsili resmi çizilmiştir. Haftada 2 sayı çıkarılan *Diyojen*, 1 Ocak 1873 tarihine kadar toplam 183 sayı yayımlanır. Kapanıncaya kadar sansür tarafından dört kez yayın durdurma cezası alan dergide; dış ve iç politika, uluslararası ilişkiler, tiyatro, moda, kadın, matbuat, sansür, ekonomi, demir yolları, Şirket-i Hayriye vapurları, Rum-Ermeni Kiliseleri, Mısır Hidivliği, Paris Komünü gibi konularda mizah

ve eleştiri yazıları yayımlanır (ÖZDİŞ 2010: 90). İlk mizah dergisi için uzun sayılabilecek bir sürede yayımlanan dergide toplam 3 karikatür basılır. Bu durum karikatürçülüğün veya yayında görsel kullanma olgusunun basında henüz yerleşmediğini gösterir.

Teodor Kasap, *Diyojen*'in ardından 24 Mart 1873 tarihinde *Çingiraklı Tatarı* çıkarmaya başlar. Yine bu yıl içinde Rumca *Kudunatos*'u yayımlar. *Çingiraklı Tatar*, haftada iki kez, Galata Yeni Cami civarında Medrese Sokağı 15 numarada basılır. Kapağında K. Opçanadassis'in çizdiği, bir elinde kırbaç, diğer elinde çingirak bulunan ve kanepede oturan bıyıklı bir soytarı karikatürü bulunur. Soytarı elindeki çingiracı çalınca başka bir adam korkudan kanepenin altına saklanmaktadır. Teodor Kasap mukaddime yazısında çingiracın eğlenceli bir alet olduğunu ve sesinin herkesi rahatsız ettiğini söyler. Bazıları o dönemde yabancıların desteğiyle çıkan: *Hakayik*, *Çaylak*, *Basiret*, *Courier d'Orient*, *La Turquie*, *Levant Herald*, *Neologos*, *Bizantin*, *Levant Times* gibi gazeteleri bu soytarının (*Çingiraklı Tatar*'ın) korkuttuğunu kastederek: "Çingir çingir ben geldim!.." der. Yaklaşık 29 sayı çıkarılan dergi 6 Temmuz 1873 tarihinde kapanır.

Mürekkep kokusuna alışan, basının ve mizahın gücünü keşfeden Teodor Kasap, dergiden sonra 30 Ekim 1873'te *Hayalî* çıkarmaya başlar. Zindankapı'daki Bıçakçılar Sokağı 56 numarada çıkarılan dergi, Cuma ve Salı olmak üzere haftada iki kez yayımlanır. Yaklaşık dört yıl boyunca 368 sayı yayımlanan dergide *Diyojen*'e benzer olarak siyasi ve sosyal konuların yanı sıra belediye işlerinde yaşanan aksaklıklar mizah yoluyla eleştirilir.

Resim 2.13

Hayal, nr. 368,
Temmuz 1877

— ندر بو حال قره کوز؟
— قانون دأره سند، سر بستى حاجواد!

- Nedir bu hâl Karagöz?
- Kanun dairesinde serbestî Hacivat!...

Bu yıllarda Rumca *Momos*'u yayın hayatına sokan Kasap, 1875 yılında *İstikbal* isimli günlük gazeteyi çıkarır. *Hayal*'in Temmuz 1877'de yayımlanan 368. sayısında Nişan Berberyan'ın çizdiği Hacivat-Karagöz karikatürü yer alır. Eli ayağı zincirle bağlı olan Karagöz'ü gören Hacivat şaşkınlıkla sorar: “-Nedir bu hal Karagöz?”, Karagöz şu ifadeyi kullanır: “Kanun dairesinde serbesti, Hacivat!” Basına uygulanan sansürü eleştiren bu karikatür yüzünden dergi kapatılır, Teodor Kasap 3 yıl hapis cezasına çarptırılır. Dönemin basınına yakından takip eden II. Abdülhamid'in kefaletiyle serbest bırakılan Teodor Kasap, İtalya'ya kaçar. Burada Jön Türk gazetesi *İstikbal*'i çıkaran Âli Şefkati'ye yardım eder. Bir müddet sonra Sultan Abdülhamid tarafından affedilir ve yurda döner (1897). Ölüm yılı olan 1905'e kadar Yıldız Sarayı Kütüphanesi'nde memur olarak çalışır.

1870-1877 yılları arasında mizah basınına iki güçlü örneği *Diyojen* (1870) ve *Çaylak* (1877) dergilerini esas alarak Batılılaşma ve siyaset konularını inceleyen Hamdi Özdiş (2010), araştırmasında özellikle şu konular üzerinde durur:

- **Batılılaşma:** Islahatlarla Başlayan Zorunlu Yolculuk; Tanzimat ve Osmanlı Modernleşmesi, Efkâr-ı Umumiye, Basın ve Sansür.
- **Medeniyet:** Değişen Hayatlar, “İllet-i Frengi”; Batılılaşma “Terakki-i Medeniyet” ve Alafranga Hayat Tarzı, Moda ve Kadın.
- **Ağır Konular:** Memleket Meseleleri ve Mizah; Şark Meselesi, Kapitülasyonlar, Beyaz Adamın Uygarlık İhracı, Demiryolları, Tütün Rejisi, Dış Borçlanma, Sarraflar ve Borsa Hareketleri, Âli Paşa'nın siyasi vasiyetnamesi...

Bu araştırma, mizah basınına kısa sürede siyasi konulara tersten bakmayı ve yapıcı eleştiriler getirmeyi başardığını göstermektedir. Yaşanan sıkıntılı ortam içinde “halkın moralini yükseltmek yönünde” espriler yapan yazarlar, Osmanlı birliğini güçlendirici bir anlayışa sahiptirler. 1877-78 yıllarında yaşanan baskı ve sansür Tanzimat basınına sonunu getirir, Sultan II. Abdülhamid dönemiyle birlikte mizah basını var olmak veya olamamak gibi bir sorunla karşı karşıya kalır.

İlk mizah yayını Diyojen hakkında bilgi veriniz?

4

Özet

Matbaanın Osmanlı Türkleri arasında geç başlamasının belki de en önemli nedeni okur kitlesinin azlığıdır. 1860'tan sonra çıkan gazetelerin çoğu yeterli okur bulamadığı için kısa sürede kapanır. Okur olsa bile gazetelerin dili çok ağırdal bir Osmanlı Türkçesidir. Bu da okumayı ve okuduklarını anlamayı güçleştirir. Teknik bilgi gerektiren matbaacılık daha çok gayrimüslimlerin kontrolünde olan bir sektördür. Baskı makineleri, hurufat, mürekkep vs. gibi araç-gereçler yurt dışından getirilmektedir. Bu da yabancı dil bilen, ekonomik anlamda birikim sahibi ve yurt dışı bağlantısı olan çevreler tarafından sağlanır. Bu nedenle başta Rumlar, Yahudiler ve Ermeniler olmak üzere azınlıklar basın-yayın alanında söz sahibi olurlar. Ayrıca İranlı girişimcilerin de basın sektöründe dikkate değer bir çaba içinde oldukları görülür.

Tanzimat Dönemi'nin yenilikçi önderlerinden olan II. Mahmud'un başlattığı resmi gazete çıkarma girişimi zamanla özel sektörün doğmasına yol açtı. Kamuoyu oluşturma ve basın yoluyla kamuoyunu kontrol etme çabaları ilk yıllarda başarılı olamadı. Zira basın alanında profesyonel olarak çalışan gazeteci-yazar sayısı yok denecek kadar azdı. Medrese uleması ise halkın anlayabileceği düzeyde yazılar yazamıyordu. Bu nedenle devlet eliyle çıkarılan gazeteler her türlü desteğe rağmen fazla başarılı olamadı ve bu gazetelerin okur sayısı istenilen düzeye çıkamadı. Bu olumsuzluk, özellikle İbrahim Şinasi'nin çıkardığı özel gazetelerle kısmen aşılmaya başlandı. Şinasi'nin gazetesinde ele aldığı konular ve bunları halkın anlayabileceği bir dilde yazması okurların ilgisini çekti. Yine 1870 yılında yayına başlayan mizah basını, farklı bir yayın anlayışıyla okurları etkilemeyi başardı.

Tanzimat Dönemi basınının en önemli özelliği, kamuoyu oluşturma yanı sıra, yakınçağ Türk düşünce hayatına damgasını vuracak aydınların yetiştiği bir okul olmasıdır. Şinasi'den sonra Namık Kemal, Ziya Paşa, Âli Suavi gibi aydınların yetişmesinde basın önemli bir rol oynar. Bu yıllarda atılan tohumlar sonraki dönemde daha da büyür, hem teknik anlamda hem de gazetecilik anlamında, Türkler arasında çok değerli basın mensuplarının ortaya çıkmasına vesile olur.

Tanzimat Dönemi basını belki de en mühim aydınlanma rolünü taşrada hissettirir. 1864 yılında kurulmaya başlayan vilayet matbaaları ve buralarda çıkarılan gazeteler, merkez-taşra arasındaki büyük boşluğu nispeten azaltır. Bölge özelliklerine göre Arapça, Bulgarca, Rumca, Ermenice gibi imparatorluğu oluşturan azınlık dillerinde yapılan yayınlar, bu grupları devlete bağlamada yardımcı olur.

Bütün bunların yanı sıra Tanzimat basınında başlayan sistem arayışları I. ve II. Meşrutiyet'te de devam eder ve basın Cumhuriyet Dönemi'ne kadar bu siyasal konuların tartışıldığı bir platform olarak kullanılır. Kısaca, Osmanlı'nın açık topluma dönüşme çabaları içinde Tanzimat Dönemi'nde başlayan gazetecilik faaliyetleri etkili olmuştur diyebiliriz.

Kendimizi Sınayalım

1. Gazeteciliğin ortaya çıkmasında hangi olayların önemli etkisi olur?
 - a. Askerlik-Gezi
 - b. Ticaret-Savaş
 - c. Siyaset-Saltanat
 - d. Spor-Kültür
 - e. Sosyoloji-Edebiyat
2. Tanzimat Dönemi'nde çıkarılan ilk resmi gazetelerin yazarları kimlerdir?
 - a. Katipler
 - b. Bürokratlar
 - c. Medrese hocaları
 - d. Siyasetçiler
 - e. Saray mensupları
3. Osmanlı basınına düzenleyen ilk Matbaa Nizamnamesi hangi yıl yayımlanmıştır?
 - a. 1831
 - b. 1839
 - c. 1857
 - d. 1864
 - e. 1876
4. İlk özel Türkçe gazeteleri çıkaran İbrahim Şinasi, Avrupa'ya ne eğitimi almak için gitmiştir?
 - a. Edebiyat
 - b. Ekonomi
 - c. Gazetecilik
 - d. Siyaset
 - e. Kamu yönetimi
5. Şinasi Avrupa'ya gittikten sonra *Tasvir-i Efkâr* gazetesinin idaresini kim üstlenir?
 - a. Âli Suavi
 - b. Ziya Paşa
 - c. Mustafa Fâzıl Paşa
 - d. Âli Paşa
 - e. Namık Kemal
6. Âli Suavi'nin ölümüne neden olan olay hangisidir?
 - a. Vakay-ı Hayriye
 - b. Yeniçeri İsyanı
 - c. Çırağan Vak'ası
 - d. Patrona İsyanı
 - e. Celâli Ayaklanmaları
7. Namık Kemal, *Tasvir*'deki yazıları nedeniyle nerede vali muavini olarak görevlendirilir?
 - a. Erzurum
 - b. Kastamonu
 - c. Edirne
 - d. Tekirdağ
 - e. Midilli
8. Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ni parasal açıdan destekleyen kimdir?
 - a. Âli Paşa
 - b. Sultan Abdülaziz
 - c. Sultan Abdülhamid
 - d. Mustafa Fâzıl Paşa
 - e. Mustafa Nedim Paşa
9. Anadolu'da çıkarılan ilk Türkçe gazete hangisidir?
 - a. *Devir*
 - b. *Hüdevendigâr*
 - c. *Envâr-ı Şarkîyye*
 - d. *Tuna*
 - e. *İbret*
10. İlk süreli mizah yayını Diyojen'i çıkaran Teodor Kasap en son hangi görevde çalışmıştır?
 - a. Mektupçu
 - b. Mabeyinci
 - c. Matbuat Müdürü
 - d. Resmi Gazete Müdürü
 - e. Yıldız Sarayı Kütüphanecisi

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. b Yanıtınız yanlış ise “Tanzimat Süreci ve Basın” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. c Yanıtınız yanlış ise “Resmi Gazete: Takvim-i Vekâyi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. c Yanıtınız yanlış ise “Basın Düzenlemeleri: Matbaa Nizamnamesi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. b Yanıtınız yanlış ise “İbrahim Şinasi ve Özel Türkçe Gazeteler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. e Yanıtınız yanlış ise “Sarıklı İhtilâlcî: Âli Suavi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. c Yanıtınız yanlış ise “Sarıklı İhtilâlcî: Âli Suavi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. a Yanıtınız yanlış ise “Hürriyet Önderi: Namık Kemal” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. d Yanıtınız yanlış ise “Yeni Osmanlılar Basını” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. c Yanıtınız yanlış ise “Taşra Basını” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. e Yanıtınız yanlış ise “Mizah Basını” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Basının gücünü ve önemini iyi kavrayan II. Mahmud’un asıl amacı, basın yolu ile kamuoyuna yenilikleri tanıtmak ve taşra ile merkez yönetimi arasındaki iletişim kopukluğunu giderebilmektir. Görünenin ardında yatan bir başka niyet ise basın yolu ile toplumu kontrol altında tutabilmektir. Mısır valisi Kavalalı Mehmed Âli Paşa’nın 20 Kasım 1828 tarihinde çıkardığı *Vekâyi-i Mısriyye*’den esinlenerek devletin ilk resmî gazetesi olan *Takvim-i Vekâyi*’nin yayımlanması emrini verir. Hatta isim seçimini de kendisi yapar. Böylece 1 Kasım 1831 tarihinde, Türk gazeteciliğinin ilk örneği, resmî kanalla yayımlanmaya başlar. Devletin resmi görüşünü halka ve aydınlara duyurmayı amaç edinen gazete, imparatorluğu oluşturan farklı dildeki ulusları da gözeterek; Arapça, Bulgarca, Ermenice, Farsça, Fransızca, Rumca yayın yapar. Doğal olarak bu dillerdeki nüsha sayıları azdır ve kesintili çıkarılır.

Sıra Sizde 2

Bir yanda resmi gazete, öte yanda özellikle İzmir’de gelişen özel azınlık gazetelerinin artması devleti bu alana ilişkin düzenlemeler yapmaya sevk eder. 8 Şubat 1857

tarihinde yürürlüğe giren Matbaa Nizamnamesi’nde bu alanla ilgili düzenlemeler yapılır. Her önüne gelenin kitap veya gazete çıkaramayacağı, bunun bir izne tabi olduğu Nizamname’de vurgulanır. Matbaalarda basılacak kitap ve gazetelerin belli bir inceleme yapıldıktan sonra yayımlanabileceği hükme bağlanır. 1858 tarihli Ceza Kanunu’nda Nizamname’ye aykırı faaliyet gösterenlere verilecek cezalar belirlenir. İzin alınmadan basılan yayınlar toplanacak, bu baskıyı gerçekleştiren matbaalar ise kapatılacaktır. Ahlakla mugayir yayın yapan veya güvenliği sarsacak yazılar kaleme alan gazetecilerin hapisle cezalandırılacağı açıklanır.

Sıra Sizde 3

Aydınlar arasında yayılan tepkiler, mevcut hükümet uygulamalarına karşı geliştirilen muhalefet hareketini doğurur. 1865 yılında bir araya gelen gençler “Meslek” adında gizli bir cemiyet kurarak, daha örgütlü bir muhalefet yapmaya çalışırlar. Yeni bir nesle mensup olan bu aydınlar, Batılı okullarda okuyan ve *Ceride-i Havâdis*, *Tercüman-ı Abvâl*, *Tasvir-i Efkâr*, *Mubbir* gibi gazeteleri takip ederek Batı’daki gelişmelerden haberdar olan insanlardır. Bu gençlere göre ülkedeki sorunların kaynağı yanlış yönetimdir. Kısa zamanda yeni kanunlar oluşturulmalı ve daha çağdaş bir yönetim şekli benimsenmelidir. Bu amaçla Yeni Osmanlılar Cemiyeti’ni kurarak, faaliyetlerini daha örgütlü bir şekilde yapmaya başlarlar.

Sıra Sizde 4

En eski mizah süreli yayını olarak kabul edilen *Diyojen* Türkçe olarak yayımlanınca büyük bir ilgiyle karşılaşır. İlk sayısı kısa zamanda tükendiği için aynı formatta ikinci kez basılır. Derginin başlığında Makedonyalı ünlü komutan Büyük İskender’e, “Gölge etme başka ihsan istemem!” diyen Yunanlı filozof Diogenes’in fıçı içindeki temsili resmi çizilidir. Haftada 2 sayı çıkarılan *Diyojen*, 1 Ocak 1873 tarihine kadar toplam 183 sayı yayımlanır. Kapanıncaya kadar sansür tarafından dört kez yayın durdurma cezası alan dergide; dış ve iç politika, uluslararası ilişkiler, tiyatro, moda, kadın, matbuat, sansür, ekonomi, demir yolları, Şirket-i Hayriye vapurları, Rum-Ermeni Kiliseleri, Mısır Hıdivliği, Paris Komünü gibi konularda mizah ve eleştiri yazıları yayımlanır. İlk mizah dergisi için uzun sayılabilecek bir sürede yayımlanan dergide toplam 3 karikatür basılır. Bu durum karikatürçülüğün veya yayında görsel kullanma olgusunun basında henüz yerleşmediğini gösterir.

Yararlanılan Kaynaklar

- “Namık Kemal”, (1988). **Başlangıçtan Günümüze Kadard Büyük Türk Klasikleri**, İstanbul: Ötüken-Söğüt Yayınları.
- Akgün, Adnan (1990). **“Hürriyet Gazetesinin Sistematik Tahlili”, Yayınlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akün, Ömer Faruk, (1970). “Şinasi”, **İslam Ansiklopedisi**, C. XI, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Arslan, Ali (2005). **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Rum Basını**, İstanbul: Truva Yayınları.
- Berkes, Niyazi (1978). **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Canatac, A. Mecit (1995). **“Muhbir Gazetesinin Sistematik Tahlili”**, Yüksek Lisans Tezi, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demirel, Fatmagül (2007). **II. Abdülhamid Döneminde Sansür**, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Duman, Halûk Harun (2000). **Erzurum Basın-Yayın Tarihi**, İstanbul: Duyap Yayıncılık.
- Duman, Halûk Harun (2005). **Metin Çözümleme Yöntemleri-Tanzimat Dönemi**, İstanbul: Duyap Yayıncılık.
- Duman, Halûk Harun (2008). “Doğumunun 180. Yılında Şinasi”, **M.Ü. Türklük Araştırmaları Dergisi**, nr. 19.
- Ertuğ, Hasan Refik (1970). **Basın Ve Yayın Hareketleri Tarihi**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Gazetecilik Enstitüsü Yayınları.
- İbrahim Şinasi, (1960). **Makaleler**, (Haz: Fevziye Abdullah Tansel), Ankara: Dün-Bugün Yayınevi.
- İnuğur, M. Nuri (1982). **Basın ve Yayın Tarihi**, İstanbul: Çağlayan Kitapevi.
- İnuğur, M. Nuri (1988). **Türk Basınında İz Bırakanlar**, İstanbul: Der Yayınları.
- İstanbul Kütüphaneleri Arap Harfli Süreli Yayınlar Toplu Katalogu 1828-1928**, (Haz: Hasan Duman), İstanbul: İslam, Tarih, Sanat Ve Kültür Araştırma Merkezi Yay.
- Kabacalı, Alpay (2000). **Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Matbaa, Basın ve Yayın**, İstanbul: Literatür Yayınları.
- Koloğlu, Orhan (1982). **“Takvim-iVekayi: Türk Basınında 150 Yıl”**, Sanat Olayı, nr. 14.
- Koloğlu, Orhan (1992). **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Şerif (1985). “Tanzimat ve Aydınlar”, **Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oğuz, Şükran (1998). **“Tanzimat Döneminde Mizah ve Diyojen Gazetesi”**, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ortaylı, İlber (2008). **Son İmparatorluk Osmanlı, 10. Bs.**, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Özdiş, Hamdi (2010). **Osmanlı Mizah Basınında Batılılaşma ve Siyaset (1870-1877)**, İstanbul: Libra Yayınları.
- Özön, Mustafa Nihat (1997). **Namık Kemal ve İbret Gazetesi: İnceleme**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tütengil, Cavit Orhan (1961). “Bölge Matbuat Tarihi: Türkiye`De Bölge Basını”, **Diyanbakır Yıllık Gazetecilik Enstitüsü Dergisi**, İstanbul, nr. 2.
- Ünver, Merve (2013). **Türkçe Mizah Dergilerinin Açıklamalı Bibliyografyası (1870-1928)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Ziyad Ebuzziya (1997). **Şinasi**, (Haz. Hüseyin Çelik), İstanbul: İletişim Yayınları.

3

Amaçlarımız

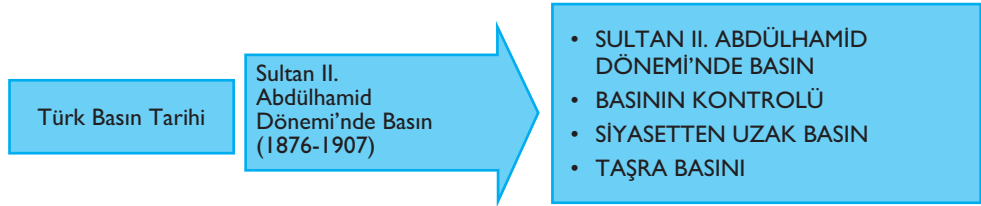
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- 👁️ Sultan II. Abdülhamid'in yönetim anlayışını açıklayabilecek,
- 👁️ Bu dönem basınının özelliklerini değerlendirebilecek,
- 👁️ Yurtiçi ve yurtdışı basının kontrolü hakkında görüş önerebilecek,
- 👁️ Yasaklanan ve yakılan yayınlarla ilgili tartışabilecek, bilgi ve beceriler kazanabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Düvel-i Muazzama
- Jön Türk
- Kanun-ı Esâsî
- Meşrutiyet
- Sansür
- Uhuvvet

İçindekiler

Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde Basın (1876-1907)

SULTAN II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ'NDE BASIN

Siyasi tarihin olduğu kadar, basın tarihinin de en önemli dönemlerinden biri Sultan II. Abdülhamid'in saltanat yıllarıdır (1876-1909). Belgelere dayanan araştırmaların azlığı veya bilgilerin dağınıklığı yanında, "Ulu Hakan-Kızıl Sultan" ikileminin bir sorunsal halini aldığı bu döneme ilişkin yazılanlar, söylenenler meraklıları bir çıkmaza sürükleyecek türdendir. Bu bakımdan söz konusu dönem hâlâ çok yönlü araştırmaları beklemektedir. Dönemin basın-yayın hayatına geçmeden önce bu yıllara damgasını vuran Sultan II. Abdülhamid'in hayatına kısaca bakmak yararlı olacaktır.

II. Abdülhamid Kimdir?

"Sultan Abdülhamid kendi milletinin tarihini iyi bilmektedir." Bu önemli değerlendirme Londra merkezli Central Asian Society'de 14 Kasım 1906 tarihinde bir konuşma yapan Valentine Chirol'a aittir (KURŞUN 2010: 198). Kendi milletinin tarihini iyi bilen Sultan, bu eşsiz tarihin kendisine yüklediği sorumlulukların farkında olarak 33 yıl boyunca Osmanlı'yı sayısız badirelerden geçirerek yönetir. Yakınçağ Türk ve dünya tarihinin en dikkat çeken politik şahsiyetlerinden biri olan II. Abdülhamid, 21 Eylül 1842 tarihinde İstanbul'da doğar. Osmanlı'nın reformcu liderlerinden Sultan Abdülmecid'in oğludur.

Sarayda özel hocaların nezaretinde bir eğitim hayatı geçirir. Matematik, tıp, tefsir alanlarına yönelik özel ilgisi vardır. Arapça, Farsça ve Fransızca'yı iyi derecede bilir, Şimali Arnavutçayı konuşur, Çerkezceden anlar. Sabah erken kalktığı, ibadetini yaptıktan sonra saat on bire kadar çalıştığı, yemekten sonra kısa süre dinlenip tekrar çalışmaya başladığı bilinmektedir. Acil olarak çözülmesi gereken devlet sorunları için çalışma süresinin sonu yoktur. Gece geç saatlerde bile çalışmaktan ve etrafındakileri çalıştırmaktan hoşlanır (KIRMIZI 2010: 21- 45; ENGİN 2010: 47-63; AKYILDIZ 2010: 73-93).

Resim 3.1

Sultan II.
Abdülhamid
(1842-1918)

Gençlik yıllarında amcası Sultan Abdülaziz'le birlikte Mısır (1863) ve Avrupa (Paris-1867) seyahatlerine katılır. Bu seyahatler onun hem kadim Doğu dünyasını, hem de modern Batı dünyasını tanımasına vesile olur. 31 Ağustos 1876 tarihinde tahta geçen II. Abdülhamid, kısa zaman içinde devlet işleyişini tanımaya başlar.

Sultanın yönetim tarzı ve anlayışı üzerine ayrıntılı çalışmalar yapan sayın Prof. Dr. Gökhan Çetinsaya'ya göre Abdülhamid'in yönetim ilkeleri şu başlıklar altında toplanabilir:

- Otoriteye ve muhafazakârlığa olan inancı,
- Merkezîyetçilik konusundaki ısrarı,
- Sosyal-ekonomik ve askerî alanlarda reformcu siyaseti,
- Sıkı maliye politikası,

- İslam'a ve Hilafet'e özel önem vermesi,
- Her alanda aşırı ihtiyatlı ve tedbirli davranması.

Bu dönemde Osmanlı ülkesi üzerinde doğrudan ve dolaylı yönlerden imtiyaz elde etmek isteyen Batılıların amaçlarını çok iyi bilen biridir. Sultana göre: "İngilizlere herhangi bir yerde, herhangi bir imtiyaz vermek, oranın tapusunu da onlara vermek demektir." Bu yüzden, ülke içinde yapılması gereken büyük işlerde, politik değil daha çok ekonomik çıkarlarla ilgilenen Almanlarla işbirliği yapar. Abdülhamid döneminin prensip ve politikaları durağan (statik) değil, sürekli değişen ve farklılaşan bir yapıdadır.

II. Abdülhamid, yönetimi boyunca iki büyük tehlikeyle karşı karşıya kalır. Bunlardan biri 1890'lı yılların başındaki Ermeni Meselesi, diğeri ise 1900'lerdeki Makedonya Meselesi'dir. Ermeni Meselesi'ni "zecri tedbirlerle" çözen Abdülhamid, 1903 yılından sonra İttihatçıların başını çektiği isyanla başa çıkamaz (ÇETİNSAYA 2010: 111). İstanbul'da meydana gelen 31 Mart Ayaklanması'nı (13 Nisan 1909) bastırmak için Selanik'ten yola çıkan Harekât Ordusu 23-24 Nisan 1909 tarihlerinde şehre varır ve isyanı bastırır. Bu ayaklanmayla ilgili olduğu gerekçesiyle II. Abdülhamid, 27 Nisan 1909 tarihinde tahtan indirilir. İstanbul'da kalmasından çekinen İttihatçılar onu Selanik'te bulunan Alatini Köşkü'ne gönderirler. Burada dış dünyadan habersiz üç yıl kalan Abdülhamid, Balkan Savaşı'nın (1912-13) yenilgiyle sonuçlanacağı anlaşılınca Beylerbeyi Sarayı'na nakledilir. Yaklaşık 6 yıl bu sarayda yine sıkı gözetim altında yaşayan Ulu Hakan, 10 Şubat 1918 tarihinde hayata gözlerini yumar.

Harekât Ordusu: 13 Nisan 1909 tarihinde gerçekleşen 31 Mart Ayaklanması'nı bastırmak için Mahmut Şevket Paşa komutasında Selanik'ten İstanbul'a gelen ordu.

MAKALE

Abdülhamid'in hayatı konusunda geniş bilgi için şu makaleyi okuyunuz: Kırmızı, Abdülhamid (2010). "Sultan II. Abdülhamid: İmparatorluğun Son Nefesi", II. Abdülhamid Modernleşme Sürecinde İstanbul, (Ed. Coşkun Yılmaz), İstanbul: Seçil Ofset.

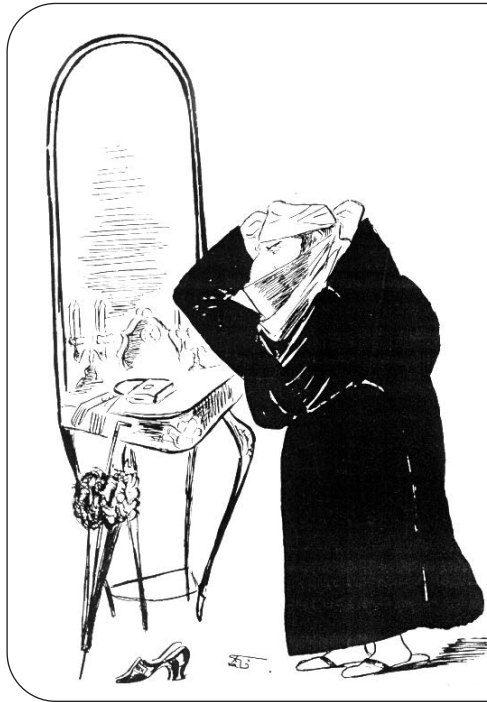
Abdülhamid ve Basın

Bilindiği gibi II. Abdülhamid'in en fazla eleştirilen yönlerinden biri, belki de başlıcası, basına karşı takındığı sert tavidir. Çoğu araştırmacıya göre Sultan, kendi idaresini sağlamlaştırmak için baskıcı anlayışı tercih etmiştir. Ancak bu baskının gerçek anlamda boyutları ve etkisi konusunda söylenenler, hâlen daha subjektif değerlendirmelerle dolu olan anılara dayandırılmaktadır. Gerçekten de yapılanların bizzat Sultan tarafından mı, yoksa işgüzar bürokratları tarafından mı plânlanıp gerçekleştirildiği bilinmemektedir.

Bu dönem basını hakkında ayrıntılı bilgiler içeren Osman Nuri'nin *Abdülhamid-i Sani ve Devr-i Saltanatı*, (1911) başlıklı eseri geniş ölçüde Paul Fesch adında bir Fransız'ın 1907 yılında yayımlanan anılarına dayanmaktadır. Bu bilgiler daha sonraki yıllarda yazılan basın tarihlerine aynen aktarılır. Dolayısıyla bu dönemin basın tarihi bir "anı kaynaklı tarih" olarak günümüze kadar gelir. Devrin basınına çeşitli açılardan eleştiren, hatta bu konuda oldukça ileri giden anıların doğruları yansıtıp yansıtmadığı tartışmaya açıktır. Eserin II. Meşrutiyet'e yakın bir tarihte yayımlanması, anı sahibinin sultana karşı taşıdığı düşünceleri etkilemiş olabilir. Bu nedenle ileride arşive ve dönemin süreli yayınlarına dayanan araştırmalarla bu tür bilgilerin doğruluğunu belirlemek araştırmacılara düşmektedir.

Nitekim son yıllarda yapılan araştırmalarda bu bakış açısının zıddına bir artış göze çarpmaktadır. Bizim bu üniteyi hazırlarken sıkça kullanacağımız Fatmagül Demirel'in *II. Abdülhamid Dönemi'nde Sansür* (2007) adlı eseri bu tarz bir çalışmadır. Osmanlı arşiv belgelerine dayanan Demirel'in kitabı, dönem hakkında mutlaka okunması gereken yayınlar arasında ilk sırada yer alır.

Osmanlı basını, bu dönemde, 1865 yılında ilan edilmiş bir kanuna bağlıdır. Bu kanuna göre, gazetelerin siyasi veya idari yazıları yayımlamadan önce resmî izin almaları gerekir. Bunun için Bâb-ı Ali'de, Matbuat-ı Dâhiliyye İdaresi adıyla özel bir kalem kurulur. Söz konusu kalem, gazeteleri kontrol ederek kanuna uygun olmayan yerlerini sansür eder. Bazen de hiçbir ihtara gerek görmeksizin gazetelerin kapatılmasını isteyebilir. Bu kanun maddeleri sonraki dönemlerde daha zorlaştırılıp yeni bir talimatname olarak uygulamaya konulur. Talimatnamede şu noktalar üzerinde durulmaktadır:

Resim 3.2

15 Temmuz 1909 tarihinde Kalem mecmuasında yayımlanan karikatürde Sultan II. Abdülhamid ayna önünde giyinen bir bayana benzetilir ve şu sözlerle alay edilir: Yaşmağı başında, Rastığı kaşında, On üç, on dört yaşında, Vay küçük banım...

Kaynak:

Kalem, nr. 44, 15 Temmuz 1909.

1. Padişahın sağlığı, ürünlerin durumu ve ülkedeki ticari gelişmelerin aleyhine yazılar yazılmaması.
2. Ahlaki açıdan zararı bulunmayacak bir tefrikanın yayını için eğitim bakanlığından izin alınması.
3. Her yazının bir sayıda yayımlanabilecek ölçüde olması, “arkası yarın” veya “devamı var” gibi ifadeler kullanılmaması,
4. Bir makalede beyaz yerler ve noktalarla geçilen boş yerler bırakılmaması, yanlış anlaşılabilir ifadelerle yer verilmemesi,
5. Kişisel çatışmalara yer verilmeyip vali veya mutasarrıf gibi yöneticilerin yaptığı yolsuzlukların ispat edilmediği sürece yayımlanmaması,
6. Halktan veya cemaatlerden birinin, hükümetin suistimaller yapmasından şikâyeti veya bunun sorumlusu olarak padişahı gösterdiklerine dair yazıların yayımlanmaması gerekmektedir.
7. “Ermenistan” kelimesi gibi tarih ve coğrafyaya ilişkin kelimelerin kullanılmaması.
8. Yabancı ülke hükümdarlarına yapılan suikastlara ilişkin haberlerin yayımlanmaması,
9. Basını düzenleyen bu talimatname, yanlış yorumlara neden olacağından gazetelerde yayımlanmaması gerekmektedir.

Kanun-ı Esâsi: “Temel Kanun” anlamına gelen Anayasa. Daha çok 23 Aralık 1876 tarihinde ilân edilen Osmanlı Anayasası’nı ifade eder.

Yukarıdaki talimatname, Abdülhamid’in ve yandaşlarının basın üzerinde kurmak istedikleri hegemonyayı açıkça yansıtmaktadır. Özellikle yedinci madde sansür memurları için önemli bir kolaylık sağlamaktaydı. Buna göre yasaklanan kelimeler arasında: “Kanûn-ı Esâsî, ihtilal, hürriyet, anarşi, zulüm, hukûk-ı millet, müsâvât, uhuvvet, vatan, şebâb, dinamo, dinamit, millet, beyne’l-milel, veliahd, cumhuriyet, meb’ûsân, âyân, bomba, Mithat Paşa, Kemâl Bey, Sultan Murad, yahud sadece Murat, Girit, Makedonya, ıslahat...” gibi yüzlercesi alınabilirdi. Doğal olarak bu yasaklar, kamuoyunun bilgilenmesini engellemekteydi. Örneğin, Rusya’da Duma Meclisi’nin kurulduğu, İran’da anayasa ilan edildiği, yabancı ülke hükümdarlarının çeşitli nedenlerle öldüğü, şehirdeki terör olayları gazetelerde yer almamaktaydı.

Yalnız gazeteler değil; kitaplar da sansüre tabiydi. Fransa’da bulunan Osmanlı sefirlerinin bir görevi de burada yayımlanan kitaplar hakkında sultanı bilgilendirmektir. Sultan veya saltanat aleyhinde yazılmış her kitaba gümrüklerde el konuldu. Bununla beraber bazı kitaplar gizlice ülkeye sokularak, kitapçılar tarafından güvenilen müşterilere satılırdı. Gümrükçülerin eline geçen kitaplar ise oyula oyula dantelaya dönerlerdi. Bu kısıtlamalar yüzünden insanlar akla hayale gelmez yollarla kitapları ülkeye sokmaya çalıştılar. Örneğin birisi, büyükçe bir kitabı sayfa sayfa yırtarak mektup şeklinde yurda sokmayı başarmıştı. Yasaklanan veya müsadere edilen eserler ise çeşitli yollarla yok edilirdi.

Sultan Abdülhamid, yurtçinde gazeteleri birer ikişer yasaklarken, yurtdışında yayımlanan gazeteleri de kendine bağlamanın yollarını araştırır. Önce, kendi hesabına çalışan birkaç gazete elde eder. Viyana’da yayımlanan *Correspondance* isimli gazeteye çok para verir ancak kandıramaz. Nicolaidis Efendi’nin başlangıçta Paris’te ve daha sonra Brüksel’de çıkardığı *l’Orient* gazetesi sırf Abdülhamid’in sermayesiyle yayımlanırdı. Avrupa gazetelerinin bazı müdür ve yazarları nişanlar almakla beraber Osmanlı ülkesinin içinde bulunduğu durumu eleştirmeyi sürdürürlerdi. Bu da eleştiri yaparak para kazanmayı bir yöntem olarak benimseyen gazetecilerin ortaya çıkmasına neden oldu. Çok sayıda Avrupalı yazar Osmanlı ülkesini bir kere dahi görmedikleri halde, burası hakkında yazılar yazarak geçinmenin

yolunu bulmuşlardı. Aşağıda yer alan basının kontrolü kısmında bu konuları ayrıntısı ile görebiliriz.

Sultan II. Abdülhamid bu dönemde Osmanlı ülkesi üzerinde doğrudan ve dolaylı yönlerden imtiyaz elde etmek isteyen Batılıların amaçlarını çok iyi bilen biridir. Sultana göre: “İngilizlere herhangi bir yerde, herhangi bir imtiyaz vermek, oranın tapusunu da onlara vermek demektir.” Bu yüzden, ülke içinde yapılması gereken büyük işlerde, politik değil daha çok ekonomik çıkarlarla ilgilenen Almanlarla işbirliği yapar. Abdülhamid döneminin prensip ve politikaları durağan (statik) değil, sürekli değişen ve farklılaşan bir yapıdadır.

DİKKAT

1865 yılında ilan edilen talimatnameye göre gazetelerde hangi sözcükleri kullanmak sakıncalıdır?

SIRA SİZDE

1

Abdülhamid Dönemi basını hakkında geniş bilgi için şu makaleyi okuyunuz: Lewis, Bernard (1970). “II. Abdülhamid Devrinde Türk Basını”, (Çev.: Öz Dokuman), Hayat Tarih Mecmuası, nr. 9, s. 26-33.

MAKALE

Resim 3.3

II. Meşrutiyet'in temel prensipleri olan Hürriyet-Adalet-Eşitlik ve Dayanışma'yı ifade eden "Padişabım çok yaşa" ibaresini içeren bir kartpostal.

BASININ KONTROLÜ

Başta padişah II. Abdülhamid olmak üzere dönemin siyasilerinin en fazla muzdarip olduğu konulardan biri basında kendi aleyhlerinde çıkan yazılardır. Ülke içinde ve dışında çıkan bu tür yazıları engellemek veya en düşük düzeyde tutabilmek için sansür, yayın yasağı, gazetecilerin cezalandırılması gibi zorlayıcı tedbirlerin yanı sıra; ödül verme, maddi destek sağlama gibi uygulamaların bu dönemde sık sık hayata geçirildiği görülür. Fatmagül Demirel'in hazırladığı çalışmadan yola çıkarak (2007) dönemin basını ve bu alanla ilgili siyasi uygulamaları ayrıntılarıyla ele alabiliriz.

Matbuat Müdürlüğü

Sultanın iktidara gelişinden birkaç ay sonra, 1 Mart 1870 tarihinde bütün basın-yayın faaliyetleri üzerinde etkili olan Matbuat Müdürlüğü, Dâhiliye Nezareti'ne bağlanır. Müdürlüğün bu değişiklik ile ilgili sultana sunduğu yazıda, İstanbul'da farklı dillerde çıkan gazetelerin halkın zihnini karıştıracak yayınlar yaptığı vurgulanır. Bu yayınların halkın yararına dönüştürülmesi gerektiği üzerinde durulur. Müdürlük her ne kadar Dâhiliye Nezareti'ne bağlı olsa da emirleri doğrudan doğruya saray-

dan alır ve oraya karşı sorumludur. Bu nedenle II. Abdülhamid en güvendiği kişilere bu müdürlükte görev verir. Yapılan yeni düzenlemelerle müdürlüğün teşkilat yapısı ve görev alanı genişletilir. Buna göre matbuat müdürü ülke içinde yayımlanan gazetelerin içeriğinden ve yurtdışı basınında devlet aleyhinde çıkan yazıları tekzip etmekten sorumludur. Bu nedenle müdürlükte oluşturulan Muayene-i Matbuat Kalemî'nde Türkçe, Arapça, Farsça, Fransızca, Ermenice, İngilizce, Rumca ve Rusça yayınları denetleyebilecek elemanlar görevlendirilir. Bu elemanlar aleyhte yayımlanan makalelerin özetlerini çıkaracak, gerektiğinde bunlara tekzip yazıları hazırlayacaklardır.

Yeni teşkilatlanmayla etkisini genişleten Matbuat Müdürlüğü'nün hazırladığı nizamname taslağına göre, müdürlüğün görevlerinden biri de hükümetin icraatları konusunda basını bilgilendirmektir. Bu amaçla hazırlanan yazılar yurtiçi ve yurtdışındaki basına müdürlük kanalıyla servis edilecektir. Yurtdışında görevli olan elçiler buldukları ülke basınına takip ederek gerekli bilgileri müdürlüğe göndereceklerdir. Osmanlı ülkesindeki gazete muhabirlerinin kimlikleri araştırılacak, bunlarla güzel diyaloglar kurulup zaman zaman müdürlüğe davet edilecektir. Devlet aleyhinde yazı kaleme alan muhabirlerin yurtdışına çıkarılmaları talep edilecektir. Ayrıca yabancı gazete ve gazetecilere yapılacak para yardımı da müdürlüğün tek yetkili olması istenir. Bu yardımı aldıkları halde yine olumsuz yazılar yazan olursa para yardımı müdürlüğün isteğiyle kesilebilecektir. Yetki ve sorumluluklarını oldukça genişleten Matbuat Müdürlüğü'nün en önemli sıkıntısı, çalışanlara ödenen ücretin yetersiz oluşudur. Bu amaçla 28 Ekim 1878 tarihinde bir rapor yazılarak müdürlüğe daha tecrübeli memurların atanması ve ücretlerin artırılması talep edilir.

Takip edilmesi gereken yayınların sayısı zamanla artınca Said Paşa, 16 Aralık 1882 tarihli yazı ile Matbuat-ı Ecnebiye Kalemî kurulmasını talep eder. Bunun üzerine 6 Şubat 1883 tarihinde Hariciye Nezareti bünyesinde Matbuat-ı Ecnebiye Müdürlüğü kurularak faaliyete geçer (KURŞUN 2000: 101-114). Daha sonra bu müdürlük, İstanbul'da yabancı dilde yayımlanan gazetelerin sayılarının artması gerekçe gösterilerek, tekrar Dâhiliye Nezareti'ne bağlanır (12 Temmuz 1883). Ancak bunun çok doğru bir uygulama olmadığı görülerek 25 Aralık 1898'de tekrar Hariciye Nezareti'ne geçer. Dikkat edilirse yerli ve yabancı yayınların takibi, denetlenmesi ve uygulanacak yaptırımlar konusu ciddi bir iştir. Bu amaçla çok sayıda sansür memuru görevlendirilir. Ancak birkaç yabancı dil bilen bu memurlara ödenen ücretlerin düşük olduğu ilgili müdürler tarafından her zaman şikâyet konusu edilir. Bunun için maaşlara zam yapılması konusunda sık sık talepte bulunulur. 1892 yılında sansür memurlarının maaşına 1000 kuruş, müdürün maaşına ise 500 kuruş zam yapılır.

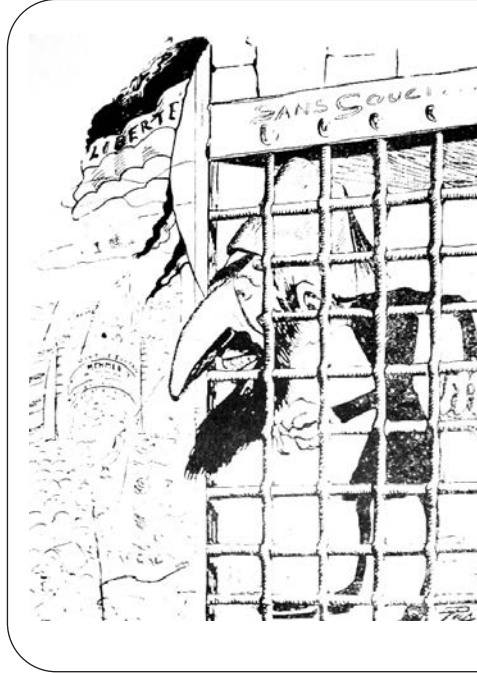
Sansür Uygulamaları

26 Ağustos 1901 tarihinde Matbuat-ı Dâhiliye Müdürlüğü'ne atanan Hıfzı Bey sansür işlerini Saraçhane'de bulunan konağından idare etmeye başlar. Hamal sırtında konağa getirilen gazete provaları burada ilgili memurlar tarafından incelenir, hoşuna gitmeyen yazı veya ifadeler tamamen çıkarılır. Bazen birkaç sütunluk makalenin üstünün çizildiği görülür. Bu nedenle Hıfzı Bey'e gerektiğinde kullanabilmesi için gazete sahipleri yedek bir iki makale daha gönderir. Hıfzı Bey'in kırmızı kalemle üzerini çizdiği ve yayımlanmasını reddettiği yazılar asla basılmaz.

Sultan II. Abdülhamid döneminin son Matbuat Müdürü olan ve basın camiası tarafından "Kıl Kuyruk" diye nitelenen Ebülmukbil Kemal Bey, 24 Mayıs 1905 tarihinde müdürlüğe atanır. Bu dönemde de sansürün benzer katılıkta uygulandığı görülür. Çıkan yazıların yanı sıra basılacak fotoğraf veya resimlere bile müdahale edilir. Örneğin *Servet-i Fünûn*'da basılacak bir resimde yaşlı bir adamın çeşme yanında ellerini açıp dua ettiği gösterilir. Baş sansürcü Kemal Bey bunun yayımlanmasını istemez. Gerekçesi suları akmayan İstanbul çeşmelerini düşünen okurların "İşimiz duaya kaldı" diye yorumlamalarını engellemek içindir. Bu dönemde teşkilatın en önemli sorunu yine maaşların azlığı ve zamanında ödenmemesidir. Sansür memurlarının fakir insanlar olduğu, sabahları gazetelerde muharrirlik yaptıkları veya tüccarların yanında çalıştıkları vurgulanarak zam istenir (6 Şubat 1883). Bu işe çok önem veren Sultan, maaşları bir nebze artırırsa da genel ekonomide yaşanan kötü gidişat sansürün iyi işlemesine engel olur.

Matbuat Müdürlüğü zaman zaman talimatnameler yayımlar ve basınla ilgili yapılan düzenlemeleri gazete müdürlerine tebliğ eder. Demirel'in tespitine göre 26 Kasım 1888 tarihli *La Republique Française* gazetesinde yayımlanan yedi maddelik talimatname şu konuları içerir:

1. Madde: Gazetenin tefrika kısmı Maarif Nezaret-i Celilesi'nden istihsal olunan ruhsat ile tab olunacak ve gazete daha neşr olunmazdan mukaddem heyeti mecmuasıyla beraber nezaret-i müşârûnileyhaya arz olunacaktır.
2. Madde: Edebiyat, fünûn ve tarihe müteallik makalât gazetenin bir nüshasında tekmiil olunacak, yani gazetede mâbadı var lakırdısı vaz olunmayacaktır.
3. Madde: Beyaz olarak bırakılan fıkralar ile nokta nokta bırakılan cümle ve ibârat bulunmayacaktır.
4. Madde: Ağraz-ı şahsiyeye müteallik her nev'i mubahasât ve ağrazâtan ictinab olunacak ve ne vali, mutasarrıf, kaymakam ve polis memurlarından bahs olunmayacaktır.
5. Madde: Memurinden müteşekkil olan kimseler tarafından imza olunan arzu-haller neşr olunmayacaktır.

Resim 3.4

*Zaman değiştikçe
ablak da
değişiyor...*

Kaynak:
Kalem, nr. 130, 29
Haziran 1911

6. Madde: İspanya'nın payitahtı bulunan Madrid'de icra olunan nümayiş misilli ahalinin herhangi bir ecnebi hükümetine karşı vaki olan nümayişlerden bahs olumayacaktır.
7. Madde: Ber-vech-i bâlâ mezkûr bulunan tenbihât-ı akidenin karilere bildirilmesi gazeteler için memnudur.

La Republique'de yayımlanan bu talimatnamenin bütün gazete müdürlerine gizli olarak imzalatıldığından bahsedilir. Bunun üzerine yabancı dilde yayım yapan gazete müdürlerinin bir araya gelip saraya bir dilekçe vererek şartların zorluğundan şikâyetçi oldukları iddia edilir (DEMİREL 2007: 57).

Gazete Kapatma Gerekçeleri

Sansür uygulaması gazeteleri hemen kapatma veya ceza verme şeklinde uygulanmaz. Önce gazete sahibi veya müdürü çağrılarak gerekli uyarılar yapılır. Şayet uyarılara rağmen aynı hataların tekrarlandığı görülürse o zaman yasal yaptırımlara gidilir. 1864 yılında başlayıp 1909 yılına kadar yürürlükte kalan Matbuat Nizamnamesi, 1852'de kabul edilen ve III. Napolyon döneminde uygulanan Fransız Basın Kanunu'na dayanmaktadır. Bu kanuna göre basın cezaları ihtar (uyarı), tatil (süreli kapatma) ve fesh ü ilga (tamamen kapatma) sıralamasına göre yapılır (ÖZGÜL 2010: 380). Bu dönemde kapatılan süreli yayınların kapanma gerekçelerini birkaç örnekle şöyle tablolaştırabiliriz:

Tablo 3.1
II. Abdülhamid
Dönemi'nde
gazetelerin geçici
kapatılma
gerekçeleri.

Yayın Adı	Kapatılma Gerekçesi
Ahter	"Netice-i Alf Osman" terkihini kullandığı için. Farsçada "hülasa, özet" anlamına gelen terkihi sansürcüler Osmanlı Devleti'nin sonu olarak algılarlar.
Hizmet	Fransız yazar Blaise Pascal'ın cumhuriyet fikrini içeren yazısını yayımlaması nedeniyle.
İkdam	Yanlış anlamaya sebep olacak bir dizgi hatası sebebiyle.
Konstantinapol Handelsblatt	Basılmadan önce sansüre provaya gönderilmediği için.
Manzume-i Efkâr	"Dünyanın Sonu" başlıklı bir makale yayımladığı için.
Mecmua-ı Fünûn	"Yıldız Böceği" isimli fıkrayı yayımladığı için.
Mizan	Sansür usulüne aykırı harekette bulunması ve dik başlılığı nedeniyle.
Saadet	Sansürün yasakladığı kelimeleri kullanması nedeniyle.
Sabah	Sansür tarafından uygun görülmeyen bir yazıyı yayımladığı için.
Sabah	Yaşanan depremde Harbiye Mektebi'nin yıkıldığı ve üç kişinin enkaz altında kalarak öldüğüne dair yalan haber yayımladığından.
Servet-i Fünûn	"Edebiyat ve Hukuk" adlı sansürce uygun görülmeyen makalenin yayımlanması.
Stamboul	Tensikat-ı askeriye yazısı nedeniyle.
Tahidromos (Rumca)	Yeşilköy (Ayestefanos) civarında Rus mezarlığı açılacağı ve Rus İmparatoru'nun Girit Hıristiyanlarına para yardımı yaptığına dair haberler sebebiyle.
Tarik	Memur maaşlarının geç verildiğine dair uydurma haber yapması nedeniyle.
Vakit	İngiliz Devleti aleyhine yazdığı "İakayd" bir yazı nedeniyle.

Sürelî yayını çıkarmak isteyenlerin yayını politikalarını gösteren bir şartnameyi ilgili makama önceden vermeleri gerekir. Bu şartname uygun görülürse yayını izni (ruhsat) verilir, uygun görülmezse verilmez. Şartnamelerde yer alan hususlardan bir kaçını şöyle gösterebiliriz:

- Yalnızca gazetenin ilgi alanına giren haberler verileceği,
- Hükümet aleyhinde yayını yapmayacağı,
- Uygun olmayan kelimelerin kullanılmayacağı,
- Anlamı belirsiz yazıların yayımlanmayacağı,
- Kadınlar ve öğrencilerden gelen yazıların yayımlanmayacağı,
- Sansür memurlarının çıkardığı yerler hakkında yorum yapılmayacağı,
- Sansüre uğrayan yerlerin boş olarak yayımlanamayacağı...

Doğal olarak gün geçtikçe artan gazete ve dergi sayısı sansürcüler için de bir sorun teşkil etmektedir. Zaten düşük ücretle yaptıkları işten pek memnun olmayan sansür memurları bazen işi savsaklama yoluna giderler. Bu şekilde yapılan hatalı sansürler veya gözden kaçan uygunsuz yazılar tespit edildiğinde sansür memurları uyarılır, hatta cezalandırılır. Örneğin yayımladığı cumhuriyet konulu yazı sebebiyle 1 Aralık 1886 tarihli *Hizmet* gazetesinin kapatılmasına, basılan nüshaların toplatılmasına karar verilir. Gazeteyi inceleyen Süreyya Bey'in ise görevine son verilir.

Sürelî yayınların sansüründe her zaman katı davranılmadığı görülür. Şayet saraya yakın yayınsa bunun anlayışla karşılandığı bile olur. II. Abdülhamid Devri'nin jurnalleriyle ünlü sıra dışı gazete sahibi Baba Tahir'in *Malumat*'i böyle bir ayrıcalığa sahiptir. Gazete 22-24 Mayıs 1898 tarihlerinde sansür tarafından yasaklanan yazıları yayımlamasına rağmen herhangi bir ceza almaz. Hatta matbaasını düzenlemek için saraydan para talep eden Tahir Bey'e 200 lira verilir. Bu yardımın yapıldığı ay içinde gazeteye 50 lira daha yardım yapılır. Ancak Baba Tahir'in yaşadığı bu ayrıcalığın hiçbir garantisi yoktur. Nitekim 7 Şubat 1899 tarihinde Türkçe-Arapça yayımladığı *Malumat* ile Fransızca-Türkçe yayımladığı *Servet* gazeteleri kapatılır ve matbaa malzemesine el konulur. Sarayın işleyişini ve iç yüzünü çok iyi bilen Tahir Bey'in Sultana yalvarmaları sonucu bu kapatma kararı iki gün sonra kaldırılır (DEMİREL 2007: 76-77).

Kitap Sansürü

Sansür, matbaa kapatma, yayını toplatma, hatta imha etme, bu dönemde yalnız gazete ve dergiler için uygulanmaz. Yukarıda kısaca değinildiği gibi kitaplar için de sıkı bir sansür denetimi söz konusudur. II. Abdülhamid Dönemi'nde 1857 yılında yürürlüğe giren Matbaa Nizamnamesi yaklaşık on iki yıl uygulanır. 22 Ocak 1888 tarihinde Matbaalar Nizamnamesi uygulanmaya başlar. Yedi yıl sonra bu da yerini Matbaalar ve Kitapçılar Hakkında Nizamname'ye bırakır (19 Aralık 1894). Bu son nizamname 1909 yılına kadar yürürlükte kalır. Bu nizamnamelere göre kitap basmak için Maarif Nezareti'nden izin alınmalıdır. Kitap basılıp dağıtılmadan önce belli bir sayısı ön sansürden geçirilir. Yayımlanacak kitap bir uzmanlık alanını ilgilendiriyorsa o alanla ilgili görüş alınır. Örneğin sanat eseri ise Sanayi-i Nefise Müdürlüğü, dinî konulu ise Şeyhülislâmlık Makamı, askerî konulu ise Seraskerlik Makamı'nın görüşleri alındıktan sonra ruhsat verilir. Yayımlanan her kitabın iç kapağında, ruhsat numarası ve Maarif Nezareti'nden alınan izne ait bir örneğin basılması zorunludur.

Basılması istenen eserler önce Encümen-i Teftiş ve Muayene'ye incelenmek üzere gönderilir. Encümen tarafından uygun görülen veya görülmeyen kitapların

ayrıntılı listesi her zaman saraya takdim edilir. Bu durum sarayın kitap yayımını yakından izlediği ve olan bitenden haberdar olduğu sonucunu çıkarır. Dönemin ünlü yazarı ve gazetecisi Mizancı Murad'ın 1890 yılında hazırladığı bibliyografyaya göre Abdülhamid idaresinin ilk on beş yılında (1876-1891) Türkçe 4 bin kitap yayımlanmıştır. İlk matbaanın faaliyete başladığı 1729 ile Harf Devrimi'nin yapıldığı 1928 yılı arasında geçen 200 yılda 30-40 bin yayın yapıldığı tahmin edilmektedir. Bu rakamlara göre Abdülhamid Dönemi'nde basılan kitap sayısı azımsanmayacak kadar çoktur. Bu döneme azınlık basını açısından bakılınca yine ilginç bir durum karşımıza çıkar. Örneğin 1831 yılında Evangelist Papaz Okulu tarafından yayımlanan *Filos ton Neo (Gençlerin Arkadaşı)* isimli dergiyle başlayan Rumca basında 1923 yılına kadar 248 süreli yayın çıkarılır (ARSLAN 2005: 78-143). Bu yayınlardan 55'inin 1876-1908 arasında çıktığı görülmektedir. Diğer bir söyleyişle Rumca yayımlanan gazete ve dergilerin beşte biri II. Abdülhamid Dönemi'nde yayımlanır. Bu da dönemin kısıtlamalarının abartıldığı kadar olmadığına işaret eder.

Ancak sansür, yasaklama, toplatma veya yakmaların kitap yayımını olumsuz etkilediği açıktır. Yurtdışından getirilmesi ve yurtiçinde basılması yasaklanan kitapların isimleri 1900 yılında bir kitapçıkta toplanır. Bu esere göre ünlü Batılı yazarların pek çoğunun eserlerinin Osmanlı ülkesine girmesi yasaktır.

Tablo 3.2
Yasaklı yerli ve yabancı yazarlardan bazılarının isimleri.

Yerli Yazarlar	Yabancı Yazarlar
Namık Kemal, Mizancı Murad, Ziya Paşa, Ahmet Midhat, Selim Sabit Efendi, Celaleddin Paşa, Ebuzyiya Tefvik.	Dante, Emile Zola, Hammer, Henry Layard, James White, Jules Verne, Lamartine, Lord Byron, Machiavelle, Marquise de Sade, Milton, Myers, Piere Loti, Rousseau, Shakespeare, Victor Hugo, Walter Scott.

Bütün yasaklamalara ve kısıtlamalara rağmen yabancı yayınlar ülkenin dört bir yanında, özellikle de İstanbul'da rahatça satılır. Bunun sebebi kapitülasyonlar nedeniyle konsolosluklar veya yabancı posta şirketleri eliyle yurda kitap sokulmasıdır. Ülkeye giren bu kitapların gayrimüslimlere ait kitapçı dükkânlarında satılması yasal kısıtlamalar nedeniyle engellenememektedir. Örneğin denetçilerin yasak kitap tespiti yapabilmeleri için kitapçı dükkânına gitmeden üç saat önce ilgili konsolosluga haber vermesi gerekmektedir. Bu süre yasak kitaplar satan dükkân sahibinin haber alması ve bu yayınları gizlemesi için yeterlidir.

Yasak kitap araması Dâhiliye ve Maarif Nezareti'nde çalışan memurlar tarafından yapılır. Bu memurlardan oluşturulan heyet; kütüphaneleri, kıraathaneleri, kitapçıları ve gazete idarehanelerini dolaşarak yasak kapsamına giren yayınları tespit ederler. Bu yayınlar bir araya getirildikten sonra çeşitli yollarla imha edilir. Bu işte en fazla uygulanan yöntem Çemberlitaş Hamamı'nın külhanında yakmaktır. 1902 yılında toplam 150 çuval kitabın yanı sıra, zararlı gazeteler, kartpostallar, resimli su bardakları, konyak ilanları, madalyalar da bu yöntemle yakılır. 24 Mayıs 1902 tarihine kadar yakılan kitapların toplam sayısının 30.302'yi bulduğu tespit edilmiştir (DEMİREL 2007: 104).

Yakılan kitapların listesi incelendiğinde, Halk Edebiyatı'na ait eserlerin yanı sıra Tanzimat sonrasında meşhur olan yazarların eserlerinin yer aldığı görülür. Bunlardan dikkat çekenleri şu şekilde tablolayabiliriz:

Eski Edebiyat Eserleri	Yeni Edebiyat Eserleri
<p>Şahmeran, Kerem ile Aslı, Âşık Garip, Bâki Eş'ar-ı Müntehabesi, Heft Peyker, Hoca Nasreddin, Leyla Mecnun Hikâyesi, Köroğlu Hikâyesi, Tutiname, Hayber Hikâyesi, Battal Gazi, Kısas-ı Enbiya, Âşık Ömer, Billur Köşk, Şah Melik ile Güllü Hanım, Yedi Âlimler Hikâyesi, Karagöz Hikâyesi.</p>	<p>Namık Kemal (Zavallı Çocuk, İntibah, Akif Bey, Cezmi, Evrak-ı Perişan, Gülnihal, Vatan yahut Silistre), Ziya Paşa (Terkib-i Bend, Endülüs Tarihi) Ahmet Midhat (Hasan Mellah, Süleyman Musuli, Hüseyin Fellah) Recazade Mahmut Ekrem (Talim-i Edebiyat) Mizancı Murad (Tarih-i Umumi), Abdülhak Hamid (Duhteri Hindu, Ölü, İçli Kız, Sabr Sebat, Nazife, Sahra, Makber, Divaneliklerim, Bunlar Odur, Macera-yı Aşk) Mehmed Celal (Cemile).</p>

Tablo 3.3

Yasaklanan eski ve yeni edebiyat eserleri.

Yukarda ismi geçen eserler dışında haritalar, tarihler ve bazı Arapça eserlerin yakıldığı görülmektedir. Yine 24 Mayıs 1902 tarihinde Maarif Nazırlığı tarafından yakılan kitaplar arasında da benzer yayınların olduğu göze çarpmaktadır (DEMİREL 2007:173-185). Özellikle geleneksel halk edebiyatı eserlerinin hangi amaçla yakıldığı araştırılması gereken konular arasında yer almaktadır. Bir diğer husus da, yakılan edebî eserlerin çoğunun Abdülhamid'den sonra da çok rağbet gördüğüdür. Bu da kitap yasaklamaları veya yakmalarının dönemselsel olarak etkili olsa da daha sonra bu etkisini yitirdiğini gösterir.

Yabancı Basının Faaliyetleri

Osmanlı sultanları arasında “basın belası”na en fazla uğrayan ve acımasızca eleştirilen tek padişah II. Abdülhamid'dir. Tahta oturduğu günden itibaren iç ve dış basının şimşeklerine maruz kalır. “Şarkın veya Boğazların Hasta Adamı” olarak görülen Osmanlı Devleti'ni yeniden canlandırma faaliyetlerinde bulunması belli çevreler tarafından hoş karşılanmaz. Sultanı, alaşağı edebilmek için ellerindeki bütün imkânları kullanırlar. Bunlar arasında siyasi komplolar hazırlama ve suikast teşebbüslerini sayabiliriz. Ancak Sultan ve yakın çevresini en çok bizar eden saldırılar bu çevrelerin kontrol ettiği basından gelir.

Yurtiçinde ve dışında yayımlanan gazete ve dergiler, kitaplar, broşürler, raporlar aracılığıyla Sulta'nın politikaları şiddetle eleştirilir. Bu eleştiriler zaman içinde öylesine yoğunlaşır ve sınırları aşar ki kişisel hakaret boyutuna ulaşır. Sultan bu yıkıcı basından kurtulmak veya etkisini en aza indirebilmek için mesaisinin ve kişisel servetinin büyük bir kısmını bu işe harcar. Abdülhamid'e karşı özellikle de yurtdışından yayım yapan basını üç grubun yönlendirdiğini söyleyebiliriz. Bu grupları ve amaçlarını kısaca şöyle özetleyebiliriz:

1) Emperyalist Devletler: Aralarında İngiltere, Fransa ve Rusya'nın bulunduğu, Almanya ve İtalya'nın daha örtülü destek verdiği bir güç odağı oluşturulur. “Düvel-i Muazzama” adı verilen bu ülkeler, Osmanlı ülkesini parçalayarak göz koydukları toprak ve zenginlikleri, özellikle de petrol bölgelerini, ele geçirmek için basını bir maşa olarak kullanırlar. Basın aracılığıyla sürekli olarak yalan haber üretir ve Osmanlı ülkesinin despot yönetim elinde çaresiz olduğunu ileri sürerler. Osmanlı içindeki Hıristiyan ahalinin daha fazla zarar görmemesi konusunda kamuoyunu galeyana getirici yayınlar yaptırırlar. “İnsan haklarının ihlali, özgürlüklerin kısıtlanması, hukukun üstünlüğüne önem verilmemesi, meşruti yönetime geçilmesi” gibi konular eleştirilen noktaların başında gelir. Bu yıllarda Asya ve Afrika

ülkelerinde yaşanan sömürgecilik aktörlerinin Osmanlı'yı eleştirmek için kullandıkları argümanların bugün de varlığını sürdürdüğü dikkat çekicidir.

2) Ermeniler: Rusya'nın desteğiyle kurmak istedikleri "Büyük Ermenistan" projesinin hayale dönüştüğünü gören Ermeniler bütün güçleri ile II. Abdülhamid'e yüklenirler. Onu elleri kanlı, kendi çocuklarını acımasızca öldüren bir "Kızıl Sultan" imajıyla kamuoyuna tanıtırlar. Çıkardıkları veya destekledikleri yayınlarda padişahı aşağılık bir varlık olarak göstermekten hoşlanırlar. Yalnızca yazılarla değil, özellikle karikatür ve benzeri görsellerle daha fazla akılda kalan aleyhte yayınlara yaparlar.

3) Yahudiler: Kendilerine vaat edildiğine inandıkları Filistin topraklarında bir devlet kurmak isteyen Yahudiler, II. Abdülhamid'den bu izni bir türlü alamazlar. Hatta ondan Hazine-i Hassa'ya ait olan, yani padişahın kendi mülkü sayılan toprakları para ile satın almak isterler. Ancak geleceği görebilen Sultan bu talebi reddeder ve Yahudilerin bu bölgede bir devlet kurmalarına asla izin vermez. Bunun üzerine basın yoluyla padişahı yıpratmaya ve onu kötülemeye destek verirler. Farklı ülkelerdeki zengin cemaat üyeleri vasıtasıyla hemen her dilde yayım yaparak Osmanlı ve özellikle de II. Abdülhamid aleyhinde çalışırlar. Yurtiçinden devşirdikleri Jön Türkler vasıtasıyla Sultanı ve yönetimini basın bombardımanına tutarlar. Bu amaçla sayıları 150'yi aşan yayınlardan bir kısmının yurtdışında çıkarılmasına destek olurlar. Yahudiler, basındaki yıpratma ve yandaş medya çalışmalarına, siyasi parti (İttihat ve Terakki) ve ordu ayağını katarak bir darbe ile II. Abdülhamid'i tahtan alaşağı etmeyi başarırlar.

Ülkeye Girmesi Yasaklı Yayınlar

Yukarıdaki güç odakları, Jön Türkleri kullanarak yurtdışında çıkardıkları yayınların yanı sıra, kendi ülkelerinde çıkan gazete ve dergilerde de uydurma habere dayanan aleyhte yayınlara yaparlar. Bu yayınlarda geçen konuların gerçek olduğuna inanan ve haber alma kaynakları kısıtlı olan kamuoyu haliyle tedirgin olur. Osmanlı yönetimi bu tedirginliği ortadan kaldırmak veya en aza indirebilmek için yurtdışında çıkarılan süreli yayınlardan bir kısmının ülkeye girmesini yasaklar. Fatma Demirel, yaptığı çalışmanın arkasında yasaklanan bu yayınların bir listesini verir. 1 Haziran 1897-20 Temmuz 1904 tarihleri arasındaki dönemi içeren bu listeye göre yaklaşık 165 süreli yayının Osmanlı ülkesine girişi yasaklanmıştır (DEMİREL 2007: 167-171). Bu listeden yola çıkarak, yabancı ülkelerden gelen yasaklı süreli yayının sayısını şöyle tablolaştırabiliriz:

Tablo 3.4
Yabancı ülkelerden gelen yasaklı yayının sayısı.

Çıkarılan Yer	Yayın Sayısı
Viyana	3
Roma	4
New York	6
Londra	15
Paris	31
Mısır	38

Tablodan da anlaşılacağı gibi İngiliz kontrolündeki Mısır'da Osmanlı aleyhine büyük bir kampanya söz konusudur. 1882 yılında Mısır'ı işgal eden İngiltere'nin kendini meşru göstermek ve zemini sağlamlaştırmak için Londra, Mısır, New York gibi merkezlerde yaptığı İngilizce yayınlara II. Abdülhamid'e saldırdığı anlaşılmaktadır.

İkinci grubu Fransızlar oluşturmaktadır. Yine Düyun-ı Umumiye borçlarını gerekçe gösterip 1881 yılında Tunus'u işgal eden Fransızların başta Paris olmak üzere çeşitli Avrupa ülkelerinde çıkardıkları yayınlarla Osmanlı'yı köşeye sıkıştırmaya çalıştıkları görülür.

Elçilik Raporları

Sultan Abdülhamid, bazen yasal bazen de yasal olmayan yollarla aleyhindeki basını susturmaya çalışır. Bu amaçla yabancı ülkelerde görevli olan elçilerden basını yakından takip etmeleri ve bunlarla ilgili raporlar hazırlamaları istenir. Ayrıca kurulan Matbuat-ı Hariciye Müdürlüğü'nün çalışmaları ile bu tür zararlı yayınların önüne geçilmeye çalışılır. Bu müdürlük aleyhte yazılmış yazıları kontrol edip yayımlanması için aynı gazeteye tezkir yazıları gönderir. Bunun dışında dikkat çeken icraatlarla ilgili dış basını bilgilendirici yazılar hazırlar ve onlara servis eder.

Bütün bu çalışmalara rağmen dış basında padişahın tahttan indirilme korkusu taşıdığı ve bu nedenle bütün ülkede bir "korku imparatorluğu" oluşturduğuna dair haber ve yorumlar çıkar. Bunun yanı sıra II. Abdülhamid'in böbreklerinden hasta olduğu ve yakında öleceğine dair yazılar yayımlanır. Hatta sarayda kurulan bir gizli cemiyetin V. Murat'ı tahta geçirmek için sultana suikast hazırladıkları vb. gibi uydurma haberler yayımlanır. İşin en garip tarafı bu tür yazıları hazırlayanlardan çoğunun Osmanlı ülkesine hiç gelmedikleri ve padişah hakkında hiçbir gerçek bilgiye sahip olmadıklarıdır. Tamamen masa başında hazırlanan haber ve yorumlarla kendi kamuoylarında Osmanlı aleyhtarlığını pompalarlar. Mensup oldukları devletlerin siyasi entrikalarına uygun yayın yaparak Abdülhamid ve yönetimini zayıf göstermeye çalışırlar.

Bu yıllarda gazetelerde infial uyandırmak için yazılan ve çoğu uydurma olan yazılardan bir kısmı şu konuları içerir:

Gazete Adı	Uydurma Haber-Yorumlar
<i>Daily Telegraph</i>	Osmanlı memurları hakkında ithamlar.
<i>Gaulois</i>	Yıldız Sarayı'nda bir balo düzenlendiği.
<i>Illustrierte Wiener</i>	V. Murat'ın hastalığı ve saltanatının kısa sürdüğü.
<i>Independance Roumanie</i>	Sadrızam Said Paşa'nın gizlice İngiliz elçisiyle görüştüğü.
<i>Journal de Geneve</i>	Ermenistan'da esaret olduğu.
<i>Moniteur Universelle</i>	<ul style="list-style-type: none"> Yıldız Sarayı'nda sultanı tahttan indirmek için gizli bir cemiyet kurulduğu. Softaların (medrese talebesi) İstanbul'da gizli bir cemiyet oluşturduğu.
<i>Siecle</i>	Türk kadınlarının aşırı kıskanç olduğu.
<i>Speaker</i>	Girit'te yaşanan eşkıyalık hareketlerinin arttığı.
<i>Times</i>	<ul style="list-style-type: none"> Osmanlı hanedanına mensup birinin tahta geçmek için gizli bir ittifak kurduğu. Osmanlı ülkesinin mali borç batağında olduğu ve askerlerin bu durumdan hiç hoşnut olmadığı

Tablo 3.5
Yalan ve uydurma haber yayımlayan yabancı gazeteler.

Bu tür yayın yapan gazetelerin bir yandan ülkeye girişi yasaklanırken öte yandan karşı davalar açılma yoluna gidilir. Ancak alınan cevaplar ilginçtir. Örneğin, Rusya'nın desteğiyle çıkarılan 20 Eylül 1888 tarihli *La Bulgarie* gazetesinde şöyle bir haber yayımlanır:

“Türkiye vaktini geçirmiş bir devlettir. Yerini gelecek vaat eden bir takım kavimlere vermek üzere ortadan kalkacaktır... Türkiye'nin ortadan kalkacağını anlayanlar az ise de Bulgarların bu yükselişi sonunda Türkleri Avrupa'daki memleketlerinden çıkaracağına inanan akıllı diplomatlar oldukça fazladır. Türkiye, Bulgarlar olmasaydı yaşayamazdı. Bulgarların sayesinde bugüne kadar bayatını sürdürmüş ve sınırlarını korumuştur...” (Zikreden DEMİREL 2007: 66).

Bu haber üzerine Bulgar gazetelerindeki aleyhte yayınların engellenmesi için teşebbüse geçilir. Ancak Bulgar Hükümeti “basın serbesttir ve bu tür yayınlar engellenemez” diyerek işin içinden sıyrılır. Bununla da kalmaz, İstanbul gazetelerinin kendi aleyhlerindeki yazıları engellemesini Osmanlı Hükümeti'nden talep eder.

Basını Ödüllendirme

Osmanlı yönetimi, yasal yollardan yayınları engelleyemeyeceğini anlayınca, onlardan bir kısmını parasal açıdan destekleyerek kendi yanına çekmek ister. Bunda başarılı olursa da bu her zaman istismara açık bir konu olarak kendini gösterir. Gazeteciler veya gazete sahipleri Sultan'dan para koparmak için her fırsatı değerlendirirler. Hatta bunun için uydurma haber yapar, kitap yazar ve bunların yayımını engelleyebileceklerini belirterek para talep ederler. Bu yıllarda gazete ve dergilere aşağıdaki miktarlarda ödemeler yapılır (DEMİREL 2007: 129-130):

Tablo 3.6
II. Abdülhamid
Dönemi'nde haber
ajansları ve
gazetelere ödenen
paralar.

Yayın Adı	Ödenen Miktar
Agence Havas Şirketi	2.166 krş.
Badekâr Risalesi	2.000 krş.
Ceride-i Şarkıyye	500 krş.
Correspondenz	300 krş.
Emanikü's-sıhha	2.000 krş.
İstanbul	2.000 krş.
Levant Herald	8.333 krş.
Manzume-yi Efkâr	1.500 krş.
Memorial Diplomatique	2.166 krş.
Moniteur Oriental	5.633 krş.
Orient	866 krş.
Osmanische Post	2.000 krş.
Punch	500 krş.
Resimli Kitap	500 krş.
Revue de l'Orient	1.300 krş.
Saadet Gazetesi	3.000 krş.
Sabah	3.000 krş.
Servet	1.000 krş.
Servet-i Fünûn	3.240 krş.
Alman gazeteleri hafiye memurlarına	1.650 krş.

Basın mensuplarına yapılan bu ödemeler yıllara göre değişmektedir. Örneğin 1894 yılında *Tarik* gazetesi sahibi Filip Efendi masraflarının fazlalığı nedeniyle ortaya çıkan açığı kapatmak için 6 bin kuruş talep eder, kendisine 3 bin kuruş ödenir. 1904 yılında *Saadet* gazetesine 5 bin kuruş, 1907 yılında *Servet-i Fünûn*'a 2.340 kuruş, *Sabah*'a 5.950 kuruş, *İkdam*'a 4.250 kuruş, *Hanımlara Mahsus Gazete*'ye 2.550 kuruş aylık ödeme yapıldığı anlaşılmaktadır. Yine bu dönemde gazete sahiplerini zora sokan pul vergisi uygulaması 4 Eylül 1900 tarihinde kaldırılır. Söz konusu verginin kalkmasıyla birlikte gazetelerin 80-90 lira arasında bir kârları olur (DEMİREL 2007: 83-84).

Para yardımı dışında basın mensuplarına madalya veya beratlar verildiği de görülmektedir. Bu ödüllerin yalnızca yazarlara veya muhabirlere değil; matbaa çalışanlarına, hatta hamallara bile verildiği anlaşılmaktadır. Jurnalciliğiyle meşhur *İrtika* ve *Malumat* gazetesi sahibi Baba Tahir'in "rütbe-i bâlâ", birinci dereceden Osmanî ve Mecidî Nişanları, Sanayi-yi Nefise Likayat Madalyası aldığı bilinmektedir (TOKGÖZ 1930: 100-101).

Abdülhamid Dönemi'nde yerli basına Hazine-i Hassa'dan 30 bin ile 10 bin kuruş arasında tahsisat ayrılır. Avrupa gazetelerine ise yılda 40 bin frank kadar ödeme yapıldığı bilinmektedir (ÖZGÜL 2010: 388). Bu tür destekler yanında memuriyete atama, nişanla ödüllendirme, sarayda görevlendirme gibi basın mensuplarını göz önünde bulunduracak uygulamalar yapılır. Sultan, Jön Türk gazetecilerine karşı çok sert ve katı tedbirler almaktan kaçınır. Hatta, 20 Mayıs 1897 tarihinde biten Tesalya Savaşı'nda kazanılan zaferin verdiği coşkuyla yurtdışına kaçan gençleri affeder. Serhafiye Ahmet Celaleddin Paşa, yurtdışına giderek gazetecilerle görüşüp siyasi tutukluların ve sürgünlerin affı konusunda Sultan adına söz verir. Asıl amaç rejim muhaliflerini göz önünde bulundurarak kontrol edebilmektir. Bunun üzerine yurda dönen gazetecilere devlette görev veren Abdülhamid, önemli bir muhalif kitleden kurtulmayı başarır. Sultan'a şiddetli muhalefet gösteren Jön Türk gazetecilerinden pişman olup yurda dönenlerin sayısı hiç de az değildir. Bu aflla yurtdışında veya yurtiçinde devlet görevlisi olan isimlerden bazıları şunlardır:

Abdullah Cevdet	Viyana Sefareti'nde doktorluk
Diran Kelekyan	Hazine-yi Hassa sekreterliği
Mizancı Mehmed Murad	Şura-yı Devlet Üyeliği
Süleyman Nazif	Bursa Mektupçuluğu (Vali sekreterliği)
Teodor Kasap	Yıldız Sarayı Kütüphaneciliği
Tunalı Hilmi	Madrid Sefareti'nde görevli

Tablo 3.7
II. Abdülhamid'in affından yararlanan gazeteciler (1897).

Osmanlı yönetiminin bu ödüllendirme sistemini bir gelir kapısı olarak gören uyanık yabancı basın mensuplarının ortaya çıktığı görülür. Örneğin *Times* gazetesinin Türkiye muhabiri Edgar Whittaker, aynı zamanda İstanbul'da İngilizce ve Fransızca olarak *Levant Herald*'i çıkarmaktadır. Devlet aleyhine yayım yaptığı için kapatılan *Levant Herald*, bütün uyarılara rağmen aleyhte tutumundan vazgeçmez. Hatta gazetesiyle birlikte, bazı devlet adamlarını suçlayan İngilizce ve Fransızca el ilanları basarak halka dağıtır. Tam bir provokatör olarak çalışan Whittaker'in gazetesi kapatılınca 24 Temmuz 1890 tarihinde Hariciye Nezareti'ne bir mektup yazarak zararının karşılanması için para yardımı yapılmasını ister. Mektubun sonuna doğru para yardımı yapılmazsa "otuz beş yıldan beri topladığı bilgileri başka ülkelerde yayımlayabileceği" tehdidini yapar. Buna benzer bir başka durum *Agence*

Constatinapole muhabiri Bay Groser'le yaşanır. Sadarete başvuran Groser, Avrupa'da Osmanlı Devleti aleyhine Almanca, Fransızca, İngilizce ve Rusça bir kitabın yayımlanacağını ihbar eder. Şayet kendisine aylık 50 lira maaş verilirse, bu yayını engelleyebileceğini söyler. Bu amaçla günlerce Sadaret'e gidip gelir, hatta hasta olduğu günlerde bu talebini yenilemek için karısını gönderir. Groser'in teklifini pağışaha ileten Sadrazam Said Paşa, onun geçmişinin karanlık olduğunu, böyle bir ödeme yapılmamasını önerir. Sadrazamın bu önerisine karşın 10 Eylül 1895 tarihli irade ile Bay Groser aylık 50 lira maaşa bağlanır (DEMİREL 2010: 86 ve 134 s.). Sultan Abdülhamid bu ödemeler konusunda her zaman aynı fikre veya karara sahip değildir. Bazen asla herhangi bir ödeme yapılmasını istemez, bazen de az para çok belayı defeder düşüncesiyle ödeme yapılmasını emreder.

Bu yıllarda İstanbul'da görev yapan yabancı ajans veya gazete muhabirlerine ödenen aylık maaşları şöyle gösterebiliriz (DEMİREL 2010: 137):

Tablo 3.8
İstanbul'da görev yapan yabancı ajans veya gazetecilere ödenen aylık maaşlar.

Ajans ve Gazete	Muhabirin Adı	Maaşı
Times	Valası	150
Agence Havas	Derid	60
Agence Reuter	Anklandır	160
Correspondance Politique	Genda	10
Gazette Diplomatique	Beşni	25
Standard ve Daily Telegraph muhabirleri		50
Collogna gazetesi muhabiri		60
Fransız gazete muhabirleri		10
Alman ve Avusturyalı gazete muhabirleri		8
Rus ve İtalyan gazete muhabirleri		5

Sultan'ın yakından ilgilendiği bu gazete veya gazeteci satın alma işinin zamanla bir bumeranga dönüştüğü anlaşılmaktadır. Yurtiçinde veya dışında az bir sermaye ile süreli yayın çıkaran herkes saraydan tahsisat alma peşine düşer. Bu durum tıpkı Cumhuriyet Dönemi'nde veya günümüzde Basın İlan Kurumu'ndan ilan olarak varlığını sürdürmeye çalışan bir "besleme basının" doğmasına yol açar. Örneğin, Jön Türk gazetelerinin hem Avrupalı yandaşlarından hem Abdülhamid muhaliflerinden hem de saraydan para almanın yollarını kolayca arayıp buldukları anlaşılmaktadır.

SİYASETTEN BESLENEN BASIN

Jön Türk Basını

Osmanlı Devleti'nin hemen her bakımdan dar boğaza girdiği bu dönemde, basınla ilgili kanunlar bu alanda sınırlamaları beraberinde getirir. 1852 yılında yürürlüğe giren Fransız Basın Kanunu'ndan örnek alınarak yapılan uygulamalar, ülkenin siyasal kargaşası içinde gittikçe özgürlük sınırlarını daraltır. Bu da yönetime karşı rahatsız bir grubun ortaya çıkmasına neden olur. Jön Türkler adı verilen bu grup, ülke içinde barınamayınca başta Avrupa olmak üzere, dünyanın dört bir yanına dağılırlar. Buralarda yaptıkları en önemli işlerden biri, süreli yayınlar çıkararak dü-

şüncelerini yaymak olur. Bu ürünleri gizli yollardan ülke içine göndererek kendilerini destekleyen bir kamuoyunun oluşmasını sağlarlar.

1878-1908 yılları arasında yurtdışında faaliyet gösteren Jön Türkler, Yeni Osmanlılar gibi meşrutiyetin ilân edilerek parlamenter sisteme geçilmesi ve Sultan'ın mutlakiyetine son verilmesi görüşündedirler. Bunun, devleti oluşturan bütün unsurlar arasında bölünmeyi durduracağına ve birliği güçlendireceğine inanırlar. Mısır'da ve Avrupa'nın çeşitli şehirlerinde çıkardıkları gazete ve dergileri yabancı posta şirketleri veya konsolosluklar vasıtasıyla ülkeye sokan Jön Türkleri o dönemin Fransız basını "İstikbâlin hâkimi ve Abdülhamid'in yegâne varisleri" olarak görür.

Yeni Osmanlılarla başlayıp Jön Türklerle devam eden ve yurtdışında gelişen muhalif basınla ilgili yapılan araştırmalara göre 1867-1907 yılları arasında çıkarılan süreli yayınların sayısı 153 kadardır. Bunların 42 tanesi (% 28) Kahire'de, 22'si (% 15) Paris'te, 16'sı (% 11) Cenevre'de geri kalanları ise değişik yerlerde yayımlanır. Tarafımızdan yapılan tespite göre 1900 yılında Cenevre'de çıkarılan *Darbe* ve Londra'da çıkarılan *Hür Osmanlı* yayınları ile bu sayı şimdilik 155'e ulaşmıştır. Jön Türk basınının sayısal artışı bilhassa Ermeni olaylarından sonra gelişir. 1895 yılından sonra artan yayın sayısı II. Abdülhamid'e karşı oluşan muhalif hareketin hız kazandığını gösterir (DUMAN 1992: 22-33).

Jön Türk yayınları içerik olarak iki temel özelliğe sahiptir. Bunlardan teorik ağırlıklı olanlarda ülke meseleleri daha soğukkanlı bir şekilde irdelenir ve çözüm önerileri getirilir. Diğer grup ise daha militarist, hatta anarşist bir anlayışla çıkarılan ve herhangi bir fikri zemine oturmayan yayınlardır. Bu tür yayınlarda başta Abdülhamid olmak üzere bütün devlet yöneticilerine ağza alınmayacak hakaret, küfür ve karalamalar yapılır. Örneğin 1900 yılında Cenevre'de çıkarılan *İntikam* bu tür yayınlardan biridir. Sultan için "yezid, yezid-i ekber, kızıl sultan, zalim, cellât, alçak, hain, kan dökücü, kan içici, müdebbir..." gibi sıfatları kullanır. *İntikam*'ın 25 Eylül 1901 tarihinde çıkarılan 44. sayısında Abdülhamid için yazılan şiir şöyledir:

*Mülkün içinde nâlân
Bir dilber perişân
Eyler umûma ilân
Dıysun bütün abali
Alemde varsa câni
Abdülhamid-i sâni.*

Jön Türk basını hakkında geniş bilgi için şu makaleleri okuyunuz: Hanioglu, Şükrü (1985). "Jön Türk Basını", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. III, İstanbul: İletişim Yayınları; Akünal, Dünder (1985). "Jön Türk Gazeteleri", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. III, İstanbul: İletişim Yayınları.

Jön Türklerin Akıl Hocası: Mizancı Murad

1854 yılında Dağıstan'da doğan Mehmed Murad, Abdülhamid Dönemi basınının öne çıkan önemli bir figürüdür. 21 Ağustos 1886 tarihinde ismine sıfat olarak ek-

Resim 3.5

Mizancı Mehmed
Murad
(1854-1917)

lenen *Mizan* gazetesini çıkarmaya başlar. Bu gazetede başarı ile ilk başlarda Sultan II. Abdülhamid'in tevecçühlerini kazanır. Ancak zaman içinde gelişen muhalif tavrı nedeniyle Sultanla arası açılır. Düyun-ı Umumiye Komiserliği yaptığı sırada tanıdığı Avrupalıların desteğiyle Paris'e gider. Londra, Paris ve Cenevre o yıllarda Jön Türklerin en yoğun olarak faaliyette buldukları şehirler arasında yer almaktadır. Burada Jön Türklerle temasa geçen Mizancı Murad, gruplar arasında kalmamak için Mısır'a geçer ve *Mizan*'i burada çıkarmaya devam eder. Gazetesinde saraya ve Sultan Abdülhamid'e karşı açıkça cephe alır. Padişahı usul-i meşvereti kabul etmeye veya tahtı terk etmeye davet ettiği için gıyabında idama mahkûm edilir.

Gazete yazıları dışında romanlar da kaleme alan Mizancı Murad, 1892 yılında yayımlanan *Turfanda mı Turfa mı?* (1980) adlı romanında Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren sorunları işler. Türk edebiyatının ilk tezli romanı olan eserde yazar şu konuları ele alır:

1. Devlete ve topluma hizmet insanın ilk görevidir.
2. Aydınlar ulusal kurtuluş için çalışmalıdır.
3. Milliyet ve din birbirine zıt kavramlar değildir.
4. Devlet kötü yönetimden kurtulmalıdır.
5. Toplumsal hastalığın kaynağı cehalet ve görgüsüzlüktür.

1897 yılında affedilip yurda dönen isimler arasında yer alan Mizancı Murad, II. Meşrutiyet'in ilanına kadar adeta göz hapsinde yaşar. Aslında bu göz hapsi veya kontrol altında yaşamak yurda dönen bütün aydınlar için geçerlidir. 1917 yılında Anadolu Hisarı'nda bulunan eski bir evde hayata gözlerini kapayan ünlü teorisyenin davasından vazgeçip yurda dönmesini Şâir Eşref şöyle eleştirir:

*Bir zaman millet el üstünde tutardı kendini
Daimi suretle bundan sonra kol altındadır
Avdet etmekle beraber bir iyi hâl etti,
Şimdi biçâre Murad Bey kontrol altındadır.
(Zikreden KOCABAŞOĞLU 2010: 135)*

SİYASETEN UZAK BASIN

Tek Kişilik Yazı Makinesi: Ahmet Midhat

Basın-yayın hayatına Tanzimat Dönemi'nde başlayan Ahmet Midhat Efendi en yoğun gazetecilik faaliyetini II. Abdülhamid Dönemi'nde yapar. Bu nedenle dönemin en özgün ve verimli yazarları arasında yer alır. Özellikle gençleri okuma-yazmaya teşvik etmek için yazdığı eserler ve onlara basın mesleğini sevdirmesi dikkati çeken meziyetleri arasında yer alır. Reformcu devlet adamlarından Mithat Paşa'nın kurduğu Tuna vilâyetinin merkezi olan Ruscuk'ta küçük bir göreve atanır. Buradaki görevine devam ederken, boş vakitlerinde bazı memurlardan Fransızca dersleri alır. İlk yazarlık merakı bu sıralarda uyanır. Vilâyetin "teşkilât kanunu" gereğince çıkarılan *Tuna* gazetesine yazdığı ilk yazılarını takdir eden Mithat Paşa, ona kendi adını verir. Mithat Paşa'nın Bağdat valiliğine atanması üzerine, onunla birlikte Bağdat'a gider. Burada Vilâyet Basımevi'ni kurmak ve *Zevra* adındaki vilâyet gazetesini çıkarmak görevlerini üstlenir. Bu yıllarda ağabeyinin ölümü üzerine ailenin bütün ağırlığı onun omuzlarına yüklenir.

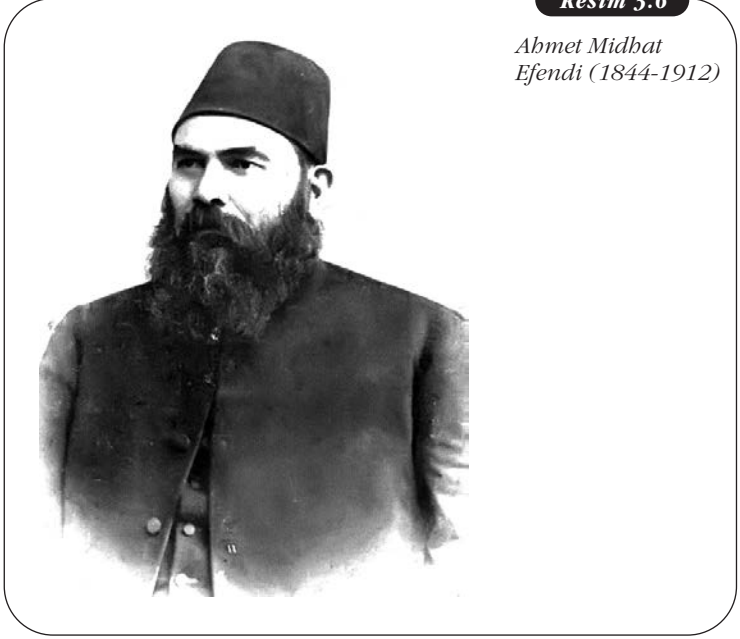
Mithat Efendi, Bağdat'ta kazandığı ile hayli kalabalık olan ailesini geçindiremeyeceğini anlayınca işten ayrılıp İstanbul'a gelir. Burada haftalık yayımlanan *Ceride-i Askeriye*'nin başyazarlığını yapmaya başlar. Ayrıca, karısının elbiselerini satarak litografya makinesi alıp evinin altında küçük bir basımevi kurar (1871). Bütün aile, kadın-çocuk demeden bu matbaada çalışıp Mithat Efendi'nin yazdıklarını satışa hazırlarlar. Ahmet Mithat'ın yazı alanındaki ünü bundan sonra giderek yaygınlaşır. Birçok gazeteye yazı yazmanın yanında önce *Dağarcık* dergisini, daha sonra *Devir* ve *Bedir* gazetelerini çıkarır. Bunların yanında roman ve piyes denemeleri yapar.

Fakat bu gazetecilik deneyimi pek kısa sürer. *Dağarcık*'ta yayımlanan ve İslâm dini aleyhinde olduğu düşünülen "Duvardan Bir Sada" adlı bir yazısından dolayı 1873'te Yeni Osmanlılarla birlikte Rodos'a sürülür. Abdülâziz'in tahttan indirilmesine kadar (1876) devam eden bu sürgün hayatı Ahmet Mithat'ta bir çekingenlik uyandırır. Bundan sonraki yazılarında daha dikkatli davranarak siyasi olayların gelişmesine ayak uydurmağa çalışır. II. Abdülhamid ile iyi geçinebilmesi bu ihtiyatlı hareketleri yüzündendir. Devletten aldığı maddi destekle matbaasını büyüten Ahmet Mithat, 25-27 Haziran 1878'de *Tercüman-ı Hakikat* gazetesini çıkarmaya başlar. Bu gazetede, siyasal-sosyal meseleler yanında, bilimsel ve edebî yazılar yayımlar (YAZGIÇ 1940: 63-65).

Tercüman-ı Hakikat gazetesi bu yıllarda büyük bir mektep görünümündedir. İçindeki yazılar roman, tarih ve muhtelif konulardan oluşmaktadır. Damadı Muallim Naci gazetenin edebî kısmını maharetle idare ederken, Ahmed Midhat

Resim 3.6

Ahmet Midhat Efendi (1844-1912)

Efendi tercüme ve telif romanlarla gazeteye büyük bir canlılık katmaktadır. Bu yıllarda meydana gelen edebî tartışmalar, okurların gazeteye olan ilgisini artırmaktadır. Okurlar yalnız tarih değil, dünya coğrafyası ve siyaseti hakkında da çeşitli bilgiler edinirler. Bunlar arasında Avrupa'dan Osmanlı'ya yeni giren fikirler de bulunmaktadır.

Midhat Efendi sayesinde kitapçıların rafları gün geçtikçe dolmaktadır. Kırk Anbar Matbaası tarafından çıkarılan *Letâif-i Rivayat* serisi, aranan bir koleksiyondur. Bunun yanı sıra gençler arasında "Hâce-i Evvel", diye ünlenen Mithat Efendi, yayımladığı diğer kitaplarla da fikrî gelişmeyi sağlamaktadır. Onun en önemli özelliği, Namık Kemal'e göre daha sade yazmasıdır. Bazıları tarafından bir kusur gibi görülse de bu yönü Midhat Efendi'nin en önemli meziyetlerinden biridir (A. RASİM 1980: 77). Gazetede yayımladığı yazıları dışında, kaleme aldığı büyük hikâye ve romanları ile de okurları kendine bağlar. Romanları, masal ile hakikat arasındaki farkın daha rahat anlaşılmasını sağlar. Zihinleri *Keloğlan*, *Yedi Devler*, *Kesik Baş*, *Şahmaran*, *Battal Gazi*, *Âşık Garip* vs. gibi hikâyelerle dolmuş olan gençlere bu eserler yeni bir dünyanın kapılarını açar, gençleri aydınlatır, bilgilendirir.

A. Mithat'a göre Doğu ve Batı olmak üzere iki medeniyet vardır. Doğu medeniyeti kadim (eski) bir geçmişe dayanırken, Batı medeniyeti yeni bir medeniyettir. Her iki medeniyet de birbirinden üstün taraflara sahiptir. Bu nedenle, A. Mithat, eserlerinde iki medeniyeti karşılaştırırken şu beş konu üzerinde durur (OKAY 1988):

1. İlim ve teknik üstünlük
2. Yaşayış tarzı
3. Kadın ve aile
4. Din, felsefe ve ahlâk
5. Kültür, güzel sanatlar ve edebiyat

Ahmet Mithat, çok sayıda eser yazar ve tek bir alanla ilgilenmez. Bu da onun eklektik bir zihnî yapıda olduğunu göstermektedir. Bütün kusurlarına rağmen çağdaşlaşma sürecine giren Türk edebiyatı ve fikir tarihi içinde, özellikle halka dönüş hareketinin öncüsü sayılmaktadır. İdealist bir kişiliğe sahip olan A. Mithat Efendi, Darüşşafaka'da gönüllü öğretmenlik yapar. 28 Aralık 1912 tarihinde etüt öğretmenliği yaptığı derste kalp krizi geçirerek hayata veda eder.

Gelenekçi Aydınlar Topluluğu: Ara Nesilciler

II. Abdülhamid Dönemi'nde aşırı derecede politikleşen Jön Türkler dışında kalan, sanat ve edebiyatla ilgilenen gençler Ara Nesilciler (Mutavassıfîn) diye adlandırılır. 1884-85 yılları arasında şiir, roman, tiyatro, dil ve genel olarak edebiyat meseleleri konusunda ürünler verirler. Her ne kadar homojen bir topluluk olmasalar da dönemin ünlü yayın organları arasında yer alan *Tercüman-ı Hakikât* ve *Saadet* gazetelerinde eserlerini yayımlarlar. Bu gazeteler dışında: *Afak*, *Asar*, *Berk*, *Envar-ı Zekâ*, *Gayret*, *Gülşen*, *Güneş*, *Nâver*, *Hazine-i Fünûn*, *Hizmet*, *Maarif*, *Malumât*, *Manzara*, *Mektep*, *Mir'at-i Âlem*, *Mirsad*, *Mâbut*, *Mürüvvet*, *Nilüfer*, *Nokta*, *Resimli Gazete*, *Risâle-i Hafîa*, *Sa'y*, *Şafak*, *Şule*, *Terakki* gibi gazete ve dergilerde de eserler verirler.

Birbirine yakın eğitim şartlarında yetişmiş, sosyo-kültürel birikim olarak benzer niteliklere sahip bu edebiyatçıların arasında en meşhurları şunlardır: Muallim Naci, A. Nazım, Abdülhalim Memduh, Ali Ferruh, Ali Kemal, Andelip (Faik Esad), Fazlı Necip, İsmail Safâ, Manastırlı Rifat, Mehmed Celal, Menemenlizâde Tahir, Müstecabizâde İsmet, Ahmed Rasim.

Kendilerinden önceki neslin toplumcu edebiyat çizgisinin aksine, edebiyatı estetik bir fenomen olarak ele alan Ara Nesil mensupları, daha sonra gelişen “sanat sanat içindir” görüşüne bir bakıma zemin hazırladılar. Edebiyatı yalnızca edebiyat kaygısı ile yapmaya çalışan Ara Nesilciler, bu sanatı geliştirmenin yollarını aradılar. Bu nedenle, basında yer alan ciddi tartışmalarda taraf oldular. Bu edebî tartışmaların içeriğini dil, şiir, roman, hayal-hakikat, sanat, estetik vs. gibi meseleler oluşturmaktaydı. Bilhassa Muallim Naci'nin kendilerine tanıdığı imkânlarla seslerini duyurabilen ara nesil mensupları, eski edebiyat geleneğini daha farklı bir kulvara taşıma gayreti içine girdiler. Bu nedenle bir yandan eski edebiyata bağlıken, öte yandan yeninin habercisi gibi göründüler.

Ara Nesil mensuplarının en fazla ilgilendiği alanlardan biri, Tanzimat'tan itibaren sıkça tartışılmaya başlanan dil meseleleridir. Menemenlizâde Tahir, Nabizâde Nâzım, Reşad, Mehmed Ziver gibi isimler, basın hayatını da yakından ilgilendiren, dil konusundaki görüşlerini maddeler halinde kamuoyuna ilettiler. Bu görüşleri şöyle sıralayabiliriz:

1. Dil çalışmaları edebiyatçılardan oluşmuş bir cemiyet tarafından yürütülmeli. Bu cemiyet üyeleri kemal-i vukuf ve zevk-i selim sahibi olmalıdırlar (Nabizâde bu görüşe katılmaz).
2. Bu cemiyet öncelikli olarak mükemmel bir sözlük hazırlamalı ve her kökenden kelime bu sözlüğe alınmalıdır.
3. Arapça fiillerden yalnızca Türkçede kullanılanlar alınmalı, kullanılmayanlar atılmalıdır.
4. Sözlük, değeri herkes tarafından bilinen eserlerden alınmış kelimelerden hazırlanmalıdır.
5. Sözlüğün tertibi harflerin hecelenişine göre olmalı, kamus tertibi terk edilmelidir.
6. Bu sözlükte terimler konusu da çözümlenmelidir.
7. Sözlük aynı zamanda imla meselesini de halletmelidir.

Bunlara ilâve olarak Nabizâde Nazım, İstanbul ağzının esas alınması üzerinde durur ki bu daha sonraki yıllarda, 1911'de Yeni Lisan taraftarlarının da benimsemiş olduğu bir konudur. Söz konusu cemiyete sözlük dışında bir de kavâid, yani gramer kitabı hazırlaması görevi verilmesi de düşünülmüştür. Bu yapılırken de Türk dilinin önemli konularını çözmeye yönelik bir içerikte olması üzerinde durulur. Ara Nesilcilerin bu görüşleri 1932 yılında kurulan Türk Dil Kurumu ile bir noktada hayata geçirilmeye çalışılır.

Yenilikçi Aydınlar Topluluğu: Servet-i Fünûncular

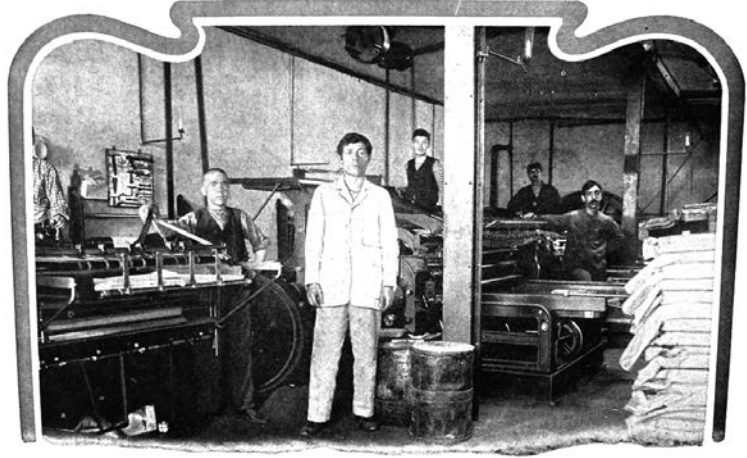
II. Abdülhamid Dönemi'ne asıl damgasını vuran, ilk sayısı 17 Mart 1891 tarihinde Ahmet İhsan (TOKGÖZ) tarafından çıkarılmaya başlanan *Servet-i Fünûn* dergisidir. Sansür yüzünden önceleri fenni konulara ağırlık veren dergi birkaç yıl sonra sayfalarında sanat ve edebiyat yazılarına yer vermeye başlar. 7 Şubat 1896 tarihinde çıkarılan 256. sayıda, yazı işleri müdürlüğünü üstlenen Tevfik Fikret'in çabalarıyla, dergi tam anlamıyla bir kültür ve edebiyat yayını halini alır. Edebî yazıların, yorumların, şiir, öykü ve romanların yanı sıra yayımlanan resimler ve basım kalitesiyle dikkat çeken dergi, kısa zaman içinde aranan ve takip edilen bir süreli yayının olma özelliği kazanır.

Avrupalı anlayışla çıkarılan dergi, başta Tevfik Fikret olmak üzere, Halit Ziya, Cenap Şehabettin, Mehmed Rauf gibi tanınmış edebiyatçıların bir araya toplandığı bir okul olma özelliği taşır. Tanzimat Dönemi'nde öne çıkan “Sanat toplum

içindir” tezi yerini “Sanat sanat içindir” görüşüne bırakır. Tanzimatla başlayan dilde sadeleşme hareketleri bu yıllarda etkisini yitirir. *Servet-i Fünûn* yazarları, kendilerine örnek aldıkları Fransız edebiyatından etkilenerek, yapma (artificial) diyebileceğimiz bir dil oluştururlar. O kadar ki, kullandıkları kelimelerden bir kısmını sözlüklerde bile bulmak mümkün değildir. Bu nedenle sınırlı sayıda, ancak yenilik taraftarı okurun anlayabileceği nitelikte eserler üretmeye başlarlar.

Resim 3.7

Dönemine göre modern baskı yapabilen *Servet-i Fünûn* Matbaası'ndan bir görünüş.

Bu dönemin en önemli özelliklerinden biri, Batılı ölçütlere yakın sayılan romanların yayımlanmasıdır. Bunların yayımında şöyle bir yol takip edilir. Yazılan eserler önce gazete veya dergilerde tefrika halinde yayımlanır, daha sonra kitap halinde basılır. Böylece basın-edebiyat arasındaki sıkı ilişki artarak devam eder. Özellikle Tefik Fikret'in başında bulunduğu yıllarda *Servet-i Fünûn* dergisinin edebiyat ağırlıklı yayın anlayışı, bu alandaki işbirliğini güçlendirir. Bu değişim, dönemin önde gelen edebiyatçısı Recaizade Mahmut Ekrem'in yakın ilgisiyle gerçekleşir.

Fikret ve arkadaşları dergiye yeni bir kimlik kazandırır. Türk edebiyatı tarihinde ilk defa bir gazete etrafında “edebî bir topluluk” teşekkül etmiş olur. Bütün eksik ve kusurlarına rağmen *Servet-i Fünûncular*, Türk basın ve edebiyatında unutulmayan eserler bırakmayı başarırlar. Yaklaşık beş yıl yayımladıkları dergi ve burada tefrika edilen eserler bir *Servet-i Fünûn* Kütüphanesi doğmasına yol açar. Kendilerinden sonra gelen nesli geniş ölçüde etkileyen bu grubun kültür hayatına kazandırdıkları inkâr edilemeyecek boyutlardadır.

DİKKAT

Ahmet Mithat Efendi, Bağdat'ta kazandığı ile hayli kalabalık olan ailesini geçindiremeyeceğini anlayınca işten ayrılıp İstanbul'a gelir. Burada haftalık yayımlanan *Ceride-i Askeriye*'nin başyazarlığını yapmaya başlar. Ayrıca, karısının elbiselerini satarak litografya makinesi alıp evinin altında küçük bir basımevi de kurar (1871). Bütün aile, kadın-çocuk demeden bu matbaada çalışıp Mithat Efendi'nin yazdıklarını satışa hazırlarlar. Ahmet Mithat'ın yazı alanındaki ünü bundan sonra giderek yaygınlaşır. Birçok gazeteye yazı yazmanın yanında önce *Dağarcık* dergisini, daha sonra *Devir* ve *Bedir* gazetelerini çıkarır. Bunların yanında roman ve piyes denemeleri yapar.

SIRA SİZDE

4

Ara Nesilcilerin edebiyat anlayışlarını açıklayınız?

TAŞRA BASINI

Bu ilk dönemde Anadolu basını çok durağan bir gelişme içindedir. 20'si vilayet olmak üzere toplam 55 (% 15) süreli yayın Anadolu'nun değişik yerlerinde yayımlanır. Bu durağanlığın 6 Ocak 1865'te merkezî yönetim tarafından ilan edilen bir basın kanunuyla doğrudan ilgisi vardır. Basımevi açma ve işletme şartlarını düzenleyen kanuna göre matbaa açabilmek için 30 yaş üzerinde, iyi karakterli her Osmanlı girişimcisi sorumlu müdür olmak koşuluyla, eğitim bakanlığından izin alınması şartı getirilir. İzin belgesi olmadan yayım yapanlar için çeşitli cezalar önerilir. Örneğin belge almamış veya onaylanmamış bir nüshayı yayımlayanlar 10 Osmanlı lirası; kamuoyunun haberdar edilmemesi gereken notları yayımlayanlar 2 ilâ 25 lira arasında para cezasına çarptırılır. Ayrıca kişilik haklarını zedeleyici, mahkeme kararları ve yönetici temsilcileri hakkında asılsız ve onur kırıcı yayım yapanların cezası mahkemeler tarafından belirlenir (CIOETA 1979: 168-169).

Bilindiği gibi, Osmanlı Devleti bu dönemde çok büyük sıkıntılar yaşamaktadır. İlk Anayasa 23 Aralık 1876'da büyük bir coşkuyla ilân edilir. Ancak yaklaşık bir yıl sonra başlayan 1876-1877 Osmanlı-Rus Savaşı nedeniyle Sultan II. Abdülhamid tarafından Anayasa iptal edilir ve Sultan bütün kontrolü eline alır. Basın, bir yandan sınırları çok dar ortamda varlığını sürdürmeye, öte yandan kendini geliştirmeye çalışır. Bütün bu sıkı şartlar altında, daha önce belirtildiği gibi, tespitlerimize göre *Devir* adlı ilk özel Türkçe gazete 1872 yılında İzmir'de yayımlanır. 1889 yılında yayımlanan bir diğer kararlar merkezî hükümet çıkmakta olan yerel resmî gazeteleri uyarır. Bu kararda yerel-resmî gazetelerden yalnızca İstanbul'daki resmî basını takip etmeleri, çok fazla edebî ve güncel konularla ilgili haber yayımlamaları istenir.

Osmanlı'nın çok uluslu yapısı, farklı dillerde ve farklı bölgelerde yayımlanan gazete ve dergilerin sayısını artırır. Zaten matbaayı Türklerden önce kullanmaya başlayan azınlıklar gazetenin bu nimetinden de Türklerden önce yararlanırlar. Örneğin Fransızca olarak İstanbul, Beyrut, Kahire, Şam, Bağdat, Halep ve Kudüs'te çıkarılan süreli yayın sayısı 90'ın üzerindedir. Yine İstanbul, İzmir ve Trabzon'da Rumca yayımlanan çok sayıda gazete vardır. 1840-1900 yılları arasında Ermenilerin yalnızca İstanbul'da yayımladıkları süreli yayın sayısı 100'ün üzerindedir. Selanik, İstanbul, Filistin, Suriye, Irak ve Mısır'da yayımlanan Yahudilere ait gazete ve dergi sayısı 70'e yakındır. Bütün bu dillerin dışında Almanca, İngilizce, İtalyanca, Sırpça, Romence, Ulahça, Arnavutça, Bulgarca, Kürtçe, Farsça ve Boşnakça çıkarılan çok sayıda gazete ve dergi vardır (ÖZGÜL 2010: 394-395). Yine büyük bir kısmı II. Abdülhamid Dönemi'nde yayımlanan Jön Türk gazetelerinin 155 adet olduğu bilinmektedir. Bütün bunlar, Sultan Hamid iktidarının yapıcı ve yol açıcı basına karşı söylendiği gibi baskıcı değil, bilakis daha müsahakâr bir şekilde yaklaştığına işaret eder.

Mizah Basını

Tanzimat Dönemi'nde başlayan mizah basını, ikinci üniteye görüldüğü gibi, 1870-1877 arasında 14 yayımla kendini gösterir. Bu yayınlardan bir kısmı çok kısa ömürlü ve etkisi az olan dergilerdir. Ancak Teodor Kasap'ın çıkardığı *Diyojen* ve *Hayal* mizah basınının başlangıç dönemine damgasını vuran yayınlardır. Bu dönemde mizah basınının önceleri siyasetle fazla ilgilenmediği göze çarpar. 1876 yılında yaşanan saltanat değişimi mizah dergilerinde yalnızca kısa bir haber olarak yer alır.

II. Abdülhamid'in padişahlık dönemini kapsayan, 1876-1909 yılları arasında İstanbul ve dünyanın farklı yerlerinde Osmanlı Türkçesiyle çok sayıda mizah dergisi çıkarılır. Ancak bunların büyük bir kısmı II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yayın hayatına atılır. Bu yayınlar II. Meşrutiyet Dönemi'nde ayrıntılı olarak ele alınacağı için, biz bu kısımda yalnızca 1876-1907 arası üzerinde duracağız. Söz konusu yıllarda çıkarılan mizah içerikli süreli yayınlar şunlardır.

Tablo 3.9
1876-1907 yılları arasında çıkarılan mizah içerikli süreli yayınlar.

Yıl	Yayın	Yayın Sıklığı	Yayın Yeri	Yayımlayan
1876	<i>Çaylak</i>	Haftada 3	İstanbul	Mehmet Tevfik
1876	<i>Meddah</i>	Haftada 2	İstanbul	-
1876	<i>Kokonaz</i>	15 günlük	Lefkoşa/Kıbrıs	-
1897	<i>İncili Çavuş</i>	15 günlük	Paris	K. Ressay Galip
1898	<i>Bebe Ruhi</i>	Ayda bir	Cenevre/İsviçre	Bebe Ruhi
1900	<i>Dolaş</i>	Ayda bir	Folkestone/İngiltere	-
1900	<i>Hadika-yı Ezhar yahut Mecmua-i Letaif</i>	Haftada 1	İstanbul	Yusuf Hüsnü
1901	<i>Tokmak</i>	15 günlük	Cenevre/İsviçre	-

Bu tablodan da anlaşılacağı gibi 1876: 2, 1897: 1, 1898: 1, 1900: 2, 1901: 1 adet mizahî içerikli süreli yayın çıkmıştır. Bir başka söyleyişle 25 yılda çıkan toplam mizahî süreli yayın sayısı 7 adettir. Bunların yine büyük bir kısmı uzun soluklu yayımlanamaz. Sansürün sıkı kontrolü, dönemin nazik siyasi olayları, mizah basınıının bu dönemde gelişmesini engeller (ÜNVER 2013). Bu tabloda dikkati çeken iki husus üzerinde durmak yararlı olacaktır. Tanzimat Dönemi mizahına nasıl Teodor Kasap damgasını vurmuşsa bu döneme de Mehmet Tevfik (1843-1893) damgasını vurmuştur. Bir diğer husus da yurtdışında gelişmeye başlayan Jön Türk basınıındaki mizah ağırlığının kendisini hissettirmesidir. Bu iki özellik Abdülhamid dönemi mizah basınıının iki karakteristiği olarak karşımıza çıkar.

Çıkardığı *Çaylak* dergisiyle ünlenen Mehmet Tevfik, Ekim 1843'te İstanbul'da doğar. 1853 yılında Beyazıt Rüştüyesi'ni bitirir ve Harbiye Nezareti'nde memur olarak çalışmaya başlar. 23 yaşına geldiğinde Filip Efendi tarafından çıkarılan *Mubbir* gazetesinde yazılar yazar. Bu gazete kapatılınca *İstanbul* gazetesinde yazılarını sürdürür. Memur olarak Bursa ve İzmit'te çalışan Mehmet Tevfik, gazetecilik deneyimi nedeniyle dikkatleri üzerine çeker. 1869 yılında Bursa'da devlet tarafından çıkarılan *Hüdevendigâr* isimli vilayet gazetesini yayımlamaya başlar. Bir yıl sonra İstanbul'da *Asır* gazetesini yayın hayatına sokar. O yılların modasına uyarak *Asırın Eğlence Nüshası*'nı bu gazetenin eki olarak çıkarır. Hakkında fazla bilgi bulunmayan bu yayın, *Çaylak*'in bir habercisi gibidir. *Asır*'in kapatılmasından sonra *Terakki*, *Basiret*, *Vakit* gibi dönemin ünlü yayınlarında yazıları çıkar. Sonraki yıllarda devlet memurluğu nedeniyle İstanbul'dan uzaklaşan Tevfik Bey, 1876-1877 yılları arasında, kendisini ünlendiren *Çaylak* dergisini çıkarmaya başlar.

Osmanlı saltanatında yaşanan belirsizlik ve meşhur 93 Harbi arifesinde çıkarılan *Çaylak*, bir buçuk sene boyunca fazla ara vermeden 162. sayıya kadar yayımlanır. Mehmet Tevfik'in gazetecilik deneyimi, okurun mizaha olan ilgisi, siyasi ve sosyal hadiselerin eleştirisi derginin uzun süre ayakta kalmasını sağlar. Babiâli Caddesi'ndeki Basiret Matbaası'nda basılan *Çaylak*, haftada 3 gün çıkarılır. Dönemin ünlü şair ve yazarlarının desteğini alan dergi 25 Haziran 1877 tarihinde kapa-

tılır. En son sayfasında Ali Fuat Bey'in karikatürlerine yer veren *Çaylak*, Osmanlı-Rus Harbi'nin başlamasından birkaç ay sonra kapatılır. Dönemin hükümeti mizah basınından hoşlanmayan bir anlayışa sahiptir. Bu tür yayınların yerine “umum için daha fâideli” (herkes için daha faydalı) olacağına inanılan günlük gazeteler çıkarılmasını ister. Bu amaçla *Çaylak*'in kapatılıp yerine *Osmanlı*; *Hayal*'in yerine *Nâşir* adıyla günlük gazete yayımlanması için yayın sahiplerine 10 biner kuruş yardım yapılır (ÖZDİŞ 2010: 97).

Hayal ve *Çaylak*'i kolaylıkla kapatan yönetim yurtdışında çıkarılmaya başlayan ve mizahı, özellikle de karikatürü yaralayıcı, acı veren bir silah olarak kullanan yayınlara fazla ses çıkaramaz. Bunlardan Paris'te çıkarılan *İncili Çavuşta* Abdülhamid ve onun yönetim anlayışını eleştiren karikatürler, sıkça yayımlanır. Onun dışında İsviçre'nin Cenevre şehrinde çıkarılan *Bebe Rubi* de etkin bir mizah yayınıdır. Sultan Hamid ve yönetim anlayışının eleştirisi yanında, Avrupa (Balkan) Müslümanlarına karşı yapılan şiddet ve mezalim, mizahi yazı ve karikatürlerle sıkça tenkit edilir. *Bebe Rubi*'nin ilginç bir özelliği, yazılarında Arap alfabesinin yanı sıra Latin alfabesini de kullanmasıdır. Bu muhtemelen Türkçe okumayı Latin harfleriyle daha kolay bulan okuyuculara hitap etmek için yapılır. Harf Devrimi'nden 30 yıl kadar önce başlatılan bu uygulamanın sonraki yıllarda farklı yayınlarda da tercih edildiği görülür. Bu iki yayın gibi İngiltere'nin Folkestone şehrinde 5-7 sayı çıkarılan *Dolap* dergisi de benzer içerikle yayımlanır.

Bütün bunlar, II. Abdülhamid Dönemi'nde mizahın bastırılmak istenmesine rağmen varlığını sürdürmeye çalıştığını gösterir. Nitekim 1908 yılında ilân edilen II. Meşrutiyet'ten sonra, Sultan Hamid başta olmasına rağmen artan mizah yayıncılığı bu baskının veya engellenmenin bir sonucu olarak yoğun bir şekilde yeniden filizlenmeye başlar. Bir başka söyleyişle, II. Meşrutiyet'te sayıları mantar gibi çoğalan mizah yayınları bastırılmış bir tepkinin sonucu olarak ortaya çıkar ve okuyucunun ilgisine mazhar olurlar.

İstanbul dışındaki önemli basın faaliyetleri hangi şehirlerde yoğunlaşır?

Özet

Son yapılan araştırmalarla yavaş yavaş aydınlanmaya başlayan II. Abdülhamid Dönemi'ndeki basın-yayın hayatı, bütün kısıtlamalara rağmen, renkli, canlı ve heyecanlı bir dönem olarak karşımıza çıkar. Basının yalnızca gazete veya dergi çıkarmak demek olmadığı, aynı zamanda yasama, yargı ve yürütmeden sonra gelen dördüncü kuvvet olma çabaları bu dönemde açıkça görülür.

İktidarda kaldığı 33 yıl boyunca devleti ihya için çalışan Sultan Abdülhamid'in "güç odakları" tarafından alaşağı edilme sürecinde basın en ön sırada yer alır. Muhalifler; özgürlük, insan hakları, meşrutiyet gibi kavramların ardına sığınarak halkı sultan aleyhinde birleşmeye davet ederler. Bu işte o kadar ileri gidilir ki, muhtemelen gayrimüslimler veya emperyalist güçler tarafından çıkarılan Jön Türk basını halife konumuna bakmayıp ağza alınmayacak galiz küfürlerle padişahı eleştirirler. Bütün bu uygulamalar okuma-yazmanın düşük olduğu geniş halk kitleleri arasında fazla yankı bulmasa da bazı safderun aydınları etkilemekte gecikmez. Uydurma veya sansasyonel haberler, muhalif yorumlar, iyiyi-kötü gösterme çabaları bu dönem basınında en fazla karşılaşılan durumlar arasında yer alır.

Medeni Batı uygarlığının temsilcileri basını kullanarak iktidarı içeriden çökertme yollarını ararlar. Çünkü onlara göre "Şark'ın Hasta Adamı" bir an önce ölmeli ve mirası kendileri tarafından paylaşılmalıdır. Oysa II. Abdülhamid, adeta İsa Mesih gibi ölen Osmanlı İmparatorluğu'nu yeniden canlandırmaya çalışmaktadır. Ülkenin her tarafında imar faaliyetleri göze çarpar. Demiryolları İstanbul-Hicaz'ı birbirine bağlar. Devlet eliyle yeni açılan okullar, kütüphaneler, iş yerleri ile hızlı bir kalkınma sürecine girilir. Bu kalkınma çabaları halkla iktidarı birbirine yakınlaştıracak sonuçlar doğurur. Özellikle, siyasi bürokrasinin kemikleştirdiği Babiâli'nin devre dışı bırakılıp Yıldız'ın öne çıkarılması işleri çabuklaştırır. Devlet işlerinin görülmesi için gece-gündüz demeden çalışan ve dünya siyasetini yakından takip eden bir Sultan'ın bulunması "Büyük Güçlerin" hoşuna gitmez. Silahla, topla, tüfekle yapamadıklarını gazete ve dergilerle yapmayı daha medeni bir yol olarak görürler.

II. Abdülhamid Dönemi'nde yurtiçi ve yurtdışı basının yakından takip edilmesi için kurulan sistem oldukça dikkat çekicidir. Yurtdışındaki elçi-

liklerin, yayımlanan süreli yayın ve kitapları yakından izlemesi, gerektiğinde tezkip yazıları yayımlanması başlı başına bir iştir. Bu işin bir haber ajansı eliyle yapılmayı önemli bir eksikliklerdir. Sultan'ın kurduğu hafiye teşkilatı ve matbuatla ilgili oluşturulan birimler pekâlâ uluslar arası bir haber ajansına dönüştürülebilirdi. Bu yapılmadığından, ülke içinde ve dünyanın farklı yerlerinde oluşan haberlerin yabancı ajanslar vasıtasıyla alınması zorunluluğu ortaya çıkar. Bu bir noktada başkasının gözüyle veya gösterdikleriyle dünyayı izleme ve anlamaya yol açar. Kendi ülkelerinin siyasi erklerine bağlı hareket eden bu ajansların vereceği bilgilere güvenmek elbette ki beklenemez. Bu nedenle, II. Abdülhamid'in basını kontrol etmedeki çabaları başarılı olamaz, sarf edilen onca emek ve harcanan milyonlarca lira boşa gider.

Mevcut basın-yayın tarihlerinin çoğunda II. Abdülhamid Dönemi "istibdat" sıfatıyla nitelenir. Bunun başlıca sebebi olarak da basına uygulanan sıkı denetim ve sansür gösterilir. Bu yayınlara göre Sultan kendi iktidarı, kişisel hırsını ve aç gözlülüğünü pekiştirmek için basının gelişmesini engellemiştir. Gazeteleri kapatarak, gazetecileri sürgüne göndererek, yayınların satışını engelleyerek veya yakarak bu istibdadı uygulamıştır. Özellikle Jön Türk ve İttihatçıların Sultanı eleştirmek için kullandıkları bu hususların hiç biri gazeteci öldürmek kadar ağır ve gayri insani değildir. Sultan Abdülhamid'in 33 yıl süren saltanatında hiçbir gazeteci hayatını kaybetmemiştir. Ancak ondan sonra iktidarı ele geçiren İttihatçılar döneminde 1909-1914 yılları arasında, yani 5 yıl içinde 4 gazeteci tetikçiler tarafından sokak ortasında öldürülmüştür. Bunlardan Serbestî gazetesi yazarı Hasan Fehmi 6 Nisan 1909'da Galata Köprüsü üzerinde kurşunlanır. Sada-yı Millet gazetesi başyazarı Ahmet Samim 9 Haziran 1910'da Bahçekapı'da vurularak öldürülür. 23 Temmuz 1911 tarihinde Şehrah gazetesi yazarı Mehmed Zeki, Bakırköy'de tabanca ile vurularak hayata veda eder. Balkan Savaşı yıllarında Selanik'te çıkardığı Silah ve Bomba dergileriyle tanınan Mülazım Hasan Tahsin, 27 Temmuz 1914'te boğularak hayatını kaybeder. Gazetecileri öldürerek susturmak, dönemin hâkim zihniyetine göre en iyi çözüm olarak kabul edilir.

Kendimizi Sıyalım

1. II. Abdülhamid hangi savaştan sonra Selanik'te zorunlu ikamete tabi tutulur?
 - a. Osmanlı-Rus Savaşı
 - b. Tesalya Savaşı
 - c. Balkan Savaşı
 - d. Sarıkamış Harbi
 - e. Kırım Harbi
2. Sultan II. Abdülhamid'in ülke içinde imtiyaz vermek istemediği devlet hangisidir?
 - a. Almanya
 - b. Fransa
 - c. Rusya
 - d. Amerika
 - e. İngiltere
3. Osmanlı Matbuat Nizamnamesi (1864) hangi ülkenin basın kanunu örnek alınarak hazırlanmıştır?
 - a. Almanya
 - b. Belçika
 - c. Fransa
 - d. İngiltere
 - e. Rusya
4. II. Abdülhamid Dönemi'nde saraya verdiği jurnallerle tanınan gazeteci kimdir?
 - a. İbrahim Şinasi
 - b. Ahmet Midhat Efendi
 - c. Teodor Kasap
 - d. Tefik Fikret
 - e. Baba Tahir
5. El konulan yasak kitap ve zararlı yayınlar nerede yakılmıştır?
 - a. Saray Bahçesi'nde
 - b. Çemberlitaş Hamamı'nda
 - c. Gülhane Parkı'nda
 - d. Matbuat Müdürlüğü'nde
 - e. Sansür Dairesi'nde
6. Osmanlı'yı ortadan kaldırmaya çalışan Düvel-i Muazzama'nın önde gelen devletleri hangileridir?
 - a. Almanya-İtalya-Fransa
 - b. İngiltere-Fransa-Rusya
 - c. Mısır-İran-Almanya
 - d. İtalya-İngiltere-Belçika
 - e. Amerika-Almanya-Japonya
7. Sultan Abdülhamid'in, basını ödüllendirmek için verdiği paralar nereye aittir?
 - a. Hariciye Bütçesi'ne
 - b. Matbuat Müdürlüğü'ne
 - c. Maliye Bütçesi'ne
 - d. Hazine-i Hassa'ya
 - e. Saray Bütçesi'ne
8. Türklere okuma yazmayı sevdiren Ahmet Midhat Efendi hangi sıfatla anılır?
 - a. Şeyhü'l-Muharririn
 - b. Üstad-ı Muharririn
 - c. Şair-i Azam
 - d. Ebü'l-Matbuat
 - e. Hacı-i Evvel
9. Siyasi çekişmelerden ziyade sanat-edebiyat konusunda eserler veren ve geleneksel edebiyatı benimseyen grup hangisidir?
 - a. Ara Nesilciler
 - b. Edebiyat-ı Cedideciler
 - c. Servet-i Fünûncular
 - d. Encümen-i Şuaracılar
 - e. Fecr-i Aticiler
10. II. Abdülhamid Dönemi'nin en ünlü mizah yayını hangisidir?
 - a. *Diyofen*
 - b. *Hayal*
 - c. *Karagöz*
 - d. *Neşeli*
 - e. *Çaylak*

Kendimizi Sınyalım Yanıt Anahtarı

1. c Yanıtınız yanlış ise "II. Abdülhamid Kimdir?" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. e Yanıtınız yanlış ise "Abdülhamid ve Basın" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. c Yanıtınız yanlış ise "Basının Kontrolü" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. e Yanıtınız yanlış ise "Basını Ödüllendirme" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. b Yanıtınız yanlış ise "Kitap Sansürü" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. b Yanıtınız yanlış ise "Yabancı Basının Faaliyetleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. d Yanıtınız yanlış ise "Basını Ödüllendirme" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. e Yanıtınız yanlış ise "Siyasetten Uzak Basın" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. a Yanıtınız yanlış ise "Siyasetten Uzak Basın" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. e Yanıtınız yanlış ise "Mizah Basını" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

1865 yılında ilan edilen talimatnamenin yedinci maddesinde yasaklanan sözcükler şunlardı: "Kanûn-ı Esâsî, ihtilal, hürriyet, anarşi, zulüm, hukûk-ı millet, müsâvât, uhuvvet, vatan, şebâb, dinamo, dinamit, millet, beyne'l-milel, veliahd, cumhuriyet, meb'ûsân, âyân, bomba, Mithat Paşa, Kemâl Bey, Sultan Murad, yahud sadece Murat, Girit, Makedonya, islahat..." gibi yüzlercesi alınabilirdi. Doğal olarak bu yasaklar, kamuoyunun bilginlenmesini engellemekteydi. Örneğin, Rusya'da Duma Meclisi'nin kurulduğu, İran'da anayasa ilan edildiği, yabancı ülke hükümdarlarının çeşitli nedenlerle öldüğü, şehirdeki terör olayları gazetelerde yer almamaktaydı.

Sıra Sizde 2

Bütün yasaklamalara ve kısıtlamalara rağmen yabancı yayınlar ülkenin dört bir yanında, özellikle de İstanbul'da rahatça satılır. Bunun sebebi kapitülasyonlar nedeniyle konsolosluklar veya yabancı posta şirketleri eliyle yurda kitap sokulmasıdır. Ülkeye giren bu kitapların gayrimüslimlere ait kitapçı dükkânlarında satılması yasal kısıtlamalar nedeniyle engellenememektedir. Örneğin denetçilerin yasak kitap tespiti yapabilmeleri için kitapçı dükkânına gitmeden üç saat önce ilgili kon-

solosluğa haber vermesi gerekmektedir. Bu süre yasak kitaplar satan dükkân sahibinin haber alması ve bu yayınları gizlemesi için yeterlidir. Yasak kitap araması Dâhiliye ve Maarif Nezareti'nde çalışan memurlar tarafından yapılır. Bu memurlardan oluşturulan heyet; kütüphaneleri, kiraathaneleri, kitapçıları ve gazete idarehanelerini dolaşarak yasak kapsamına giren yayınları tespit ederler. Bu yayınlar bir araya getirildikten sonra çeşitli yollarla imha edilir. Bu işte en fazla uygulanan yöntem Çemberlitaş Hamamı'nın külhanında yakmaktır. 1902 yılında toplam 150 çuval kitabın yanı sıra, zararlı gazeteler, kartpostallar, resimli su bardakları, konyak ilanları, madalyalar da bu yöntemle yakılır. 24 Mayıs 1902 tarihine kadar yakılan kitapların toplam sayısı 30.302'yi bulduğu tespit edilmiştir.

Sıra Sizde 3

Yeni Osmanlılarla başlayıp Jön Türklerle devam eden ve yurtdışında gelişen muhalif basınla ilgili yapılan araştırmalara göre 1867-1907 yılları arasında çıkarılan süreli yayınların sayısı 153 kadardır. Bunların 42 tanesi (% 28) Kahire'de, 22'si (% 15) Paris'te, 16'sı (% 11) Cenevre'de geri kalanları ise değişik yerlerde yayımlanır. Tarafımızdan yapılan tespite göre 1900 yılında Cenevre'de çıkarılan *Darbe* ve Londra'da çıkarılan *Hür Osmanlı* yayınları ile bu sayı şimdilik 155'e ulaşmıştır. Jön Türk basınının sayısal artışı bilhassa Ermeni olaylarından sonra gelişir. 1895 yılından sonra artan yayın sayısı II.Abdülhamid'e karşı oluşan muhalif hareketin hız kazandığını gösterir. Jön Türk yayınları içerik olarak iki temel özelliğe sahiptir. Bunlardan teorik ağırlıklı olanlarda ülke meseleleri daha soğukkanlı bir şekilde irdelenir ve çözüm önerileri getirilir. Diğer grup ise daha militarist, hatta anarşist bir anlayışla çıkarılan ve herhangi bir fikri zemine oturmayan yayınlardır. Bu tür yayınlarda başta Abdülhamid olmak üzere bütün devlet yöneticilerine ağza alınmayacak hakaret, küfür ve karalamalar yapılır.

Sıra Sizde 4

Kendilerinden önceki neslin toplumcu edebiyat çizgisinin aksine, edebiyatı estetik bir fenomen olarak ele alan Ara Nesil mensupları, daha sonra gelişen "sanat sanat içindir" görüşüne bir bakıma zemin hazırladılar. Edebiyatı yalnızca edebiyat kaygısı ile yapmaya çalışan Ara Nesilciler, bu sanatı geliştirmenin yollarını aradılar. Bu nedenle, basında yer alan ciddi tartışmalarda taraf oldular. Bu edebî tartışmaların içeriğini dil, şiir, roman, ha-

yal-hakikat, sanat, estetik vs. gibi meseleler oluşturmak-taydı. Bilhassa Muallim Naci'nin kendilerine tanıdığı imkânlarla seslerini duyurabilen ara nesil mensupları, eski edebiyat geleneğini daha farklı bir kulvara taşıma gayreti içine girdiler. Bu nedenle bir yandan eski edebiyata bağlıyken, öte yandan yeninin habercisi gibi göründüler. Ara Nesil mensuplarının en fazla ilgilendiği alanlardan biri, Tanzimat'tan itibaren sıkça tartışılmaya başlanan dil meseleleridir. Menemenlizâde Tahir, Nabizâde Nâzım, Reşad, Mehmed Ziver gibi isimler, basın hayatını da yakından ilgilendiren, dil konusundaki görüşlerini maddeler halinde kamuoyuna iletiler.

Sıra Sizde 5

Osmanlı'nın çok uluslu yapısı, farklı dillerde ve farklı bölgelerde yayımlanan gazete ve dergilerin sayısını artırır. Zaten matbaayı Türklere önce kullanmaya başlayan azınlıklar gazetesinin bu nimetinden de Türklere önce yararlanırlar. Örneğin Fransızca olarak İstanbul, Beyrut, Kahire, Şam, Bağdat, Halep ve Kudüs'te çıkarılan süreli yayın sayısı 90'ın üzerindedir. Yine İstanbul, İzmir ve Trabzon'da Rumca yayımlanan çok sayıda gazete vardır. 1840-1900 yılları arasında Ermenilerin yalnızca İstanbul'da yayımladıkları süreli yayın sayısı 100'ün üzerindedir. Selanik, İstanbul, Filistin, Suriye, Irak ve Mısır'da yayımlanan Yahudilere ait gazete ve dergi sayısı 70'e yakındır. Bütün bu dillerin dışında Almanca, İngilizce, İtalyanca, Sırpça, Romence, Ulahça, Arnavutça, Bulgarca, Kürtçe, Farsça ve Boşnakça çıkarılan çok sayıda gazete ve dergi vardır. Yine büyük bir kısmı II. Abdülhamid Dönemi'nde yayımlanan Jön Türk gazetelerinin 155 adet olduğu bilinmektedir. Bütün bunlar, Sultan Hamid iktidarının yapıcı ve yol açıcı basına karşı söylendiği gibi baskıcı değil, bilakis daha müsamahakâr bir şekilde yaklaştığına işaret eder.

Yararlanılan Kaynaklar

- Ahmet Emin [Yalman] (1914). **The Development of Modern Turkey as Measured by Its Press**, New York: Columbia University Press.
- Ahmet Rasim (1980). **Matbûat Hâtıralarından: Muharrir, Şair, Edip**, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser Yayınları.
- Akünel, Dündar (1985). "Jön Türk Gazeteleri", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, c. III, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akyıldız, Ali (2010). "Sultan II. Abdülhamid'in Yönetim Anlayışı", **II. Abdülhamid Modernleşme Sürecinde İstanbul**, (Ed. Çoşkun Yılmaz), İstanbul: Seçil Ofset.
- Aristarchi, Georgie (1873). "Legislation Ottomane", **Journal Thraky**, İstanbul, 7 vol., III.
- Arslan, Ali (2005). **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Rum Basını**, İstanbul: Truva Yayınları.
- Cioeta, Donald (1979). "Ottoman Censorship in Lebanon and Syria 1876-1908", **International Journal of Middle East Studies**, 10.
- Çetinsaya, Gökhan (2010). "Dış Politika", **II. Abdülhamid Modernleşme Sürecinde İstanbul**, (Ed. Çoşkun Yılmaz), İstanbul: Seçil Ofset.
- Çetinsaya, Gökhan (2010). "Tarz-ı Siyaset", **II. Abdülhamid Modernleşme Sürecinde İstanbul**, (Ed. Çoşkun Yılmaz), İstanbul: Seçil Ofset.
- Demirel, Fatmagül (2007). **II. Abdülhamid Döneminde Sansür**, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Duman, Halûk Harun (1988). "Tuhaf Bir Lügat: Miftahı Lisan", **Türk Dünyası Araştırmaları**, nr. 54, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Duman, Halûk Harun (1992). "İhtilâlcî Bir Jön Türk Gazetesi: İntikam", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, nr. 62.
- Duman, Halûk Harun (2000). **Erzurum Basın-Yayın Tarihi**, İstanbul: DUYAP Yayıncılık.
- Duman, Halûk Harun (2005). **Metin Çözümleme Yöntemleri-Tanzimat Dönemi**, İstanbul: DUYAP Yayıncılık.
- Engin, Vahdettin (2010). "Yıldız Sarayı'nda Hayat", **II. Abdülhamid Modernleşme Sürecinde İstanbul**, (Ed. Çoşkun Yılmaz), İstanbul: Seçil Ofset.
- Fesch, Paul (1907). **Constantinople Aux Derniers Jours D'Abdul-Hamid**, New York: Burt Franklin.
- Fesch Paul (1999). **Abdülhamid'in Son Günlerinde İstanbul**, (Çev: Erol Üyepazarcı), İstanbul: Pera Turizm Yayıncılık.

- Hanioğlu Şükrü (1985). "Jön Türk Basını", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, c. III, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kırmızı, Abdülhamid (2010). "Sultan II. Abdülhamid: İmparatorluğun Son Nefesi", **II. Abdülhamid Modernleşme Sürecinde İstanbul**, (Ed. Çoşkun Yılmaz), İstanbul: Seçil Ofset.
- Kocabaşoğlu, Uygur (2010). "**Hürriyet'i Beklerken: İkinci Meşrutiyet Basını**", İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kurşun, Zekeriya (2010). "Osmanlı-Dünya Ekseninde II. Abdülhamid İmajı", **II. Abdülhamid Modernleşme Sürecinde İstanbul**, (Ed. Çoşkun Yılmaz), İstanbul: Seçil Ofset.
- Kurşun, Zekeriya, (2000). "II. Abdülhamid Döneminde Batı Basınında İmaj Düzeltme Çabaları: Matbuatı Ecnebiyen Müdüriyeti'nin Kurulması ve Faaliyetleri", **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, nr. 1, İstanbul.
- Lewis, Bernard (1970). "II. Abdülhamid Devrinde Türk Basını", (Çev.: Öz Dokuman), **Hayat Tarih Mecmuası**, nr. 9, s. 26-33.
- Mizancı Murat (1980). **Turfanda mı Turfa mı?**, (Haz. Birol Emil), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Okay, Orhan (1991). **Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi**, Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Osman Nuri (1911). **Abdülhamid-i Sani ve Devr-i Saltanatı**, c.II, İstanbul: Kütüphâne-i İslam ve Askerî-İbrahim Hilmi.
- Özdiş, Hamdi (2010). **Osmanlı Mizah Basınında Batılılaşma ve Siyaset (1870-1877)**, İstanbul: Libra Yayınları.
- Özgül, M. Kayahan (2010). "Devr-i Hamîdî Matbûatına Tersten Bakmak", **II. Abdülhamid Modernleşme Sürecinde İstanbul**, (Ed. Çoşkun Yılmaz), İstanbul: Seçil Ofset,
- Tokgöz, Ahmed İhsan. (1930) "**Matbuat Hatıralarım**" İstanbul: [y.y.y.].
- Ünver, Merve (2013). **Türkçe Mizah Dergilerinin Açıklamalı Bibliyografyası (1870-1928)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Yazgıç, Kâmil (1940). **Ahmet Mithat Efendi: Hayatı ve Hatıraları**, İstanbul: [y.y.y.].

4

Amaçlarımız

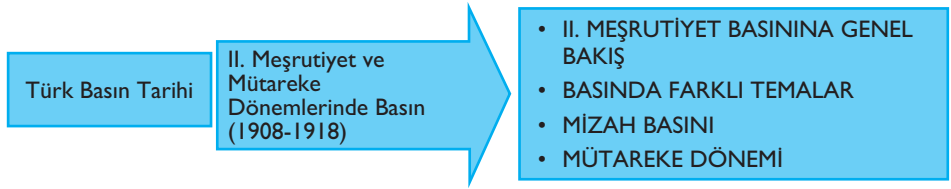
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- 👁️ II. Meşrutiyet Dönemi yayıncılık hayatını yorumlayabilecek,
- 👁️ II. Meşrutiyet Dönemi'nde ortaya çıkan fikir akımlarını tartışabilecek,
- 👁️ II. Meşrutiyet Dönemi mizah yayınları hakkında görüş önerebilecek,
- 👁️ Mütareke Dönemi süreli yayınları üzerine değerlendirme yapabilecek, bilgi ve beceriler kazanabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Batıcılık
- İslamcılık
- Mecmua
- Meşrutiyet
- Mizah
- Musavver
- Osmanlıcılık
- Türkçülük

İçindekiler

II. Meşrutiyet ve Mütareke Dönemlerinde Basın (1908-1918)

II. MEŞRUTİYET BASININA GENEL BAKIŞ

İttihat ve Terakki başta olmak üzere muhalif çevrelerin yoğun faaliyetleri sonucunda 23 Temmuz 1908 tarihinde Kanun-ı Esâsi yeniden ilan edilir. Sultan II. Abdülhamid'in istemeden yaptığı bu düzenleme ile II. Meşrutiyet Dönemi başlar. İstanbul basını, 25 Temmuz 1908 sabahı çıkardıkları yayınları sansür idaresinin ön kontrolüne sunmadan piyasaya sürer. İstanbul basınının bu tavrı, basının artık özgür olduğunun göstergesi sayılabilir. Takip eden günlerde bütün Osmanlı coğrafyasında basına karşı bir yumuşama gözlenir. İlk birkaç ay içerisinde çok sayıda gazete ve dergi yayın hayatına başlar. Söz konusu yayın organlarının büyük bir kısmı kısa soluklu olup ancak birkaç sayı çıkabilir. Buna karşılık birçok yayın organı da sayıları binlerle ifade edilen yüksek tiraja ulaşmayı başarır. Yayın organlarının fazlalığı ve çeşitliliği halkta bir "fikir karmaşası" oluşmasına sebep olur.

II. Meşrutiyet Dönemi aydınlarının ortak yanlarından biri Sultan II. Abdülhamid aleyhtarlığıdır. 27 Nisan 1909'da II. Abdülhamid'in tahtan indirilmesiyle birlikte "padişah aleyhtarlığı" basında geniş yankı bulur. Sultan Abdülhamid Dönemi'nde sürgünde olan ya da baskılarla susturulan yazarlar padişah aleyhinde yayınlar yapmaya başlarlar. Türklere ve gayrimüslimlere ait yayın organlarında II. Abdülhamid karşıtı yazılar ayyuka çıkar. Padişahın tahttan indirilmesi özellikle mizah gazeteleri için vazgeçilmez bir malzeme olur. Abdülhamid aleyhtarlığı o kadar ileri seviyededir ki, II. Abdülhamid Dönemi'nde yaşanmamış olaylar bile basında bu dönemde yaşanmış gibi anlatılır.

Kanun-ı Esâsi ile "basın, kanunlar dairesinde serbest" ilan edilir. İlgili kanun maddesinde yayın organlarının hiçbir şekilde ön sansüre tâbi tutulmayacağı vurgulanır. Fakat II. Meşrutiyet ile birlikte gelen özgürlük ortamı fazla uzun sürmez. 31 Mart Olayı'ndan sonra askerler tarafından basına tekrar sansür uygulanır. 18 Temmuz 1909'da kabul edilen kanun, zaman zaman bazı değişikliklere uğramasına rağmen 1931'e kadar 22 yıl yürürlükte kalır. Kanun-ı Esâsi'nin 12. Maddesi'nde "Basın yasalar çerçevesinde serbesttir. Hiçbir şekilde basımdan önce kontrole tâbi tutulamaz." ifadesine yer verilir.

Resim 4.1

II. Meşrutiyet Dönemi'nde yeniden yürürlüğe giren Matbuat Kanunu, mizabçılar tarafından ölen sansürün yeniden dirilmesi olarak algılanır. Yukarıdaki karikatürde tabutundan çıkarılmaya çalışılan sansür: "Cadı çıkıyor..." şeklinde çizilir. Öldüğüne inanılan sansürü çıkaranlar arasında II. Abdülhamid'in de yer aldığı görülür. Soresco adlı karikatürist bu işin arkasında da sultanın olduğunu çarpıcı çizgilerle ima eder.

Kaynak: Kalem, nr. 24, 11 Şubat 1909.

II. Meşrutiyet basınının ilk yedi yılı oldukça hareketli geçer. Çok sayıda yayın organı önemli tirajlara ulaşmayı başarır. Gazete tekniğinde ve haber gazeteciliğinde önemli gelişmeler kaydedilir. II. Meşrutiyet Dönemi basına yeni ufuklar açar. Ali Naci, Hüseyin Cahit (Yalçın), Necmettin Sadak ve Yunus Nadi gibi gazeteciliği meslek edinen isimler bu dönemde yetişir. Önce Balkan Savaşı (1912-13) ardından I. Dünya Savaşı'nın (1914) başlamasından sonra 25 Ağustos 1914 tarihli yasa ile "Askerî sansürün izni olmadan ordu hareketleriyle ilgili haberlerin yazılması" yasaklanır. Bu yasakla birlikte Osmanlı basınında Mütareke Dönemi'ne kadar sürecek suskunluk dönemi başlar. Uzun süren savaş döneminde mürekkep ve kâğıt gibi temel baskı malzemelerinin fiyatları hızla yükselir. Yayıncılar baskı için gerekli malzemeleri bulamazlar. Bu yüzden gazeteler zaman zaman farklı ebat ve renklerde yayımlanmak zorunda kalır. Tirajı az olan birçok yayın organı bu dönemde yayınlarını durdurur. Basın adeta komaya girer. II. Meşrutiyet'in ilanı ile Anadolu'da 39 yeni gazete ve dergi yayın hayatına başlar. Fakat I. Dünya Savaşı'nın ortalarında bu sayı 4'e kadar düşer (DUMAN 1991: 91-92).

Musavver: Resim konulmuş, resimli anlamında sıfat. Zihinde tasarlanmış, düşünülmüş olan anlamlarında da kullanılmaktadır (Güncel Türkçe Sözlük-www.tdk.gov.tr).

Savaş yılları hariç, II. Meşrutiyet Dönemi'nde süreli yayınların büyük çoğunluğu renkli ve resimli yayımlanmaktadır. Yayınların renkli ve resimli olması okurları da etkiler. Yayın organlarının okur sayısı kısa sürede artar. Bu sebeple o yılların hemen hemen bütün süreli yayınlarının üzerinde "musavver" veya "resimli" ifadeleri bulunmaktadır. Hatta adında "musavver" geçen dergiler de vardır: *Musavver Akl* (1908), *Musavver Cellât* (1908), *Musavver Emel* (1908), *Musavver Edeb* (1909) ve *Musavver Eşref* (1911) gibi.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde *İkdam*, *Sabah* ve *Tercümân-ı Hakikat* yeni gelişen yayın hayatına uyum sağlayan yayın organlarıdır. *Tanin* ve *Yeni Gazete* 1908 yılında yayın hayatına başlar. *Servet-i Fünûn* bu yıllarda bir süreliğine günlük çıkarılır. İttihat ve Terakki muhalifliğiyle bilinen *Hukûk-ı Umûmiyye* (1908), *Serbestî* (1908), *Sadâ-yı Millet* (1909) gibi gazeteler yayımlanır. *Beyânü'l-bak* (1908), *Sırât-ı Müstakîm* (1908), *Resimli Kitab* (1908), *Şebbâl* (1909), *Cerîde-i Sûfiyye* (1910), *Genç Kalem* (1911), *Donanma* (1914) ve *Yeni Mecmua* (1917) dönemin tanınmış dergileri arasında yer alır (KAHRAMAN 2003: 123).

Dönemin önde gelen gazetelerinden biri *Tanin*'dir. 1 Ağustos 1908'de yayımlanmaya başlayan gazete Tevfik Fikret, Hüseyin Cahit Yalçın ve Hüseyin Kâzım Kadri tarafından çıkarılır. Kısa süre sonra Tevfik Fikret ve Hüseyin Kâzım Kadri'nin ayrılması ile gazetenin yönetimi tamamen Hüseyin Cahit'e kalır. İttihat ve Terakki'nin yarı resmi yayın organı sayılan gazete birçok kez kapatılır. Hüseyin Cahit, mücadeleci ve muhalefetten yılmayan bir gazetecidir. Gazete her seferinde farklı bir adla çıkar ve yayınına devam eder. *Tanin* gazetesi kapatıldığı dönemlerde bir süre *Cenin*, *Renin*, *Senin* ve *Hak* gibi adlarla yayını sürdürür. Gazete 1914'te İttihat ve Terakki Fırkası'na devredilir. Hüseyin Cahit, 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgali üzerine tutuklanarak Malta'ya sürülür. Sakarya Savaşı'ndan sonra Malta sürgünleri serbest bırakılınca Hüseyin Cahit, *Tanin*'i 1922'de yeniden çıkarır. 1925'te kapatılan gazete 1943-1947 yılları arasında üçüncü kez yine Hüseyin Cahit tarafından yayımlanır (TOKGÖZ 1993:134-135).

II. Meşrutiyet Dönemi basınına İttihatçı ve İtilafçı olmak üzere iki gruba ayırabiliriz. Başta *Tanin* olmak üzere *Yeni Tasvir-i Efkar*, *Hukuk-ı Umûmiye*, *Şûrâ-yı Ümmet*, *Rumeli*, *Silab* vb. gazeteler yayınlarında İttihatçı görüşü savunur. Buna karşılık *Osmanlı*, *Serbestî*, Murat Bey'in *Mizanı*'ı, Ali Kemal'in öncülüğündeki *İkdam*, Derviş Vahdeti'nin *Volkanı*'ı ve *Beyânü'l-Hak* gazeteleri, İtilafçı görüşte olmasalar da muhalif görüşte yayınlarını sürdürürler (KOLOĞLU 1992: 57).

Resim 4.2

Tanin'in yayın hayatına atılmasıyla ilgili karikatürde "Yeni matbuat ve yeni vazife..." altı yazısı yer alır. Hüseyin Cahit, yeni baskı makinesi yanında çok şık bir kıyafetle bayal edilir.

Kaynak: Kalem, nr. 118, 23 Mart 1911.

II. Meşrutiyet basını hangi özelliklere sahiptir?

SIRA SIZDE

II. Meşrutiyet'in ilanının İstanbul basınındaki yeri konusunda şu makaleyi okuyunuz: Dağlar, Oya (2008). "II. Meşrutiyet'in İlanının İstanbul Basını'ndaki Yansımaları", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, nr. 38, İstanbul, ss. 141-159.

MAKALE

Rakamlarla II. Meşrutiyet Basını

Tespitlere göre 1908-1918 yılları arasında -değişebilir rakamlarla- yaklaşık 187 (% 47) süreli yayın Anadolu'da yayın hayatına atılır. Özellikle II. Meşrutiyet'in ilk üç yılında sayıları yüzü aşan süreli yayın ortaya çıkar. Ancak bu özgür ortam 1911-1918 yılları arasında ardi ardına yaşanan savaşlar nedeniyle fazla sürmez.

1908-1909 yıllarında yalnız İstanbul'da 353 adet gazete ve dergi yayımlanır. İkinci Meşrutiyet'in ilk iki ayında 200'ün üzerinde gazete çıkarma imtiyazı verilir. 1910'da 130, 1911'de 124, 1912'de 45 ve 1913'te 92 yeni yayına rastlanır. 1914'te de 75 yeni yayın ortaya çıkar.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonraki on ay içinde ülkenin tümünde toplam 726 yayın organı imtiyaz hakkı alır. Bu 726 yayın organının yayın dillerine göre dağılımı şöyledir: 36 salt Fransızca, 20 Türkçe-Fransızca, 36 (Biri Fransızca olmak üzere) 3-4 dilli, 67 salt Arapça, 41 Türkçe-Arapça, 109 Rumca, 16 Türkçe-Rumca, 6 Farsça, vb. toplamda 1908-1914 yılları arasında yayımlanan 399 adet Arapça süreli yayın bulunmaktadır (KOLOĞLU 1985: 90-98).

Fikir Akımları ve Basın

Etkileri günümüze kadar süren fikir akımları II. Meşrutiyet yıllarında daha da belirginleşir. Özellikle Aydınlanma Dönemi ve Fransız İhtilâli ile başlayan fikir hareketleri, Osmanlı içindeki azınlıklar arasında milliyetçilik fikrinin uyanmasına sebep olur. Ülkenin kötüye gidişini engellemek isteyen aydınlar, bu duruma son vermek için çeşitli ideolojilere sarılırlar. Bunlar sırasıyla Osmanlılık, İslamcılık, Batıcılık, Türkçülük, Dayanımcılık ve Sosyalizm'dir.

Osmanlılık: Temelleri II. Mahmut Dönemi'ne dayanan Osmanlılık fikri, Avrupa'da cereyan eden milliyetçilik düşüncesini engellemek amacıyla ortaya atılır. Çünkü Osmanlı Devleti çok sayıda ulusu bünyesinde barındırmaktadır. 1865'te Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin kurulması ile siyasî ve hukuki bir zemine oturan Osmanlılık akımı, ülkede siyasî ve ekonomik bütünlüğün sağlanabilmesi için din ve soy farkı gözetmeden bütün Osmanlı teb'asını Osmanlılık fikri etrafında toplamayı hedefler. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, Osmanlılık fikrinin gücünü kaybetmesine neden olur. Savaş sonrasında Rusların, Balkanlarda yaşayan gayrimüslim teb'ayı "milliyetçilik" ve "din" kavramlarıyla galeyana getirmesi sonucunda bu bölgede Osmanlı'dan ayrılmalar baş gösterir. Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi ünlü edebiyatçıların öncülük ettiği bu akım, II. Meşrutiyet yıllarında yerini İslamcılık ve Türkçülük anlayışına bırakır.

İslamcılık: İslamcılık anlayışına göre toplumu bir arada tutan temel unsur dindir. Hangi ulusa mensup olursa olsun, bütün toplumlar Halife'nin etrafından toplanmalıdır. İslamcılar Batı'nın her anlamda ileride olduğunu kabul etmektedir. Buna karşılık İslamiyet'in de bilime ve yeniliğe açık bir din olduğunu savunurlar. Batı'nın bilim ve teknolojisinin alınması gerektiği, bunda herhangi bir sakınca olmadığı görüşünü benimserler. İslamcılar, Batı'nın ahlakını bizden aşağı seviyede görmektedirler. Bu yüzden Batı'nın ahlakının ve yaşantısının taklit edilmesini kesinlikle yanlış bulurlar. İslamcılara göre Batı'nın Osmanlı'ya ve diğer Müslüman ülkelere uyguladığı politikaları engellemenin yolu "İttihad-ı İslam" (İslam birliği) anlayışı olmalıdır.

Her fikir akımı kendi tezlerini halka duyurmak ve görüşlerini ispatlamak amacıyla basın ve edebiyattan yararlanır. Örneğin *Sırat-ı Müstakîm*, Abdülhamid'e başkaldıran ilk İslamcı yayınlar arasında yerini alır. Aralarında bu fikrin edebî mimarlarından sayılan Mehmet Akif (Ersoy)'in de bulunduğu çok sayıda yazar, yalnızca Osmanlı coğrafyasındaki olaylara değil, bütün İslam âlemiyle ilgili gelişmelere yazılarında yer verir. Akif'in Kur'an'daki ayetleri şiirsel bir dille işleme okurların gözünden kaçmaz. Bunun yanında *Mahfil* ve *İslam Mecmuası* gibi dergiler de yine İslamcı görüşü yaymaya çalışır.

İslamcı yayınlar arasında öne çıkan süreli yayınları şöyle sıralamak mümkündür:

Sebilü'r-Reşad: İlk 182 sayısı "Sırat-ı Müstakîm" adı ile yayımlanan dergi ahlakî, dinî, edebî, ilmî ve siyasî konuları ele alır. İslamcı hareketin en önemli yayın organıdır. İlk sayısı 14 Ağustos 1908'de yayımlanır. Ebu'l-Ula Zeynelabidin ile Eşref Edip (Fergan) tarafından kurulan derginin başyazarı Mehmet Akif (Ersoy)'tir. İlk sayısındaki giriş yazısında derginin çıkarılma

Resim 4.3

Sebilü'r-Reşad, 12 Eylül 1912.

sebebi “İslam’a hizmet etmek” ve “İslam aleyhine yapılan saldırılara cevap vermek” şeklinde gösterilir. Haftalık olarak yayımlanır. “İttihad-ı İslam” görüşünü benimseyen dergide, dönemin önde gelen İslamcı yazarlarından Babanzade Ahmet Naim, Bursa- lı Mehmet Tahir, Manastırlı İsmail Hakkı, Mehmet Akif (Ersoy), Mithat Cemal (Kuntay) ve Şeyhülislam Musa Kâzım gibi isimler yer alır. Dergi, Osmanlı coğrafyasının yanı sıra diğer İslam ülkelerinde de beğenilir ve takip edilir. 1925 yılına kadar çıkan uzun bir aradan sonra 1948-1966 yılları arasında yeniden yayımlanır.

Beyanü'l Hak: Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye tarafından 1908-1912 yılları arasında yayımlanır. Dönemin önemli İslamcı dergilerindendir. Haftalık olarak çıkan derginin başyazarı Mustafa Sabri Efendi'dir. Yazarları arasında Hamdi Efendi (Elmalılı Hamdi Yazır) de yer alır.

Cerîde-i Sufiye: 1910-1920 yılları arasında haftalık olarak yayımlanır. “Tasavvufî, dinî, siyasî, ahlâkî, edebî Türk ceride-i İslamiyesi”dir. Başyazarlığını bir süreliğine Ali Fuat (Başgil) yapar. Dergide edebiyat, felsefe, din ve tasavvuf alanlarında yazılar yayımlanır. Bursa- lı Ahmed Ferid, Ahmet Muhtar Paşa, İbnülemin Mahmut Kemal (İnal), Mehmet Tahir, Tahirü'l-Mevlevî (Tahir Olgun) gibi dönemin önde gelen yazarları dergi bünyesinde yer alırlar.

Cerîde-i İlmiye: 1915-1922 yılları arasında aylık olarak yayımlanır. Şeyhülislam- lık makamının resmî yayın organıdır. Savaşla ilgili fetvalar ve iradeler de dergide basılır. “Meşihât-i celîle-i İslamiye'nin ceride-i resmîyesi”dir. İlk sayısında medreselerin ıslahı üzerinde durulur. Şeyhülislamlık makamı ile ilgili haberler dergide yayımlanan yazılardandır. Dergide şer'î mahkemeler ve medreselerle ilgili yazılara sıkça rastlanır.

Cibân-ı İslam: Cemiyet-i Hayriye-i İslamiye tarafından on günde bir yayımlanır. Türkçe, Arapça, Farsça ve Urduca dillerinde yayın yapar.

El-Medâris: 1913 yılında Şehsuvarzâde Mehmed Behçet tarafından çıkarılmaya başlanır. Dini, edebî, iktisadî ve içtimai konularda yazılar dergide yayımlanır. İlk sayısında derginin amacının “İslam medreselerinin ve buralarda okuyan öğrencilerin çıkarlarının korunması” olduğu belirtilir. Bu amaç doğrultusunda yayın yapan dergi, İslamcılarının gençliğe bakışını göstermesi açısından önemlidir.

Baticılık: II. Meşrutiyet Dönemi'nde memleketin muasır medeniyetler seviyesine ulaşması için Batı'ya yönelmek gerektiğini düşünen aydınlar da vardır. Baticılara göre Osmanlı'nın en büyük sorunu Batılı anlayışa sahip olamayıydı. Osmanlı'nın kurtuluşu, çağın fikir ve ihtiyaçlarına uygun medeni bir devlet ve millet haline gelmesi Batılılaşmasıyla mümkün olacaktır. Baticılara göre Osmanlı Devleti, Batı'nın sosyal, siyasî, ekonomik ve felsefi fikirlerine paralel hareket etmelidir. Devlet ancak bu şartlar altında ayakta kalıp geliştirebilecektir.

II. Meşrutiyet'te Baticılık akımının başlıca savunucuları arasında Abdullah Cevdet, Ahmet Rıza, Celal Nuri, Kılıçzâde Hakkı, Tefik Fikret, Mustafa Asım, Mahmut Sadık sayılabilir. Bu yazarlara göre Osmanlı'nın gerilemesi Batı uygarlığından kopuk kalmasından kaynaklanmaktadır. Bu kopukluğun başlıca nedeni İslam dinidir. Tanzimat'tan bu yana Baticı Türk aydınlarının büyük kısmı İslam'ı şarklı olmanın esası, yenileşmenin ve ilerlemenin önündeki en büyük engel olarak görür.

Resim 4.4

Abdullah Cevdet Bey

Kaynak: Akbaba, c. 8, nr: 21, 19 Mayıs 1965

Batıcı dergiler arasında en tanınmışlardan biri hiç şüphesiz *İctihad*'dir. Dr. Abdullah Cevdet'in kurduğu dergi önce Cenevre ve Kahire'de, daha sonraki yıllarda İstanbul'da yayımlanır. 1932 yılına kadar varlığını sürdüren dergide, radikal bir "Batılılaşma" anlayışı hâkimdir. Batıcılar, Arap harflerinin değiştirilmesi, geleneğin sorgulanması, kadınlara geniş haklar tanınması, uluslararası değerlerin benimsenmesi gibi konularda oldukça cesur görüşler ileri sürerler. Dergi, hemen her sayısında edebî yazılara ve şiirlere yer vererek görüşlerini bu kanalla yaymaya çalışır.

Türkçülük: Türkçüler başta *Bilgi Mecmuası* olmak üzere, *Türk Yurdu*, *Genç Kalemler* gibi dergilerle kendi görüşlerini yayarlar. 1908 yılı Kasım ayında Rusya'dan kaçıp İstanbul'a gelen bazı Türk milliyetçilerinin kurduğu Türk Derneği bu akımın merkezi olur. Türk Derneği'nin kapanmasından sonra 1911 yılı Ağustos'unda kurulan Türk Yurdu Cemiyeti merkez görevini üstlenir. Aralarında bu fikrin teorisyenlerinden Ziya Gökalp'in de bulunduğu Fuat Köprülü, Aka Gündüz gibi çok sayıda edebiyatçı, makalelerini yayımlayarak yeni bir uyanış meydana getirmeye çalışır. Ana tezleri, dünya Türklerinin bir araya gelmesi ve güçlü bir "Turan ülkesi" kurulmasıdır. Bu düşüncüyü kamuoyuna aşlamak için edebiyattan, özellikle şiir ve hikâye türlerinden alabildiğine yararlanırlar. Ziya Gökalp, ideallerindeki vatani İstanbul Türkçesi ile şu veciz sözlerle ifade eder:

*Vatan ne Türkiye'dir Türklere ne Türkistan
Vatan müebbed bir ülkedir Turan!*

Yani vatan Türkler için yalnızca Türkiye veya Türkistan'dan ibaret değil, sonsuz kadar sürecek olan Turan fikridir, diyerek diasporik vatan anlayışını ortaya koyar. Osmanlıcılık ve İslamcılık akımlarının aksine Türkçülük, ilk olarak edebiyatçılar ve fikir adamları tarafından ortaya atılır, daha sonra siyaset alanına geçer. Türkçülük düşüncesi sadece Türkiye sınırlarını değil, dünyanın her yerindeki Türkleri kapsamaktadır. Dilde sadeleşmeyi savunan Türkçüler, kalkınma için bir "Millî İktisat Politikası" izlemenin önemli olduğunu vurgularlar. Kapitülasyonlardan kurtulmak gerektiğine inanan Türkçüler, yeni yetişen nesle millî tarih bilincinin aşılması gerektiğini ileri sürerler. Batı taklitçiliğine karşı çıkan Türkçüler Batılılaşmanın ilk şartı olarak ulus haline gelmeyi görürler.

Türkçü yayınlar arasında göze çarpan en etkin süreli yayınları şöyle sıralamak mümkündür:

Türk Derneği: 25 Ağustos 1908'de Yusuf Akçura öncülüğünde kurulan Türk Derneği'nin yayın organıdır. Kuruluş amacı Türk ve Türkçülük üzerine araştırmalar yapmak ve Türkçülüğü bütün dünyaya yaymaktır. Dilde Türkçülük anlayışını savunan dergi 1911 yılında çıkmaya başlar. Sadece 7 sayı (1911'de 6, 1912'de 1) yayımlandıktan sonra kapanır. Dernek ve dergi çok az sayıda okura ulaşabilir. Bu yedi sayıda derneğin yapmış olduğu araştırmalar yayımlanır. Dergide, Türk tarihi ve Osmanlı toplumu üzerine yazılmış makaleler yer alır.

Türk Yurdu: 18 Ağustos 1911'de kurulan Türk Yurdu Cemiyeti'nin yayın organıdır. İmtiyaz sahibi Mehmet Emin (Yurdakul) Bey'dir. Yayın yönetimini Yusuf Akçura'nın yaptığı dergi: "Türk âleminin menfaatlerini müdafaa etmenin esas alınması" ilkesini benimser. Türkçülük hareketini hayatın her alanına yaymayı amaç edinir.

Türk Sözü: İlk sayısı 12 Nisan 1914'te çıkan dergi Türk Yurdu Cemiyeti tarafından yayımlanır. Müdürü Celal Sahir (Erozan)'dır. Başyazarı tanınmış hikâyeci Ömer Seyfettin'dir. Haftalık yayımlanır. Yayın hayatı kısa süren dergi 24 Temmuz 1914

tarhinde 16. sayısından sonra kapanır. “Halka doğru gitmek, halk için çalışmak” ilkesini benimser.

Genç Kalemler: 1910-1912 yılları arasında Selanik’te çıkarılan derginin ilk sekiz sayısı *Hüsn ve Şiir* adıyla yayımlanır. İlk üç sayısı Manastır’da basılan *Hüsn ve Şiir*’in idare merkezi daha sonra Selanik’e taşınır. Sahibi ve müdürü Nesimi Sarım Bey’dir. Başyazarı Ali Canip (Yöntem)’tir. Dergi İttihat ve Terakki yönetiminin desteğini alarak yayını sürdürür.

İkinci cildin ilk sayısında Ömer Seyfettin tarafından kaleme alınan “Yeni Lisan” makalesinden sonra derginin ünü giderek yayılır. Bu makalede ulusal birliğin sağlanmasında dilin önemi ve ulusal bir edebiyatın ancak ulusal bir dille elde edileceği üzerinde durulur. “Yeni Lisan” makalesi, edebiyat dünyasında çok ağır eleştirilere maruz kalsa da ortaya atılan görüşler halk tarafından oldukça benimsenir. İki yıl yayımlanan dergiye Ziya Gökalp’in katılmasından sonra dergi, Türkçülük akımının sözcüsü konumuna

geçer. Celâl Sahir (Erozan), Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Hüseyin Siret (Özsever), Hüseyin Suat (Yalçın), Süleyman Nazif, Tevfik Fikret ve Yunus Nadi (Abalıoğlu) derginin yazar kadrosunda yer alırlar.

Yeni Mecmua: 1917-1918 yılları arasında basılır. İstanbul’da Türk Ocakları tarafından yayımlanır. Türkçülük fikrini savunan yayın organlarındanr.

Dayanışmacılık: Bu fikir hareketleri arasında sonraki yıllarda gelişen Dayanışmacılık anlayışı, Türkçülük fikrini benimseyenlerin desteğiyle gelişimini sürdürür. Özellikle Celal Sahir Erozan yönetiminde çıkarılan *Halka Doğru*, İngilizlere özgü bir dayanışmacılık örneğini ideoloji olarak yaymaya çalışır. Dergi, Türk Yurdu Cemiyeti tarafından 24 Nisan 1913 ile 20 Nisan 1914 tarihleri arasında çıkartılır. Haftalık olarak yayımlanan dergi 52 sayı sonra kapanır. Halkın her kesiminin rahatça anlayabileceği bir dille yayımlanan dergi, halkı Türkçülük düşüncesiyle temellenen dayanışmacı bir görüş etrafında toplamayı amaçlar. Ahmet Agayef (Ağaoğlu), Celâl Sahir (Erozan), Halide Edib (Adivar), Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Mehmet Emin (Yurdakul), Memduh Şevket (Esendal), Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp gibi Türk edebiyatının önde gelen siyasetçi ve yazarlarının yazıları bu dergide yayımlanır.

Dergi, halka faydalı olmayı amaç edinir. Aydınlarla halk arasındaki kopukluğu gidermeye çalışır. İttihat ve Terakki’nin yarı resmi yayın organıdır. Halkı, İttihat ve Terakki’nin politikaları doğrultusunda bilinçlendirmeyi hedefler. Asıl amaç Türkler arasında ticaret fikrini arttırmak ve pratik anlamda, örneğin kooperatifler aracılığıyla bir dayanışmayı gerçekleştirebilmektir. Şiir başta olmak üzere hikâye ve diğer edebî ürünlerle bu düşüncüyü okuyucularına aktarır.

Sosyalizm: II. Meşrutiyet yıllarında doğan Batı kaynaklı fikir hareketlerinden biri de sosyalizmdir. Avrupa’da 1830 İhtilali’nden sonra ortaya çıkan sosyalizmin, özellikle gelişmiş sanayi ülkelerinde revaçta olduğu görülür. Buna karşılık II. Meşrutiyet Dönemi’nde Osmanlı Devleti’nin henüz güçlü bir sanayisi yoktur. Güçlü sanayisi olmayan Osmanlı’da güçlü bir işçi sınıfı da yoktur. Dolayısıyla bu dönemde yeni gelişmeye başlayan sosyalizm akımını savunacak fazla taraftar da çıkmaz.

Resim 4.5

Genç Kalemler, 29 Şubat 1912.

Bilinen ilk sosyalist yayın, 1908 yılında İzmir'de Boykotaj Cemiyeti'nin yayımladığı haftalık *Gave* gazetesidir. Diğer bir sosyalist yayın da 1909 yılında Selanik'te yayımlanan *Amele* gazetesidir. Sosyalizm hareketinin öncüsü sayılan Osmanlı Sosyalist Fırkası, İstanbul'da büyük yankı uyandıran ilk solcu gazetesini yayımlamaya başlar. Hüseyin Hilmi tarafından 26 Şubat 1910'da yayımlanmaya başlayan *İştirak* gazetesi haftalık yayın yapar. *İştirak*'te maddeci düşünce ve Darwinist fikirlere sıkça yer verilir. Gazetede yabancı ülkelerdeki sol faaliyetler ve Türkiye'deki işçi sorunları ile ilgili haber ve köşe yazıları da yer alır. Bunun yanında Baha Tevfik, *Felsefe* adında bir dergi çıkartarak halka biyolojik evrimciliği aşlamaya çalışır. *Sosyalist*, *İnsaniyet*, *Medeniyet* ve *İdrak* dönemin diğer sosyalist yayınlarından bazılarıdır.

SIRA SİZDE

2

Türkçülük akımının yayın organlarının adları ve genel özellikleri nelerdir?

K İ T A P

II. Meşrutiyet Dönemi basını ve fikir hareketleri konusunda şu kitabı okuyunuz: Duman, Halûk Harun (2005). *Balkanlara Veda*, İstanbul: DUYAP Yayıncılık.

D İ K K A T

II. Meşrutiyet Dönemi'nde dört gazeteci, muhalif yazıları sebebiyle suikast sonucu öldürülür. Suikastlerin arkasında İttihat ve Terakki yönetiminin olduğu ağızdan ağıza dolaşsa da bu durum ispatlanamaz. Bu dönemde öldürülen gazeteciler şunlardır:

Hasan Fehmi: *Serbestî* gazetesi başyazarıdır. İttihatçılara karşı dik duruşuyla tanınan Hasan Fehmi, 6 Nisan 1909'da, Galata Köprüsü'nde kurşunlanarak öldürülür.

Ahmet Samim: *Sadâ-yı Millet* başyazarıdır. 9 Haziran 1910'da henüz 26 yaşındayken, Bahçekapı'da vurularak öldürülür.

Zeki Bey: İttihat ve Terakki'nin izlediği ekonomi politikalarını eleştiren, yolsuzlukların üzerine korkusuzca giden *Mizan* ve *Şehrab* yazarıdır. 23 Temmuz 1911'de Bakırköy'de öldürülür. Katiller bir gün sonra yakalanarak on beşer yıl kürek cezasına mahkûm edilir.

Hasan Tahsin: Eski bir İttihatçı olan Hasan Tahsin, Selanik'te çıkardığı *Silab* gazetesindeki yazılarından dolayı "Silahçı Tahsin" olarak tanınır. II. Meşrutiyet Dönemi'nde kaleme aldığı eleştiri yazıları yüzünden 27 Temmuz 1914'de boğularak öldürülür.

Bu gazetecilerin yanı sıra 31 Mart Vakası'nın bastırılmasından sonra olayın kışkırtıcılarından olan *Volkan* gazetesi sahibi Derviş Vahdetî idam edilerek öldürülür. Doğal olarak ölümler, yazarlar ve basın camiası üzerinde bir korku ve baskı havası oluşturur.

MAKALE

Tekin, Yusuf (2002). "Türkiye'de İlk Sosyalist Hareket İştirak Çevresi'nin Sosyalizm Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme, Ankara: *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, nr. 57/4, ss. 171-184.

MAKALE

II. Meşrutiyet Dönemi sosyal ve kültürel hayatı konusunda şu makaleyi okuyunuz: Polat, Nâzım H. (2008). "II. Meşrutiyet Devri Sosyal ve Kültürel Hayatının Bazı Tanıtıcı Vasıfları", *Türkiye Günlüğü*, nr: 94, İstanbul, ss. 54-64.

31 Mart Vakası: II. Meşrutiyet'in ilanından yaklaşık yedi ay sonra 31 Mart 1325'te (13 Nisan 1909) ülkenin şeriat kurallarına göre yönetilmesini isteyenlerin İttihatçılara karşı İstanbul'da gerçekleştirdiği başkaldırı.

Resim 4.6

Farklı fikir akımlarının temsilcileri Kalem dergisinde karikatürlerle okurlara tanıtılır. Cem'in çizdiği karikatür "Her yiğidin bir yoğurt yiyişi var" alt yazısıyla yayımlanır. Çizimin sağına yer alan gözlüklü şabıs 'Terakki Perver-Liberal', ortada yer alan fesli adam 'Mutedil-ilerlemeci', solunda yer alan sarıklı ve sakallı ise 'Mubafzakâr-Tutucu' zibniyeti temsil ederler.

Kaynak: Cem, nr. 27, 20 Mayıs 1911.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde öldürülen gazeteciler kimlerdir ve niçin öldürülmüşlerdir?

SIRA SİZDE

BASINDA FARKLI TEMALAR

II. Meşrutiyet Dönemi siyasî, sosyal, kültürel ve ekonomik hayatın her alanında farklı yöneliş ve yeniliklerin yaşandığı bir dönem olarak karşımıza çıkar. II. Abdülhamid Dönemi'nin tekdüze hayatına karşın II. Meşrutiyet Dönemi, içinde çeşitli bilinmezlikleri içeren çok sesli ve renkli bir dönemdir. Bu renklilik basın dünyasında farklı anlayışa ve içeriğe sahip yayınların ortaya çıkmasına sebep olur. Bunlardan birkaçına kısaca temas etmek yararlı olacaktır.

Kadınlara Yönelik Süreli Yayınlar

II. Meşrutiyet Dönemi'nde kadın haklarını savunan Feminizm hareketinin taraftar kazanmaya başladığı görülür. Bu dönemdeki Feminizm hareketi kadını sosyal hayatta erkeklerle eşit seviyeye ulaştırmayı amaçlayan bir harekettir. Osmanlı'daki bu kadın hareketi erkeklerin de desteğini almayı başarır. Gelecek nesillerin eğitici olan kadınların, bu dönemde toplum hayatının büyük bir kısmına nüfuz etmeyi başardıklarını görürüz.

Osmanlı basın hayatında kadın yazarlar tarafından kaleme alınan yazıların gazetelerde yer alması Tanzimat Dönemi'ne rastlamaktadır. 1868'de yayımlanan *Terakki* gazetesinin sayfalarında kimlikleri belirtilmeyen bazı kadınların yazdığı mektuplara yer verildiği görülür. Bu mektuplarda, kadınların günlük hayatta karşılaştıkları ailevi ve sosyal problemlerin dile getirildiği dikkat çeker. Söz gelimi, vapurlarda kadınlara ayrılan yerlerin kötü olması, oysa kadınların erkeklerle aynı bilet fiyatını ödedikleri gibi sosyal hayatta karşılaşılan kadın-erkek eşitsizliği bu mektuplarda yer alan konulardan bazılarıdır.

Türk basınında yayımlanan ilk kadın dergisi, 1869 yılında *Terakki* gazetesinin 48 sayı çıkardığı *Terakki-i Mubadderat* ekidir. Dergide kadın eğitimi üzerine yazılar geniş yer alır. Kadınların dergiye gönderdiği mektuplara yer verilir. Batı dünyasında kadının yeri ve kadın hareketleri üzerine yazılmış makalelerin çevirileri de dergide yayımlanır.

II. Meşrutiyet Dönemi'ne gelindiğinde ise basında kadınlarla ilgili yayınların oldukça fazla olduğu görülür. *Âlem-i Nisvan* (1906-1910), *Kadın Duygusu* (1913), *Kadınlar Âlemi* (1914), *Seyyâle* (1914), *Genç Kadın* (1918) gibi kadın yayınları mevcuttur. Söz konusu süreli yayınlarda erkeklerin bayan adı kullanarak yazılarını yayımladıkları da bilinmektedir. Nilüfer (İdris Sabih Gezmen), T. Nahide (Tahsin

Nahid) ve E. (Elif) Ulviye (İbrahim Alâaddin Gövsa) kadın müstear adı kullanan yazarlardan birkaçıdır.

Kadınlar konusunda yayımlanan dergilerden en tanınmış olanları şunlardır:

Demet: 1908 yılında İstanbul'da yayımlanır. İlmî, siyasî, haftalık süreli, resimli kadın dergisidir. Kadın eğitimi, çocuk bakımı, yüz bakımı ve moda üzerine yazılar yayınlar. *Demet*'te siyasî konularla ilgili yazılar da çıkar. Siyaset konulu makaleler kadınların ilgisini çeker. Sayfalarında ünlü Osmanlı hanımlarını da tanıtır.

Mehasin: Asaf Muammer ve Mehmet Rauf tarafından 1908 yılı Eylül ayı ile 1909 yılı Kasım ayları arasında 12 sayı olarak çıkarılır. Ayda bir çıkan dergi resimlidir. Edebî yazılara ağırlıklı olarak yer verilir. Halit Ziya (Uşaklıgil), Faik Ali, Cenap Şehabettin, Celal Sahir (Erozan), Köprülüzade Mehmed Fuad ve Süleyman Nazif derginin yazar kadrosunda yer alırlar. Dergide Halide Edib (Adıvar), Emine Semiye ve Zühre gibi kadın yazarların edebî ürünlerine rastlanır. Türk basın tarihinde renkli olarak basılan ve promosyonlara yer veren ilk kadın dergisidir. Dergi, kadınlar için düzenlenmiş konferans metinlerine de sayfalarında yer ayırır.

Kadın: Bu adla yayımlanan ilk dergi 1908 yılı Ekim ayı ile 1909 yılı Mayıs ayları arasında Selanik'te çıkarılır. Haftalık süreli yayımlanan dergi 16 sayfa olarak toplam 30 sayı çıkar. Müdürü Enis Avni (Aka Gündüz)'dir. Derginin yazar kadrosu arasında Enis Avni, Mehmed Cavid (Maliyeci), Ali Canip (Yöntem), Baha Tevfik, Kâzım Nami (Duru), Tahsin Nahid, Ömer Seyfettin, Abdullah Cevdet, Mehmet Emin, Nigâr Binti Osman gibi aydınlar yer alır. Dergide kadın eğitimi ve kadının sosyal hayattaki rolü üzerine yazılar yayımlanır. Batılı kadınların sahip oldukları haklar aktararak Osmanlı kadınları bilgilendirilir.

Kadın: 1911-1912 yılları arasında yayımlanır. Derginin yazarları arasında Yaşar Nezihe, İffet Neriman, Hüseyin Cahit (Yalçın), İzzet Melih (Devrim), Köprülüzade Mehmed Fuad, Celâl Sahir, Süleyman Nesip, Tahsin Nahid, Abdullah Cevdet, Bezmi Nusret (Kaygusuz) gibi isimler bulunur. Dergide şiir, hikâye ve edebî köşe yazıları yayımlanır. Kadınları ilgilendiren moda, çocuk bakımı ve terbiyesi ile ilgili yazılar da dergide yer alır.

Kadınlar Dünyası: 1913-1921 yılları arasında Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-i Nisvan Cemiyeti'nin de kurucusu olan Nuriye Ulviye Mevlân tarafından çıkarılır. "Fennî, ictimâî, edebî hanımlara mahsus yevmî gazete" sloganıyla çıkan derginin yayın

ilkesi, "kadının erkeklerle eşit olmasına çalışmak"tır. Dergi kadınların kendilerine özgü bir dünyaları olduğuna vurgu yapar. Aynı zamanda yayınlarıyla kadınlara yeni bir dünya modeli çizer. Kadınların duygu ve düşüncelerini aktarmayı ve onları bilinçlendirmeyi amaçlar. Toplumun her kesiminden kadınlar tarafından beğeniyle ta-

Resim 4.7

Kadınlar Dünyası,
6 Nisan 1918.

kip edilir. Yayımlanan okur mektupları arasında, hayatlarından memnuniyetsizlik duyan kadınların bu hayattan kurtuluş çabaları görülür. Dergi, özellikle kadınların bir çoğunun bilmedikleri haklara sahip oldukları konular üzerinde durur.

Çocuklara Yönelik Süreli Yayınlar

1908-1918 yılları arasında çok sayıda çocuk dergisi yayımlanır. İlk özel yayın olan *Tercüman-ı Abval* (1860)'in çıkışından II. Meşrutiyet'e kadar geçen 48 yıllık süre zarfında 20 adet çocuk dergisi çıkmışken II. Meşrutiyet Dönemi'nde (1908-1918) on yılda toplam 17 adet çocuk dergisi yayımlanır (OKAY 1999: 216-217). Dergilerin hemen hepsi çocukların genel kültürlerini ilerletmeye yönelik hazırlanır. Daha çok öğretmenler ve eğitimciler tarafından çıkarılan bu dergilerde yeni nesli aydınlatan yayımlar yapılır.

Arkadaş: Dönemin önde gelen çocuk yayınlarından. 1909-1910 yılları arasında okul çağındaki çocukların derslerden arta kalan zamanlarını iyi değerlendirmeleri amacıyla çıkarılır. Her sayfanın altında bir atasözü yer alır. Dergide, dersleri destekleyici yazıların yanı sıra ünlü edebiyatçılardan seçme parçalara da yer verilir.

Talebe: Mehmet Sırrı tarafından 1911-1912 yılları arasında İzmir'de yayımlanır.

Talebe Defteri: Ahmet Halit (Yaşaroğlu) tarafından 1913-1918 yılları arasında İstanbul'da çıkarılır.

Çocuk Yurdu: Giridi Rahmi Bey tarafından yayımlanır.

Çocuk Babçesi: Mehmed Zihni tarafından 1913-1914 yıllarında çıkarılır. Haftalık yayımlanan dergi, resimlerle zenginleştirilir.

Çocuk Dostu: Tevfik Nureddin tarafından 1914 yılında çıkarılır. "Mini mini çocukların arkadaşısıdır" logosuyla yayın yapar.

Çocuk Dünyası: "Çocukların fikirlerinin açılmasına çalışır millî mecmua" logosuyla Tevfik Nureddin tarafından çıkarılır. 1913-1914 yılları arasında haftalık olarak çıkan dergi toplam 75 sayı yayımlanır. Çocuklara tiyatro sevgisini aşlamayı amaçlayan dergi bu yönüyle diğer çocuk yayımlarından ayrılır.

Çocuk Duygusu: 1913-1914 yılları arasında Leon Lütfi tarafından çıkarılır. Derginin başyazarı Baha Tevfik'tir. Diğer çocuk yayımlarından farklı olarak sayfaları arasında ilk kez "resimli roman" dizisine yer verir.

İktisadi Yayınlar

Bu dönemde çıkan süreli yayınlar arasında iktisadî konulara ağırlık veren dergiler dikkat çekicidir. Bunlardan *Ulûm-ı İktisadiyye ve İçtimaiyye Mecmuası* II. Meşrutiyet Dönemi liberallerinin görüşlerini savunan dergidir. İlk sayısı 1908 yılı Aralık ayında yayımlanan dergi toplam 27 sayı çıkar. Nisan 1911'de son sayısı basılır. Kurucuları Ahmed Şuayb, Rıza Tevfik (Bölükbaşı) ve Cavit Bey'dir. Dergi, toplumsal gelişmenin sağlanabilmesi için iktisadî gelişmenin zorunluluğu üzerinde durur. Dönemin önemli düşünürleri, siyasetçileri, iktisatçıları ve sosyologları dergide yazmışlardır. Ahmet Muhtar, Ahmet Şuayb, Bedi Nuri, Faik Nüzhet, Halide Edib (Adıvar), Nâzım Rağıp ve Rıza Tevfik bu isimlerden bazılarıdır.

Resim 4.8

Talebe Defteri, nr. 1, 1329 (1913).

İktisadiyyat Mecmuası: Liberal iktisat anlayışına karşı olanlar tarafından kurulur. “Millî İktisat” tezini savunur. İttihat ve Terakki'nin malî desteğini alır. 1915 yılı Şubat ayında ilk sayısı çıkar. Haftalık olarak toplam 69 sayı yayımlanır. Oldukça geniş bir yazar kadrosuna sahiptir. Son sayısı Kasım 1917'de çıkar.

MİZAH BASINI

II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte piyasaya çıkan yeni süreli yayınların büyük kısmını mizah yayınları oluşturmaktadır. Bunun temel sebebi II. Abdülhamid'in yönetimine bir tepkidir. Meşrutiyetle birlikte gelen özgürlük ortamında yazarlar ve çizerler Abdülhamid yönetimini hazırladıkları mizahi yayınlarla eleştirirler. Çünkü mizah, yönetime en büyük başkaldırıdır. 1908-1909 yıllarında yayımlanan mizah dergilerinin başlıca konusu II. Abdülhamid'in şahsı ve onun yönetim anlayışıdır. Eski yönetim, mizahi yayınlarda oldukça keskin dil ve çizgilerle eleştirilir. Daha sonraki yıllarda mizah yayınlarının hedef tahtasına İttihat ve Terakki yöneticileri ile onun yönetim anlayışı oturur. İttihatçıların devlet idaresindeki yetersizlikleri ve uyguladıkları yanlış politikalar, mizah yayınlarının temel malzemesini oluşturur. Bu yıllarda çıkarılan 93 adet mizah içerikli süreli yayının başta İstanbul olmak üzere birkaç şehirde yoğunlaştığı görülür.

Tablo 4.1

II. Meşrutiyet
Dönemi'nde mizah
içerikli süreli
yayımların çıktığı
yerler:

İstanbul	İzmir	Giresun	Selanik	Kastamonu	Kahire
82	7	1	1	1	1

Mizah basınının içeriği günlük hayatla paralellik gösterir. Bu da mizahi metinlerin çeşitliliğine yol açar. Metinlerde ve karikatürlerde hayatın hemen her anından sahnelere rastlanır. Aile, kadın, şehir hayatı, ekonomik sıkıntılar, devlet yönetimi, basın, meşrutiyet, hürriyet, adalet ve eşitlik gibi temalar mizah yayınlarının üzerinde sıkça durduğu temalardır. Söz konusu mizah yayınlarının büyük kısmı kısa solukludur. Sayfa sayıları 2 ila 20 sayfa arasında değişen ve amatörce hazırlanan çoğu mizah dergisi birkaç sayıdan fazla yayımlanamaz. *Kalem* (1908), *Şakacı* (1908), *Davul* (1908), *Hoca Nasreddin* (1908), *Kartal* (1909), *Ezop* (1909), *Cem* (1910), *Tokmak* (1910) vb. yayınlar dönemin dikkat çeken mizah yayınlarından bazılarıdır (ÜNVER 2013: 161-164). 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanı ile başlayan ve Mütareke Dönemi'nde (1918) biten on yıllık süreçte çıkarılan mizah içerikli süreli yayınların yıllara göre dağılımı, bize önemli ipuçları vermektedir.

Tablo 4.2

1909-1918 yılları
arasında çıkan
mizah içerikli süreli
yayımların dağılımı.

1908	1909	1910	1911	1912	1913	1914	1915	1916	1917	1918
34	8	21	18	3	-	5	-	1	-	4

Bu on yıllık süreçte mizah yayınlarının üçte birinin II. Meşrutiyet'in ilan edildiği 1908 yılında çıktığı anlaşılmaktadır. Sonraki yıllarda azalan bu sayı Balkan Savaşı (1912-1913) yıllarında en düşük seviyesine iner. Hatta savaşın ikinci yılında hiçbir yeni mizah dergisi çıkarılmaz. Yine 1914-1918 arasında toplam 10 mizah dergisi çıkarılır. Savaş sürecinin, özellikle de yaşanan mağlubiyet psikolojisinin mizah yayıncılığını olumsuz etkilediği söylenebilir.

Mizah gazetelerinde bulunması gereken özellikler ve basın özgürlüğü konusunda bir makale yazan Safveti Ziya, *Resimli Kitab*'ın 28 Ağustos 1908 tarihli sayısında şöyle demektedir:

Karikatür: 1. İnsan ve toplumla ilgili her tür olayı konu alarak abartılı bir biçimde veren, düşündürücü ve güldürücü resim. 2. Beceriksizce yapılmış şey, taslak. (*Güncel Türkçe Sözlük* www.tdk.gov.tr)

“Mizab gazetelerine gelince, basının bu önemli ve özel kısmına karşı her memlekette büyük hoşgörüler ve izinler gösterilmiştir. Mizab gazeteleri, bir milletin fikir temizliğinin incelik ve duygularının, nezaketinin bir kelime ile ifade eyleyelim “zekâsının” ölçüsüdür. Bu adeta bir sanattır, güç, pek güç bir sanattır. Müstebcen olmayarak alaycı, saldırgan olmayarak gülünç şeyler söylemek ne kadar güçtür! Yaşamak isteyen bir mizab gazetesinde duygu zarafeti, fikir inceliği, zekâ şiddeti olmalıdır. Kaba bir saldırıyla, onur kırıcı bir taarruza karşı lakayt durulamayacağı ne kadar tabii ise, zarif imalara, çirkin olmayan kuruntulara kızmak da o kadar abestir. Bu konuda basın özgürlüğü açık saçık olanı destekleme şeklinde algılanırsa asla kurtulmaz.”

II. Meşrutiyet Dönemi mizah basını arasında öne çıkan etkin süreli yayınları şöyle göstermek mümkündür:

Kalem: Dönemin ilk büyük mizah dergisidir. 3 Eylül 1908’de yayın hayatına başlar. Salâh Cimcoz ve Celal Esat tarafından kurulur. On beş günde bir çıkarılan dergi, 4-20 sayfa arasında yayımlanır. Toplam 130 sayı çıkarılan derginin son sayısı 29 Haziran 1911 tarihinde basılır. **Kalem** dergisi iki dilli yayımlanmış olup yarısı Türkçe, yarısı Fransızcadır. Dergideki karikatürlerin alt yazıları da iki dillidir.

İlk yıllarında Abdülhamid Dönemi’ni eleştiren dergi, sonraki yıllarında İttihat ve Terakki yönetimini eleştirir. Ahmed Rasim, Celâl Sahir (Erozan), Cenap Şehabettin, Hüseyin Suat (Yalçın), İzzet Melih (Devrim), Mithat Cemal (Kuntay), Raif Necdet (Kestelli), Refik Halid (Karay) ve Süleyman Nazif gibi önemli yazarlar **Kalem**’in yayın kadrosunda yer alır. **Kalem**’de yabancı dergilerden alınma karikatürlere de yer verilir. Yaptıklarıyla basına malzeme olan şahıslar, kişilikleri rencide edilmeden ve yıpratılmadan orta halli bir üslup kullanılarak ilgili köşede işlenir. Derginin mizah anlayışının zaman zaman hicve kaydığı görülür (AR-DIÇ 2009: 48-49).

Cem: Dönemin ikinci büyük mizah yayınıdır. “Türk karikatürünün babası” olarak anılan karikatürist Cemil Cem tarafından yayımlanır. Başyazarı Refik Halid (Karay)’dır.

10 Kasım 1910 ile 1 Ekim 1912 tarihleri arasında toplam 43 sayı yayımlanır. Türkçe-Fransızca yayımlanan **Cem**, memur ve aydınlar tarafından takip edilir. Refik Halid (Karay)’ın yanı sıra İbrahim Alaaddin (Gövsâ), Osman Cemal (Kaygılı) ve Hamdullah Suphi (Tanrıöver) derginin yazarları arasında yer alırlar. Renkli baskı kullanılmayan ve ortalama 16 sayfa olarak çıkan dergi; “siyasî, edebî, musavver mizah mecmuası” logosuyla yayın yapar. Dergide yer alan karikatürlerdeki ifadeler Türkçe-Fransızca olarak yayımlanır. Karikatürlerin çoğunun tam sayfa yayımlanması derginin mizah anlayışının ağırlığını karikatürün teşkil ettiğini gösterir. Derginin Fransızca yayımlanan bölümlerinde karikatüre pek rastlanmaz. Bununla birlikte bütün karikatürlerin alt yazıları veya diyalogları Fransızcası ile birlikte verilir.

Dergide yer alan yazılar ve karikatürler çağdaşı olan diğer mizah yayınlarına göre sanatsal bakımdan daha seviyeli ve modern bir mizah anlayışına sahiptir. Ya-

Resim 4.9

Kalem, nr. 6, 8
Ekim 1908.

zı ve karikatürlerdeki eleştiriler seviyeli bir şekilde ele alınmıştır. Karikatürlerin sayısı yazılardan fazladır. Haftalık ortalama 3-4 yazıya karşılık 6-7 karikatürün yayımlandığı görülür.

Yazıların çoğunluğu fıkra ve hikâye türündedir. Buna ek olarak gazel ve kaside türlerinde mizahi şiirlere de yer verilir. Dili sade, konuları güncel ve kurgusu sürükleyici fıkralarıyla Refik Halit (Karay), okurların ilgiyle takip ettiği bir yazardır. *Cem*'deki yazılarda üzerinde en çok durulan konu siyasettir. Siyasî yazıların ana temasını İttihat ve Terakki'nin eleştirisi oluşturmaktadır (ERGÜN 2009).

MAKALE

Cem dergisi ile ilgili şu makaleyi okuyunuz: Yazıcı, Nermin (2011). "Yazılı Türk Mizahının Gelişim Sürecinde Batılı Anlamda İlk Mizah Dergisi", *Turkish Studies*, Volume 6/3, Ankara, ss. 1299-1313.

Eşref-Musavver Eşref: Derginin ilk kuruluşunda imtiyaz sahibi ve sorumlu müdürü Hüseyin Nazmi, başyazarı ise Şair Eşref'tir. 18 Mart 1909-10 Mart 1910 tarihleri arasında toplam 52 sayı yayımlanır. İlk 26 sayısı "*Eşref*" adıyla çıkan dergi, daha sonra "*Musavver Eşref*" adıyla 1. sayısıyla yeniden yayına başlar ve 26 sayı çıkar. Derginin adının değişmesiyle birlikte ebatları da küçülür, 4-16 sayfa halinde yalnızca perşembe günleri çıkar.

Dergide edebî eserlerin yanı sıra az sayıda karikatüre rastlanır. Çizerleri Mehmet Fazlı ve Mehmet Baha Bey'dir. Derginin çizgi boyutu edebî yönünün çok gerisinde kalır. Karikatürden ziyade fotoğrafların dergide geniş yer tuttuğu görülür. *Musavver Eşref*'in mizahi bölümleri muhavere, latife ve bilmecelerden oluşur. Yazar ve şairlerin kaleme aldığı hiciv, latife ve tonlu şiirler mizahi ağırlıklıdır. Zaman içinde dergideki mizahi yazılar giderek azalır ve yerini edebî yönü ağır basan yazılara bırakır. Ahmet Râsim, Baha Tevfik, Eşref, Florinalı Nâzım, İbnülemin Mahmud Kemal (İnal) ve Şahabettin Süleyman *Musavver Eşref*'te yazan bazı şair ve yazarlar arasında yer alırlar (AYDEMİR 2010).

SIRA SİZDE

4

II. Meşrutiyet Dönemi mizah yayınları hangi özelliklere sahiptir?

MÜTAREKE DÖNEMİ

İşgal Yılları

1911 yılında başlayıp 1922 yılında sona eren uzun savaş döneminde Osmanlı Devleti, Avrupa ve Balkanlardaki bütün topraklarını kaybeder ve düşman kuvvetleri İstanbul'a kadar yaklaşır. I. Dünya Savaşı'nın yenilgiyle sonuçlanması üzerine, Osmanlı başkenti ve Anadolu'nun büyük bir kısmı işgal edilir. 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi imzalanır. 25 madde halinde düzenlenen ateşkesin önemli maddeleri şunlardır: İtilaf Devletleri, Çanakkale ve İstanbul Boğazlarını işgal edecek, Osmanlı ordusu terhis edilip silahları toplanacak, yalnızca asayişini sağlamak için gerekli kuvvet bulundurulacaktır. Ülkenin bütün liman, demiryolu, telgraf hatları İtilaf Devletleri'ne teslim edilecektir.

İtilaf donanması 13 Kasım 1918'de 57 gemilik bir filo ile İstanbul'a gelerek 35.000 kişilik bir kuvvetle başkenti fiilen işgal eder. Osmanlı donanması, İzmit'te denetim altına alınır. Doğu Karadeniz kıyıları İngiliz; Batı Karadeniz kıyıları ile Mersin, İskenderun Limanları Fransız; Ege ve Akdeniz kıyıları İtalyanlar tarafından kontrol altına alınır. Aslında yurdun her köşesinde ateşkesi denetlemekle görevli İtilaf Devletleri subayları ile maden aramakla görevli, aynı zamanda ajan olan İngiliz mühendisler dolaşmaktadır (BERBER 1997).

İtilaf Devletleri Megali İdea ülküsü doğrultusunda Bizans İmparatorluğu'nu yeniden kurmak isteyen Yunanlıların 15 Mayıs 1919'da İzmir'e çıkmalarına yardımcı olurlar. Ancak Türk halkı Yunan işgaline çok sert tepki gösterir. İzmir'de yayımlanan *Hukuk-ı Beşer* gazetesi Yazı İşleri Müdürü Osman Nevres Bey (Hasan Tahsin) Yunan sancaktarını silahla vurup öldürür. Ferdî olmakla beraber benzeri müdahaleler devam eder. Bu direnişler karşısında şaşkına dönen Yunan kuvvetleri, İzmir'de asker, sivil, kadın, çocuk demeden katliama girişirler. Sadece işgalin ilk günü şehit edilen Türklerin sayısı iki bini geçer. Yunan ordusu İzmir'den sonra Anadolu içlerinde ilerleyerek kan dökmeyi sürdürüp tam bir vahşet sergilemeye, buradaki Türk varlığını yok etmeye girişirler. İtilaf Devletleri ayrıca Hristiyan ve Müslüman azınlıkları çeşitli vaatlerle kandırarak Osmanlı Devleti'nin birlik ve bütünlüğünü bozmaya devam ederler (ÖZTOPRAK 2002: 583-605).

Bu dönemde aydınların bir kısmı İngiliz himayesi, Amerikan mandası, bölgesel kurtuluş çareleri gibi vatanın ve milletin bütünlüğünü öngörmeyen onur kırıcı çözümler önerirler (KASALAK 1993; EROL 1972). İstanbul ve İzmir'in işgal edilmesi, padişahın millî istiklal yerine tahtını ve saltanatı koruma isteği istiklâl fikrinin basında yer etmesine sebep olur (TUNÇ 2000). Mustafa Kemal bu yaklaşımların hiçbirini doğru bulmaz. Parçalanmış olan imparatorluktan geriye kalan bir avuç Türk'ün yaşadığı ata yurdunun düşman tarafından paylaşılmasını kabul etmez. Mustafa Kemal, bu durum karşısında doğru ve gerçekçi çözümün millî egemenliğe dayanan kayıtsız şartsız yeni bir Türk devletinin kurulması olduğuna inanır. Çözüm tam bağımsızlık ve millî egemenlik ilkeleri etrafında gerçekleştirilmelidir. Bu mücadelenin parolası "ya istiklâl ya ölüm" olmalıdır.

Millî Mücadele'nin önderi Mustafa Kemal, henüz Harbiye'de öğrenci iken basının ilerde oynayacağı rolün önemini kavrayan biridir. Bu amaçla, arkadaşı Ali Fethi [Okyar] ile birlikte okulda *Minber* adlı gazeteyi çıkarmaya başlar (1 Kasım 1918). Mondros Mütarekesi'nden birkaç gün sonra çıkarılan bu gazetede ülkenin içinde bulunduğu perişan durum gözler önüne serilir ve milleti uyandırmak amaçlanır. Çok güç şartlar ve kıt maddi olanaklarla çıkarılan gazetede İttihat ve Terakki'ye yapılan haksız saldırılar önlenmeye çalışılır. Ayrıca gazetede Ali Fethi Bey'in kurduğu Osmanlı Hürriyet Perver Avam Fırkası'nı destekleyici yayınlar yapılır. Tek yaprak, iki sayfa olarak düzenlenen gazetede baş makalelerin büyük bir kısmı bizzat Mustafa Kemal tarafından yazılır. 21 Aralık 1918 tarihine kadar varlığını sürdüren gazete, bir noktada Millî Mücadele hareketinin basın alanındaki ilk sözcüsü konumundadır.

Balkan Savaşı yıllarında başlayan ve "Divan-ı Harb-i Örfi" tarafından kontrol edilen basın-yayın çalışmaları I. Dünya Savaşı ve Mütareke Dönemi'nde de devam eder. Askerî sansür çok kolay bir şekilde gazete veya yayınevlerini kapayabilme yetkisine sahiptir. Askerî sansürün 6. maddesine göre yönetim, kamuoyunu kışkırtıcı veya muğlâk haber veren bütün yayınları süresiz kapatabilecektir. Bu çok subjektif ve açık olmayan ölçü ile yönetim, bütün basını 1919 yılına kadar sıkı bir şekilde denetler.

Bağımsızlık mücadelesi başladığında parti basını önemini kaybeder. 1919-1922 yılları arasında basın Millî Mücadele'yi destekleyen ve desteklemeyenler olmak üzere iki gruba ayrılır. Böylece basın farklı kutuplarda etkinliğini sürdüren bir hava ile cumhuriyeti karşılar. Mütareke yıllarının baskıcı tutumuna rağmen basın yoluyla işgalcileri eleştiren yazılar zaman zaman yayımlanır. Şüphesiz bunlardan en önemlisi ve en fazla etkili olanı "Kara Bir Gün" makalesidir.

İşgale İsyan: Kara Bir Gün

İşgal kuvvetleri ilk iş olarak muhalif gördükleri basını susturmaya çalışırlar. Basına uygulanan sansür nedeniyle gazeteciler ses çıkaramaz hale gelir. Mütareke yıllarında işgalcilere karşı sert tavır alan gazetecilerden biri,

Resim 4.10

Süleyman Nazif,
Akbaba, c. 9, nr.
30, 21 Temmuz
1965.

belki de en mühimi Süleyman Nazif'tir. Bu yıllarda Nazif, Cenab Şehabettin'le birlikte çıkardıkları *Hadisât*'ta başyazarlık yapmaktadır (20 Ekim 1918). *Hadisât*, 46. sayıdan itibaren Nazif'in de kurulmasında emeğinin geçtiği Vilâyet-i Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-i Millîye Cemiyeti'nin yayın organı halini alır. Söz konusu cemiyetin amacı Ermenilerin gittikçe artan faaliyetlerine karşılık şark vilayetlerinin bütünlüğünü korumaktır. Nazif, yazılarıyla Türk basınındaki karmaşayı engellemek ve Ermenilerin çıkarlarına hizmet eden yayınların önüne geçmek ister. Bu amaç doğrultusunda Süleyman Nazif'in de görevli olduğu bir heyet oluşturulur. Heyet, özellikle Ermeni çıkarlarına hizmet eden gazete idarehanelerini bir bir gezer. Nazif, bu görevi gereği bilgi vermek için Harbiye ve Hariciye Nâzırlarıyla görüşür. Sonraları cemiyete Halide Edip de katılır (GÜR 1992:102). *Hadisât*

yazarlığı süresince (1918-1919) Süleyman Nazif'in 136 makalesi gazetede yayımlanır. Bu yazılar içerisinde en meşhur olanı millî karakterinin beslediği "âteşin (yakıcı) üslûbunun zirvesi olan "Kara Bir Gün" makalesidir.

Resim 4.11

"Kara Bir Gün"
makalesinin el
yazılı metni.

8 Şubat 1919 günü Fransız Generali Franchet d'Esperey, Rumların teşvikiyle İstanbul'a Fatih'in girdiği surlardan, tıpkı Fatih Sultan Mehmet gibi beyaz bir at üzerinde girer. Ermeni ve Rumlar bu densiz generalin alkışlarla karşılarlar. İşte bu acı manzara Nazif'e "Kara Bir Gün" makalesini yazdırır. 9 Şubat 1919 tarihli *Hadisât* gazetesinde yayımlanan makalenin günümüz Türkçesiyle tam metni aşağıdaki okuma parçasında yer almaktadır.

"Kara Bir Gün", 9 Şubat 1919'da yani o talihsiz günün hemen ertesinde *Hadisât*'ta siyah bir çerçeve içinde yayımlanır. Yazı, sansür idaresindeki Aziz Hüdayi Bey'in yardımıyla hiç sansürlenmeden geçer. Sonraları, Fransızlar Aziz Hüdayi Bey'i tutuklarlar. O sıralarda Basın-Yayın Müdürü Ercüment Ekrem (Talu) sayesinde ceza almaktan kurtulur (BEYSANOĞLU 1970: 48). Yazı Fransız işgal kuvvetleri üzerinde şok etkisi yapar. General d'Esperey, Na-

zif'in tutuklanmasına ve *Hadisât*'ın kapatılmasına dâir emir çıkarır. Beysanoğlu'nun belirttiğine göre, Nazif yalnızca görevini yapmış bir vatansız kimliğiyle

karakola giderek kendisi teslim olur. Fakat polis müdürü vatanını sevmekten başka suçu olmayan bu adamı Fransızlara teslim etmez. Fransız kuvvetleri bulunduğu karakolu kuşatırlar. Nazif'in dostu Yusuf Franko Paşa'nın araya girip generalle görüşmesiyle iş tatlıya bağlanır ve Nazif ceza almaktan kurtulur. *Hadisât* da 17 gün kapalı kaldıktan sonra tekrar açılır.

Mütarekeden sonra Türk dostu olarak tanınan Pierre Loti için bir cemiyet kurulması kararlaştırılır. Nazif'in de kurulmasına katkıda bulunduğu cemiyet 20 Ocak 1920 tarihinde bir toplantı ile açılır. Süleyman Nazif, toplantıda, sık sık alkışlarla kesilen çok etkileyici bir konuşma yapar. Bu konuşma daha sonra "*Hitabe*" adıyla kitaplaşır. Kara Bir Gün'den sonra Pierre Loti'yle devam eden faaliyetleri sonunda Nazif, İngilizler tarafından Malta'ya sürülür. On dokuz ay Malta Polverista Zindanı'nda tutuklu kalır, 4 Kasım 1921'de yurda döner. Malta dönüşü sürgün hatıralarını *Resimli Gazete*'de yayımlar. Bu sürgünü konu alan şiirlerini *Malta Geceleri* adlı eserinde toplar. Malta dönüşünde Nazif, İstanbul'da vefatına kadar altı yıl içerisinde *Peyam-ı Sabah*, *İleri*, *Resimli Gazete*, *Servet-i Fünûn*, *Son Telgraf*, *Yeni Türk*, *Yeni Ses*, *Yarın*, *Mahfil*, *Sıbhî Sahifeler*, *Vatan*, *Yıldız*, *Asrî Türkiye*, *Türk Hava Mecmuası* gibi gazete ve dergilerde yazarak geçimini temin eder (GÜR 1992:114).

İstanbul'un işgali sırasında yaşananlar için şu makaleyi okuyunuz: (Bardakçı, Murat (2001). "Fransa, 1918'de Beterini Yapmıştı", *Hürriyet*, 28 Ocak.

MAKALE

Mustafa Kemal'in ilk gazetecilik deneyimini açıklayınız.

SIRA SİZDE

5

Mustafa Kemal ve Basın

Eski bir Osmanlı generali olan Mustafa Kemal Paşa'nın başlattığı Millî Mücadele hareketi düşman kuvvetleri tarafından yapılan saldırıları durdurmak ve Anadolu'daki Türkleri topyekûn bir mücadeleye davet etmek amacını taşımaktadır. Bu çağrıya yalnız bölge halkı değil, basın da büyük destek verir. Başta Erzurum olmak üzere Balıkesir, Sivas, Kastamonu, Konya gibi Anadolu'nun dört bir yanında çıkan süreli yayınlar Millî Mücadele'yi övücü ve destekleyici yayınlar yaparlar. Örneğin, Erzurum'da çıkarılan *Albayrak* gazetesi, logosunda "Vilayet-i şarkiyye Ermenistan olamaz!" sözüyle birlikte, şu dizeleri jenerik olarak yayınlar (DUMAN 2000: 93).

*Vatan tubasından mukaddes bir dal,
Şarki Anadolu İslam ocağı.
Ellere verilmez canan kucağı,
Adana, Urfa'yı unutmak mubaal;
Hatırdan çıkar mı Maraş illeri?..*

Halkı Anadolu'daki gelişmelerden haberdar etmek için İstanbul basını ile irtibat halinde olmanın gerekliliğine inanan Mustafa Kemal, 10 Temmuz 1919'da İstanbul Matbuat Cemiyeti'ne bir telgraf çeker. İstanbul gazetelerinin kendilerine yardımcı olmasını ister. Mustafa Kemal'in bu girişimine rağmen, Sivas Kongresi ile ilgili haberler İstanbul gazetelerinde yer almaz. Ancak Sivas Kongresi'nin bitiminden yaklaşık bir ay kadar sonra gazetelerde Millî Mücadele ile ilgili haberler yer bulmaya başlar. Bu arada 14 Eylül 1919 tarihinde Sivas'ta *İrade-i Millîye* gazetesi çıkarılmaya başlanır. Millî Mücadele hareketini kamuoyuna duyurmak için çıkarılan gazete zor şartlar altında bu amaca hizmet eder.

İrâde-i Millîye: Millî Mücadeleyi desteklemek amacıyla 14 Eylül 1919 tarihinde çıkarılan gazete dış politikada Mustafa Kemal'in benimsediği çizgi doğrultusunda yayın yapar. Dünya kamuoyuna millî hareketi bir bağımsızlık mücadelesi olarak anlatır ve dünya barışının sağlanmasına yönelik mesajlar içerir. Amerika ile yakınlaşma anlayışı *İrâde-i Millîye*'nin satırlarında yankı bulur.

Hâkimiyet-i Millîye: 10 Ocak 1920'den itibaren haftada iki defa olmak üzere Ankara'da yayımlanır. Çerkez Ethem'in bertaraf edilmesinden sonra onun Eskişehir'de yayımladığı Yeni Dünya gazetesinin tüm makineleri, *Hâkimiyet-i Millîye* gazetesine devredilir. Gazetenin bazı yazılarının bizzat Mustafa Kemal'in kaleminden çıktığı veya onun tarafından dikte ettirildiği bilinmektedir.

9 Ekim 1919 günü Millî Mücadele taraftarı İstanbul gazetelerinin sorularını cevaplandıran Mustafa Kemal, onlara Erzurum ve Sivas Kongreleri'nin amaçlarını açıklar. Konunun daha ayrıntılı bir biçimde öğrenilmek istenmesi halinde Sivas'a birkaç kişi gönderilmesinin uygun olacağını belirtir. Mustafa Kemal'in isteği üzerine 20 Ekim 1919 akşamı Sivas'a ulaşan Ruşen Eşref (Ünaydın) Bey'in gerçekleştirdiği mülâkat, 23 Ekim 1919 tarihinden itibaren *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde yayımlanır.

Mustafa Kemal'in isteğiyle 10 Ocak 1920 tarihinde Ankara'da *Hâkimiyet-i Millîye* gazetesi çıkarılır. Bu gazetenin temel amacı da Millî Mücadele lehinde kamuoyu yaratabilmektir. Özellikle bu hareket hakkında bilgilendirici yazılara yer verilir. Yapılan kongrelerin metinleri yayımlanır. Mustafa Kemal'in, "Benim gazetem" dediği *Hâkimiyet-i Millîye*, 1934 yılına kadar yayına devam eder. Bu tarihten sonra *Ulus* adını alarak varlığını sürdürür.

Mustafa Kemal, postanelerdeki sansür memurlarından sakıncalı olan İstanbul gazetelerinin Anadolu'ya sokulmamasını ister. 16 Mart 1920'de İstanbul'un İtilâf Devletleri'nce resmen işgalinden sonra, buradaki Millî Mücadele karşıtı basın daha rahat hareket etme imkânına kavuşur. Bu ortamda İtilâf Devletleri'nce susturulan İstanbul basınının millî harekete destek veren önemli kalemleri Anadolu'ya geçme yolunu seçer. İlk Büyük Millet Meclisi'nin açılması çalışmalarının hız kazandığı günlerde İstanbul'un Millî Mücadele karşıtı gazetelerinin Anadolu'da dağıtılmasına daha fazla engel olma ihtiyacı duyan Mustafa Kemal, 6 Mayıs 1920 günü bir sansür talimatnamesi yayımlar. Bu sansür talimatnamesi ile İstanbul'la yapılan her çeşit resmi haberleşme yasaklanır; Trabzon, Sivas, Ankara, Antalya ve Bursa'da beş sansür müfettişliği kurulması kararlaştırılır.

1921 yılından itibaren İstanbul Hükümeti'nin Millî Mücadele yanlısı gazetelere uyguladığı sansür politikasında biraz yumuşama olduğu görülür. Bunun doğal sonucu olarak o tarihe kadar Kuva-yı Millîye'den ve Millî Mücadele'den söz edemeyen İstanbul gazeteleri, millî hareketle ilgili gelişmelere daha fazla yer vermeye başlar.

Basının gücünü ve kitlesel mücadeledeki önemini kavrayan Millî Mücadele planlayıcıları basına para ve diğer bazı imkânlarla destek verirler. Örneğin, gazetelerin kolay malzeme temin etmeleri sağlanır, hatta gazeteciler askere alınmazlar. Bu destek Anadolu basınının gelişimi için son derece faydalı olur. 1919-1922 yılları arasında toplam 149 (% 38) süreli yayın ortaya çıkar. Gazeteciler, halkı yalnızca düşmanla mücadele konusunda değil; aynı zamanda siyaset, ekonomi, eğitim gibi konularda da aydınlatıp, ülkenin geleceğini tartışır. Böylece yeni devletin temel prensipleri bu gazeteler aracılığıyla Türk ve yabancı kamuoyuna duyurulur. Bunun yanında, Mustafa Kemal, etrafında sürekli olarak gazeteciler bulundurarak, yeni ülkenin geleceğini onlar vasıtasıyla halka duyurur. Anadolu basını büyük ölçüde Millî Mücadele taraftardır. İstanbul hükümetinin, padişahın ve işgal kuvvetlerinin engellemelerinden uzakta çıkan süreli yayınlar ulusal bağımsızlık yanlılarını kendilerine daha yakın görürler. Mücadelenin ve bağımsızlığın önemini vurgulayan yayımlarla kamuoyunu aydınlatmaya çalışırlar.

Savaştan Barışa Türkiye

Türk ordularının kazandığı Büyük Zafer'in sonucunda savaşan taraflar arasında bir ateşkes yapılması kararlaştırılır. 3 Ekim 1922 tarihinde başlayan Mudanya Ateşkesi, ileride yapılacak barış antlaşmasının Türkiye lehine gelişmesini sağlayacak bir başarıdır. Mondros ile Osmanlı Devleti tarihe karışırken, Mudanya ile yeni ve diri bir Türk devletinin doğuşu müjdelendir. Üstelik bu mütareke ile Türkler, Rumeli'nin bir kısmını ve Edirne'yi savaşız geri alır. Böylece Türklerin Avrupa'dan atılması siyasetini güdenlerin bu düşüncesi başarısızlığa mahkûm edilir. Mudanya Ateşkesiyle Karaağaç hariç bugünkü Trakya sınırı çizilir. Ayrıca bu tarihe kadar TBMM Hükümeti'ni resmen tanımamış olan İngiltere, ateşkes ile Türkiye'nin siyasî varlığını kabul eder. Bütün bunların yanında ateşkes Venezilos'un Büyük Yunanistan kurma hayallerini Ege'nin serin sularına düşürür (AKIN 1996: 54-58).

Mudanya Mütarekesi görüşmeleri sırasında 27 Ekim 1922 tarihinde İsviçre'nin Lozan şehrinde barış antlaşmasına yönelik bir konferans düzenlenmesi kararlaştırılır. Lozan'a giden Türk heyeti İsmet Paşa (Inönü) başkanlığında Trabzon milletvekili Hasan Bey (Saka) ve Sinop milletvekili Dr. Rıza Nur Bey'den oluşmaktadır. Konferans 20 Kasım 1922'de açılışla başlar. İtilaf Devletleri'nin Sevr Antlaşması'nı esas alma yönündeki ısrarlarıyla gerginleşen konferans sekiz ay sürer. Türkiye görüşmelerin kesilmesi sırasında askeri hazırlıklara başlar ve kuvvetlerini Boğazlar'a kaydırır. Ancak konferansa katılan diğer devletler yeni bir savaş istemediklerinden görüşmeler 23 Nisan 1923'te yeniden başlar. Sonuçta iki devrede olmak üzere, uzun ve sert görüşmelerden sonra tamamlanan konferans, 24 Temmuz 1923'te Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasıyla sonlanır (BİLSEL 1933: 560).

Lozan Antlaşması, Türkiye'nin siyasî, iktisadî, malî, askerî ve kültürel bağımsızlığını millî sınırlar içerisinde yeni bir Türk Devleti'nin varlığını dünyaya kabul ve tescil ettirir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk, Lozan'ı Serv Antlaşması'yla karşılaştırarak şöyle değerlendirir: "Bu muahedename (antlaşma), Türk milleti aleyhine, asırlardan beri hazırlanmış ve Sevr Muahedenamesi'yle ikmal edildiği zannedilmiş, büyük bir suikastın inhidamını (çöktüğünü) ifade eder bir vesikadır."

Özet

II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1918) basında “yayın patlaması” olduğu dönemdir. II. Meşrutiyet’in ilanından sonraki on ay içinde ülkenin tümünde toplam 726 yayın organı imtiyaz hakkı alır. II. Meşrutiyet ile birlikte gelen özgür ortam basının kısa sürede büyümesine sebep olur. Gelişen özgürlük ortamında Osmanlılık fikri yerini yeni düşünce akımlarına bırakır. İslamcılık, Türkçülük, Batıcılık ve Sosyalizm gibi fikir akımlarına ait çok sayıda süreli yayın II. Meşrutiyet Dönemi’nde basın hayatına atılır.

II. Meşrutiyet Dönemi’nin ilk yıllarında basının ortak teması II. Abdülhamid karşıtlığıdır. Bu dönemde geçmiş yönetimin faaliyetleri basının eleştiri oklarına maruz kalır. II. Meşrutiyet Dönemi’nde basın, İttihat ve Terakki yanlısı ve karşıtı yayın yapanlar olmak üzere iki kısma ayrılır. İttihatçıların devlet idaresindeki yetersizlikleri, İttihat ve Terakki karşıtı yayın yapan organların temel malzemesini oluşturur. İttihat ve Terakki karşıtı yazılarıyla tanınan yazarlardan Hasan Fehmi, Ahmet Samim, Zeki Bey ve Hasan Tahsin bu dönemde öldürülürler. Söz konusu ölümler basında korku ve baskı havası oluşmasına neden olur.

II. Meşrutiyet Dönemi’nde kadın hakları savunuculuğu ön plana çıkar. Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti gibi kuruluşlar kadın haklarının savunuculuğunu üstlenir. II. Meşrutiyet Dönemi basınında kadınlara yönelik yayınların geniş yer tuttuğu görülür. *Demet* (1908), *Mebasin* (1908), *Kadın* (1908), *Kadın* (1911) ve *Kadınlar Dünyası* (1913) dönemin kadınlara yönelik önemli yayınlarından. Söz konusu yayınlar kadınları “kadın hakları” üzerine bilgilendirir. Yayınlar, Osmanlı kadınıni sosyal hayatta erkeklerle eşit seviyeye ulaştırmayı amaçlar.

II. Meşrutiyet Dönemi’nde çocukların genel kültürlerini ilerletmeye yönelik çocuk yayınlarının fazlalığı da dikkate değerdir. *Arkadaş* (1909), *Talebe* (1911), *Çocuk Dünyası* (1913), *Talebe Defteri* (1913), *Çocuk Babçesi* (1913) ve *Çocuk Dostu* (1914) dönemin önemli çocuk yayınlarından. Yayınlar çocukları eğlendirerek bilgilendirmeyi amaçlamışlardır.

1908-1909 yıllarında yayımlanan mizah yayınlarının başlıca teması II. Abdülhamid karşıtlığıdır. Sonraki yıllarda mizah oklarının hedefinde İttihat ve Terakki yönetimi yer alır. Mizah yayınları söz boyutunun yanı sıra karikatürler, fotoğraflar ve şekilli bilmecelerle de zenginleştirilir. *Kalem* (1908), *Şakacı* (1908), *Davul* (1908), *Hoca Nasreddin* (1908), *Kartal* (1909), *Ezop* (1909), *Cem*

(1910), *Tokmak* (1910) vb. dergiler dönemin önemli mizah yayınlarından bazılarıdır.

Mütareke Dönemi’nde halkın bilinçlenmesinde ve örgütlenmesinde basın önemli rol üstlenir. Basının gücünü ve kitlesel mücadeledeki önemini kavrayan Millî Mücadele planlayıcıları basına para ve diğer bazı imkânlarla destek verirler. Gazeteciler, halkı yalnızca düşmanla mücadele etme konusunda değil; aynı zamanda siyaset, ekonomi, eğitim gibi konularda da aydınlatıp, ülkenin geleceğini tartışırlar. Böylece yeni devletin temel prensipleri basın aracılığıyla Türk ve yabancı kamuoyuna duyurulur.

Kendimizi Sınayalım

1. II. Meşrutiyet hangi yıl ilân edilir?
 - a. 1908
 - b. 1909
 - c. 1910
 - d. 1918
 - e. 1920
2. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra hangi parti yönetime geçer?
 - a. Hürriyet ve İtilaf Partisi
 - b. Cumhuriyetçi Halk Partisi
 - c. Millî Hareket Partisi
 - d. İttihat ve Terakki Partisi
 - e. Jön Türkler Partisi
3. İlk sayıları *Sırat-ı Müstakîm* adıyla çıkan İslamcı yayının aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. *Sebilü'r-Reşad*
 - b. *Ceride-i İlmiye*
 - c. *Beyanü'l Hak*
 - d. *İttibâd-ı İslam*
 - e. *Ceride-i Sufiye*
4. 1910-1912 yılları arasında başyazarlığını Ali Canip (Yöntem)'in yaptığı Türkçü yayını aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. *Yeni Mecmua*
 - b. *Genç Kalemler*
 - c. *Türk Sözü*
 - d. *Halka Doğru*
 - e. *Türk Yurdu*
5. Aşağıdakilerden hangisi II. Meşrutiyet Dönemi'nde öldürülen gazetecilerdendir?
 - a. Yusuf Akçura
 - b. Ziya Gökalp
 - c. Memduh Şevket (Esendal)
 - d. Ahmet Samim
 - e. Mithat Cemal (Kuntay)
6. İzmir'in işgaline ilk tepkiyi gösteren gazeteci kimdir?
 - a. Mehmet Emin
 - b. Mehmet Akif
 - c. Hasan Tahsin
 - d. Falih Rıfkı
 - e. Yakup Kadri
7. Süleyman Nazif, İstanbul'un işgali üzerine hangi makaleyi yazmıştır?
 - a. İşgale Hayır!
 - b. İstanbul Yanıyor...
 - c. Daüssıla
 - d. Kara Bir Gün
 - e. Hadisât
8. Erzurum'da yayımlanan Millî Mücadele destekçisi gazete hangisidir?
 - a. *Minber*
 - b. *İrade-i Milliye*
 - c. *Hukuk-ı Beşer*
 - d. *Şark Yıldızı*
 - e. *Albayrak*
9. Mustafa Kemal'in Sivas'ta çıkardığı gazetenin adı nedir?
 - a. *Sivas'ın Sesi*
 - b. *İrade-i Milliye*
 - c. *Hakimiyet-i Milliye*
 - d. *Doğunun Yıldızı*
 - e. *Sada-yn Şark*
10. Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını tescil eden antlaşma hangisidir?
 - a. Mudanya Ateşkesi
 - b. Berlin Antlaşması
 - c. Versay Antlaşması
 - d. Lozan Antlaşması
 - e. Montrö Antlaşması

Okuma Parçası

Fransa, 1918'de Beterini Yapmıştı

Biz, Fransa'dan bundan 82 yıl önce de gene Ermeniler yüzünden çok daha büyük bir hakaret yemiştik ve Fransız Meclisi'nin geçen hafta aldığı karar o hakaretin yanında hemen hiç kalırdı. Ama Fransa'ya o zaman bayrak yakmak yahut Fransızca eğitimi durdurmak gibisinden garip tepkiler göstermemiştik ve Türkiye tek bir makaleyle ayağa kalkmıştı: Süleyman Nazif'in basın tarihine geçen "Kara Bir Gün" başlıklı makalesi...

Günlerdir, Fransız Meclisi'nin aldığı kararı protestoyla meşgulüz. Gösterdiğimiz tepkilerin bazen haklılık sınırını aştığı ve meydanlarda Fransız bayrağının yakılması yahut okullarda Fransızca öğretiminin yasaklanması gibisinden saçma sapan yollara döküldüğü de oluyor.

Ama geçmişte yaşadığımız bir başka acı tecrübeyi unutmuyoruz: Bundan 82 sene önce Fransa'dan çok daha büyük bir hakaret yediğimizi, Fransız Meclisi'nin geçen hafta aldığı kararın o hakaretin yanında hemen hiç kaldığını ama Fransa'ya bayrak yakmak gibisinden değil, tarihe geçmiş şekilde cevap verdiğimizizi...

Megaloman bir general

İşte, "dost" Fransa'nın bize bundan önceki "dostça" muamelesinin öyküsü: Birinci Dünya Savaşı'nı kaybetmiş, Mondoros'ta mütareke imzalayıp teslim olmuştuk. İstanbul henüz resmen olmasa da artık müttefik güçlerin işgali altındaydı. İngiliz, Fransız ve İtalyan birlikleri ve sömürgelerden getirilmiş renk renk askerler şehrin dört bir tarafını tutmuşlardı.

Ermenilerin yaygaraları, o günlerde de gündemin ilk sırasındaydı. "Tehcirde görev aldıkları" iddia edilen eski idareciler işgal kumandanlarının talimatıyla tutuklanıyor, bu iş için özel mahkemeler kuruluyor ve Ermeni iddiaları bitmek tükenmek bilmiyordu.

İşgalciler arasında bir üstünlük ve şehre hâkim olma yarışı vardı. Meselâ, Londra, İstanbul'daki İngiliz kumandanı General Wilson'a henüz şehre gelmemiş olan Fransız Doğu Orduları Başkumandanı General Franchet d'Esperey'i tanımaması için talimat göndermişti.

Franchet d'Esperey, 1918'in 23 Kasım sabahı bir savaş gemisiyle İstanbul'a ulaştı. Tam adı Louis Felix Marie François Franchet d'Esperey idi ve Marne cephesinde kumanda ettiği 5. Ordu'nun Alman birliklerini püskürtmesinden sonra Fransa'da millî kahraman olmuş ve "Doğu Orduları Kumandanlığı"na getirilmişti.

Fransız general, karaya Dolmabahçe nihtimından ve Ermenilerle Rumların sevgi gösterileri arasında çıktı. Be-

yoğlu'nun girişinde bulunan ve şimdi Fransız Konsololuğu olan o zamanın Fransız Büyükelçiliği'ne gitti ama karşılamadan memnun olmamış, azınlıkların tezahüratını şanına layık görmemişti. Birkaç gün sonra, yeniden gelmek üzere şehirden ayrıldı.

Böyle hakaret görmedik

Franchet d'Esperey, şehre 1919'un 8 Kasım'ında döndü ve Fransa'dan gördüğümüz hakaretlerin en büyüğünü işte o gün yaşadık.

General karaya bu defa Sirkeci'den çıktı, 21 pâre top atışıyla karşılandı ve gazetecilere "Dolmabahçe Sarayı'nda kalacağını" söyledi. Sarayda o sırada devrin hükümdarı Sultan Vahideddin yaşıyordu.

Franchet d'Esperey şehri "fethetmiş" havasındaydı, Fatih Sultan Mehmed'i taklid edercesine beyaz bir ata bindi, "Dolmabahçe'ye yerleşmesine kadar" ikâmetgâh ve karargâh olarak kullanacağı Fransız Büyükelçiliği'ne at üzerinde gitti. Ermeniler, bu defa generalin "şânına layık" bir hazırlık yapmışlardı. Sirkeci'den Tünel'e, oradan da Taksim'e kadar uzanan güzergâha binlerce Ermeni yığılmıştı, generalin geçeceği yollar konfetilerle süslenmişti ve hemen her köşede bir bando çalışıyordu. İstanbul'daki azınlıklar, "kurtarıcılarını" şık bir şekilde karşılayıp onu memnun edebilmek için ellerinden geleni yapmadaydılar!..

Tek bir yazı kâfi geldi

İşgal, işgalden sonra yaşanan beyaz at hadisesi ve Ermenilerin şımarıklıkları İstanbul'un Müslüman halkında moral bırakmamıştı. Şehir, 8 Şubat gününü bir matem havası içinde geçirdi.

Şehre çöken hüznü hava, aradan 24 saat bile geçmeden dağıldı ve bunu "Hadisât" gazetesinde sansür engelini gizlice aşabilerek yayımlanan bir makale sağladı: Asıl vazifesi idarecilik olan, valiliklerde bulunan ama yazılarıyla ve şiirleriyle o günlerde herkesin tanıdığı bir edebiyatçı-gazetecinin, Süleyman Nazif'in kaleme aldığı "Kara Bir Gün" başlıklı makale... Süleyman Nazif, Ermenilerin bir gün önce yaptıkları taşkınlıkların Türklerin kalbinde sonsuza kadar kanayacak bir yara açtığını söylüyor, "Almanlar 1871'de Paris'i işgal ettikleri zaman Fransızlar bizim kadar hakaret görmemişlerdi" diyor, "Biz buna müstahak değildik diyemeyiz. Müstahak olmasaydık, bu felâkete düşmezdik. (...) Kader defterimizde böyle bir kederli satır da gizli imiş" diye yazıyor ama ümitlerin kaybolmamasını istiyordu.

General Franchet d'Esperey, makalenin tercümesi önüne konduğunda çılgına dönmüştü. Yazının onu en fazla sınırlendiren tarafı 1871'deki Alman işgalinin hatırlatılmasıydı, zira **Marne** cephesinde kazandığı zaferle eski yenilginin intikamını aldığına inanıyordu. Kurmaylarına **"Bu adamı derhal bulun"** dedi. **"Bulun ve derhal yok edin!"**.

Süleyman Nazif, izini kaybettirebilmek için haftalar boyu gizlendi. Sönmek üzere olan millî heyecanı tek bir makaleyle canlandırmıştı ama hayatını kaybetme tehdidiyle karşı karşıyaydı. Bir müddet sonra Fransızların değil ama İngilizlerin eline geçti ve bir gemiye konup apar topar Malta'ya sürgüne yollandı. Orada **"Kim-sesiz, sıtmalı, hicranlı, tükenmez geceler / Ne kadar gözyaşı döktüm, bunu yıldızlara sor"** diye mısralar söyleyecek, eski şiirimizin en meşhur örneklerinden biri olan **"Daüssıla"**yı yani **"vatan hasretini"** yazarak **"Malta Geceleri"** adını vereceği kitabına koyacaktı.

Süleyman Nazif'in cesur isyanı: Kara Bir Gün

Süleyman Nazif'in "Kara Bir Gün"ü yayımladığı sırada, İstanbul basını işgalcilerin sansürü altındaydı. "Hadisat" gazetesi ne yapıp etti ve yazıyı sansürün gözünden çıkararak gizlice basmayı başardı. "Kara Bir Gün", sonradan hem basın hem de İstiklâl Savaşı tarihimizin en meşhur makalelerinden biri olacaktı.

İşte, "Hadisat" gazetesinde 9 Şubat 1919 günü yayımlanan makalenin günümüz Türkçesiyle tam metni:

"Fransız generalinin dün şehrimize gelişi dolayısıyla bir kısım vatandaşlarımız tarafından yapılan gösteriler, Türk'ün ve İslam'ın kalbinde ve tarihinde sonsuza kadar kanayacak bir yara açtı. Aradan asırlar geçse ve bugünkü hüznümüz ve bahtsızlığımız sevince ve mutlu bir talihe dönse bile, yine bu acıyı hissedecek ve bu hüznle üzüntüyü çocuklarımıza ve soyumuzdan gelecek olanlara nesilden nesile ağlanacak bir miras olarak terk edeceğiz.

Almanya orduları 1871 senesinde Paris'e girdikleri sırada, Büyük Napolyon'un zaferlerini kutlamak için dikilmiş olan zafer takının altından geçerlerken bile Fransızlar bizim kadar hakaret görmemişti. Ve bizim dün sabah saat dokuzdan on bire kadar hissettiğimiz üzüntüyü ve azâbı duymamıştı. Çünkü **"Fransız"** nâmını taşıyan her kişi, çünkü yalnız Hristiyanlar değil, Yahudi Fransızlarla Cezayirli Müslümanlar, o millî matem karşısında aynı keder ve utanç ile ağlamış ve kızarmışlardı. Biz ise millî varlıklarının ve dillerinin devamını bizim alicenaplığımıza borçlu olan bir kısım halkın hay-huy

şamatasıyla bu aziz matemimize en acı hakaretlerin birer tokat şeklinde atıldığını gördük. **"Buna müstahak değildik"** diyemeyiz. Müstahak olmasaydık, bu felâkete düşmezdik. Her milletin hayat sayfalarında birçok talihler ve bahtsızlıklar vardır. Fransa Kralı **Birinci Fransuva'yı Şarlken**'in zindanından kurtarmış ve koca Viyana şehrini defalarca kuşatmış bir ümmetin kader defterinde böyle bir kederli satır da gizli imiş. Arapların güzel bir sözü var: **'İsbır feinne'd-dehre lâ yesbır'** (Sen sabret, çünkü zaman sabretmez) derler."

Kaynak: Bardakçı, Murat (2001). "Fransa, 1918'de Betterini Yapmıştı", *Hürriyet*, 28 Ocak.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. a Yanıtınız yanlış ise "II. Meşrutiyet Basınına Genel Bakış" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. d Yanıtınız yanlış ise "Rakamlarla II. Meşrutiyet Basını" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. a Yanıtınız yanlış ise "İslamcı Yayınlar" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. b Yanıtınız yanlış ise "Türkçü Yayınlar" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. d Yanıtınız yanlış ise "Türkçü Yayınlar" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. c Yanıtınız yanlış ise "İşgal Yılları" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. d Yanıtınız yanlış ise "İşgale İsyân" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. e Yanıtınız yanlış ise "Mustafa Kemal ve Basın" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. b Yanıtınız yanlış ise "Mustafa Kemal ve Basın" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. d Yanıtınız yanlış ise "Savaşta Barışa Türkiye" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

II. Meşrutiyet basınının ilk yedi yılı oldukça hareketli geçer. Çok sayıda yayın organı önemli tirajlara ulaşmayı başarır. Gazete tekniğinde ve haber gazeteciliğinde önemli gelişmeler kaydedilir. II. Meşrutiyet Dönemi basına yeni ufuklar açar. Ali Naci, Hüseyin Cahit (Yalçın), Necmettin Sadak ve Yunus Nadi gibi gazeteciliği meslek edinen isimler bu dönemde yetişir. Önce Balkan Savaşı (1912-13) ardından I. Dünya Savaşı'nın (1914) başlamasından sonra 25 Ağustos 1914 tarihli yasa ile "Askerî sansürün izni olmadan ordu hareketleriyle ilgili haberlerin yazılması" yasaklanır. Bu yasakla birlikte Osmanlı basınında Mütareke Dönemi'ne kadar sürecek suskunluk dönemi başlar. Uzun süren savaş döneminde mürekkep ve kâğıt gibi temel baskı malzemelerinin fiyatları hızla yükselir. Yayıncılar baskı için gerekli malzemeleri bulamazlar. Bu yüzden gazeteler zaman zaman farklı ebat ve renklerde yayımlanmak zorunda kalır. Tirajı az olan birçok yayın organı bu dönemde yayınlarını durdurur. Basın adeta komaya girer. II. Meşrutiyet'in ilanımla Anadolu'da yayın hayatına 39 yeni gazete ve dergi yayın hayatına başlar. Fakat I. Dünya Savaşı'nın ortalarında bu sayı 4'e kadar düşer.

Sıra Sizde 2

Türkçülük akımının yayın organları *Türk Derneği*, *Türk Yurdu*, *Halka Doğru*, *Türk Sözü*, *Genç Kalemler* ve *Yeni Mecmua'dır*. Türk ve Türkçülük üzerine araştırmalar yapmayı ve Türkçülüğü bütün dünyaya yaymayı amaçlarlar. Dilde Türkçülük anlayışını savunurlar. Türklerin menfaatlerini savunmayı ilke edinmişlerdir. Halkı Türkçülük düşüncesi etrafında toplamayı amaçlarlar. Milliyetçi, fikir dergileridir. Türkçülük akımını savunmuşlardır.

Sıra Sizde 3

II. Meşrutiyet Dönemi'nde öldürülen gazeteciler: Hasan Fehmi, Ahmet Samim, Zeki Bey, Hasan Tahsin (Silahçı Tahsin) ve Derviş Vahdeti'dir. II. Meşrutiyetle birlikte gelen özgürlük ortamında yayın organları hükümeti eleştiren yazılar yayınladılar. İttihat ve Terakki yönetiminin devlet idaresindeki yetersizliği ve uyguladığı yanlış politikalar gazetelerin ele aldığı bazı konulardır. Bunun sonucu olarak da politik sebeplerle bazı gazetecilerin suikasta uğradıkları görülür. Bu dönemde dört gazeteci öldürülür. Suikastların arkasında İttihat ve Terakki yönetiminin olduğu ağızdan ağza dolaşsa da bu durum is-

patlanamaz. Söz konusu ölümler, yazarlar ve basın camiası üzerinde bir korku ve baskı havası oluşmasına neden olur. Bunun sonucu olarak da basın, özgür olmaktan uzaklaşır.

Sıra Sizde 4

1908-1909 yıllarında yayımlanan mizah yayınlarının başlıca konusu Abdülhamid Dönemi'dir. Bu dönem, mizahi yayınlarda oldukça keskin bir dille ve çizgilerle eleştirilir. Daha sonraki yıllarda ise mizah yayınlarının oklarının ucunda İttihat ve Terakki yönetimini görürüz. İttihatçıların devlet idaresindeki yetersizlikleri ve uygulamaları yanlış politikalar, mizah yayınlarının temel malzemesi olmuştur. Mizah yayınlarının içeriği günlük hayatla paralellik gösterir. Hal böyle olunca da süreli yayınlardaki mizahi metinlerin çeşitlilik gösterdiğini görürüz. Metinlerde ve karikatürlerde hayatın hemen her anından sahneler rastlanır. Aile, kadın, basın, meşrutiyet, hürriyet, adalet ve eşitlik gibi temalar mizah yayınlarında üzerinde sıkça durulan temalardır. Söz konusu mizah yayınlarının büyük kısmı kısa soluklu olmuştur. Birçoğu birkaç sayıdan fazla yayın yapamamıştır. Sayfa sayıları 2-20 sayfa arasında değişir.

Sıra Sizde 5

Millî Mücadele'nin önderi Mustafa Kemal, henüz Harbiye'de öğrenci iken basının ilerde oynayacağı rolün önemini kavrayan biridir. Bu amaçla, arkadaşı Ali Fethi [Okyar] ile birlikte okulda *Minber* adlı gazeteyi çıkarmaya başlar (1 Kasım 1918). Mondros Mütarekesi'nden birkaç gün sonra çıkarılan bu gazetede ülkenin içinde bulunduğu perişan durum gözler önüne serilir ve milleti uyardırmak amaç edilir. Çok güç şartlar ve kıt maddi olanaklarla çıkarılan gazetede, İttihat ve Terakki'ye yapılan haksız saldırılar önlenmeye çalışılır. Ayrıca gazetede Ali Fethi Bey'in kurduğu Osmanlı Hürriyet Perver Avam Fırkası'nı destekleyici yayınlar yapılır. Tek yaprak, iki sayfa olarak düzenlenen gazetede baş makalelerin büyük bir kısmı bizzat Mustafa Kemal tarafından yazılır. 21 Aralık 1918 tarihine kadar varlığını sürdüren gazete, bir noktada Millî Mücadele hareketinin basın alanındaki ilk sözcüsü konumundadır.

Yararlanılan Kaynaklar

- [Bilsel] M. Cemil (1933). **Lozan 1879-1949**, c. II, İstanbul: [yyy].
- Akın, Veysi (1996). **Trakya'nın Türklere Devir Teslimi**, Ankara: Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları.
- Ardıç, İ. Selçuk (2009). **Kalem Dergisi ve Mizah Anlayışı** (1908-1911), Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Aydemir, Hürdünya (2010). **Eşref/Musavver Eşref Dergisi Üzerinde Bir İnceleme**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bardakçı, Murat (2001). "Fransa, 1918'de Beterini Yapmıştı", **Hürriyet**, 28 Ocak.
- Berber, Engin (1997). **Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922-Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı**, Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Beysanoğlu, Şevket (1970). **Doğumunun 100. Yılında Süleyman Nazif**, 1969-1927, [Diyarbakır]: Diyarbakır'ı Tanıtma ve Turizm Derneği.
- Dağlar, Oya (2008). "II. Meşrutiyet'in İlanının İstanbul Basını'ndaki Yansımaları", **İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, nr: 38, İstanbul.
- Duman, Halûk Harun (1990). "1908-1928 Yılları Arasında Erzurum Basını", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, nr: 42, Haziran.
- Duman, Halûk Harun (1995). "Sürelî Yayınlar Üzerine Yapılmış Tezler Bibliyografyası", **Müteferrika**, nr. 5, Bahar.
- Duman, Halûk Harun (2000). **Erzurum Basın-Yayın Tarihi**, İstanbul: DUYAP Yayıncılık.
- Duman, Halûk Harun (2005). **Balkanlara Veda**, İstanbul: DUYAP Yayınları.
- Ergün, Ebubekir (2009). **Cem Mecmuasının İncelenmesi (1910-1912)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Erol, Mine (1972). **Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi 1919-1920**, Giresun: [y.y.y.].
- Gür, Muhammed (1992). **Makale ve Mektuplarına Göre Süleyman Nazif**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Kahraman, Âlim (2003). "Matbuat", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, c. 28.
- Kasalak, Kadir (1993). **Millî Mücadele'de Manda ve Himaye Meselesi**, Ankara: Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları.
- Koloğlu, Orhan (1985). "Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, İstanbul: İletişim Yayınları, c. 1.
- Koloğlu, Orhan (1985). "Türkçe-Dışı Basın", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, İstanbul: İletişim Yayınları, c. 1.
- Koloğlu, Orhan (1992). **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Okay, Cüneyt (1999). **Eski Harfli Çocuk Dergileri**, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Özkiraz, Ahmet; ARSLANEL M. Nazan (2011). "İkinci Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak", **Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, c. 3, nr: 1.
- Öztoprak, İzzet (1981). **Kurtuluş Savaşı'nda Basın**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Öztoprak, İzzet (2002). "Türkiye'nin İşgali ve Millî Direniş Hareketleri", **Türkler**, c. XV, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Polat, Nâzım H. (2008). "II. Meşrutiyet Devri Sosyal ve Kültürel Hayatının Bazı Tanıtıcı Vasıfları", **Türkiye Günlüğü**, No: 94, İstanbul.
- Tokgöz, Ahmet İhsan (1993). **Matbuat Hatıralarım**, Hazırlayan: Alpay Kabacalı, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tunç, Salih (2000). "Mütareke Döneminde İstanbul Basınında Gündeme Gelen 'İstiklalcilik' Fikirleri" (Mayıs-Eylül 1919), Ankara: **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM)**, nr. 11.
- Ünver, Merve (2013). **Türkçe Mizah Dergilerinin Açıklamalı Bibliyografyası (1870-1928)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Varlık, Bülent (1985). **"Tanzimat ve Meşrutiyet Dergileri"**, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, İstanbul: İletişim Yayınları, c. 1.
- Yazıcı, Nermin (2011). "Yazılı Türk Mizahının Gelişim Sürecinde Batılı Anlamda İlk Mizah Dergisi", **Turkish Studies**, Volume 6/3, Ankara.

5

Amaçlarımız

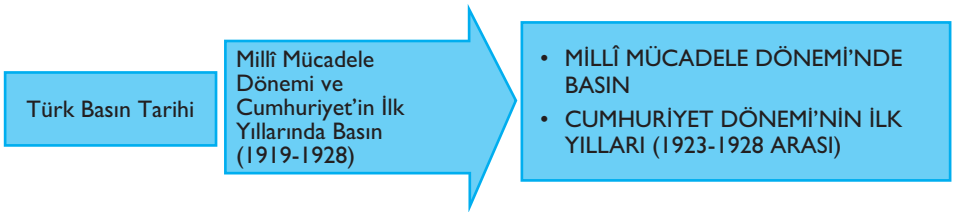
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Millî Mücadele Dönemi basın hayatını açıklayabilecek,
- Harf devriminin basına etkisi konusunu değerlendirebilecek,
- Millî Mücadele'yi destekleyen veya karşı olan yazarları tanıyabilecek,
- Harf Devrimi'nin basına yansımalarını yorumlayabilecek, bilgi ve beceriler kazanabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Harf Devrimi
- İtilaf Devletleri
- Kuva-yı Millîye
- Misâk-ı Millî
- Takrir-i Sükûn

İçindekiler

Millî Mücadele Dönemi ve Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Basın (1919-1928)

MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİ'NDE BASIN

Mütareke Dönemi'nde işgal kuvvetleri, İstanbul'da ve işgal ettikleri diğer bölgelerde, Türklerin izinsiz toplanma, konferans veya nutuk verme ve seyahat etme hakkını engeller. Gazeteler kontrol altında tutularak işgal aleyhinde yazıların çıkması önlenir. Anadolu'da gelişen Kuva-yı Millîye lehinde veya kendileri aleyhinde çıkan haberleri sansürlerler. Sansür nedeniyle gazeteler çoğu zaman boş sayfalarla yayımlanır. Yalnızca dış sayfalardaki değil, iç sayfalardaki haberler bile sansür edilir. Anadolu'da gelişen millî hareket, işgal yanlısı basın tarafından, Rum basınının da etkisiyle "zorbalık" olarak nitelendirilir. Örneğin, 19 Haziran 1919 tarihinde İzmir'de çıkarılan *Ahenk* gazetesi işgal kuvvetlerinin gönderdiği Yunan Askerî Bildirileri'ni yayımlayarak Kuva-yı Millîyecileri "haydut çetesi" olarak gösterir. İzmir basını gibi İstanbul basını da işgal kuvvetlerinin sıkı denetimi altında varlığını sürdürmeye çalışır. Haberlerin engellenmesi, karartılması, yayımlanmaması ve kamuoyunun olan bitenden haberdar edilmemesi sansür yoluyla sağlanır. O kadar ki İstanbul'da çıkan *Payıtaht* gazetesi 1919'da başlayan ulusal bağımsızlık mücadelesiyle ilgili haberleri ancak iki yıl sonra vermeye başlar. Dolayısıyla geçen iki yıl zarfında bu hareket yok sayılır ve üstü örtülmeye çalışılır.

Başta İstanbul olmak üzere İzmir gibi işgal altındaki yerlerdeki basının bu şekilde davranmasında işgalcilerin önemli rolü olur. Bunun yanında basının bilgileri Avrupa ve Rum haber ajanslarından almaları da kısıtlı bilgiye sahip olmalarına sebep olur. Millî Mücadele aleyhtarı basının Ankara'yı köhne, harabe bir yer olarak gösterip burada yoğunlaşan mücadele hareketini küçük düşürmeye çalıştığı görülür (BEZEK 2013).

İstanbul basınının büyük bir kısmı aslında Millî Mücadele'yi desteklemekten yanadır. Ancak içlerinden bazıları bu hareketi, ülkeyi savaşa sokan ve onun parçalanmasına yol açan İttihatçıların bir devamı olarak görür. Bu nedenle hakkında fazla bilgi sahibi olamadıkları veya güvenemedikleri harekete muhalif olurlar. Bu gazeteler Mustafa Kemal'in âsi olduğuna dair fetvayı yayımlarken karşıt içerikli fetvayı yayımlamazlar. Özellikle Sakarya Zaferi'nden sonra padişah ve İstanbul Hükümeti, Millî Mücadele'nin başarıya ulaşacağını görünce basına karşı sert tutumlarını yumuşatma yoluna giderler. Bu tarihten sonra savaş cepheleri, millî kuvvetler, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Mustafa Kemal'le ilgili haberler konusunda basında bilgi çıkmasına göz yumulur. Mustafa Kemal'in fotoğrafları 1921 yılından sonra basında yer almaya başlar. Örneğin, *Dergâh*'ta 20 Eylül 1921 tarihinden itibaren

“Mustafa Kemal Paşa'nın Fotoğrafları” başlığı altında yazılar yayımlanır. Onunla yapılan söyleşiler basında sık sık yer almaya başlar.

Dönem Basınının Özellikleri

Yapılan bir araştırmada 1919 yılının Mayıs'ı ile 1938 yılı sonları arasında Türkiye sınırları içinde toplam 592 gazete yayımlandığı tespit edilir. Bu gazetelerin % 52'si (308 adet) yani yarıdan fazlası Arap harfleriyle, % 31'i ise (183) yeni harflerle yayımlanır. 1928 yılında gerçekleşen harf değişikliğine ayak uyduran gazete sayısı 70 (% 12) civarındadır. Bu değişime ayak uyduramayan yayınlar kapanmak zorunda kalırlar (KOCABAŞOĞLU 1981: 97). Bu yayınların belli başlı şehirlerde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu şehirleri ve çıkan gazete sayılarını şöyle gözterebiliriz.

Tablo 5.1
1919-1938 yılları arasında çıkan gazetelerin illere göre dağılımı.

100 Üzeri	50 Üzeri	25 Üzeri	15 Üzeri	10 Üzeri
Istanbul: 176	İzmir: 54	Adana: 27 Ankara: 25	Bursa: 24 Trabzon: 18 Samsun: 16	Eskişehir: 13 Edirne: 12 Kastamonu: 12 Gaziantep: 11 Konya-Balıkesir-Urfa: 10

164 gazete Anadolu'nun diğer şehirlerinde yayımlanır. Bu sonuçlar bize şehirlerin gelişmişliği, nüfusu, kültürel ve ekonomik zenginliği ile basın-yayın faaliyetleri arasında yakın bir ilgi bulunduğunu gösterir.

Gazetelerin çıkış süreleri, bir başka söyleyişle ömürleri konusunda elde çok net bilgi bulunmamaktadır. Ancak, İstanbul gazetelerinin % 47'sinin, taşra gazetelerinin ise % 36'sının beş yıldan daha az ömre sahip oldukları görülmektedir. 1919 yılında yayına başlayıp 1938 yılına kadar kısa süreli ara vermelerine rağmen yayımlanan iki gazeteden biri *Akşam*, diğeri ise *Karagöz*'dür. Yunus Nadi (Abaloğlu)'nin İstanbul'da başlayıp daha sonra Ankara'da çıkardığı *Yeni Gün* (1918-1920), *Anadolu'da Yeni Gün* (1920-1924) dışında 7 Mayıs 1924 tarihinde yayına başlayıp günümüze kadar devam eden tek süreli yayın *Cumhuriyet* gazetesidir.

Taşra basınında vilâyet gazeteleri dışında 20 yıldan uzun ömre sahip gazete bulunmadığı anlaşılır. Yayın ömrü 5-10 yıl arasında değişen gazetelerin sayısı 29 (% 7)'dur. 10-20 yıl arasında ömre sahip olanların sayısı ise 43 (% 11)'tür. Devlet tarafından çıkarılan resmî vilâyet gazetesi ise bir açılıp bir kapanmalarına rağmen çıktıkları şehrin, hatta bölgenin basın hayatı için son derece önemli rol oynar. Özellikle bu gazetelerin basıldığı matbaalarda özel yayınların basılmasına izin verilmesi gazete ve dergiciliğin gelişmesine olumlu katkıda bulunur.

Bu yıllarda basınla profesyonel olarak ilgilenen ve bu sektörden para kazanan girişimciler dışında gazete ve dergi çıkaranları şöyle gruplandırabiliriz: Resmî kurumlar: (valilik, halkevleri, il müdürlükleri), baro ve sendikalar, siyasî partiler, üniversite ve okullar, vakıf ve derneklerdir. Genellikle az sayfalı çıkan gazeteler tek renk olarak tipo baskı tekniğiyle basılır. Millî Mücadele'nin başarıya ulaşmasına yakın, başta Mustafa Kemal olmak üzere bu mücadelenin önder komutanlarının resimleri yayımlanır. İstanbul'da çıkan süreli yayınlar Anadolu'ya göre daha kaliteli ve profesyonelce hazırlanır. İşgal edilen yerler geri alındıktan sonra gazete ve dergilerin zaman zaman çok renkli olarak daha kaliteli kâğıda basıldıkları görülür.

Gazetelerin haber kaynakları, Anadolu Ajansı (1920) kuruluncaya kadar dış haber ajansları ve yabancı basına dayanır. Bunun yanı sıra birbirlerinden aldıkları ha-

berleri birkaç gün aradan sonra yayımlayanlar çoğunluktadır. Ayrıca “Aldığımız bir varakaya (yaziya) göre” veya “Mesmûumuz olduğuna göre” (işittiğimize göre) diye kulaktan dolma edindikleri haberleri yayımlar (ÖZGÜL 2010: 384). Çok eskiye dayanan bu geleneksel haber edinme yöntemini eleştiren Şair Eşref bir şiirinde, “Eğer bir şeyin gerçeğini öğrenmek istiyorsan aksi haberleri gazetelerden oku.” anlamına gelen beyitinde şöyle demektedir:

*Bilmek istersen eğer sıbhatin bir şeyin
Vak'anın aksini evrâk-ı havâdiste oku!...*

Bu dönem basın dilinde gözle görülür bir sadeleşme başlar. Tanzimat'la başlayıp Meşrutiyet'le gelişen sadeleşme süreci Millî Mücadele'de doruğa ulaşır. Halkın rahatça anlayabileceği yeni bir “gazeteci lisanı” ortaya çıkar. Cumhuriyet kurulduktan sonra Atatürk bizzat Türk tarihi ve diliyle ilgili çalışmalar yaparak, yeni ülkenin ideolojik temelini oluşturacak yapının hazırlanmasına katkıda bulunur. Yeni devletin temellerinin dayandığı çağdaşlaşma yolunda kesin ve geri dönüşü olmayan kararların alındığı etkin bir sürece girilir.

1918-1938 yılları arasında basın-yayın hayatı konusunda şu makaleyi okuyunuz: (Kocabaşoğlu, Uygur (1981). “1919-1938 Dönemi Basımına Toplu Bir Bakış”, Ankara: Yıllık, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Basın- Yayın Yüksekokulu, c: VI.

MAKALE

İstanbul basınının Millî Mücadele'ye bakışı nasıldı?

SIRA SİZDE

1

Anadolu Ajansı

Matbaa kurmada, gazete çıkarmada geç kalan Türkler, maalesef haber ajansı oluşturmada da çok geç kalırlar. Oysa Batı'da kuruluş dönemleri çok eskiye dayanan ve dünya çapında etkinlikleri olan haber ajansları vardır. Tarihteki ilk haber ajansı, Charles-Louis Havas tarafından kurulan Havas Ajansı'dır. 1832 yılında Fransız ilâncılık şirketi olarak kurulur, 1835 yılında haber ajansına dönüşür. 1944 yılında Agence France Presse (AFP) adını alan kuruluş hâlen dünyanın en yaygın ağa sahip ajanslarından biridir. Yine 1846 yılında Amerika'da kurulan Associated Press (AP) aynı şekilde dünyanın en büyük ve en eski ajansları arasında yer alır. 1851 yılında Julius Reuter (1816-1899) tarafından kurulan İngiliz Reuter Haber Ajansı da en önemli ajanslar arasında bulunmaktadır. Bunun gibi dünya çapında yayın yapan British Broadcasting Corporation (BBC) 1922 yılında özel şirket olarak kurulur. Birkaç yıl sonra tasviye edilen ajans, 1927 yılında kamu kuruluşu olarak yeniden hayata geçirilir. İngiliz parlamentosuna karşı bağımsız yayın yapan kuruluşun Yönetim Kurulu Başkanı İngiltere kraliçesi tarafından atanır.

Mustafa Kemal kamuoyunu aydınlatmak için yalnızca gazete çıkarmanın yeterli olmayacağını gayet iyi bilmektedir. Bu amaçla talimat vererek, 6 Nisan 1920 tarihinde Anadolu Ajansı'nın kurulmasını sağlar. Ajansın iki temel amacı vardır. Bunlardan biri ülke ve millet birliğini tehlikeye düşürücü kıskırtmalara karşı basın sa-

Resim 5.1

Anadolu Ajansı'nın günümüzdeki amblemi.

hasında tedbirler almaktır. Diğeri ise Kurtuluş Savaşı ile ilgili en doğru bilgileri halka hızlı bir şekilde iletmektir. Böylece halkın mücadeleyi sürekli bir şekilde desteklemesi ve ümitsizliğe düşmemesi sağlanmış olacaktır.

Nitekim bu düşüncenin yerinde olduğu kısa zamanda anlaşılır. Ajans tarafından derlenen haberler bilhassa İstanbul basını tarafından yoğun olarak kullanılır. O yıllarda henüz iletişim ve posta hizmetleri yeterli değildir. Bu nedenle Anadolu'dan gelen ajans haberleri, yolcu taşıyan kayıkçılar vasıtasıyla İstanbul'a getirilir. Dönemin gazetecileri bu haberlere ulaşabilmek için Boğaz'da, Haliç ve Yemiş İskelesi'nde beklemek zorunda kalırlar. Hatta zaman zaman birbirleri ile kıyasıya rekabete girerek, bülten kapma yarışında öne çıkmaya çalışırlar.

Kısa zamanda kuruluşunu gerçekleştiren Anadolu Ajansı, yalnız yurt içinde değil Londra, Paris, Berlin, Viyana, Cenevre, New York gibi belli başlı merkezlerde de faaliyete geçer. Böylece bütün dünyaya Millî Mücadele'nin gerçek yüzü tanıtılmış olur ve bilgi akışı gerçekleştirilir. İlerleyen yıllarda teşkilatlanma ve faaliyetlerde farklı boyutlar kazanan Anadolu Ajansı, günümüzde de basın alanında varlığını koruyan önemli kurumlardan biridir.

DİKKAT

Elektronik yayıncılığın artmasıyla son yıllarda kurulan CNN International (1980), El-Cezire (1996) vs. gibi haber ajansları uluslararası yayın yapmakta ve bu alanın önemini gün geçtikçe gözler önüne sermektedir. Osmanlı'nın son yıllarında bir haber ajansı kurulmak istenmişse de bunda başarılı olunamamıştır. Millî Mücadele hareketini başlatan Mustafa Kemal, işin önemini kavradığı için, Cumhuriyet'in ilânından 3 yıl önce 6 Nisan 1920 tarihinde Anadolu Ajansı'nı (AA) kurmayı başarır. Böylece Türkler ülkede olan bitenleri, kendi gözleri ile görüp kendi kalemleriyle iç ve dış kamuoyuna yansıtma fırsatı elde ederler.

Basında Kutuplaşma

Millî Mücadele Dönemi'nde İstanbul basını ağırlıklı olarak iki gruba ayrılmış şekilde karşımıza çıkar. İlk grupta yer alanlar, ulusal hareketi destekleyen ve onu savunan gazetelerdir. Bunlar arasında *İleri*, *Yeni Gün*, *Akşam* ve *Vakit* gazeteleri ilk sırada yer alır. Bu gazetelerde Anadolu ile ilgili haberler ilk sayfalarda yayımlanır. Özellikle, Mustafa Kemal'in halka duyurmak istediği haberleri yayımlayan *İleri* gazetesi, Millî Mücadele'nin İstanbul'daki sözcüsü konumundadır. Bu tür yayınlarından dolayı gazete bir müddet sonra işgal kuvvetleri tarafından kapatılır ve sahibi Celal Nuri [İleri] Malta'ya sürülür. Bunun gibi *Yeni Gün* gazetesiyle mücadeleyi destekleyen Yunus Nadi, işgalci İngilizlerin baskısından kurtulmak için gazetesini Ankara'ya taşımak zorunda kalır. Millî Mücadele süresince, gazetenin logosu altına "Yunanistan yıkılmalıdır!" sloganını yayımlayan Yunus Nadi, başından itibaren bu hareketin yanında yer alır. Yine bu hareketi destekleyen yazıları nedeniyle rağbet gören *Akşam* gazetesi yazarlarından Falih Rıfkı, Millî Mücadele karşıtlarıyla sık sık polemığe girer. Bu gazetecilerin temel hedefi, Anadolu'daki Türk varlığının bir oldu bittiyle yok edilmesini engellemektir. Bunun için, harekete geçen Millî Mücadelecileri desteklemeyi ulusal bir görev olarak kabul ederler.

Bu ulusalcı görüşün karşısında olan gazete ve gazeteciler de vardır. Özellikle İstanbul'da faaliyet gösteren *Peyam-ı Sabah*, *Alemdar* ve *İstanbul* gazeteleri Millî Mücadele karşıtı yayınlar yapar. Anadolu'daki mücadeleyi boş bir hayal olarak gören bu gazetecilere göre Millî Mücadeleciler "serseri ve başı bozuk çeteler" dir. Ör-

neğin *Alemdar* gazetesi, Millî Mücadeleyi destekleyen basına çatarak, bir zamanlar Rumeli'de yayımlanan Türkçü basınla bir karşılaştırma yapar. Ona göre, bu tür hareketler Rumeli'ye bir fayda getirmediği gibi Anadolu'ya da getirmeyecektir. Yine, *Peyam-ı Sabah* gazetesinde Ali Kemal, Kuva-yı Millîye'yi kuranların milleti felâkete götüreceğini yazar.

Millî Mücadele'yi destekleyen ve desteklemeyen basın mensupları, İstanbul ve Anadolu'da çıkan süreli yayınlarla görüş ve düşüncelerini kamuoyu ile paylaşırlar. Aydınlar bu dönem büyük bir ikilem yaşamaktadırlar. Bir yandan işgal altında bulunan ülkelerini kurtarmaya çalışan, öte yandan işgalcilerle işbirliği yaparak savaş kaybını en aza indirmeye çalışan gruplar vardır. Bu ikinci grupta yer alanlar, Millî Mücadelecileri 1908-1918 yılları arasında ülkeyi yöneten ve bir savaşla parçalanmasına neden olan İttihatçıların devamı olarak görürler. Bu nedenle onların yaptığı mücadeleyi sonu belirsiz bir macera olarak değerlendirip desteklemezler. Buna mukabil her şart altında Kuva-yı Millîyecilerin yanında olan, yazılarıyla bu mücadeleye destek veren gazeteci yazarlar da vardır. Döneme damgasını vuran iki grubun öne çıkan temsilcilerini ana hatlarıyla tanımak yararlı olacaktır.

İzmir'e Doğru: 16 Kasım 1919-27 Haziran 1920 tarihleri arasında Balıkesir'de yayımlanan gazete Kuva-yı Millîye'nin yayın organıdır. Savaş boyunca 72 sayı çıkararak halkın moralini ve maneviyatını güçlendiren yayınlar yapar.

Millî Mücadeleyi Destekleyenler	Millî Mücadeleyi Desteklemeyenler
İstanbul: <i>Tasvir-i Efkâr, Vakit, İkdâm, Zaman, Akşam, Tercüman, İstiklâl, İleri, Yeni Gün, Tercüman-ı Hakikat.</i> Adana: <i>Yeni Adana</i> Amasya: <i>Emel</i> Ankara: <i>Hâkimiyet-i Millîye</i> Antalya: <i>Anadolu</i> Artvin: <i>Yeşil Yuva</i> Balıkesir: <i>İzmir'e Doğru, Doğru Söz, Ses</i> Bolu: <i>Dertli, Türkoğlu</i> Diyarbakır: <i>Küçük Mecmua</i> Edirne: <i>Ahali</i> Elazığ: <i>Satvet-i Millîye</i> Erzurum: <i>Albayrak</i> Giresun: <i>İşık</i> Kastamonu: <i>Açık Söz</i> Konya: <i>Babalık, Öğüt</i> Maraş: <i>Amâl-i Millîye</i> Samsun: <i>Ahali</i> Sivas: <i>İrade-i Millîye</i> Trabzon: <i>İstikbâl</i>	İstanbul: <i>Peyam-ı Sabah, Alemdar, Ümit, Aydede, Güler yüz, Türkçe İstanbul, Tan, Yeni Dünya, Şarkın Sesi, Zafer, Zincirbent</i> Adana: <i>Ferda</i> Balıkesir: <i>İrşad</i>

Tablo 5.2

Millî Mücadeleyi destekleyen ve desteklemeyen süreli yayınlar.

İzmir'e Doğru gazetesinin Millî Mücadele'de oynadığı rol konusunda şu makteleyi okuyunuz: Kaya, Erol (2008). "Millî Mücadele'de *İzmir'e Doğru* Gazetesi", *Turkish Studies*, c. 3/1, Kış 2008.

MAKALE

Millî Mücadele yıllarında Anadolu Ajansı hangi amaçlarla kurulmuştur?

SIRA SİZDE

2

Millî Mücadele'yi Destekleyen Yazarlar

• **Ziya GÖKALP (1876-1924):** Türkçülük hareketinin önemli teorisyenlerinden olup fikirleri ile Cumhuriyet rejiminin güçlenmesine katkı sağlayan Ziya Gökalp

Millî Mücadele'nin önemli destekçilerinden biridir. O kadar ki Mustafa Kemal bir konuşmasında: "Benim ruh ve bedenimin babası Ali Rıza Bey, heyecanlarımın babası Namık Kemal, fikirlerimin babası Ziya Gökalp'tir." dediği bilinmektedir.

1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'nden üç ay sonra, İstanbul işgal edilince bazı ittifakçılarla birlikte 28 Ocak 1919'da Ziya Gökalp de tutuklanır ve vapurla Malta'ya sürülür. Malta'ya sürülenler arasında milletvekilleri, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ileri gelenleri, paşalar, yazarlar ve profesörler vardır. Gökalp, Malta'da Polverista Zindanı'na konulur. 2,5 yıllık sürgün hayatından sonra Londra Barış görüşmelerinde alınan kararla Malta'da zindanda yatan arkadaşlarıyla beraber yurda döner.

Z. Gökalp 1921 yılının sonbaharında ailesiyle Diyarbakır'a gelir. Bu sırada Doğu illeri işgal altındadır. Gökalp, kendisini dinleyen herkesi zaferin yakınına inandırır. Bu yıllarda ruhları ulusal bilinçle doldurmak için *Mefkûre* adında bir dergi çıkarmak ister. Halkın kolayca anlayabilmesi için dergiye *Küçük Mecmua* adı verilir. *Küçük Mecmua* her yerde olumlu intibalarla karşılaşır.

Gökalp, Atatürk'ün isteği üzerine Telif ve Tercüme Komisyonu Başkanlığı'na getirilince, eşi ile birlikte Ankara'ya yerleşir. Ankara'ya çağırılmasından sonra *Küçük Mecmua* zararlı kapanır. Mustafa Kemal ondan yeni kuşaklar için kütüphane hazırlanmasını ve gelişen Batı düşüncelerinin öğrenilmesi için çeviriler yapmasını ister. Ziya Gökalp, bu çalışmalarının yanı sıra *Türk Töresi*, *Türkçülüğün Esasları* ve *Altın Işık* adlı eserlerini yayımlar. Yine bu dönemde *Türk Medeniyet Tarihi*'ni yazmaya başlar (TUNCAY 1975: 48-49). Ömrünün son yıllarında *Yeni Türkiye* adlı gazeteyi kurar ve bu gazetenin başyazarı olur. Anayasanın hazırlanmasına yardım eder. *Yeni Gün* ve *Hâkimiyet-i Millîye* gazetelerinde yazılar yazar. Ziya Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi* adlı eserini tamamlamaya çalışırken hastalanır. Sonu gelmeyen çalışmalar yüzünden yatağa düşer. Hasta yatağında kitabının son düzeltmelerini yapar. Hastalığı iyice ilerleyince Fransız Hastanesi'ne kaldırılır. Ancak, 25 Ekim 1924 tarihinde kurtarılamayarak hayata gözlerini yumar. 26 Ekim 1924 günü Gökalp için büyük bir cenaze töreni düzenlenir ve Divan Yolu'nda bulunan Sultan Mahmut Türbesi haziresine gömülür.

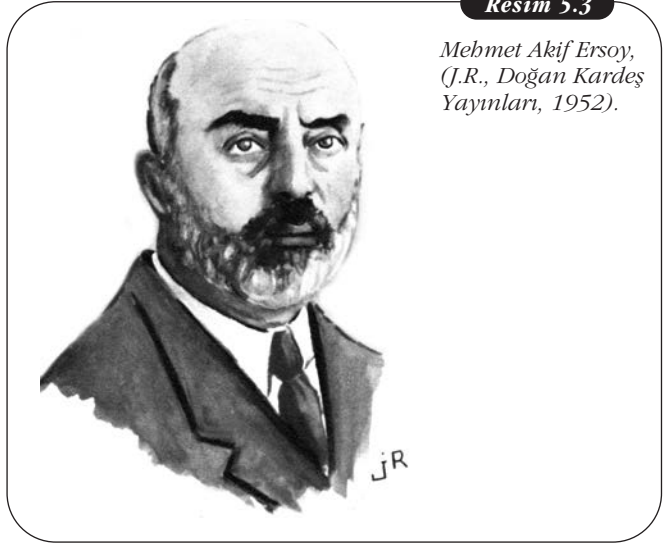
Resim 5.2

Ziya Gökalp, (J.R.,
Doğan Kardeş
Yayımları, 1952).

Yeni Gün: Yunus Nadi tarafından 2 Eylül 1918 tarihinde İstanbul'da yayına başlamış olan gazete işgal kuvvetlerine rağmen Millî Mücadele taraftarlığı ile ün salan bir gazetedir.

• **Mehmet Âkif ERSOY (1873-1936):** Kendine özgü şiir anlayışı ile dikkati çeken ve edebiyatımızın ekol şahsiyetlerinden biri olan Mehmet Akif, İslâmcı düşünceleri ile tanınır. I. Dünya Savaşı'nın Osmanlı Devleti aleyhinde sonuçlanması, ağır mütareke şartları, yurdun parça parça işgal edilmesi, Âkifi Anadolu'da başlayan Millî Mücadele'ye katılmaya zorlar. Kendi isteğiyle gittiği Balıkesir, Kastamonu, Ankara, Konya ve Burdur'da cami kürsülerinden yaptığı vaazlar, halkta derin tesirler uyandırır. 1920 yılı sonunda Maarif Vekâleti tarafından açılan millî marş güfte yarışmasında, istenildiği gibi bir şiir bulunamayınca Maarif Vekili Hamdullah Suphi, Mehmed Âkif'e yarışmaya katılması için davette bulunur. Meclis kürsüsünde Hamdullah Suphi'nin okuduğu İstiklâl Marşı jüri tarafından coşkulu alkışlarla karşılanarak birinci seçilir ve 1921'de Büyük Millet Meclisi tarafından resmen millî marş güftesi olarak kabul edilir (AYVAZOĞLU 1986: 38).

Resim 5.3

Mehmet Akif Ersoy,
(J.R., Doğan Kardeş
Yayımları, 1952).

Birinci mecliste muhalefet saflarında yer aldığı için İstiklâl Mücadelesi sonrasında kurulan yeni mecliste üye olmaz. 1923'te Abbas Halim Paşa'nın davetlisi olarak Mısır'a gider. Bundan sonra yazları İstanbul'da, kışları Mısır'da geçirmeye başlar, 1925'ten sonra ise sürekli olarak Mısır'da kalır. Kahire Üniversitesi'nde Türk edebiyatı dersleri verir, bir taraftan da Diyanet İşleri Reisliği tarafından kendisine verilmiş Kur'an tercümesi işiyle meşgul olur. 1935'te istirahat için gittiği Lübnan'da sitmaya yakalanır. Hastalığı giderek ağırlaşınca vatanından uzakta ölmek istemediği için İstanbul'a geldiğinde tedavisine burada devam edilir. 27 Aralık 1936'da Beyoğlu'nda vefat eder. Ölümüne hükümet ilgi göstermez, resmî tören yapılmaz; hatta ölüm haberi bile duyurulmaz. Fakat millî şairin vefatını haber alan vatandaşlar onu son yolculuğunda yalnız bırakmazlar. Çok sayıda insanın katılımıyla gerçekleşen millî bir törenle Edirnekapı Şehitliği'nde defnedilir.

• **Halide Edip ADIVAR (1882-1964):** Romanları kadar siyasî kişiliğiyle Türk düşüncesi üzerinde etkili olan Halide Edip, Üsküdar Amerikan Koleji'ni bitirdikten sonra özel hocalardan dersler alır. *Tanin*'de çıkan ilk yazıları ile basın hayatında tanınmaya başlar. II. Meşrutiyet sonrasında öğretmenlik ve müfettişlik yapan Halide Edip, 1917 yılında evlendiği Adnan Adıvar'la Millî Mücadele hareketine katılır. Cepheleri bizzat gezerek izlenimlerini eserlerinde çarpıcı bir şekilde yansıtır. Cumhuriyetin ilânından sonra Halk Fırkası'yla görüş ayrılığına düşer. Bu nedenle Amerika'ya misafir öğretim üyesi olarak gitti.

1939 yılında tekrar yurda dönerek İstanbul Üniversitesi'nde görev yapar. 1950-1954 yılları arasında DP İstanbul milletvekili olarak mecliste bulunur. Yazdığı romanlarda idealize edilmiş kadın karakterleri öne çıkarır. Bu karakterleri ilerici, çağdaş, uzlaşmacı insanlar olarak tasvir eder. Özellikle Anadolu'yu ve Kurtuluş Savaşı'nın izlerini romanlarında ustaca işlemeyi başarır. Ancak kafasının karışıklığı diline de yansır. Türkçeyi kullanmadaki başarısızlığı ve hayallerindeki yapmacıklık eserlerini olumsuz şekilde etkiler.

Kültür çatışmaları konusunu eserlerin merkezinde işleyen yazar, Doğu mistisizmine ayrı bir önem verdi. Romanlarının yanı sıra öykü ve anı kitapları ile de tanıyan yazar ardında çok sayıda eser bıraktı.

Sebilürreşad: 1908 yılında Eşref Edip ve Mehmet Akif tarafından çıkarılan İslâmcı düşünceyi destekleyen dergidir. İstanbul'un işgal edilmesi ve sansürün yoğunlaşması üzerine 1925 yılında Kastamonu'da çıkarılır ve Millî Mücadele'yi destekler. Daha sonra Ankara ve Kayseri'de yayımlanır. 1925 yılında Takrir-i Sükun Kanunu gereği kapatılan dergi 1948'de yeniden yayına başlar. Çoğunlukla Eşref Edip'in gayretleriyle çıkan dergi yayın hayatını 1966 yılında sonlandırır.

• **Falih Rifkî ATAY (1894-1971):** Siyasal konuları işleyen yergileri ile tanınan gazeteci-yazar Falih Rifkî Atay, İstanbul Darülfünûn Edebiyat Fakültesi'nden mezun

Resim 5.4

*Falih Rifkî Atay,
(Ortaç 1966: 54).*

oldu. İlk şiirlerini 1911 yılında *Tecelli* dergisinde yayımladı. 1913'te *Tanin* gazetesine girdi. Gazeteciliğin yanı sıra çeşitli kalemlerde kâtip olarak çalıştı. Birinci Dünya Savaşı sırasında Cemal Paşa'nın özel kaleminde yer aldı ve Suriye'ye gitti. Askerden döndükten sonra bir süre öğretmenlik yaptı. 1918 yılında arkadaşlarıyla birlikte *Akşam* gazetesini çıkardı. Gazetesinde Millî Mücadele'yi desteklediği için tutuklandı. Serbest kalınca Anadolu'ya geçti. 1922 yılından sonra milletvekili olarak mecliste bulundu.

Atatürk'ün yakın çevresinde yer alan Falih Rifkî, yazılarında Cumhuriyet ilkelerini ve yeni devletin dayanması gereken temelleri işledi. Gazete yazılarının yanı sıra gezi yazıları ve anıları ile tanınan Falih Rifkî,

DP'nin iktidara gelmesinden iki yıl sonra İstanbul'da *Dünya* gazetesini kurdu (1952). Eserlerinde imparatorluktan cumhuriyete geçiş sorunlarını inceleyen yazar, Atatürk'ün gerçekleştirdiği reformları ve Batılılaşma'yı savundu.

• **AKA GÜNDÜZ (1885-1958):** Asıl adı Hüseyin Enis Avni olan Aka Gündüz, II. Meşrutiyet yıllarındaki gazete yazıları ve romanları ile tanınır. Hastalığı nedeni ile Harp Okulu'ndan ayrıldı. Paris'te Hukuk ve Güzel Sanatlar eğitimi aldı. Yurda döndükten sonra Selanik'e sürüldü. İlk yazılarını *Genç Kalemler* dergisinde yayımladı. Balkan Savaşı yıllarında güç kazanan millî edebiyat taraftarları arasında yer aldı. Bu savaşta konu alan çok sayıda öykü, şiir ve makale yazdı.

Resim 5.5

*Aka Gündüz,
(Ortaç 1966: 324).*

Mütareke yıllarında Malta'ya sürülen Aka Gündüz'ün, sonraki dönemlerde *Cumhuriyet* gazetesinde yazıları yayımlandı. 1932-1946 yılları arasında Ankara milletvekili olarak meclise girdi. Eserlerini, açık, anlaşılır bir dille yazan Aka Gündüz, duygusal yanı ağır basan popüler romanlar kaleme aldı. Bunlardan *Dikmen Yıldızı* (1928), *İki Sürgün Arasında* (1929), *Yayla Kızı* (1940) en tanınmış olanlarıdır.

Romanları dışında tiyatro eserleri de kaleme alan yazarın bu yönüyle ilgili yapılmış çalışma azdır. *Yarım Türkler* isimli üç perdelik piyesi üzerine yapılan ayrıntılı bir incelemede, Aka Gündüz'ün tiyatroculuk tarafı ele alınır. Yazar bu piyesinde alıfrangalık, Türkçülük, millî ve dinî değerlere bağlılık konularını başarılı bir şekilde işle-

miştir (Özcan 1987: 89-94). Bu konularla ilgili önemli mesajlar sunan Aka Gündüz'ün, döneminin edebiyat anlayışına uyan öykü ve romanları gibi tiyatroları da millî edebiyatın mühim örnekleri arasında sayılır.

Millî Mücadele sırasında Anadolu'da olup bitenler hakkında yazı yazmak için görevli olarak Anadolu'ya gönderilen Ruşen Eşref (Ünaydın) gibi gazeteciler de hareketi destekleyenler arasında yer alırlar. Ayrıca Yunus Nadi (Abaloğlu), Ahmet Emin (Yalman), Sedat (Simavi), Orhan Seyfi (Orhun), Semih Lütfi (Erciyes), Yusuf Ziya (Ortaç) ve benzeri gazeteci yazarlar mücadelenin yanında yer alan yayınlar yaparlar.

Aynı şekilde ünlü şair Yahya Kemal (Beyatlı) de 1919-1920 yılları arasında kaleme aldığı makalelerde Millî Mücadele'yi ve onun önderi Mustafa Kemal'i över ve destekler. Sonraki yıllarda *Eğil Dağlar* ismiyle kitaplaşan bu yazılardan biri olan "Mustafa Kemal Paşa" makalesinde "Onun asıl dehası Samsun'a çıktığı günden itibaren Türk milletinin istiklâl iddiasında olduğunu sezmişindedir." demektedir. Yine Büyük Taarruz'un gerçekleştiği günlerde (26 Ağustos 1922) yazdığı şiirde İslâm'ın son ordusu olarak gördüğü savaştan Türk ordunun zafere ulaşması için şu dörtlülüğü yayımlar:

*Şu kopan fırtına Türk ordusudur yarabbi!
Senin uğrunda ölen ordu budur yarabbi!
Tâ ki yükselsin ezanlarla müeyyet nâmin,
Galip et, çünkü bu son ordusudur İslâmın...*

Dergâh: İstanbul'da on beş günde bir çıkarılan fikir, sanat ve edebiyat dergisidir. 1921-1923 arası 42 sayı çıkar. Mesul müdürlüğünü Mustafa Nihat (Özön)'in üstlendiği derginin isim babası Yahya Kemal (Beyatlı)'dır. Fikir plânında Millî Mücadele'yi destekleyen *Dergâh* manevi ve mistik yönü ağır basan bir dergidir.

Yahya Kemal'in Millî Mücadele'yle ilgili yazı ve şiirleri konusunda şu makaleyi okuyunuz: Acar, İsmail (1998). "Yahya Kemal'in Eserlerinde Millî Mücadele", (<http://w3.balikesir.edu.tr/~iacar/yk2.htm>)

MAKALE

Millî Mücadele'yi Desteklemeyen Yazarlar

• **ALİ KEMAL (1867-1922):** Türk basın ve edebiyatında aykırı görüşleri ile tanınan aydınlardanır. Mekteb-i Mülkiye öğrencisiyken siyasî faaliyetlerde bulunur. Paris Siyasal Bilgiler Yüksekokulu'nu bitirdiği yıllarda Jön Türkler'e katılır. Gençlik yıllarından itibaren Fransız İhtilâlî'ne merak salan Ali Kemal; Gambetta, Jules Faure, Ehlers gibi üçüncü cumhuriyet devrinin önemli adamlarından etkilenir (Bölükbaşı 2008: 227). II. Abdülhamid'in saltanat yıllarında Mısır'da yaşar. II. Meşrutiyet'ten sonra İstanbul'a dönüp dönemin ünlü gazetelerinden *İkdam*'a başyazar olur. Gazetede yazılarında İttihatçıları eleştirmeye başlar. İktidarın ittihatçılara geçmesiyle yurtdışına çıkar. Mütareke yıllarında Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katılır (1919).

Bu dönemde yıldızı parlayan Ali Kemal, Damad Ferit hükümetinde Eğitim ve İşleri Bakanlığı yapar. Çıkardığı *Peyam-ı Sabah* gazetesinde Millî Mücadele hareketini şiddetle eleştirir. Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasından sonra İstanbul'da tutuklanır. Yargılanmak üzere Ankara'ya götürülürken İzmit'te linç edilerek öldürülür.

• **Refik Halit KARAY (1888-1965):** Türk edebiyatında mizahî yazılarının yanı sıra romanları, denemeleri ve tiyatrolarıyla da tanınan Refik Halit, Galatasaray Sultanisi'nden sonra Hukuk Mektebi'nde okur. Maliye Nezareti'nde memur olarak görev alır. II. Meşrutiyet'ten sonra gazeteciliği seçip *Tercüman-ı Hakikat*'te mütercimlik ve muhabirlik yapar. Muhafız yazıları nedeniyle önce Sinop'a, daha sonra Çorum, Ankara ve Bilecik'e sürgüne gönderilir.

Resim 5.6

Refik Halit Karay,
(Ortaç 1966: 82).

14 Nisan 1919'da Posta Nezareti Genel Müdürlüğü'ne atanan Refik Halid 2 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1919'da bu görevinden ayrılarak *Peyam* ve *Alemdar* gazetelerinde yazmaya başlar. Millî Mücadele karşıtı yazılarını bu gazetelerde yayımlar. Bu yazılarında nelerden bahsettiğine dair birkaç örnek vermek yerinde olacaktır.

- 3 Ocak 1920 tarihli *Alemdar* gazetesinde “Aydede” imzasıyla “Lenin Yerine Grinin” başlıklı bir yazı yayımlar. Bu yazısında Mustafa Kemal'i İttihat ve Terakki liderlerine benzetir : “Gazetelerde okuduk. Moskova'daki yeni Sovyet Meclisi Lenin'in yerine Grinin'i başkan seçmiş!.. Lenin gitmiş yerine, Grinin gelmiş... Bizde de Cemal'in yerine Kemal geldi.
- 30 Ocak 1920 tarihli yazısında, Damat Ferit'e çatan *İzmir'e Doğru ve Müdafaa-i Millîye* gazetelerine hücum eder. İttihat ve Terakki ile Anadolu Hareketi'ni birbirine benzeterek şöyle der. “On senedir İttihat ve Terakki zihniyetinde hiçbir fark olmamış... Bir zamanlar Rumeli'de *Süngü*'ler, *Top*'lar çıkaran İttihat ve Terakki şimdi de Anadolu'da *İzmir'e Doğru*'lar, *Müdafaa-i Millîye*'ler çıkarıyor. Küfür, iftira, meydan okuma, harp ve hile teranesi...”
- 2 Şubat 1920 tarihli “Topuna Hoş Amedi” adlı yazısındaki; “Merhaba Sivas kuzuları, Ankara'da keçilerin ağılına mı geldiniz? Niye koç Ankara'da kaldı? Âdeti uzaktan mı toslamaktır? Rütbesiz mesnetsiz kalmış. Dağdan dağa kaçır, rast geleni toslar. Ecelinize ayağınızla mı geldiniz?...” sözleriyle Anadolu kökenli milletvekillerine ve Mustafa Kemal'e çatar.

Refik Halid, *Peyam-ı Sabab*'tan aldığı para geçimine yetmediği için yeni bir gazete çıkarmak ister. Ancak yeni gazetelerin çıkarılması sansür dairesi tarafından yasak edildiğinden izin almakta zorlukla karşılaşır. Galatasaray Lisesi Müdürü Monsieur Feuillet'in yardımıyla bu engeli aşar ve ünlü mizah dergisi *Aydede*, 2 Ocak 1922'den, 9 Kasım 1922'ye kadar 90 sayı çıkar. *Aydede* sahibi Refik Halid'i daha ilk ayda geçim sıkıntısından kurtaracak kadar tutunur. Padişah bile gazetenin okuyucuları arasındadır. Refik Halid'e abone bedeli olarak iki yüz lira gönderir. Refik Halid'in çevresinde Yakup Kadri, Ruşen Eşref, Necmeddin Sadak ve Süleyman Nazif vardır. *Aydede*'nin yayımlandığı bu dönemde Refik Halid'in Millî Mücadele taraftarlarıyla arkadaşlık ettiği anlaşılmaktadır.

Ancak bu arkadaşlıkların sonraki yıllarda fazla bir yararı olmaz. Posta Telgraf Genel Müdürü iken “Anadolu Hareket-i Millîyesi” karşısında yer alması sebebiyle 8 Haziran 1920'de vatan hainliği ile takibata uğrar. 9 Kasım 1922 tarihinde Türkiye'den ayrılır ve 1 Haziran 1924'te Yüzellilikler listesine dâhil edilir (KARAER 1998: 95; KARACA 2004). Refik Halid, Türkiye'den ayrılıp bir müddet Beyrut ve Halep'te yaşar. Halep'te tanıştığı Nuri Genç, sermayesinin tamamını kendisinin karşılayacağı, tam anlamıyla milliyetçi bir gazete çıkarmayı yazara teklif eder. *Vahdet* adını verdikleri bu gazetenin edebî müdürü Refik Halid olur. *Vahdet*'te yazılarının yayımlamaya başladığı 1928 yılında sürgün hayatının ikinci devresi başlar. Bu gazete yayımladığı yazıları sayesinde maddî durumu düzelir. Ayrıca bu yazılar Atatürk İnkılâpları lehinde olduğu için Ankara'dan da önemli sayılacak yardım görür. Diğer bir söyleyişle Türkiye'ye dönme imkânının başlangıcını hazırlar.

18 Temmuz 1965 tarihinde bir ameliyat geçiren yazar 77 yaşında hayata gözlerini yumar ve Zincirlikuyu Mezarlığı'na defnedilir. Öykü ve romanlarında Anadolu insanının sıkıntılarını dile getiren yazar *Memleket Hikâyeleri* ve *Gurbet Hikâyeleri* adlı eserleri yaşantısından izler taşır. *Kirpi'nin Dedikleri*, *Üç Devir Üç Nesil*, *Agop Paşa'nın Hatıraları* adlı eserleri mizah edebiyatının seçkin örnekleri arasında yer alır.

• **Refi Cevat ULUNAY (1890-1968):** Millî Mücadele karşıtı yazıları ile tanınan Refi Cevat, Galatasaray Lisesi'ni bitirir. Çeşitli gazetelerde çalışmaya başlar. 1912 yılında *Alemdar* gazetesini çıkarır. Siyasî nedenlerle Anadolu'nun farklı şehirlerinde sürgün hayatı yaşar. İstanbul'a döndükten sonra gazetesini yeniden çıkarmaya başlayan yazar Kurtuluş Savaşı'nın gereksizliğini savunduğu için savaş sonrası Yüzellilikler arasında yurtdışına sürülür. Aftan yararlanarak dönüp gazeteciliğe devam eder. *Yeni Sabah* ve *Milliyet* gazetelerinde köşe yazıları yayımlar.

Yazılarında geçmişteki hayat ve günlük yaşamda karşılaşılan olayları sık sık işler. Mevlana ve Mevlevîlikle ilgili yazıları ile dikkat çeken Ulunay, sohbet tarzındaki üslûbu ile rahat okunabilir yazılar kaleme alır (ÖZCAN 2003). Geleneklere bağlı, muhafazakâr düşüncelerini bu yazılarına yansıtan Ulunay'ın, roman ve gezi yazıları kitap halinde yayımlanır.

İşgalcilerin safında yer alıp Millî Mücadele'ye ihanet ettikleri gerekçesiyle yurtdışına sürülen yüzelli kişi arasında 14 gazeteci-yazar bulunmaktadır. Bunların isimlerini şöyle tablolaştırabiliriz:

Adı	Yayımlı Yeri	Gazetesi
Fanizâde Ali İlmi	Adana	<i>Ferda</i>
Trabzonlu Ömer Fevzi	Balıkesir	<i>İrşad</i>
Miralay Ali Sami	Bandırma	<i>Adalet</i>
Neyir Mustafa	Edirne	<i>Temin ve Elyevm</i>
Hasan Sadık	Halep	<i>Doğru Yol</i>
Pehlivan Kadri	İstanbul	<i>Alemdar</i>
Mevlânzâde Rıfat	İstanbul	<i>Serbestî</i>
Sait Molla	İstanbul	<i>İstanbul (Türkçe)</i>
Refik Halit (Karay)	İstanbul	<i>Aydede</i>
Refi Cevat (Ulunay)	İstanbul	<i>Alemdar</i>
Mehmet Refet	İzmir	<i>Köylü</i>
Ferit	İzmir	<i>Köylü</i>
Hafız İsmail	İzmir	<i>İzmir'de Musavvat</i>
Neyir Mustafa	Selanik	<i>Hakikat</i>

Resim 5.7

Refi Cevat Ulunay,
(Yücebaş 1969:
255).

Tablo 5.3
Yüzellilikler
listesinde yer alan
gazeteci-yazarlar.

Köylü gazetesi ve işgal konusunda şu makeleyi okuyunuz: Arıkan, Zeki, "Köylü Gazetesi ve İşgal", (<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/806/10261.pdf>).

MAKALE

DİKKAT

Refik Halid, Halep'te çıkan *Vahdet* gazetesinde Türkiye lehine yazılar yayımlarken, Antakya gençliğiyle de ilişki kurar, onlarla gizli gizli toplanır. Bu bölgenin Türk olduğunu ve Türkiye'ye bağlanması gerektiğini söyler. Yazarın yurtdışındaki faaliyetleri, yayımladığı yazılar, Atatürk başta olmak üzere devleti idare edenlerin hoşuna gider. Cumhuriyet'in 10. yıl dönümünde affedilmesi kararlaştırılır. Ancak Yüzelliliklerin yurda dönmeleri Lozan Antlaşması hükümlerine bağlı bulunduğundan bu gerçekleşemez. Söz konusu antlaşma Montrö'de değişikliğe uğrayınca af problemi tekrar gündeme gelir. Atatürk Refik Halid'i affetmek taraftarıdır. Salah Birsal'in ifadesine göre, Atatürk, Millî Mücadele'nin ilk yıllarında Anadolu'da dolaşırken İstanbul'dan gelen gazeteler içerisinde *Peyam-ı Sabah*'ta Refik Halid'in bir fıkrasını okuyarak; "Aleyhimize yazıyor ama güzel yazıyor." demiştir. Refik Halid de bundan pişmanlık duyarak: "Keşke güzel yazsaydım da aleyhinde değil." demektedir (KARAER 1998:104).

SIRA SİZDE

Millî Mücadele'yi destekleyen ve desteklemeyen yazarların ayrışma nedenlerini açıklayınız?

CUMHURİYET DÖNEMİ'NİN İLK YILLARI (1923-1928 ARASI)

Harf Devrimi Öncesi

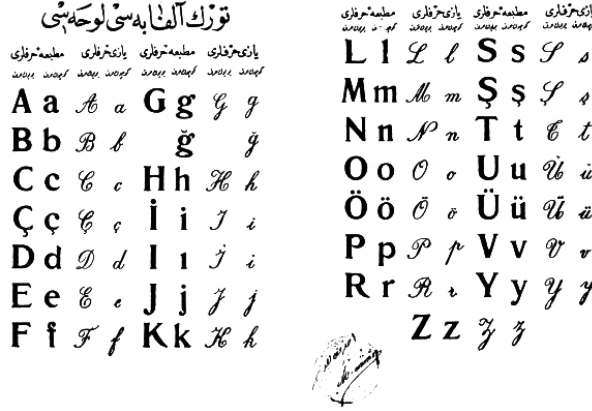
Zaferle sonuçlanan Millî Mücadele hareketini takiben ülkede yeni bir dönem başlar. Cumhuriyet'in ilânından 23 gün önce İstanbul'a giren Türk ordusu büyük bir sevinçle karşılanır (6 Ekim 1923). Bu sevinç, bir gün sonrasının basınında coşkulu bir şekilde yer bulur. TBMM İcra Vekilleri Heyeti aynı gün bir karar alarak, basında uygulanan sansürü kaldırır. Böylece, basın 1912 yılından beri süren sıkı sansür uygulamasından kurtulur. Bunun ardından basında bir temizlik hareketi başlatılır. Millî Mücadele sırasında, bu harekete karşı tavrı alan gazeteciler yurtdışına gönderilirler. Yukarıda değinildiği gibi "Yüzellilikler" diye anılan bu grup mensupları davaya ihanetle suçlanır ve bir süre yurtdışında yaşamak zorunda bırakılırlar.

Cumhuriyet'in bu geçiş yıllarında çıkarılan süreli yayınların tam bir sayısal dökümü mevcut değildir. Yapılan bazı çalışmalar varsa da eksiktir. Ancak, başta İstanbul olmak üzere Anadolu'nun farklı yerlerinde çok sayıda gazete ve dergi çıkarıldığı tahmin edilmektedir. Örneğin, yalnızca Erzurum'da çıkarılan yayın sayısı yediye bulmaktadır. Bu, yeni yönetimin basına sağladığı kolaylıklar ve ülke içinde görülen bir coşkunun eseridir. Özellikle öğretmenler, yalnız dersliklerde değil, okul dışında da gençlere ulaşmak ve onları aydınlatabilmek için küçük dergiler yayımlama yolunu seçerler. Bu hareketleri ile aynı zamanda Anadolu içlerinde başlayan fikrî bir uyanışın da ilk adımlarını atarlar.

Bu yıllarda gelişen sosyo-politik hadiseler kısa zamanda basını etkiler. 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Antlaşması imzalanır. Türkiye Cumhuriyeti'ni çok uzun yıllar yönetecek olan Halk Fırkası kurulur (9 Eylül 1923). Millî Mücadele hareketine büyük bir moral sağlayan İstanbul'un işgalden kurtuluşu gerçekleşir (6 Ekim). Yine millî devletin kalbi sayılan Ankara başkent olur (13 Ekim) ve en sonunda Cumhuriyet ilân edilir (29 Ekim 1923). Basın bu coşkulu ortam içinde faaliyetlerini sürdürürken yurtdışından Hilafet'in kaldırılacağı kuşkusunu içeren mektuplar Başbakan İsmet Paşa'ya gönderilir. Bu mektupların, 18 Aralık 1923 günü, hiçbir yorum yapılmadan dönemin ünlü gazeteleri *Tanin*, *İkdam* ve *Tevhid-i Efkar*'da yayımlanması üzerine basına karşı sert tedbirler alınmaya başlanır. İçişlerine karışma olarak yorumlanan mektupları yayımlayan Hüseyin Cahit, Ahmed Cevdet, Velid Ebuzyiya tu-

tuklanıp İstiklâl Mahkemesi'ne sevk edilir. Ortada bir kasıt unsuru bulunmadığı için gazetecilerin tamamı beraat eder. Bu dava nedeniyle basın ve yönetim arasında bir soğukluk meydana gelir. Mustafa Kemal bunu gidermek için 5 Şubat 1924 günü İstanbul basını temsilcilerine bir akşam yemeği verir. Yemekte, Atatürk basından, Cumhuriyet'in çevresinde çeliktен bir fikir ve zihniyet kalesi oluşturmasını ister. Bu yakınlaşma ne yazık ki uzun süre devam etmez ve Ankara Hükûmeti ile İstanbul basını arasındaki soğukluk daha sonraki yıllarda da varlığını sürdürür.

Resim 5.8

Yeni barflerin değişik şekillerde yazılmasını gösteren levha.

1924 yılında hanedan mensuplarının Türkiye'den ayrılması kararlaştırılır (4 Mart). Bu oldukça önemli bir karardır. Ardından yeni anayasa kabul edilir (20 Nisan). Bir noktada devrimlerin sözcüsü konumuna geçecek olan Cumhuriyet gazetesi, özel girişimciler vasıtasıyla yayın hayatına atılır (7 Mayıs). Cumhuriyet ilkelelerini benimseyen ve Atatürk'ün işaret ettiği gibi onun fikrî zeminini oluşturan yazarlar, bu gazetenin yazı kadrosunda yer alırlar. Aralarında Ziya Gökalp, Yakup Kadri, Aka Gündüz, Selim Sırrı (Tarcan) gibi yazarların bulunduğu gazetenin ilk kurucuları Yunus Nadi, Zekeriya Sertel ve Nebizade Hamdi'dir. Yine bu yıl içinde Halk Fırkası'nın adı Cumhuriyet Halk Partisi olarak değiştirilir. Atatürk ve arkadaşları tarafından kurulmuş olan parti, yönetimde tek söz sahibi haline gelir. Özellikle Batılılaşma ideallerini değişmez ölçü olarak gören parti yöneticileri ülkeyi sosyo-kültürel alanda hızlı bir değişim sürecine sokarlar. Muhalefetin olmadığı ve yönetimin tek parti elinde kaldığı bu dönemde basın dar olanaklar altında gelişmeye çalışır.

Bu yıllarda Doğu Anadolu'da başlayan Şeyh Said İsyanı bahane edilerek 4 Mart 1925 tarihinde "Takrir-i Sükûn Kanunu" çıkarılır. Hükûmet böylece basını ve muhalefeti kısıtlama yoluna gider. İkinci kez kurulan İstiklâl Mahkemeleri ile gazeteciler üzerinde büyük bir baskı uygulanır. Hapse atılanlar ve sürgüne gönderilenler olur. Hüseyin Cahit, Çorum'da ömür boyu hapse; Zekeriya Sertel üç yıl için Sinop'a; Cevat Şakir (Kabağağaçlı) ise Bodrum'a sürgüne gönderilirler. Yine bu kanunun uygulamaya konulması ile Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası kapatılır. İsyanı yeltenenler ise ölüm cezasına çarptırılır. Kanunun çıkarılmasının görünürde irtica ve isyanı engelleme gibi iki sebebi vardır. Asıl amaç ise basın ve muhalefeti susturup tepki çekecek devrimleri gerçekleştirebilmektir. Nitekim duruşmalar devam ederken diğer İstanbul gazetelerinden de kapatılanlar ve kovuşturmaya uğrayanlar olur. Bu kanun ile Türk basını uzun süren bir suskunluk devresine girer.

Harf Devrimi ve Basın

Mustafa Kemal, daha 1906 yılında Bulgar Türkolog Manolof'la yaptığı konuşmada, Batı medeniyetine geçmek için Latin köklü bir alfabe seçmenin gerekli olduğunu söyler. Tanzimat Dönemi'nde dile getirilen ve sonraki yıllarda farklı şekillerde uygulanmaya çalışılan Harf Devrimi II.

Resim 5.9

Atatürk yeni harfleri öğretirken.

Meşrutiyet'in ardından basında çeşitli vesilelerle gündeme getirilir. Bu amaçla yapılan tartışmalarda iki kutup ortaya çıkar: Hüseyin Cahit, Abdullah Cevdet, Celal Nuri, İbrahim Necmi, Yunus Nadi, Falih Rıfkı yeni harfleri desteklerken; Ali Seydi, Cenap Şehabettin, Avram Galanti, Halit Ziya, Necip Asım, Veled Çelebi, İbrahim Alaaddin, Fuat Köprülü gibi aydınlar Arap (İslâmî) harflerini savunurlar.

Arap harflerini savunanların temel gerekçesi, böyle bir değişimin İslâm dünyasıyla olan bağları koparacağı noktasına dayanır. Maarif Vekaleti, 20 Mayıs 1928'de Başvekalete bir yazı sunarak Latin alfabesinin incelenmesi için bir komisyon kurulmasını ister. Falih Rıfkı, Yakup Kadri, Ruşen Eşref'in de aralarında bulunduğu komisyon, çalışmalarını tamamlayarak 41 sayfalık bir rapor hazırlayıp raporu 1 Ağustos 1928'de Dolmabahçe'de Atatürk'e sunarlar. Yaklaşık bir hafta sonra Sarayburnu'nda yapılan bir toplantıda Atatürk alfabe konusunda şunları söyler:

“Arkadaşlar, bizim abenktar, zengin lisanımız yeni Türk harfleriyle kendini gösterecektir. Asırlardan beri kafalarımızı demir çerçeve içinde bulunduran, anlaşılmayan ve anlamadığımız işaretlerden kendimizi kurtarmak ve bu lüzumu anlamak mecburiyetindeyiz...” (9 Ağustos 1928).

Atatürk, yeni alfabeyi tanıtmak ve bu konuda bir kamuoyu oluşturmak için Te-kirdağ, Bursa, Çanakkale, Gelibolu, Sinop, Samsun, Tokat, Amasya, Sivas ve Kayseri'de halkı bilgilendirici konuşmalar yapar. Hükümetin konuyla ilgili kanun teklifi 1 Kasım 1928'de TBMM'ye gelir ve kabul edilerek 3 Kasım'da *Resmî Gazete*'de yayımlanıp yürürlüğe girer. Gazeteler böyle bir değişime hazırlıklı olmak için yavaş yavaş yeni harflere manşetlerde yer vermeye başlarlar. Bazı dergilerin zaten daha önceki yıllara dayanan deneyimleri vardı. Örneğin başlıklarda, künyeye ilgili bilgilerde veya reklamlarda Latin harfleri eskiden beri kullanılır. *Kalem* gibi mizah dergileri Türkçe-Fransızca olmak üzere iki dilli ve iki alfabeli çıkarılır. Matbaacılar söz konusu değişime ayak uydurabilmek için ellerindeki eski hurufatları satıp yeni hurufat kasaları almak zorunda kalırlar.

Cumhuriyet'in coşkusuyla ilk yıllarda gelişen basın, 1 Kasım 1928 tarihinde ilân edilen Harf Devrimi'yle birlikte uzun sürecek bir duraklama devresine girer. Her şeyden önce, sınırlı sayıda olan okuyucu kitlesi ortadan kalkar. Matbaalar yeni harfler bulmakta zorlanırlar. Her iki alfabeyi yarı yarıya kullanan gazeteler Arap harflerinin kullanımının yasaklanması ile birlikte, tamamen Latin alfabesine döner. Bu olumsuz durumu ortadan kaldırmaya çalışan yönetim, bazı büyük gazeteleri

maddî olarak destekler. Girdikleri dar boğazdan kurtarmak için bazı gazetelere hükümet tarafından üç yıl süreyle prim verilir (GÜNYOL 1950: 376).

Ayrıca, vilâyetlerdeki matbaaları yeniden harekete geçirebilmek amacıyla buralara teknik ve maddî yardımlarda bulunulur. Yine bazı gazeteler, yeni yazıyı halka sevdirmek ve öğretmek için yoğun faaliyete girişir. Millet Mektepleri'nin açılması ve yurt çapında başlatılan okuma-yazma seferberliği kısa zamanda etkisini gösterir. Bu faaliyetler sonunda yeni ve daha etkili bir okur kitlesi ortaya çıkar. Bu durgunluk döneminde halka ilân edilmesi gereken bilgiler Ajans Haberleri adı verilen ve özel idare tarafından yayımlanan tek sayfa kâğıtlarla duyurulur. Bunlardaki haberler yukarıda da belirtildiği gibi genellikle Anadolu Ajansı kaynaklı resmî yazılardır.

Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin temel hedefi Batı ile bütünleşmek ve yeni bir devlet olarak muasır medeniyetler seviyesine ulaşmaktır. Başta Atatürk olmak üzere dönemin aydınlarının hemfikir olduğu konulardan biri Arap harflerinin okur-yazarlığı olumsuz etkilediği ve gelişmeyi engellediğidir. Devlet yaşanan ekonomik darboğazdan kurtulmaları için matbaalara ve gazetelere ödenek tahsis eder. Buna rağmen *Son Saat*, *Resimli Gazete*, *İkdam* gibi gazeteler kısa sürede kapanır. Yeni harfleri bilen dizgici sayısının azlığı sebebiyle eleman sıkıntısı yaşanır. Ancak Latin harfleri ayrı yazıldığı için hurufat kasalarının sayısı daha azdır. Eski yazı kasalarında 112 olan bölme sayısı yeni yazıda 70'e iner. Bu değişim de hâliyle zaman içinde dizgicilere büyük bir kolaylık sağlar. Başlarda görülen imlâ ve noktalama yanlışları zaman içinde azalır. Örneğin “geliyor sözcüğü bazen gelor, geleor, gelır, gelior, geluur” şeklinde yazılır.

Dil Encümeni bu olumsuzluğu ortadan kaldırmak amacıyla yaklaşık 25.000 sözcüğü içeren bir İmlâ Lügati hazırlar. Bu süreçte Devlet Matbaası'na yeni belirlenen harfleri dökme ve yeni alfabe hazırlama talimatı verilir. 3 Kasım 1928 tarihinde yürürlüğe giren yasaya göre gazete ve dergilerin Aralık 1928, kitapların ise Ocak 1929 başından itibaren eski harflerle yayımlanması yasaklanır. Aynı anlayışla okullarda eski yazılı ders kitapları okutulması engellenir.

Bu zorunluluğun ardından süreli yayınlar önceleri iki alfabeli çıkarılmaya başlanır. Yeni harfleri okurlara öğretmek amacıyla özel köşeler hazırlanır. Bu kısa süreli geçiş önceleri tirajları ve günlük satışı olumsuz etkiler. Örneğin, İstanbul gazetelerinin: 1 Aralık 1928'deki tirajı 46.500 - Günlük satışı 29.600 iken; 7 Aralık 1928'de tiraj 29.500 - Günlük satış: 19.700'e düşer. Yakın dönemin önemli gazetelerinden *İkdam*'ın yaşadıkları konumuz açısından oldukça ilginçtir. Bu ilginç öyküyü Yusuf Ziya Ortaç anılarında şöyle anlatır:

“İkdam'a gelince... O güzel gazetenin de parlak hayatı, umulmadık bir yıkılışla sö-nüp gitmiştir. Harf Devrimi olmuştu. Bütün gazeteler, ilk günlerde büyük harflerle küçük denemeler yapıyor, okuyucu gözünü alıştırmaya çalışıyordu bu yeniliğe... (...) Ertesi sabah ilk sayıyı elimize aldık: Sabiden manzarası Avrupalıydı İkdam'ın... Ama bütün makaleler, bütün haberler, bütün yazılar birbirine karışmıştı ve bepsi de yanlıştan okunmaz baldeydi... Taşı pirincinden çok bir pılavdı bu... Okuyucu yemedi!...” (ORTAÇ 1966: 126).

Yayıncılar içine düştükleri dar boğazdan kurtulmak için devletten maddî destek isterler. Amerikan Büyükelçisi Grew, 13 Şubat 1929'da ülkesine bir rapor göndererek, bu dönemde hükümetten tahsisat alan gazetelerin istedikleri ve aldıklarını şöyle belirler:

Tablo 5.4
Harf Devrimi'nden sonra yayımlanmak için destek alan gazeteler.

Kaynak:
Kabacalı 2000: 75

Sürekli Yayın	İstenen Para Miktarı (TL)	Ödenen Para Miktarı (TL)
Cumhuriyet	10.000	2.250
Milliyet	9.000	2.000
Vakit	8.000	850
İkdam	8.000	1.200
Son Saat	7.500	1.100
Karagöz	2.000	200
Köroğlu	2.000	200
Haftalık Mecmua	500	100
Resimli Gazete	500	100
Resimli Ay	300	100
Akbaba	400	100
Papağan	400	100
Millî Mecmua	300	200
İctihat	300	50
Üniversite Mecmuası	500	250
Toplam	57.200	9.600

Bu geçiş sürecinde yayıncılar ellerinde biriken eski harfli kitapları satamazlar. Bunun gibi yardımcı ders kitapları da artık kullanılamaz hale gelir. Büyük zarara giren yayınevlerinin bu süreçten kurtulmaları uzun zaman alır. Ülke savaştan yeni çıktığı için ekonomik açıdan fazla güçlü değildir. Buna rağmen okullarda okutulacak yeni harfli ders kitaplarının büyük bir kısmı Devlet Basımevi'nde yapılır. Ayrıca Türk Kitapçılık Ltd. Şti. çok sayıda okul kitabı yayımlanır. Eskiden kurulmuş bazı güçlü yayınevleri de yeni harflerle yayınlar yaparak piyasadaki yerlerini korumaya ve gittikçe güçlenmeye çalışır.

27 Mart 1930'da çıkarılan 1575 sayılı kanunla gazete ve dergilere üç yıl süreyle verilecek prim oranları belirlenir. Buna göre: Rotatifle basılanlara: 1929'da 3.500, 1930'da 5.250, 1931'de 7.000 lira prim verilir. Düz makinede basılanlara sayfa ebatları ve yayın sürelerine göre prim ödemesi yapılır.

Harf Devrimi'nin hızlı bir şekilde gerçekleşmesi büyük ölçüde bir olumsuzluk yaratmaz. Çünkü okur-yazar oranı nüfusun yüzde onu kadardır. 1927 yılında yapılan nüfus sayımına göre ülkede 13 milyon 148 bin kişi yaşamaktadır. Öğrenim çağında ve daha üst yaşlarda olan kişilerin toplamı 10 milyon 516 kişidir. Bunlardan 5 milyon 354 kadının 267 bini (% 4.98), 4 milyon 895 erkeğin 840 bin (% 17.16) okur-yazardır.

Bu rakamlara göre halkın büyük bir kısmı, okuma-yazma bilmemektedir ve gazeteleri takip etmekten uzaktır. Resmî nitelikteki gazetelerin okurları zorunlu abone yapılan yüksek düzeydeki memurlardır. Ne yazık ki bunların büyük bir kısmı da okuduğunu anlayacak düzeyde bilgi sahibi değildir.

Yeni alfabede vokallerin ayrı yazılması, imlâ ve noktalama işaretlerinin daha belirgin hâle gelmesi, majiskül (büyük) ve minüskül (küçük) harflerin kullanılması Türk dilinin daha rahat okunmasını sağlar. Harf Devrimi'nin ardından bir noktada sıfırlanan okur-yazar oranı alınan akılcı yöntemlerle kısa sürede artmaya başlar. Harf Devrimi'nden iki ay sonra *The National Geographic*'te Owen M. Williams tarafından hazırlanan bir yazıda alfabe değişiminin günlük hayattaki izlerini yansıtan

ilginç fotoğraflar yayımlanır (WILLIAMS 1929: 94-108). Bu görüntüler her alanda yeni alfabeyle büyük ilgi gösterildiğini kanıtlamaktadır.

Harf Devrimi ile basın-yayın sektöründe büyük yeniliklerin yaşandığı görülür. Çünkü Batı'da gelişen baskı teknolojilerine eski dönemlerde hurufat farklılığından dolayı kolay intibak yapılamaz. Yeni harflerin kullanılmasıyla birlikte basın sektörü daha hızlı bir şekilde büyümeye ve gelişmeye başlar. Bu gelişmenin boyutlarını yayımlanan kitap sayısındaki astronomik farktan da çıkarmak mümkündür.

Matbaanın Türkler tarafından kullanılmaya başlandığı 1729'dan, Harf Devrimi'nin yapıldığı 1928'e kadar geçen 200 yılda yayımlanan Arap harfli Türkçe eser sayısı toplam 30-40 bin arasındadır. Oysa 1928-2003 arasında geçen 75 yılda yayımlanan Latin Harfli Türkçe eser sayısı 400.000'dir. Aradaki bu muazzam fark, basın-yayın alanındaki gelişme yanında, bilim ve kültür hayatındaki gelişmeye de işaret etmektedir. Alfabe değişiminden birkaç yıl sonra gerek İstanbul'da gerekse Anadolu'nun farklı yörelerinde yeni süreli yayınlar çıkarılır. Özellikle eğitimcilerin önderliğinde çıkarılan okul dergileri Cumhuriyet ideallerini ve Atatürk devrimlerini tanıtmakta büyük rol oynar. Harf Devrimi'nin ardından yapılan dilde sadeleşme hareketleri ve tercüme faaliyetleri düşünce hayatımızı olumlu şekilde etkiler. Gerçek anlamda Türk Aydınlanması'nın Harf Devrimi'nden sonra yaşandığını söylemek, bu nedenlerden dolayı fazla abartılı olmayacaktır.

Harf Devrimi'nin etkisi konusunda şu makaleyi okuyunuz: Williams, Maynard Owen (1929). "Turkey Goes to School", *The National Geographic*, January, V. LV, nr. 1.

MAKALE

Mizah Basını

Mütareke ve Millî Mücadele Dönemlerinde mizah basınına, genel basında olduğu gibi iki farklı düşünce hâkimdir. Bir gruba göre Millî Mücadele gereksiz bir çırpınıştır. En doğru olanı güçlü bir devletin desteğini alarak ülkenin refahı için çalışmaktır. Diğer grup ise Mustafa Kemal ve arkadaşlarının başlattığı mücadeleyi önemseyen bir anlayışla yayınlarını sürdürmekte kararlıdır. Ancak 1920 yılı sonrasında millî hareketin güçlenmesiyle birlikte mizah basını da bunu destekleyen bir içerik kazanır. Buna rağmen ideolojik düşüncelerle çıkarılan mizah dergileri de göze çarpar. Örneğin Mustafa Kemal, 1922 yılında çıkarılan sol görüşlü *Kabkaba* gazetesinin çıkmasını engellemek için şöyle bir talimat verir: "Trabzon'da *Kabkaba* namında bir mizah gazetesi çıkarırlar Bolşevik'tir. Orada kimseye birşey demedim. Fakat idare edenlerin gaffeti... Uyku halindeler. Alâkadar olunuz, tahkikat yapınız. Bu gazeteyi çıkarırları anlamakla beraber gazetesinin çıkmamasını temin ediniz (Reisicumhur Gazi M. Kemal)." (ÇEVİKER 1991: 173). Bunun gibi sansüre uğrayan veya Millî Mücadele'ye muhalefet edip, bu mücadelenin kazanılması sonucunda kapanan mizah yayınları mevcuttur. 1918-1928 yılları arasında çıkan mizah içerikli yayınları şöyle tablolatabiliriz:

Resim 5.10

Sedat Simavi tarafından çıkarılan *Güleriüz* (1921) dergisinin kapağında yer alan Mustafa Kemal ve Türk bayrağı.

Tablo 5.5

1918-1928 yılları arasında çıkarılan mizab içerikli süreli yayımları.

Yıl	Yayın	Yayın Sıklığı	Yayın Yeri	Yayımlayan
1918	<i>Şeytan</i>	Haftada 1	İstanbul	Ali Avni
1918	<i>Diken</i>	15 günlük	İstanbul	Sedat Simavi
1918	<i>Zeybek</i>	Haftada 1	İzmir	Fazıl
1918	<i>Anafor</i>	15 günlük	İstanbul	Kemal İbrahim
1919	<i>Ne Münasebet</i>	Haftada 1	Rusya (Sibirya)	-
1919	<i>Deccal</i>	Haftada 1	İstanbul	Hüseyin Rifat
1919	<i>Kafes</i>	Haftada 3	Kahire	İdris Sabih
1919	<i>Dertli</i>	Haftada 1	Bolu	İlyaszâde Şükrü
1919	<i>Cadı</i>	Haftada 2	İstanbul	Mehmet Fehmi
1920	<i>Alay</i>	Haftada 1	İstanbul	Enis Avni (Aka Gündüz)
1920	<i>Nasreddin Hoca</i>	Haftada 1	Mısır (Seydi Beşer)	Osman Nuri
1920	<i>Kaval</i>	Haftada 1	Eskişehir	Mustafa Remzi
1921	<i>Nefir</i>	Haftada 1	Selanik	N. Salih (Müdür)
1921	<i>Güteryüz</i>	Haftada 1	İstanbul	Sedat Simavi
1921	<i>Anadolu'da Kalem</i>	Haftada 1	Ankara	Hüseyin Suad
1921	<i>Yeni Eğlence</i>	Haftada 1	İstanbul	Orhan Seyfi (Orhon)
1921	<i>Tatlı Sert</i>	Haftada 1	İstanbul	Said Ali
1921	<i>Âyine</i>	Haftada 1	İstanbul	Semih Lütfi (Erciyes)
1922	<i>Aydede</i>	Haftada 2	İstanbul	Yusuf Ziya (Ortaç)
1922	<i>Babalık</i>	Haftada 1	Konya	Yusuf Mazhar
1922	<i>Peyâm-ı Sabah</i>	Haftada 1	Bursa	Artin Kemal (1 Sayı Özel Yayın)
1922	<i>Akbaba</i>	Haftada 1	İstanbul	Yusuf Ziya (Ortaç)
1922	<i>Kahkaha</i>	Haftada 1	İzmir	Mehmed Sırrı
1922	<i>Kahkaha</i>	Haftada 2	Trabzon	Es'ad Ömer
1923	<i>Zümrüd-i Anka</i>	Haftada 2	İstanbul	Semih Lütfi (Erciyes)
1923	<i>Kelebek</i>	Haftada 1	İstanbul	İ. Ahmet Nuri vd.
1924	<i>Papağan</i>	Haftada 1	İstanbul	Orhan Seyfi (Orhon)
1924	<i>Gelincik</i>	Haftada 2	İstanbul	Mehmet Rauf (Müdür)
1924	<i>Guguk</i>	Haftada 2	İstanbul	Haşim Sâmî
1924	<i>Resimli Yurt</i>	Haftada 1	İzmir	Ahmed Cemaleddin (Müdür)
1924	<i>Resimli Dünya</i>	Haftada 1	İstanbul	Orhan Seyfi (Orhon)
1925	<i>Mektepliler Âlemi</i>	Haftada 1	İstanbul	İlyas Bahri
1925	<i>Tavus</i>	15 günlük	İstanbul	Y. Ziya (Ortaç) (Müdür)
1925	<i>Vayvay</i>	Haftada 1	İstanbul	Hakkı Nezih
1926	<i>Devekuşu</i>	Haftada 2	Trabzon	Cemal Rıza
1927	<i>Nasreddin Hoca</i>	Haftada 2	İstanbul	İsmâil Hakkı
1927	<i>Kaynana</i>	Haftada 1	İzmir	Fazıl
1927	<i>Çiçek</i>	Aylık	İstanbul	M. Razi
1927	<i>Davul</i>	Haftada 2	İstanbul	Orhan Seyfi (Orhon)
1927	<i>İskeçe</i>	Haftada 1	İskeçe	İsmail Hakkı
1927	<i>Çalçene</i>	15 günlük	Kastamonu	Yusuf Ziya (Daday)
1927	<i>Yeni Kalem</i>	Haftada 1	İstanbul	Orhan Seyfi
1928	<i>Babacan</i>	Haftada 2	İstanbul	Müslümzade Emin (Müdür)
1928	<i>Mehtap</i>	15 günlük	Ankara	Şemseddin Sâmî
1928	<i>Yeni Köroğlu</i>	Haftada 2	İstanbul	Burhan Cahid (Morkaya)
Belirsiz	<i>Karikatür</i>	-	İstanbul	Mehmet Fazıl

On yıl içinde biri belirsiz olmak üzere toplam 45 süreli mizah yayınının çıktığı görülür (ÜNVER 2013: 114-164). Genellikle kısa ömürlü ve fazla etkin olmayan bu yayınların en ünlüleri *Diken*, *Alay*, *Gülyüz*, *Âyine*, *Aydede*, *Akbaba*, *Zümrüt-Anka* olur. Diğerleri çok kısa sürelerde kapanmak zorunda kalır. Bugünkü Türkiye sınırları dışında kalan Mısır'ın Seydi Beşer ve Rusya'nın Sibirya bölgesinde iki mizah yayını çıkarılır. Bu yayınlar adı geçen bölgelerde esir tutulan Türk askerleri tarafından çıkarılan yayınlardır. Teksir kâğıdına el yazısı ile yazılan metin ve son derece amatör çizimlerden oluşan dergiler uzun ömürlü olamaz. Esaret şartları altında çıkan bu yayınlar mizahın avutucu ve teskin edici gücünü göstermesi bakımından önemlidir. Bu yayınlar aynı zamanda esir askerler arasındaki bir dayanışmanın mevcut olduğuna da işaret eder.

1918	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928
4	5	3	6	6	2	4	3	1	7	3

Tablo 5.6

Dönemin mizah içerikli süreli yayınlarının yıllara göre sayısal dağılımı.

Bu dönemin en önemli yanı Cumhuriyet sonrasında gelişecek olan mizah yayıncılığını hazırlamasıdır. Cumhuriyet döneminde mizah yazıları ve karikatürleri ile ünlenen yazar ve çizerler için bu dönem adeta bir çıraklık devresini oluşturur. Bu ünlü mizahçılardan bir kaçının isimlerini şöyle zikredebiliriz: Fazıl Ahmet (Aykaç), Orhan Seyfi (Orhon), Yusuf Ziya (Ortaç), Ercüment Ekrem (Talu), Osman Cemal (Kaygılı), Ahmet Rasim, Reşat Nuri (Güntekin), Aka Gündüz, Refik Halit (Karay)...

Söz konusu yayınlarda çıkan karikatürler amatörce hazırlanmış çizimlerden oluşur. Bazı dergiler Avrupa basınından aldıkları yazıların tercümesini yayımlar. Bunlar arasında zaman zaman çizim veya resimlere yer verenler de göze çarpar. 1918 yılında basında yalnızca ismen yer alan Mustafa Kemal, Millî Mücadele'nin başlamasıyla birlikte çizimleriyle de yer alır. Özellikle zaferle sonuçlanan savaşlardan sonra Mustafa Kemal'i ve onun askerî dehasını yücelten yazılar, resimler, çizimler ve karikatürler bolca yayımlanmaya başlanır. Bunların çoğu amatörce çizilmiş görsellerdir. Savaş sonrası dönemde Atatürk bu kez de barışın mimarı olarak mizah basınında yerini alır (AKBABA-BİRBUDAK 2009: 1250-1274; OKAY 2004) (Bu konuda 7. ünite "Tek Parti Döneminde Basın" başlığı altında da bilgi bulabilirsiniz).

Mizah basınında Atatürk hakkında yazılanlar ve çizilenler konusunda şu makaleyi okuyunuz: Akbaba, Bülent-Togay Seçkin Birbudak (2009). "Millî Mücadele ve Cumhuriyet Dönemi Mizah Basınında Mustafa Kemal Atatürk İmajı", *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, nr. 29, ss.1250-1274.

MAKALE

Anadolu dışında çıkarılan mizah yayınları hangi özelliklere sahiptir?

SIRA SİZDE

4

Özet

I. Dünya Savaşı'nın müttefiklerin yenilgisiyle sonuçlanması üzerine İtilaf Devletleri, Osmanlı ülkesinin dört bir yanını işgal ederler. Özellikle Batı dünyası açısından sembolik değere sahip olan başkent İstanbul'un işgalini zaferlerini taçlandıran bir olay şeklinde empoze etmeye çalışırlar. İstanbul'da bulunan Rum, Ermeni ve diğer azınlıkların alkışları arasında İtilaf askerleri 13 Kasım 1918'de şehrin dört bir yanını karadan ve denizden ele geçirirler.

Her türlü toplanma, konuşma ve işgal aleyhinde bulunma hareketi yasaklanır. Basın daha sıkı bir şekilde kontrol altına alınır. Bizans İmparatorluğu'nu yeniden kurmak isteyen Yunanlılar 15 Mayıs 1919'da İzmir'e asker çıkarırlar. Her iki şehirde de işgalcilere en sert cevap, gazeteciler tarafından verilir. İstanbul'da Süleyman Nazif "Kara Bir Gün" makalesini yayımlayarak işgali kınar. Fatih edasıyla beyaz bir at üstünde şehre giren Fransız Generali Espery'in havası bir anda yerle bir edilir. İzmir'de ise Osman Nevres Bey (Hasan Tahsin) karaya çıkan Yunan sancaktarını öldürür. Hasan Tahsin'in bu hareketi silaha kalemle değil silahla cevap verileceğini göstermesi bakımından önemlidir. Nitekim Erzurum'a gidip oradaki düzenli orduyla Millî Mücadele hareketini başlatmak isteyen Mustafa Kemal de aynı düşünceyle 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkar.

Millî Mücadele hareketini İttihat ve Terakki'nin maceraperest subaylarının yeni bir çılgınlığı olarak gören bazı İstanbul gazeteleri bu hareket aleyhinde bulunurlar. Refik Halit, Ali Kemal, Refi Cevat gibi yazarların yanı sıra Rum ve Ermeni basını Millî Mücadelecileri "ayak takımı, başıbozuk eşkiya veya haydut çeteleri" olarak göstermeye çalışırlar. Hareketin lideri konumundaki Mustafa Kemal'i içkici, zevk düşkünü, sözüne güvenilmeyecek ve ardından gidilmeyecek biri olarak tanıtlar.

Buna mukabil Millî Mücadele'ye ve onun önderine inananların sayısı daha fazladır. İstanbul baskı altında olduğu için basın bu hareketi açıkça destekleyemez. Buna mukabil Anadolu'da çıkan çok sayıda gazete baştan sona kadar ulusal uyanışın yanında yer alır. Millî Mücadele'ye en önemli desteğin basından geleceğine inanan Mustafa Kemal ve arkadaşları basına özel önem verirler. Gazeteciler askere alınmaz, basına kâğıt, mürrekep temini konusunda yardımcı olunur, çıkan gazetelerin ayakta kalması için ordu mensupları abone yapılır. Sivas'ta *İrade-i Milliye* (1919), Ankara'da *Hâkimiyet-i Milliye* (1920) gazeteleri bizzat Mustafa Kemal'in kontrolü altında çıkarılır. Diğer Anadolu gazeteleri ile kısa zamanda millî hareketi destekleyen önemli bir kamuoyu oluşturulur.

Batı Anadolu'da gerçekleşen savaşların başarılı olması ve Mustafa Kemal'in "Geldikleri gibi giderler." dediği işgal kuvvetlerinin ülkeyi terk etmesinden sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti her alanda büyük bir aydınlanma savaşına girer. Savaş ve mücadele bu kez cahaletle yapılmaktadır. Atatürk bu savaşta da en önemli desteğin basından geleceğini bilir. Basının daha geniş kitlelere ulaşabilmesi için alfabe reformunu hayata geçirir. 1 Kasım 1928 tarihinde kabul edilen yeni harfler birkaç yıl basını olumsuz etkilese de kısa zaman sonra okuma-yazma oranında ciddi bir artış göze çarpar. Gazete, dergi yanında çok sayıda kitap yayımlanır ve gerçek anlamda Türk aydınlanması basının desteğiyle sağlanmış olur.

Kendimizi Sınayalım

- “Mustafa Kemal Paşa'nın Fotoğrafları” 1921 yılında hangi dergide yayımlanır?
 - Müdafaa*
 - İrade-i Milliye*
 - Dergâh*
 - Albayrak*
 - Minber*
- 1924 yılında başlayıp günümüze kadar devam eden süreli yayın hangisidir?
 - Hürriyet*
 - Milliyet*
 - Zaman*
 - Cumhuriyet*
 - Takvim*
- İlk kurulan haber ajansı hangisidir?
 - Havas
 - Reuter
 - BBC
 - Ajans France Pres
 - Anadolu Ajansı
- Çıkarıldığı *Yeni Gün* gazetesiyle mücadeleyi destekleyen gazeteci kimdir?
 - Mehmet Akif
 - Ahmet Mithat
 - Falih Rıfkı
 - Yunus Nadi
 - Yakup Kadri
- Mustafa Kemal “fikir babası” olarak hangi yazarı gösterir?
 - Namık Kemal
 - Ziya Gökalp
 - Ahmet Haşim
 - Halide Edip
 - Ziya Osman
- Ülkenin işgaline karşı çıkan gazeteciler nereye sürülürler?
 - Kıbrıs'a
 - Rodos'a
 - Malta'ya
 - Yassıada'ya
 - Malatya'ya
- Sürgüne gönderilen Millî Mücadele karşıtı aydınlara ne ad verilir?
 - Hilafetçiler
 - Saltanatçılar
 - Mütarekeçiler
 - Mandacılar
 - Yüzellilikler
- Harf Devrimi hangi tarihte gerçekleştirilir?
 - 18 Mart 1918
 - 8 Mart 1928
 - 1 Kasım 1928
 - 11 Nisan 1929
 - 10 Mayıs 1938
- Doğu Anadolu'da çıkan isyan üzerine ilân edilen, basını denetleyen kanun hangisidir?
 - Takrir-i Sükûn Kanunu
 - Matbuat Kanunu
 - Basın Ceza Kanunu
 - Sansür ve Denetim Kanunu
 - Mücadele-i Milliye Kanunu
- Halka yeni harfleri tanıtmak için açılan okulların adı nedir?
 - Hamidiye Okulları
 - Mahalle Mektebi
 - Millî Mücadele Okulları
 - Halkevi Okulları
 - Millet Mektepleri

Okuma Parçası

Millî Mücadele Yıllarında Mustafa Kemal'in Anadolu Basını ile İlişkisi

Millî Mücadele sırasında İstanbul basınının hükümet ve işgal kuvvetlerinin sansürü altında kalmasına ve Anadolu'da yaşanan gelişmeleri halka duyuramama çaresizliği içinde olmasına karşın, Anadolu basınının daha rahat olduğu görülmektedir. Anadolu'nun yalnız işgale uğrayan kesimlerinde basın sansüre tabiidir. Anadolu basınının büyük bölümü millî hareketten yanadır. Ancak Anadolu basını da ekonomik sıkıntı yüzünden halkı bilinçlendirmede fazla etkili olamamaktadır. I. Dünya Savaşı yıllarında çoğu yokluk yüzünden kapanmak zorunda kalan Anadolu gazeteleri, savaşın bitimiyle birlikte daha büyük bir mali kriz ile karşı karşıya kalmıştır. Ekonomik sıkıntının yanı sıra Anadolu Ajansı'nın kuruluş tarihi olan 6 Nisan 1920 tarihine kadar Anadolu basını kendilerine haber ulaştırarak bir kaynaktan da yoksundur.

Anadolu'da millî hareket karşıtı gazetelerin de mevcudiyeti göze çarpmaktadır. Mustafa Kemal 27 Aralık 1919 günü Ankara'ya geldikten sonra Heyet-i Temsiliye Başkanı sıfatıyla bu gazetelerin zararlı yayınlarına yönelik tedbirler almak zorunda kalmıştır.

Anadolu'ya geçtikten sonra mevcut gazetelerin Millî Mücadele'de kamuoyu oluşturmada yetersiz kaldığını gören Mustafa Kemal, Sivas Kongresi sırasında millî hareketin yayın organı görevini yürütecek bir gazete çıkartma kararı vermiştir. *İrade-i Millîye* gazetesinin çıkarılma izni Selahattin (Ulusalerk) Bey adına alınmış, Yazı İşleri Müdürlüğünü de Mazhar Müfit (Kansu) Bey üstlenmiştir. Gazetenin yayına başlanmasından sonra malzeme sıkıntısı çekilmiştir. İlk günlerde bin kadar nüsha çıkaran *İrade-i Millîye* gazetesine, yurdun her tarafından telgraf ve mektupla tebrik mesajı ve abone talebi gelmiştir. Yayımlanan nüshaların önemli bir bölümü propaganda amacıyla Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine, belediyelere, diğer cemiyetlere ve halk birliklerine gönderilmiştir. Ancak İstanbul Telgrafhanesi, Sivas Kongresi'nin şehir postanesinden yollamaya çalıştığı telgrafları kabul etmeme emri verdiği için, Ferit Paşa'ya sadık valilerin görev yaptığı bölgelere ve sansür nedeniyle işgal altındaki yerlere *İrade-i Millîye*'nin gönderilmesinde sıkıntı yaşanmıştır. Anadolu Ajansı kuruluncaya kadar *İrade-i Millîye*'nin haber kaynağını İstanbul gazeteleri oluşturmuştur. *İrade-i Millîye* yabancı gazetelerden aktarılan haberlere de yer vermiş, bazen on beş gün, bazen bir ay sonra ele geçen Fransız, İngiliz, Amerikan

gazetelerinde yer alan Türkiye ve dünya ile ilgili haberler gecikmeli de olsa okuyucuya aktarılmıştır. Önceleri haftada bir gün çıkan gazete, sonraları haftada iki ve daha sonraları da günlük olarak yayımlanmaya başlamıştır. Mustafa Kemal, Sivas'ta bulunduğu süre zarfında *İrade-i Millîye* gazetesinin yazılarıyla yakından ilgilenmiştir. Gazetede zaman zaman Mustafa Kemal imzalı yazılar veya Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti namına Mustafa Kemal imzalı beyannameler yer almıştır. İmzasız yayımlanan bazı makalelerin dili ve yazım tarzı, bu makalelerin Mustafa Kemal tarafından kaleme alındığını düşündürmektedir.

İrade-i Millîye dış politikada Mustafa Kemal'in benimsediği çizgi doğrultusunda yayın yapmış, bağımsızlığımızı sağlamak için Batılı güçlere karşı savaşmak mecburiyetinde olmamıza karşın, dünya kamuoyuna millî hareketi bir bağımsızlık mücadelesi olarak anlatmış, dünya barışının sağlanmasına yönelik mesajlar vermiştir. Anadolu topraklarında daha sağduyulu bir işgal politikası uygulayan İtalya ile ilgili haberlere *İrade-i Millîye*'de pek yer verilmez iken, Yunanistan ile ilgili sert eleştirilere sıklıkla yer verilmiştir. Amerika ile yakınlaşma anlayışı *İrade-i Millîye*'nin satırlarında yankı bulmuştur.

İrade-i Millîye Millî Mücadele'de kamuoyu oluştururken, Mustafa Kemal'in benimsediği toplumun hemen her kesimini kucaklayarak, millî harekete kazandırma anlayışıyla hareket etmiştir. İlk sayısından itibaren millî harekete destek veren Kürt aşiretlerinden gelen telgrafları yayımlayan *İrade-i Millîye*, Sivas Kongresi sırasında Ali Galip olayına katılan Kürt aşiretlerini yazılarıyla kınanmış, bağımsızlık ve kardeşlik vurgusu yapan yazılar yayımlamıştır. *İrade-i Millîye* Mustafa Kemal'in kontrolü altında yayın yaptığı dönemde Ermenileri kazanmaya çalışan bir bakış açısıyla hareket etmiş, ancak 1921'den itibaren Ermenilerle Türkler arasındaki uzlaşma çabalarının sonuç vermemesi yüzünden bu anlayış terk edilmiştir. Türk kadınının Millî Mücadele'ye kazandırılması gerekliliğine inanan *İrade-i Millîye*, Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin çalışmalarına geniş yer vermiştir.

Mustafa Kemal, Heyet-i Temsiliye ile birlikte Sivas'tan Ankara'ya gelirken, *İrade-i Millîye* gazetesini de Ankara'ya götürmek istemiş, fakat Sivas'ın ileri gelenlerinin isteği üzerine *İrade-i Millîye*'yi Sivas'ta bırakmıştır. *İrade-i Millîye* gazetesini, Ankara'da *Hâkimiyet-i Millîye* gazetesinin yayımlanmaya başlamasından sonra ilk günlerdeki itibarını kaybetmiştir.

Hâkimiyet-i Millîye Gazetesinin Çıkarılması

İrade-i Millîye'nin kamuoyunu Millî Mücadele'ye hazırlama yönündeki çalışmaları son derece faydalı olmasına karşın, gazetenin düzenli dağıtım yapamaması yüzünden yetersiz kalmıştır. İstanbul'un zararlı yayınlarının halkı huzursuz ettiği o günlerde, gelişmelerden haberdar olamayan halkın kafası karışmıştır. İstanbul'un işgalinden sonra Anadolu'ya geçmek üzere yola koyulmuş olan Halide Edip ve Yunus Nadi, Geyve istasyonundaki mola sırasında halkı bilgilendirecek bir gazete çıkarılması ve bir ajans kurulması konusunda görüş birliğine varmışlardır. Ankara'da konuyu Mustafa Kemal'e açan Halide Edip ve Yunus Nadi, Paşa'nın da bu fikre sıcak baktığını görmüşlerdir. Çünkü İstanbul'daki bazı gazetelerin işgal kuvvetlerinin emellerine alet olarak, millî hareket aleyhinde yayınlar yapmasından rahatsız olan Mustafa Kemal de Millî Mücadele'yi savunacak bir yayın organına ihtiyaç duymaktadır. Yazı İşleri Müdürlüğünü Recep Zühtü (Soyak) Bey'in yaptığı *Hâkimiyet-i Millîye*, 10 Ocak 1920'den itibaren haftada iki defa olmak üzere yayımlanmıştır. *Hâkimiyet-i Millîye* kâğıt ve mürekkep bulma sıkıntısı altında yayın hayatına başlamıştır. Çerkez Ethem'in cezalandırılmasından sonra onun Eskişehir'de yayımladığı Yeni Dünya gazetesinin tüm makineleri, *Hâkimiyet-i Millîye* gazetesine devredilmiştir.

Hâkimiyet-i Millîye gazetesinin bazı yazıların bizzat Mustafa Kemal'in kaleminden çıktığı veya onun tarafından dikte ettirildiği söylenmektedir. *Hâkimiyet-i Millîye* Anadolu'da büyük ilgi görmüş olmasına karşın, en fazla bir millî ajans yokluğunun sıkıntısını yaşamıştır. Millî Mücadele ile ilgili gelişmeler, bir millî ajansın olmayışı yüzünden Anadolu'nun dört bir yanına gönderilememektedir. Bu eksiklik Mustafa Kemal'i bir millî ajans kurma çabasına yöneltmiştir.

Anadolu Ajansı ve Matbuat Umum Müdürlüğü'nün Kurulması

6 Nisan 1920 günü hizmete giren Anadolu Ajansı, Türk kamuoyunu yanlış yönlere sürükleyecek, millî birliği tehlikeye sokacak iç ve dış yayınlara karşı milleti uyandıracak, millî bağımsızlığımızı sağlayacak karar ve gelişmeleri Türk milletine zamanında haber verecektir. Anadolu Ajansı'nın bu tarihî görevini yerine getirebilmesi için yoğun çaba harcanmıştır. İzlenen millî politika ile ters düşecek haberleri önlemek amacıyla da, Anadolu Ajansı tarafından derlenen haberler, Mustafa Kemal Paşa tarafından denetlenmiş ve ajans vasıtasıyla kamuoyuna duyurulmuştur. Anadolu Ajansı'nın kurul-

masından sonra ajans faaliyetlerinin dışında matbuat çalışmalarına da gerek duyulması nedeniyle 7 Haziran 1920'de Matbuat ve İstihbarat Müdürlüğü kurulmuştur. Matbuat Müdürlüğü ve Anadolu Ajansı bu dönemde yönetim tarafından imkânlar ölçüsünde maddî açıdan da desteklenmiştir. Bu dönemde haberler Anadolu'ya daha ziyade Ereğli ve Zonguldak yoluyla ulaştırılmıştır. Mustafa Kemal'in Samsun'a çıktığı günlerde çok zayıf olan Anadolu basını, yapılan çalışmalarla güçlendirilmiş ve sesini duyurmaya başlamıştır.

Kaynak: www.baskent.edu.tr/~ekisikli/basin.doc

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. c Yanıtınız yanlış ise "Millî Mücadele Dönemi'nde Basın" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. d Yanıtınız yanlış ise "Dönem Basınının Özellikleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. a Yanıtınız yanlış ise "Anadolu Ajansı" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. d Yanıtınız yanlış ise "Basında Kutuplaşma" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. b Yanıtınız yanlış ise "Millî Mücadele'yi Destekleyen Yazarlar" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. c Yanıtınız yanlış ise "Millî Mücadele'yi Destekleyen Yazarlar" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. e Yanıtınız yanlış ise "Millî Mücadeleyi Desteklemeyen Yazarlar" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. c Yanıtınız yanlış ise "Harf Devrimi ve Basın" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. a Yanıtınız yanlış ise "Harf Devrimi Öncesi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. e Yanıtınız yanlış ise "Harf Devrimi ve Basın" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

İstanbul basınının büyük bir kısmı aslında Millî Mücadele'yi desteklemekten yanadır. Ancak içlerinden bazıları bu hareketi, ülkeyi savaşa sokan ve onun parçalanmasına yol açan İttihatçıların bir devamı olarak görür. Bu nedenle hakkında fazla bilgi sahibi olamadıkları veya güvenemedikleri harekete muhalif olurlar. Bu gazeteler Mustafa Kemal'in âsi olduğuna dair fetvayı yayımlarken karşıt içerikli fetvayı yayımlamazlar. Özellikle Sakarya Zaferi'nden sonra padişah ve İstanbul Hükümeti, Millî Mücadele'nin başarıya ulaşacağını görünce basına karşı sert tutumlarını yumuşatma yoluna giderler. Bu tarihten sonra savaş cepheleri, millî kuvvetler, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Mustafa Kemal'le ilgili haberler konusunda basında bilgi çıkmasına göz yumulur. Mustafa Kemal'in fotoğrafları 1921 yılından sonra basında yer almaya başlar. Örneğin, *Dergâh*'da 20 Eylül 1921 tarihinden itibaren "Mustafa Kemal Paşa'nın Fotoğrafları" başlığı altında yazılar yayımlanır. Onunla yapılan söyleşiler basında sık sık yer almaya başlar.

Sıra Sizde 2

Mustafa Kemal kamuoyunu aydınlatmak için yalnızca gazete çıkarmanın yeterli olmayacağını gayet iyi bilmektedir. Bu amaçla talimat vererek, 6 Nisan 1920 tarihinde Anadolu Ajansı'nın kurulmasını sağlar. Ajansın iki temel amacı vardır. Bunlardan biri ülke ve millet birliğini tehlikeye düşürücü kışkırtmalara karşı basın sahasında tedbirler almaktır. Diğeri ise Kurtuluş Savaşı ile ilgili en doğru bilgileri halka hızlı bir şekilde iletmeştir. Böylece halkın mücadeleyi sürekli bir şekilde desteklemesi ve ümitsizliğe düşmemesi sağlanmış olacaktır. Nitekim bu düşüncenin yerinde olduğu kısa zamanda anlaşılır. Ajans tarafından derlenen haberler bilhassa İstanbul basını tarafından yoğun olarak kullanılır. O yıllarda henüz iletişim ve posta hizmetleri yeterli değildir. Bu nedenle Anadolu'dan gelen ajans haberleri, yolcu taşıyan kayıkçılar vasıtasıyla İstanbul'a getirilir. Dönemin gazetecileri bu haberlere ulaşabilmek için Boğaz'da, Haliç ve Yemiş İskelesi'nde beklemek zorunda kalırlar. Hatta zaman zaman birbirleri ile kıyasıya rekabete girerek, bülten kapma yarışında öne çıkmaya çalışırlar.

Sıra Sizde 3

Millî Mücadele'yi destekleyen ve desteklemeyen basın mensupları, İstanbul ve Anadolu'da çıkan süreli yayınlarla görüş ve düşüncelerini kamuoyu ile paylaşırlar. Ay-

dınlar bu dönem büyük bir ikilem yaşamaktadırlar. Bir yandan işgal altında bulunan ülkelerini kurtarmaya çalışan, öte yandan işgalcilerle işbirliği yaparak savaş kaybırını en aza indirmeye çalışan gruplar vardır. Bu ikinci grupta yer alanlar, Millî Mücadelecileri 1908-1918 yılları arasında ülkeyi yöneten ve bir savaşla parçalanmasına neden olan İttihatçıların devamı olarak görürler. Bu nedenle onların yaptığı mücadeleyi sonu belirsiz bir macera olarak değerlendirip desteklemezler. Buna mukabil her şart altında Kuva-yı Milliyecilerin yanında olan, yazılılarıyla bu mücadeleye destek veren gazeteci yazarlar da vardır. Döneme damgasını vuran iki grubun öne çıkan temsilcilerini ana hatlarıyla tanımak yararlı olacaktır.

Sıra Sizde 4

Bugünkü Türkiye sınırları dışında kalan Mısır'ın Seydi Beşer ve Rusya'nın Sibiryâ bölgesinde iki mizah yayını çıkarılır. Bu yayınlar adı geçen bölgelerde esir tutulan Türk askerleri tarafından çıkarılan yayınlardır. Teksir kâğıdına el yazısı ile yazılan metin ve son derece amatör çizimlerden oluşan dergiler uzun ömürlü olamaz. Esaret şartları altında çıkan bu yayınlar mizahın avutucu ve teskin edici gücünü göstermesi bakımından önemlidir. Bu yayınlar aynı zamanda esir askerler arasındaki bir dayanışmanın mevcut olduğuna da işaret eder.

Yararlanılan Kaynaklar

- [Yalman] Ahmed Emin (1914). **The Development Of Modern Turkey As Measured By Its Press**, New York: Columbia University Press.
- Akbaba, Bülent-Togay Seçkin Birbudak (2009). "Millî Mücadele ve Cumhuriyet Dönemi Mizah Basınında Mustafa Kemal Atatürk İmajı", **Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, nr. 29 (1250-1274).
- Akın, Veysi (2002). "Lozan Barış Antlaşması", **Türkler**, C. XVI, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Ayvazoğlu, Beşir (1986). **İstiklâl Marşı Tarihi ve Manası**, İstanbul: Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı Yayınları.
- Bezek, Tolga Hasan (2013). **Türk Edebiyatı'nda İzmir'in İşgali Ve Kurtuluşu**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Birinci, Ali (1990). **Hürriyet ve İtilâf Fırkası, (II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakkiye Karşı Çıkanlar)**, İstanbul: Dergah Yayınları.

- Bölükbaşı, Rıza Tevfik (2008). **Biraz da Ben Konuşayım**, (Haz: Abdullah Uçman), II. Bs., İstanbul: İletişim Yayınları.
- Coşar, Ömer (1964). **Millî Mücadele Basını**, İstanbul: As Matbaası.
- Çelebi, Mevlüt (1999). **Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Çeviker, Turgut (1991). **Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü**, III. C., İstanbul: Adam Yayıncılık.
- Duman, Halûk Harun (1990). "1908-1928 Yılları Arasında Erzurum Basını", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, nr. 42, Haziran.
- Duman, Halûk Harun (1995). "Sürelî Yayınlar Üzerine Yapılmış Tezler Bibliyografyası", **Müteferrika**, nr. 5, Bahar.
- Duman, Halûk Harun (2000). **Erzurum Basın-Yayın Tarihi**, İstanbul: Duyap Yayıncılık.
- Duman, Halûk Harun (2005). **Balkanlara Veda**, İstanbul: Duyap Yayınları.
- Ertuğ, Hasan Refik (1970). **Basın Yayın Hareketleri Tarihi**, 2. Bs., İstanbul: Sulhi Garan Matbaası.
- Frey, Fredrick W. (1965). **The Turkish Political Elite**, Massachusetts: The M.I.T. Press.
- Gerçek, Selim Nuzhet (1931). **Türk Gazeteciliği**, İstanbul: Devlet Basımevi.
- Günyol, Vedat (1950). "Matbuat", [Türkler], **İslam Ansiklopedisi**, C. VII, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- İnuğur, M. Nuri (1982). *Basın Ve Yayın Tarihi*, 2. Bs., İstanbul: Çağlayan Kitapevi.
- İskit, Server Rifat (1939). **Türkiye'de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış**, İstanbul: Devlet Basımevi.
- İstanbul Kütüphaneleri Arap Harfli Sürelî Yayınlar Toplu Katalogu** (1986), (Haz: Hasan Duman), İstanbul: İrcica, 1986.
- Kabacalı, Alpay (2000). **Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Matbaa Ve Basın Sanayii**, İstanbul: Cem Ofset.
- Karaca, Emin (2004). **150'likler**, İstanbul: Altın Kitapları.
- Karacan, Ali Naci (1971). **Lozan**, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Karaer, Nihat (1998). "**Tam Bir Muhalif**", **Refik Halid Karay-Yüzellilikler Meselesi**, İstanbul: Temel Yayınları.
- Kaya, Erol (2008). "Millî Mücadele'de **İzmir'e Doğru** Gazetesi", *Turkish Studies*, C. 3/1, Kış 2008.
- Kocabaşoğlu, Uygur (1981). "1919-1938 Dönemi Basınına Toplu Bir Bakış", Ankara: **Yıllık, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Basın- Yayın Yüksekokulu**, C. VI.
- Okay, Cüneyd (2004). **Dönemin Mizah Dergilerinde Millî Mücadele Karikatürleri 1919-1922**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Oral, F. Süreyya (1970). **Türk Basın Tarihi, II. Kitap, Cumhuriyet Dönemi, (1919-1965)**, Ankara: Doğuş Matbaası.
- Oral, Fuad Süreyya (1968). **Türk Basın Tarihi, I. Kitap, Osmanlı İmparatorluğu Dönemi, (1728-1922/1831-1922)**, Ankara: Yeni Adım Matbaası.
- Ortaç, Yusuf Ziya (1966). **Bizim Yokuş**, İstanbul: Akbaba Yayınları.
- Özcan, Mustafa (1987). "Aka Gündüz'ün Az Bilinen Bir Eseri: Yarım Türkler", **Millî Kültür**, nr. 58, Ss. 89-94.
- Özcan, Mustafa (2003). **Refi Cevad Ulunay'ın Mevlâna, İhtifaller ve Konya Üzerine Yazıları**, Konya: İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- Özgül, M. Kayahan (2010). "Devr-i Hamîdî Matbûatına Tersten Bakmak", **II. Abdülhamid Modernleşme Sürecinde İstanbul**, (Ed. Coşkun Yılmaz), İstanbul: Seçil Ofset.
- Öztoprak, İzzet (1981). **Kurtuluş Savaşı'nda Basın**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Öztoprak, İzzet (2002). "Türkiye'nin İşgali ve Millî Direniş Hareketleri", **Türkler**, C. XV, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Şapolyo, Enver Behnan (1969). **Türk Gazeteciliği Tarihi ve Her Yönü ile Basın**, Ankara: Güven Matbaası.
- Şimşir, Bilal N. (1994). **Lozan Telgrafları, II(Şubat-Ağustos 1923)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tunçay, Mete (1978). **Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)**, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Türkgeldi, Ali Fuat (1948). **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Ankara: Türk Devrim Tarihi Enstitüsü.
- Ülken, Hilmi Ziya (1986). **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, İstanbul: Ülken Yayınevi.
- Ünver, Merve (2013). **Türkçe Mizah Dergilerinin Açıklamalı Bibliyografyası (1870-1928)**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Varlık, M. Bülent (1985). "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Mizah", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, İstanbul: İletişim Yayınları, C. 4.
- Williams, Maynard Owen (1929). "Turkey Goes To School", **The National Geographic**, January, V. LV, nr. 1. 94-108.
- Yust, K. (1995). **Kemalist Anadolu Basını**, (Haz: Orhan Koloğlu), İstanbul: Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayınları, nr. 17.
- Yücebaş, Hilmi (1969). **Ulunay: Hayatı-Hatıraları-Eserleri**, İstanbul: [y.y.y.].

6

Amaçlarımız

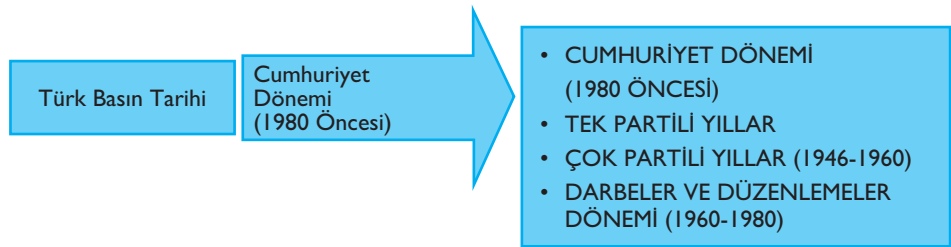
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Tek parti döneminde basın ve siyasal hayatı tanımlayabilecek,
- Siyasal değişikliklerin basına etkisi konusunu değerlendirebilecek,
- Çok partiye geçiş sürecinin, basını nasıl etkilediği konusunu anlatabilecek,
- Darbe dönemlerinde basın-yayın hayatı konusunu yorumlayabilecek bilgi ve beceriler kazanabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Basın İlan Kurumu
- Basın Kurultayı
- Basın Mahkemeleri
- Gündümlü Basın
- Tahkikat Komisyonu
- Tan Olayı

İçindekiler

Cumhuriyet Dönemi (1980 Öncesi)

CUMHURİYET DÖNEMİ (1980 ÖNCESİ)

Cumhuriyet Dönemi basını konusunda bu araştırmada ayrıntılı bir inceleme yapmak, hem yer darlığı, hem de bazı engeller yüzünden mümkün değildir. Her şeyden önce, bu dönem basınının sistematik bir envanterinin bulunmaması en önemli engeldir. Hangi yıllarda, kaç süreli yayın çıktığı, bunların çıkış yeri ve çıkaranlar, yayın politikaları, yayın türleri, içerik özellikleri vs. gibi bilgiler henüz tam anlamıyla mevcut değildir. Bu nedenle, dönemin basını üzerine nicelik yönünden bir değerlendirme yapmak, şu an için mümkün görülmemektedir. Bunun gibi, Cumhuriyet Dönemi basınının niteliği konusunda da yeterli çalışma bulunmamaktadır. Özellikle basının ideolojik ve kültürel yaşantıyla olan ilgisi büyük ölçüde karanlıktır. Ayrıca, basının demokratikleşme ve çağdaşlaşma sürecinde oynadığı rol de yeterince aydınlanabilmiş değildir.

Bütün bu engellere rağmen, basın-yayın tarihine ilişkin son yıllarda yapılan çalışmalar umut vericidir. Ancak, daha yapılması gereken çok geniş ve sistematik çalışmalara ihtiyaç vardır. Bu ünite, Cumhuriyet Dönemi basını ana çizgileri ile ele alınacaktır. Zaman akışı içinde basının gelişim evreleri ve etkilendiği sosyo-politik olaylar gösterilecektir. Bu geçiş dönemini, incelemede kolaylık olması açısından, bazı önemli sosyo-politik değişimleri esas alarak alt gruplara ayırmak yararlı olacaktır.

TEK PARTİLİ YILLAR

Cumhuriyetin ilanının ardından girilen inkılâplar sayesinde Türkiye hızlı bir kalkınma sürecine girer. Cumhuriyetin kurucuları cephelerde kazandıkları başarıyı cephe gerisinde yaptıkları kalkınma hamleleriyle de kazanmayı hedefler. Bu hedefe ulaşmak için tek partiye dayanan yönetim anlayışından vazgeçip çoğulcu demokrasiye geçmenin yollarını ararlar. Bir önceki ünite, tek parti dönemi basını-yayın çalışmalarına kısmen değinildiği için bu ünite, daha sonraki yıllarda yaşanan gelişmeler üzerinde durulacaktır.

1930-1945 Arası

Beşinci ünite, ayrıntılarıyla gördüğümüz Harf Devriminin, ardından açılan Millet Mektepleri'nin yaygınlaşmasıyla birlikte resmî yazışmalarda yeni harfler kullanılması zorunlu hale getirilir (1 Haziran 1929). Harf Devrimi Anadolu basınında beş-altı yıl kadar etkisini sürdürür. Devrimden sonra yayımlanan ilk ürünler de valilikler, Halk Partisi veya Öğretmenler Birliği tarafından çıkarılan gazete ve dergiler

Cumhuriyet Dönemi basını hakkında verilen bilgiler geniş ölçüde şu çalışmalardan alınmıştır: Duman 1995a-b; Duman 2006: 363-392.

olur. Maalesef bu dönemde çıkan süreli yayınlar konusunda, elde örnek sayılar olmadığı için yeterli bilgiye sahip değiliz. Bu sisli ortam içinde Türk basını kuruluşunun 100. yıl dönümünü 1 Kasım 1930 tarihinde kutlar. Aradan geçen bir yüzyılda hayli mesafe alan basın, buna rağmen her sosyal hadiseden etkilenen bir yapıya sahiptir. İsyanlardan, politik çekişmelerden, ekonomik sıkıntılardan en fazla etkilenen basın-yayın sektörü olur.

Kadro Dergisi: 1932-35 yılları arasında yayımlanan *Kadro* dergisi, inkılapların teorisyenliğini yapan kişiler tarafından çıkarılmaktadır. İsmet İnönü'nün de yazılarının yayımlandığı dergide Ş. Süreyya Aydemir, V. Nedim Tör, İ. Hüsrev Tökin, B. Asaf Belge, M. Şevki Yazman, Y. Kadri Karaosmanoğlu gibi eski solcu, yeni Kemalist yazarlar yer almaktadır. Türkiye'de disiplinli, otoriter ve kendi ilkelerini belirlemiş devletçi bir yönetimin oluşması dergi tarafından desteklenmektedir. Parti içinden ve basından gelen sert eleştiriler üzerine *Kadro* kısa zaman sonra kapatılır.

Bu yıllarda yapılan sosyo-politik ve kültürel değişime ayak uyduramayan basın, iki arada kalmışa benzer. Yazılan bir yazının "inkılâplara aykırı" sayılması ve bu nedenle gazetecilerin kovuşturmaya uğraması gayet kolaydır. Mecliste bulunan ve üçü de gazeteci kökenli olan F. Ahmet Aykaç, A. İhsan Tokgöz ve A. Süreyya Ağa-oğlu bir gensoru verirler. Gensorunun konusu basındaki suistimallerdir. Buna göre bazı gazeteler tehlikeli bir yol izlemekte ve vatandaşı zehirlemektedir. Bir an önce bu zararlı yayınlara dur denilmelidir. Nitekim birkaç gün içinde bu gensoru görüşülür ve meclis 25 Temmuz 1931 tarihinde yeni Matbuat Kanunu'nu kabul eder. Bu kanunun 50. maddesine göre memleketin genel siyasetine dokunacak yayınlar bakanlar kurulu kararı ile kapatılacak ve sahipleri kapatılma süresince başka bir isim altında gazete çıkaramayacaktır. Oldukça katı sınırlamalar getiren bu kanun, uzun yıllar gazetecilerin korkulu rüyası haline gelir. Basın bu kanunla iktidarın güdümü altına girer. Yönetim, yalnız kanunlarla değil, kâğıt, ilan, her türlü matbuat araç gerecinin temini yönünde de birtakım kısıtlamalara gider.

Bu dönemi içeren bir araştırmaya göre, 1930'lu yıllarda ulusal basında yayımlanan gazetelerin yarıdan fazlası; magazinlerin ve kitapların ise % 70'i İstanbul'da üretilmektedir. Bölgeler arasındaki okur-yazar oranının dengesizliği basının gelişimini doğrudan engellemektedir. Samsun ve Diyarbakır gibi uzak şehirlerde İstanbul gazetelerininin satış oranı, yerel gazetelerin üçte biri kadardır. Eskişehir gibi İstanbul'a daha yakın illerde basın olumlu bir gelişim içine girer. Yetmiş bini aşan nüfusuyla Bursa'da haftalık olarak yayımlanan beş gazete vardır. Günlük gazete yayımlanmaktadır. İstanbul'da çıkan sabah gazeteleri akşama yakın saatlerde Bursa'ya; akşam Eskişehir'e; gece yarısı veya ertesi sabah Ankara'ya, üçüncü günün akşamı Samsun'a; üçüncü günün geceyarısı Diyarbakır'a ulaştırılmaktadır. Süreli yayınlar Ankara dışındaki abonelere posta yolu ile gönderilir (WEBSTER 1939: 200).

Şekil 6.1

Hüseyin Cabit: - *Yâr elinden yüreğim yarelidir!..*

Karikatür: Şevki, *Akbaba*, nr. 421, 2 Haziran 1942

Dalkavukluk için yeter

Hüseyin Cabit Yalçın, Suriyeli bir dostuna Türkiye'ye niçin gelmediğini sorar. Suriyeli, Türkçe bir iki kelimedenden fazla bilmediğini söyleyince, Hüseyin Cabit, o birkaç kelimenin neler olduğunu sorar. Arkadaşı cevap verir:

- Nasılsınız efendim? Evet, efendim! Allah ömürler versin, efendim. Arz-ı bürmet ederim, efendim. Teşekkür ederim. Başüstüne efendim.

Hüseyin Cabit dostuna:

- Kafi azizim, kafi! Sen bu kelimeleri yerinde kullanırsan, biç zorluk çekmeden ilerleyebilirsin.

Bu olumlu duruma karşın basın sektöründe çalışanlar sosyal güvenceden yoksun ve oldukça düşük gelirle çalışmak durumundadırlar. Yeni başlayan bir muhabir, 1930'lu yıllarda 15 lira aylıkla çalışırken, deneyimli muhabirler 50-75 lira arasında aylık almaktadır. Yazı başına ödenen para 50-250 kuruşta kalırken, ünlü yazarlara 5 lira verilmektedir. 1938 yılında, *Yeni Sabah* gazetesinin, Hüseyin Cahit'e yazı başına 10 lira ödeyerek başyazılar yazdırması, basında konuşulan önemli olaylardan biridir. Bu yıllarda basın sektöründe iyi ve kaliteli yaşantıya sahip olanlar yalnızca gazete patronları ve başyazarlarla sınırlıdır. Bu durumun yıllar geçmesine rağmen aynı şekilde devam etmesi ise maalesef ülkemize has gerçekler arasında yer almaktadır.

26-29 Mayıs 1935 tarihlerinde, basının içinde bulunduğu sorunları görüşmek üzere büyük bir "Basın Kurultayı" gerçekleştirilir. Hükümetin ve CHP yöneticilerinin yoğun ilgisiyle yapılan toplantıda, Başbakan İsmet İnönü, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ve Basın-Yayın Genel Müdürü Vedat Nedim Tör birer konuşma yaparlar. Kurultayda basın ve yönetim arasındaki işbirliğinin artırılması konusu ele alınır. Ayrıca, gazetecilik mesleğinin sorunları, gazetecilerin eğitimi ve ilerlemesi üzerinde görüşler tartışılır. Basın Birliği oluşturmak ve faaliyetleri artırmak için çeşitli komisyonlar kurulur. Üç gün süren kurultayda, sorunlar enine boyuna tartışılır.

Bu kurultayın yapıldığı dönemde, Türk basınında gündelik gazete sayısı 38, gündelik olmayanlar 78, dergiler ise 127 adettir. Genel toplamı 243'ü bulan bu yayınların çoğu resmî kurumlara aittir. Bu nedenle, söz konusu yayınların temsilcileri kurultayda yer almazlar. Yalnızca özel gazete ve dergilerin temsilcileri çağrılır. Bunlar arasında önce bir delege grubu seçimi yapılır. Böylece, İl Basın Kurultayı 117 delegenin katılımıyla gerçekleşir. Basın-Yayın Genel Müdürlüğü tarafından sunulan bir anket, bu yıllardaki basına ilişkin önemli bilgiler verecek türdendir. Okurların İstekleri şeklinde sıralanan ve delegelere dağıtılan bu ankete göre gazeteler pahalı satılmaktadır. Gazetelerin ebatları büyüktür ve sayfa sayıları çoktur. Günlük gazeteler, halkın konuştuğu dili kullanmalıdır. Gazetelerde faydalı yazılar yer almalı, romanlar ve tefrikalar haddinden fazla uzun olmamalıdır. Basın halkın sorunlarıyla ilgilenmelidir. Gazeteler kazanç kapısı olarak görülmemeli ve çıkarlara hizmet etmemelidir. Okumayı özendirecek yayınlar yapılmalı, dergi kapaklarına kadın resimleri yerine millî abide ve görkemli binaların resimleri konulmalıdır. Cına yet ve aile faciaları manşetten verilmemeli, açık-saçık resimler yayımlanmamalıdır. Taşrada gazeteler kaymakamlar ve öğretmenler tarafından halka okutulmalıdır. Toplam 23 sorudan oluşan bu anket, halkın basından isteklerinin "aydınlanma" yönünde yoğunlaştığını göstermektedir. Sonuçlar söz konusu dönem içinde okur profilini yansıtmaları açısından oldukça önemlidir.

27 Haziran 1938 tarihinde 3511 sayılı kanunla Basın Birliği Kuruluş Kanunu kabul edilir. Kanunun *Resmî Gazete*'de yayımlanmasıyla basına resmî bir yön çizilmiş olur. Birkaç gün sonra İçişleri Bakanlığı Konferans Salonu'nda bir toplantı yapılarak merkez yönetim kurulu ve bölge yönetim kurulları belirlenir. Falih Rıfkı Atay'ın başkan seçildiği Basın Birliği toplantısında Ankara, İstanbul, İzmir, Adana ve Trabzon bölge temsilcileri de belirlenir. Bu seçimlerin ardından Basın Birliği fiilen ve resmen işe başlamış olur. Basın mensupları bu tür kuruluşlarla etkinliklerini artırmaya çalışırlar. Zaten ilk meclisten itibaren bir kısım gazetecilerin milletvekili olarak parlamantoya girmesi de bu etkinliğin bir göstergesidir. O kadar ki, 1920-1938 yılları arasında, farklı dönemlerde TBMM'ye vekil olarak giren gazetecilerin sayısı 40'a ulaşır. Doğal olarak bunlar iktidar yanlısı yayın yapan gazetecilerden oluşmaktadır. Bu aynı zamanda basın (medya)-siyaset arasındaki bugün de var olan ilişkinin köklerini

göstermesi bakımından önemlidir. İktidar kendi tarafını tutan basını yüceltirken, muhalif tarafı fişleyerek potansiyel bir suçlu gibi değerlendirmektedir.

Şekil 6.2

Karikatür: Ramiz, *Mizab*, nr. 9, Eylül 1946

Namusumuz kurtuldu...

Yabancı kelimelere Türkçe karşılık bulma çalışmalarının yapıldığı günlerdi. Kurulda zaman zaman; "Türkçeydi, Türkçe değildi" gibi sert tartışmalar yaşıyordu. Bir gün geç vakte kadar "namus" kelimesinin Türkçe olup olmadığı tartışılır. Neticede Türkçe olduğuna karar verilir. Toplantıdan ilk çıkan Falih Rıfki Bey'e, *Ulus* gazetesi muhabiri sorar:
- Bugün ne yapıldı?
Cevap hazırdr:
- Namusumuz kurtuldu.

Mürettip: -Bayım o kadar attınız ki maitbaamızda kara boya kalmadı!..

F. Rıfki Atay: -Zararı yok, kırmızıları yetiştirin!..

DİKKAT

Harf Devrimi üzerinden henüz on yıl geçmesine rağmen basın-yayın alanında hızlı bir canlanma görülür. Özellikle, hükümetin okur-yazarlığı yaygınlaştırmak için düzenlediği kurslar meyvelerini vermeye başlar. Bunun yanında, yine resmî kurumlar tarafından basılan kitapların sayısı da oldukça artar. 1928-1938 yılları arasında Türkiye'de basılan kitap sayısı 16.048 adete ulaşır. Bu hiç de azımsanacak bir rakam değildir. Bu sayının ancak % 11.3'ü çevirilerden oluşmaktadır. Geri kalan kitaplar ise yerli yayınlardır. Bütün bu gelişmeler, Atatürk'ün kültürel anlamda çağdaşlaşmaya verdiği önemi gösteren kanıtlardır.

SIRA SİZDE

1930'lu yıllarda basın ürünleri en fazla hangi şehirde üretilir, Anadolu'ya nasıl dağıtılır?

II. Dünya Savaşı Yılları

II. Dünya Savaşı'nın yarattığı tedirgin ortamda, CHP iktidarda kalabilmek ve ülke-yi olası bir savaş tehlikesinden kurtarmak için yönetimde kontrolü ön plana çıkarır. Bu da doğal olarak ülkedeki demokratik açılımları engeller ve basın normal gelişimini sürdüremez. Basın kanunu değiştirilir, millî duyguları inciten ve tarihi yanlış yansıtan yayınlar yasaklanır (29 Nisan 1940). Kâğıt yokluğu ve savaş gerekçe gösterilerek gazetelerin sayfa sayılarına sınırlama getirilir. Ülke genelinde olağanüstü durum ilân edilir. Yiyecek maddelerinin alımı sınırlanır, ekmeğin karneyle satılması dönemine girilir. Bunun yanında, bütün yurttan genel karartma uygulanmaya başlanır. CHP'nin sözcüsü konumundaki *Ulus* gazetesi hariç, diğer gazetele-rin sayfa sayısı altı olarak dondurulur.

Bu tarihlerde basında Alman taraftarı yazılar da çıkmaktadır. Özellikle Nadir Nadi, bir takım ticari bağlantıları nedeniyle, Avrupa'daki Alman realitesinin kabul edilmesini *Cumhuriyet* sütunlarında yayımlar (30 Temmuz 1940). Böylece, Türki-

ye'nin bir an önce safını belirleyip Almanların yanında savaşta yer almasını imâ eder. Buna karşın, Hüseyin Cahit Yalçın, *Yeni Sabah* gazetesinin 31 Temmuz tarihli nüshasında, Nadir Nadi'yi eleştirerek, "Almanya'yı galip zannedenler dalâlet içindedir!" diyerek tepkisini gösterir. Bu konu iki gazeteci arasında süren polemğin de başlangıcı olur. Araya giren Selim Ragıp Emeç de *Son Posta* gazetesinde Nadir Nadi'yi destekler ve Alman realitesini kabul etmenin yerinde olacağını savunur.

Savaş ortamı içinde gazeteler arasında yaşanan bu tartışmanın kamuoyuna zarar vereceğini düşünen hükümet, *Cumhuriyet*, gazetesini üç ay süreyle kapatır. Hükümet bu yıl içinde ayrıca Matbuat Umum Müdürlüğü'nü Başbakanlık bünyesine alarak, basın üzerindeki etkinliğini iyice artırır. Böylece, söz konusu müdürlük maarifetiyle gazeteleri her an kapatma ve susturma yetkisine sahip olur. 1941 yılı başlarında Bulgaristan'ı işgal eden Alman orduları, Türkiye sınırına yaklaşır. Hitler, İnönü'ye mektup gönderir. Almanların Atina'yı işgal etmesinden korkan halk İstanbul'u terk etmeye başlar (1 Mayıs). Türkiye ve Almanya arasında imzalanan saldırılmazlık anlaşması ile Sovyetlere karşı siyasi bir cephe elde edilmiş sayılır. Bu ortam içinde çok sayıda milliyetçi dergi yayın hayatına atılır. Bunlar arasında *Bozkurt*, *Gök-Börü*, *Çınaraltı*, *Ergenekon*, Orhun gibi radikal milliyetçi dergiler yanında *Millet*, *Türk Yurdu*, *Çığır* gibi milliyetçi yayınları saymak mümkündür. Bunların karşısında ise *Yurt ve Dünya*, *Adımlar*, *Yürüyüş*, *Yeni Edebiyat* gibi sol görüşlü dergiler yer almaktadır. Her iki grup da birbirini faşistlik-komünistlikle suçlamakta ve siyasi tansiyon gün geçtikçe gerilmektedir.

II. Dünya Savaşı'nın kaderini belirleyecek olan Alman-Rus Savaşı 22 Haziran 1939'da başlar. Türk hükümeti bu ortam içinde gazetelerin sayfa sayılarını dörde indirmesini kararlaştırır (15 Temmuz). İstanbul'da ekmek fiyatı bir gün içinde 8 kuruştan, 16.5 kuruşa yükseltilir. Cumhurbaşkanı İnönü, askerî deneyimleri kadar siyasi yönü de ağır basan bir kişiliktir. Türkiye'yi II. Dünya Savaşı'na sokmamak için tarafsız görünmeyi yeğler. Ancak bir yandan da her an savaşa hazır olacakmış gibi çalışmalarını yönlendirir. Bu amaçla 1942 yılı başlarında askerlik hizmet süresi üç yıla çıkarılır. Ekmek alım hakkı 150 grama indirilir ve karne uygulaması sıklaştırılır. Bu karışık ortam içinde yurt dışından davet alan Türk Basın Encümeni önce Londra'ya, ardından New York'a gider.

II. Dünya Savaşı yıllarında CHP milletvekili olarak mecliste bulunan gazete sahibi, başyazar ve yazarların sayısı bir hayli fazladır. Falih Rıfkı Atay, Asım Us, A. Şükrü Esmer, H. Cahit Yalçın, Sadri Ertem, Cavit Oral, Yunus Nadi, Abidin Daver, E. İzzet Benice, F. Celal Güven, F. Ahmet Aykaç, N. Atuf Kansu, A. İhsan Tokgöz gibi isimlerin yer aldığı grup, gazetelerinde iktidar yanlısı bir tutum sergilemektedir. Falih Rıfkı, bütün karışıklıklara rağmen, Türkiye'de basının özgür olduğunu iddia etmektedir. Hatta, bir diğer gazeteci olan Asım Us'un ikinci parti kurulması ile ilgili görüşlerini şiddetle eleştirip, bunun Türk milletini ve CHP'yi parçalamaya yönelik olduğunu savunmaktadır. Ancak siyasi ortam yeni oluşumlara gebe değildir. Kısa zaman sonra Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan, İsmet İnönü'ye bir takrir verirler. "Dörtlü Takrir" olarak bilinen bu isteklerde, meclis denetiminin anayasanın ruhuna uygun yapılması ön görülmektedir. Ayrıca, vatandaşların siyasal hak ve özgürlüklerinin genişletilmesi üzerinde durulmaktadır. Bu hususları içeren takrir İnönü tarafından reddedilir. Hatta Menderes ve Köprülü, partiye yönelttikleri eleştiriler yüzünden CHP'den çıkarılırlar. Bunu eleştiren Refik Koraltan da ihraç edilir. Celal Bayar ise önce milletvekilliğinden, daha sonra da partisinden ayrılır.

Şekil 6.3

Köprülü: -Niye açılmıyoruz kaptan?
Bayar: -Bilmem ki.
 Hava sert, yelkene güvenemiyorum!...

Karikatür: Şevki,
 Akbaba, nr. 93, 1946

Resim 6.1

Tan gazetesi

Kaynak: <http://epochtimestr.com>

Tan Olayı

Tan gazetesini yayımlayan Serteller, bugünlerde demokratik hakları savunacak bir dergi çıkarmaya karar verirler. *Görüşler* adıyla çıkarılacak bu derginin ilk sayısı 1 Aralık 1945'te yayımlanır. Kapağında, Celal Bayar, T. Rüştü Aras, Fuat Köprülü, Adnan Menderes, Cami Baykurt ve Sabiha Sertel'in fotoğrafları vardır. Bunlar "mecmuamıza yazı yardımcıları vaadedener" başlığı altında okurlara duyurulur. *Tan* gazetesinden daha sert bir muhalefet çizgisi izleyen dergi kısa zamanda geniş bir okur kitlesi bulur. İkinci sayıda Zekeriya Sertel'in yayımladığı "Zincirli Hürriyet" başlıklı yazıda basın özgürlüğü eleştirilmektedir. Bu sayı da kısa zamanda tükenir. Bu yazılar, Ankara'da büyük yankı uyandırır. Halk Partisi yönetimi özel bir toplantı yaparak, basın yolu ile karşı atağa geçme kararı verir. Hatta, gazete bayilerinden *Tan*, *Yeni Dünya* gazeteleri ile *Görüşler* dergisinin dağıtılmaması, devlet memurları ve öğrencilerin bunları okumaması istenir. *Tan*'a yazı yazan CHP'li milletvekilleri partiden çıkarılır. Celal Bayar ve arkadaşları *Görüşler*'e yazı vermeyeceklerini açıklasalar da olanlar olur.

Hüseyin Cahit, *Tan*'in'de Rusya ve Bolşevikler aleyhinde yazdığı yazıların dozunu iyice artırır. *Tan* gazetesini ve Sabiha Sertel'i Bolşeviklikle suçlayan yazarın, 3 Aralık 1945 günkü yazısında: "Kalkın ey ehli vatan, bir vatan cephesine lüzum vardır!" demesi, gençleri galeyana getirmeye yeter. Büyük puntolarla, bütün sayfa-

yı kaplayan bu yazının ertesi günü, 4 Aralık'ta üniversite gençleri bir araya gelerek *Tan* gazetesinin Cağaloğlu'ndaki binasına doğru ilerlerler. Bu arada yol üstünde bulunan ve sol yayınlar satan A.B.C. Kitabevi'ne saldırırlar. Ardından, *Tan* gazetesinin altını üstüne getirirler. Bütün baskı makinelerini kırıp, kâğıt deposundaki bobinleri çıkararak Sirkeci'ye doğru yuvarlarlar. *Tan* gazetesiyle birlikte Berrak Kitabevi, *La Turquie ve Yeni Dünya* gazeteleri de saldırılara uğrar. Böylece, CHP gençlik kollarının desteği ve basının teşvikleri ile yapılan "Komünizmi Tel'in" mitingiyile, sol muhalefet önemli ölçüde susturulur.

Aslında bu olaylarla dönemin sosyo-politik konjonktürü arasında yakın bir ilişki vardır. Zira, Sovyetlerin Türkiye üzerindeki istek ve baskıları dozunu iyice artırmış bulunmaktadır. Almanlar karşısında başarılı olan Sovyetlerin istekleri gerginliği tırmandırır. Bunun gibi, Celal Bayar ve arkadaşlarının başlattıkları politik değişim iktidarı korkutur. Sabiha Sertel'in *Tan* gazetesinde ve *Görüşler* dergisindeki yazılarını "Beşinci Kol" faaliyeti olarak nitelendirmesi bardağı taşıran son damlalar olur. Bu saldırı olayının verdiği cesaretle Türkiye, Sovyetlerin Doğu Anadolu'yla ilgili isteklerini reddeder. Ayrıca, İnönü'nün "tehlikeli alâkalar" şeklinde yorumladığı Demokrat Parti (DP) ve sol basın arasındaki bağ da koparılır. Saldırı sonunda *Tan* gazetesi kendiliğinden yayın hayatına son vermek zorunda kalır.

Türk basını tek parti döneminde yeterince gelişme sağlayamaz. Bunun bir nedeni Harf Devrimi ise diğeri de -en az onun kadar önemli olan- tek parti iktidarının baskıcı yönetim anlayışıdır. Bu olumsuzluk, çok partili hayata geçişle birlikte nispeten ortadan kalkar ve basında önemli gelişmeler yaşanır. Savaş sonrasında artan demokratikleşme ve sivil toplum istekleriyle öne çıkan muhalefet, basının da niteliğini değiştirir. Özellikle yenilenen rotatifler, modern baskı makineleri ve modern gazetecilik anlayışı Türk basınına değiştirmeye başlar. Muhalefetle birlikte büyüyen günlük basın organları, tirajlarını 70-80 bine çıkarır. Bu olumlu durum çok partili dönemde daha da belirginleşecek ve basın hayatı git-tikçe gelişecektir.

DİKKAT

II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye nasıl bir politik tavır takınır?

SIRA SİZDE

2

Şekil 6.4

Ramiz, *Karikatür*, nr. 480, 8 Mart 1945.

Basın Balosundan

-Etrafta gazeteciler o kadar az ki Basın Balosu demeye bin şabit ister...
-İyi ya, şabit olarak beş yüz külah, beş yüz de balon var...

ÇOK PARTİLİ YILLAR (1946-1960)

Türk basınında gerçek uyanış ve canlanma çok partili demokratik hayata geçildikten sonra gerçekleşir. Tek partinin izlediği politika ve baskılardan bıkan halk, CHP'nin bölünmesiyle ortaya çıkan DP'yi desteklemeye başlar. 7 Ocak 1946 tarihinde kurulan DP, yakın zamanda Türkiye'nin siyasi hayatında önemli değişiklikler olacağını habercisidir. Zira, devletin demokrat olduğunu iddia edenlere karşı yapılan en önemli eleştiri, CHP dışında parti bulunmamasıdır. Bu, doğal olarak tek partinin hegemonyasında bir siyasi düzeni hazırlar. Seçim ortamı içinde CHP ve DP kendilerini destekleyen basın aracılığı ile siyasi polemiklerini artırır. DP, ülkenin otoriter, baskıcı bir anlayışla yönetilmesini eleştirerek CHP'ye yüklenir. İktidara geldiklerinde bu baskıcı zihniyete son verileceğini iddia eder. Bunun üzerine, CHP yanlısı *Ulus* gazetesinin başyazarı Falih Rıfkı, DP'yi yıkıcılık ve bölücülükle suçlamaya başlar.

Seçimlerin ertesi günü basına demeç veren Celal Bayar, seçim işlerine fesat karıştırıldığını ve seçime halkın iradesinin yansıtılmadığını söyler. Bu demeci yayımlayan *Yeni Sabah* ve *Gerçek* gazeteleri kapatılır. Söz konusu demeci yayımlayan *Tanin* gazetesine ise hiç dokunulmaz. Aynı şekilde İzmir'de seçim sonuçlarını eleştiren *İzmir ve İleri Demokrasi* adlı gazeteler seçim ihlali ve halkı isyana teşvik suçlarından mahkemeye verilir. *İzmir* gazetesinde, yeni meclis için "Nesebi sahil olmayan çocuk!" gibi ağır hakaret içeren imzasız bir yazı yayımlanır. Bu yazı sonucu gazetenin bayan olan yazı işleri müdürü Müçteba Üstündağ tutuklanır ve yaklaşık bir yıl hapiste kalır. Hapisteyken bir doğum yapan Üstündağ'ın kocası psikolojik bunalıma girer ve intihar eder. Seçim gerginliği mecliste de devam eder. DP listesinden aday olan ve seçimi kazanan bazı milletvekillerinin mazbataları kabul edilmeyerek üyelikleri düşürülür.

Bu sosyo-politik karışıklıklar içinde, İstanbul Gazeteciler Cemiyeti kurulur (12 Haziran 1946). Gazetecileri örgütleyerek haklarının korunması ve bir çatı altında toplanmalarının sağlanması amaç edilmektedir. Yine seçimlerden birkaç ay sonra İnsan Hakları Cemiyeti kurulur. Bu cemiyet de vatandaşların hak ve hürriyetlerini korumak, demokratik ortamın tesisine yardımcı olmak amacıyla kurulmuştur. DP'li muhaliflerle de işbirliğine girişen cemiyetin başkanlığına Mareşal Fevzi Çakmak, genel sekreterliğine ise T. Rüştü Aras getirilir. Bu oluşumu CHP yanlısı gazeteler sert bir şekilde eleştirir ve Moskova güdümünde olmakla suçlar. Gelen yoğun tepkiler üzerine cemiyet kısa zaman içinde dağılmak zorunda kalır.

Yönetim ve basın arasındaki soğukluk devam etmektedir. 25 Kasım 1946'da ilk sayısı çıkarılan *Marko Paşa* adlı mizah dergisinde, Aziz Nesin, Sabahattin Ali, Rifat Ilgaz gibi genç yazarlar Türkiye-ABD ilişkilerini, karaborsayı ve anti-demokratik kanunları şiddetle eleştirirler. Birkaç kez kapanan dergi *Merhum Paşa*, *Bizim Paşa*, *Ali Baba*, *Öküz Mehmed Paşa*, *Yedi-Sekiz Hasan Paşa* vs. gibi isimler altında yayını sürdürmeye çalışır. Ancak yazarları sürekli kovuşturmaya uğrar ve mahkûm edilir. Bunun gibi 1946 yılının sonuna doğru *Sendika*, *Ses*, *Nor Or*, *Gün*, *Yığın* ve *Dost* adlı süreli yayınlar sol içerikleri, *Büyük Doğu* dergisi ise irticacı yayınlarından dolayı yasaklanır. Aynı emirle Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi ile Türkiye Sosyalist Partisi'nin de faaliyetlerine son verilir.

Yalnız İstanbul basını değil, Anadolu'daki basın da sıkıntılı günler geçirmektedir. Örneğin üniversiteden uzaklaştırılan Mehmet Ali Aybar, Amerikan emperyalizmini yermek amacıyla *Zincirli Hürriyet* adlı bir gazete çıkarmaya başlar (5 Nisan 1947). Gazetenin üçüncü sayısı yayımlandığında büyük olaylar gerçekleşir. CHP

yanlısı gençler matbaayı basarak, gazeteleri alıp meydanda yakarlar. Bu olayı İzmir’de çıkan CHP yanlısı *Anadolu* gazetesi “kızıl fikirler susuturuldu” şeklinde duyurur. Matbaacılar *Zincirli Hürriyet*’i artık basmayacaklarını bildirirler.

Türkiye ile ABD arasındaki ilişkiler bu dönemde giderek artmaya başlar. ABD Senatosu, 22 Nisan 1947’de Türkiye’ye 100 milyon dolar yardım yapmayı kabul eder. Yine bu yıl içinde ülkedeki siyasi partilere bir yenisi daha eklenir ve İstanbul’da Türk Muhafazakâr Partisi kurulur (11 Temmuz). Siyasi rahatlama yaralanan İslamcı çevreler, önce *Selamet* ardından da *Sebilürreşad* adlı dergileri yeniden yayımlamaya başlar. Dinin beşeriyet için bir ihtiyaç olduğu görüşünü ileri sürerek, komünizm karşıtı tavır alır. Bu tarihlerde basın sektöründe başka bir önemli gelişme yaşanır. Sedat Simavi’nin sahibi olduğu *Hürriyet* gazetesi, 1 Mayıs 1948 tarihinde yayın hayatına atılır. Bu dönemde günlük gazeteler daha çok barındırdıkları ünlü yazarlarla tanınmaktadır. Oysa *Hürriyet*, yeni bir anlayışla ortaya çıkar. Geniş halk kitlelerini ilgilendiren ilginç haber ve kısa yorumlarla, politik ortama uygun liberal bir anlayışla okurlara seslenir. Böylece, ülkede yaşanmakta olan değişimin öncüleri arasında yer alır.

Bu yıllarda İstanbul basınından *Vatan ve Cumhuriyet* gazeteleri DP’yi destekleyen bir tutuma girer. Her şey yoluna girdi derken Mareşal Fevzi Çakmak ve Osman Bölükbaşı, DP yöneticilerini CHP’nin etkisi altında kalmakla suçlarlar. DP’den ayrılarak Millet Partisi (MP) adında yeni bir parti kurarlar ve basında seslerini duyurabilmek için gazetelerden yararlanırlar. Başta İstanbul olmak üzere, Anadolu’nun birçok şehrinde partilerini destekleyen gazeteler çıkarılır. Ülke bu yıllarda seçim atmosferine girmiş bulunmaktadır. Kısa süre içinde bir genel seçim yapılacağı muhakkaktır. Seçim ve demokratikleşme ortamından yararlanan Ali Naci Karacan, 3 Mayıs 1950’de *Milliyet* gazetesini çıkarır. DP’yi ve onun yaptığı demokratik açılımları destekleyen *Milliyet* de bir kitle gazetesi olmak niyetindedir. 1950 yılı, Türk siyasi hayatında önemli bir dönüm noktasına tanıklık eder. 14 Mayıs’ta yapılan milletvekili seçimlerinde yeni kurulan DP çoğunluğu kazanır. Oy dağılımına göre DP 396; CHP 68; Bağımsızlar 7; MP ise 1 milletvekilliği kazanır. Partilerin aynı kişiyi farklı yerlerden aday göstermesi sebebiyle 15 vekillik boş kalır. Cumhuriyetin kuruluşundan beri iktidarı elinde tutan CHP’ye karşı DP’nin kazandığı zafer “kansız ihtilâl” olarak nitelendirilir. Celal Bayar cumhurbaşkanlığına seçilir, Adnan Menderes kabineyi kurmakla görevlendirilir. Bunun üzerine İsmet İnönü, CHP başkanlığını devralır.

Seçim sonuçları hemen kendini belli etmeye başlar. Arapça ezan yasağı kaldırılır, radyoda Kur’an-ı Kerim yayınlarına izin verilir. Yine bu yıl içinde İstanbul İktisat Fakültesi’nde Gazetecilik Enstitüsü açılır (20 Haziran). Daha sonra Türk basınının çeşitli kademelerinde çalışacak insanların yetişeceği bir fakülte böylece kurulmuş olur. Yine Türk basınında sansürün kaldırılışının yıl dönümü olan 21 Temmuz 1950 tarihinde DP, basın özgürlüğü için önemli bir yasayı onaylar. Buna göre basında ön izin ve ruhsat zorunluluğu kaldırılır. Adı kötüye çıkmış insanların sektöre girmesinin önündeki engeller geçersizleştirilir. Gazete sahiplerinin cezâ-i sorumluluğuna son verilir ve sektörle ilgili suçlara bakacak Basın Mahkemeleri kurulması kararlaştırılır. Bunlar basının liberralleşmesi ve gelişebilmesi için atılmış önemli adımlardır.

Türkiye’nin, Kore Savaşı’nda gösterdiği yararlılık yaklaşık bir yıl sonra meyvesini verir. NATO Konseyi, Türkiye ve Yunanistan’ın pakta alınmasını kabul eder (20 Eylül 1951). ABD’nin Türkiye’ye olan ilgisi gün geçtikçe artmaktadır. Devletbaşkanı Eisenhower, 1952 yılı başlarında Ankara’ya gelip olumlu görüşmeler yapar.

Ancak iç siyasetteki kargaşa sürmekte ve bir nevi öç alma dönemi başlamış bulunmaktadır. Özellikle basında çalışanları ilgilendiren yeni sosyal güvenlik kanunları çıkarılır. 13 Haziran 1952'de kabul edilen kanunla bu meslekte çalışan ve çalıştırılan arasındaki ilişkiler yasa ile düzenlenir. Basın emekçileri yasa ile sosyal güvenlik sistemi kapsamına alınmaktadır. İşverenlere, çalıştırdıkları elemanlarla sözleşme yapma mecburiyeti getirilir ve gazetecilerin sendika kurmalarına izin verilir. Yüz yıldan fazla bir geçmişe sahip olan Türk basınında, basın mensupları ilk kez bu kanun sayesinde profesyonel gazeteci kimliğine kavuşmuş olurlar. 10 Temmuz 1952 tarihinde İstanbul Gazeteciler Sendikası adı altında kurulan meslek örgütüyle, basında çalışanların bir çatı altında toplanması amaçlanır.

Şekil 6.5

Karikatür: Zahir Güvemli, *Akbaba*, nr. 75, 20 Ağustos 1953.

İkincisi kim?

Necip Fazıl'a:

-Fransa'da neşredilen bir ansiklopedi Türkiye'den sadece iki kişiye yer vermiş! denilir.

Şairin suali enteresan olur:

- Peki, ikincisi kim?

Düşünebilmek

Bir gün Necip Fazıl'a:

-Düşünebilmek ne demektir? diye sorarlar.

-Düşünemediğimizi düşünmedikçe düşünenebilmekten uzağız! şeklinde cevap verir.

Necip Fazıl'a göre: Hakiki san'atkâr!..

Bugünlerde Malatya'ya giden *Vatan* gazetesi başyazarı A. Emin Yalman'a, başarısız bir suikast düzenlenir (22 Kasım 1952). Menderes aleyhine yazdıkları ile tepki çeken Ahmet Emin'e yapılan suikastin ardında Necip Fazıl'ın parmağı olduğu düşünülür. Yakalanan sanıkların *Büyük Doğu ve Hür Adam* dergilerince yönlendirildikleri iddia edilir. Bu teşebbüs radikal İslamcı hareketin basın mensuplarına karşı gerçekleştirdiği olaylarından biri şeklinde tarihe geçer. Ülke içindeki siyasal karmaşa ve DP-CHP arasındaki kavga büyümeye başlar. 15 Aralık 1953'te CHP'nin mallarına el konması kanunu kabul edilir. Tepki çeken uygulamalara rağmen halkın DP'ye olan desteğinin devam ettiği açıktır. 2 Mayıs 1954 tarihinde yapılan milletvekili genel seçimleri sonunda Adnan Menderes tekrar başbakan olur. DP'nin yeniden iktidarı ele geçirmesi ve gerçekleştirilen demokratik açılımlar basını da etkiler. Özellikle Anadolu'nun farklı bölgelerinde yerel gazeteler çıkarılır. *Cumhuriyet*, *Milliyet*, *Hürriyet*, *Akşam*, *Tasvir*, *Yeni Sabah*, *Yeni İstanbul*, *Gece Postası*, *Vatan* gibi gazeteler iktidarının ilk dönemlerinde DP'yi destekler. Ancak kısa zaman sonra bunlardan önemli bir kısmı bu desteğini geri çeker. *Ulus ve Halkçı* (*Yeni Halkçı*) gazeteleri CHP'nin, *Zafer* gazetesi DP'nin, *Kudret* ise MP'nin ya-

yın organı olarak faaliyetini sürdürür. *Dünya, Vakit ve Tercüman* CHP'ye, *Son Posta ve Hergün* ise DP'ye bağlı bir yayın politikası benimserler. Bu gazetelerden bazılarının sahipleri aynı zamanda milletvekili olarak parlamentoda görev yapar.

Yönetim basın konusunda henüz net bir fikre sahip değildir. Bir yandan yeni kanunlarla özgürlükleri artırmakta, diğer taraftan kısıtlamalar getirmektedir. Bunlar basından korkunun bir göstergesidir. 1954 yılı başlarında mecliste “Neşir yoluyla veya radyoyla işlenecek cürümler” konusunda bir yasa tasarısı görüşülmeye başlanır. Tasarıda özellikle kişisel hak ve özgürlükler üzerine durulur ve aşağıdaki hususların cezaya tabi olması istenir:

- Kişilerin namusuna, şeref ve haysiyetine tecavüz edilmesi veya hakarete bulunulması.
- Kişinin itibarına ve şöhretine zarar verecek yayınlar yapılması.
- Kendi rızası olmaksızın özel hayatının ve aile ahvalinin teşhir edilmesi.
- Bu hususlar ileri sürülerek kişilere tehdit yapılması.

DP yanlıları tarafından desteklenen bu tasarı 9 Mart 1954 tarihinde yasallaşarak yürürlüğe girer. Yasaya göre söz konusu suçlar savcılar tarafından takip edilip kovuşturulacaktır. Bu yasadaki sonradan özellikle taşra basını büyük sıkıntılarla karşılaşır. DP muhalifi yayın yapan gazeteciler sık sık kovuşturulmaya uğrarlar. Uzun yıllar yürürlükte kalan bu kanun çerçevesinde cumhuriyet savcıları ve yardımcılarını tarafından basın aleyhinde yüzlerce dava açılır.

6-7 Eylül Olayları

Basındaki tedirginlik sosyal hayatta da devam etmekte, DP'yi iç ve dış politikada zorlu günler beklemektedir. Kıbrıs sorunu Londra'da görüşülecek ve bir karara bağlanacaktır. İşte bu günler öncesinde, gazetelerde Selanik'te bulunan Atatürk'ün evine ve Türk konsolosluğuna bomba atıldığı haberleri yayımlanır. Bunu protesto etmek için DP tarafından başlatılan gösteride olaylar çıkar. 6 Eylül 1955 günü başlayıp, 7 Eylül sabahına kadar süren gösterilerde İstanbul ve İzmir başta olmak üzere, ülkenin farklı yerlerindeki azınlıklara ait dükkanlar ve kiliseler tahrip edilir. Saatler süren bu trajik olaylar ancak ordunun yardımıyla sıkıyönetim ilân edilerek durdurulabilir. Sıkıyönetim komutanı Korgeneral Nurettin Aknoz, 10 Eylül'de yaptığı bir basın toplantısında, o güne kadar benzeri görülmemiş basın yasaklarını uygulamaya sokar:

- Halkı heyecanlandırarak, hükûmeti eleştirecek, çalışmalarını engelleyecek haberler verilmeyecektir.
- NATO devletlerini ilgilendirecek, darlık, kıtlık, yoksullukla ilgili haberler yayımlanmayacaktır.
- 6 Eylül olaylarından kimse bahsetmeyecek, ikinci baskı yapılmayacak, heyecan verici cinayet haberleri basılmayacaktır.
- Magazin dergilerinde çıplak kadın fotoğrafları basılmayacaktır.
- Sıkıyönetim mahkemeleriyle ilgili haberlere yer verilmeyecektir.

Görüldüğü gibi bu yasaklarla dönemin basını sıkıyönetim komutanının iki ducağı arasına sıkışıp kalmaya mahkûm edilir.

Basın Yasakları

Bütün kısıtlamalara rağmen muhalefet etkinliğini korumaya çalışmaktadır. 19 Eylül 1955 tarihinde, *Ulus* gazetesinde İsmet İnönü'nün “Çetin bir imtihan!” başlıklı yazısı yayımlanır. Bu yazıda, meclisin toplanması, hükûmetin olaylar hakkında vekillerle bilgi vermesi ve meclis denetiminin harekete geçirilmesi istenmektedir. Ertesi

gün, yani 20 Eylül'de, bu yazı sebebiyle *Ulus* gazetesinin basılması ve dağıtılması süresiz olarak yasaklanır. Aynı yazıyı iktibas eden *Hürriyet* ve *Tercüman* gazeteleri 15 gün süre ile kapatılır. Sıkıyönetim komutanı Nurettin Aknoz, adeta bir basın celladına dönüşür. Bu gazeteler dışında *Hergün*, *Medeniyet*, *Dünya*, *Vatan*, *Zafer* ve *İstanbul* gazeteleri de çeşitli bahanelerle kapanmak zorunda kalır. İstanbul basını sıkıyönetim yüzünden tam anlamıyla felce uğramış durumdadır.

1956 yılında ise “kötü niyet ve özel maksada matuf yayında bulunmak” konusu da ceza kapsamına alınır. Böylece Basın Kanunu'nun ceza hükümleri ağırlaştırılır. Gizli yapılan hükümet veya parti meclisi toplantılarının yayımlanması yasaklanır. Temmuz 1956'da üç muhalefet kanadını oluşturan CHP, Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP) ve Hürriyet Partisi (HP) ortak bir bildiri yayımlayarak, “demokrasi için azimle mücadele edeceklerini” bildirir. Başbakanı diktatörlükle suçlayan muhalefete destek üniversite öğretim üyelerinden gelir. Hükümet, siyaset yaptıkları ve öğrencileri kışkırttıkları gerekçesiyle bazı akademisyenleri görevlerinden uzaklaştırır. Bazıları da istifa ederek görevlerinden ayrılırlar. Bunlar arasında Turhan Feyzioğlu, Muammer Aksoy, Coşkun Kırca, Münci Kapani, Şerif Mardin gibi isimler bulunmaktadır. Dokuz ay süren sıkıyönetim 7 Haziran 1956 tarihinde kaldırıldığında basınla ilgili iki kanun tasarısı ele alınır. 6733 sayılı kanuna göre örtülü sansüre gidilmekte ve basın özgürlüğü daha da kısıtlanmaktadır.

Bu yıllarda Türkiye'nin iki önemli sorunu vardır. Sağ ve sol ideolojiler arasındaki çatışma giderek şiddetlenmektedir. *Ulus*, *Cumhuriyet* gibi solcu gazeteler ve *Akis* dergisi yayınlarından dolayı sık sık kapatılır. Bunun sonucu olarak Sirkeci'deki Tan Matbaası bombalanır, 40 kişi ölür (6 Ocak 1959). Diğer önemli sorun ise Kıbrıs'taki karışıklıklardır. Makarios, Kıbrıs'a dönmüş ve geçici Kıbrıs hükümetini kurmuştur. Birkaç ay sonra da Kıbrıs cumhurbaşkanı seçilir. Doğal olarak bu durum, Kıbrıs konusunun Türkiye'nin başını uzun yıllar ağrıtmaya neden olacaktır.

Çok partili dönem, basın gibi matbaacılık sektörünü de etkiler. Türkiye'de uzun süre hizmet eden, bugün bile varlığını devam ettiren çoğu matbaa ve gazete bu dönemde kurulur. Yalnızca İstanbul, Ankara, İzmir'de değil, Türkiye'nin hemen her şehrinde, hatta ilçelerde bile gazete çıkarılmaya başlanır. Yayınlarda demokrasi, hak, hürriyet fikirlerinin açık bir şekilde işlenmesi isteğiyle Türk basını daha yoğun bir siyasi nitelik kazanır. Siyasi basın yanında, mizah, kültür-edebiyat, ticaret, tarih araştırmaları alanlarında da süreli yayınlar çıkarılır. Gazete sayısında olduğu gibi, gazeteci ve matbaa işçisi sayısında da büyük bir ilerleme kaydedilir. Basında kullanılan teknik araçların kalitesi gün geçtikçe artar.

1950'li yıllar basının yalnız teknolojik kalitesinin değil içeriğinin de zenginleştiği yıllardır. Özellikle XX. yy.'ın ilk kuşağını oluşturan Falih Rıfkı, Yakup Kadri, Hüseyin Cahit, Ahmed Emin, Şükran Baban, Burhan Felek, Peyami Safa, Burhan Belge, Vâlâ Nurettin, Cihat Baban, Mümtaz Fâik gibi deneyimli yazarlar, düşünce hayatını önemli ölçüde etkilerler. Bunların yanında Çetin Altan, İlhan Selçuk, Oktay Akbal, Burhan Arpad, Sadun Tanju, Mehmed Kemal, Emin Galip, Ahmet Kabaklı vs. gibi genç kuşağı oluşturan isimler de kendilerinden söz ettiren yazarlar arasında yer alırlar. Bir kısmı günümüz basınında hâlâ varlığını koruyan bu yazarlar sayesinde toplumcu düşünceler basında yankı bulur. Söz konusu dönemde, basının farklı yollar deneyerek tirajını artırması da oldukça ilgi çekicidir. Örneğin, 1953 yazında *Hürriyet* gazetesinin tirajını 100 bine yükseltmesi, dönemin basınında önemli yankı bulur. *Akbaba* dergisi yazarlarından, ünlü edebiyatçı Orhan Seyfi Orhon, bir şiirinde:

*Bizde sensin basının ilk kralı
Çünkü "Hürriyet"i yüzbin sattın!
Bu tecavüz ne Sedat Simavi?
Galiba, imparatorluk kasdın!...*

diyerek Simavi'nin başarısını över (Orhon 1953: 6). Bütün bu olumlu faaliyetler bize Türk basınının gerçek gelişme sürecine çok partili hayata geçtikten sonra girdiğini göstermektedir. Bu husus, yukarıda belirtildiği gibi, yalnızca İstanbul basını için değil, aynı zamanda bütün Anadolu basını için de geçerlidir. Sanayileşme ve kapitalistleşme sürecine giren Türkiye'de basın da sektörel niteliğini artırır. Ancak, demokratik açılımların sona erdiği askerî dönemlerde, basın bundan etkilenecek ve tekrar faaliyetlerini azaltacaktır. Bunu 1960 sonrasında da görmek mümkündür.

6-7 Eylül 1955'te yaşanan olaylardan sonra basına hangi kısıtlamalar getirilir?

DARBELER VE DÜZENLEMELER DÖNEMİ (1960-2000)

1960'lı Yıllar

1960'lı yıllar Türkiye'nin kaderini etkileyen siyasi olaylara gebe olduğu yıllardır. DP, iktidar olmanın verdiği rahatlıkla rakibi CHP ve taraftarları üzerindeki baskıları artırır. Özellikle ordunun hoşuna gitmeyecek uygulamalara girişir. Siyasi karışıklıkların gittikçe arttığı günlerde 20 Nisan tarihli gazeteler, Güney Kore'de yapılan öğrenci gösterilerine geniş yer ayırır. Hürriyet ve demokrasi uğruna yapılan bu gösteriler, Türk öğrencilere model olarak gösterilir. Bu haberler başta *Milliyet* olmak üzere diğer gazetelerde yer alır. Çarpıcı fotoğraflarla süslenen haberlerle Türkiye'de yaşanmakta olan siyasi bunalıma göndermeler yapılır.

Bu yıllarda ülkedeki yönetim üç başlı hale gelir. "Hükümet-Tahkikat Komisyonu-Sıkıyönetim" arasında kalan iktidar paylaşımı belirsiz bir noktaya doğru gitmektedir. Üniversite hocaları bu durumu eleştirerek, Tahkikat Komisyonu'na olağanüstü yetkiler verilmesinin anayasaya aykırı olduğunu iddia eder. Gerçekten de komisyon çok geniş yetkilerle donatılır. On beş kişilik komisyon üyeleri Ceza Yargılama Usûlü Kanunu, Askerî Yargılama Usûlü Kanunu, Basın Kanunu ve diğer kanunlarla savcılara, sorgu yargıçlarına, askerî amirlere tanınmış yetkilere sahiptir. İstedikleri zaman yayın yasağı koyup siyasal eylemleri engelleme durumundadır. Alınacak kararlara uymayanlar bir yıldan üç yıla kadar hapisle cezalandırılacaktır. Komisyon çalışmaları gizli olacak, bunu ihlâl edenler üç aydan üç yıla kadar hapisle cezalandırılacaktır. Kararlar kesin olup bunlar hiçbir suretle temyize gönderilemeyecek veya bunlara itiraz edilemeyecektir.

Tahkikat Komisyonu, farklı sebepler ileri sürerek basını susturmaya çalışır. Yasaklamalar çerçevesinde *Dünya*, *Cumhuriyet*, *Ulus*, *Demokrat İzmir*, *Sabah Postası* gibi gazeteler ve *Akis*, *Forum*, *Kim* dergileri kapatılır veya yayınları geçici süre ile durdurulur. Artık bıçak gelir kemiğe dayanır. 28 Nisan 1960 tarihinde İstanbul Üniversitesi öğrencileri büyük bir gösteri yaparak sokaklara dökülürler. Polisin üniversiteye girmek istemesi üzerine kanlı çatışmalar yaşanır. İstanbul Üniversitesi Rektörü Ord. Prof. Dr. Sıddık Sami Onar polis tarafından tartaklanır. Aynı gün sıkıyönetimin ilân edilmesine rağmen, ertesi gün Ankara'da benzeri olaylar yaşanır. Bütün bu olaylar basında geniş ölçüde yer alınca sıkıyönetim ve Tahkikat Komisyonu tarafından yayın yasağı getirilir. Buna göre benzeri haberlerin yayımlanması ve basının olayları abartarak vermesi engellenir. Söz konusu yasak dâhilinde *Yeni Sabah* ve *Milliyet* gazetelerinin iki hafta süreyle kapatılmasına karar verilir.

Bu tarihlerde izinli olan ve yaş haddinden emekliye ayrılması beklenen Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel, 7 Mayıs'ta bir İzmir gazetesine demeç vererek, son günlerdeki olayların üzüntü ve kaygı verici olduğunu söyler. Bu demeç ordunun tepkisini açıkça göstermektedir. Demecin gazetede yayımlanması üzerine, Ankara sıkıyönetim komutanlığı tarafından basın uyarılır. Benzeri beyanatların yayımlanması istenir. Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel, Millî Savunma Bakanı Ethem Menderes'e 13 maddelik bir mektup göndererek karışıklıkların önlenmesi için uyarıda bulunur. Ayrıca silahlı kuvvetlere hitaben de ilginç bir veda mektubu gönderir. Bu arada Başbakan Adnan Menderes, DP'nin kalesi olarak gördüğü İzmir'e giderek bir gövde gösterisi yapmak ister. İktidar yanlısı gazeteler başbakanı karşılamak için 300 bin kişinin hazır bulunduğunu yazarlar. Ancak, *Akşam* gazetesi havadan çekilen bir fotoğraf yayımlayarak bu rakamın abartılı olduğunu iddia eder. Yine, İsmet İnönü'nün 18 Mayıs'ta bir geziye çıkacağını haber yapan *Akşam* gazetesi, sıkıyönetim emri ile 20 gün süreyle kapatılır ve yayımlanan nüshaları toplatılır.

Resim 6.2

27 Mayıs'ta gazete manşetleri.

27 Mayıs Darbesi

Cumhuriyet tarihinin ilk darbesi askerlerin 27 Mayıs 1960 sabahı yönetime el koymasıyla gerçekleşir. Üst rütbeli subaylardan ziyade 37 alt rütbeli subayın gerçekleştirdiği darbe sonrasında anayasa feshedilir, TBMM kapatılıp siyasi faaliyetleri askıya alınır. Başta Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes olmak üzere dönemin siyasi, bürokrasi ve akserî kanadından çok sayıda tutuklama gerçekleşir. Yassıada'ya sürülen ve yargılanmaları 11 ay 1 gün süren çok sayıda politikacı, devlet adamı asılsız ve mesnetsiz bahanelerle cezaya çarptırılır. Bu cezalardan en ağırı şüphesiz ki infazı gerçekleşen Fatin Rüştü Zorlu, Hasan Polatkan ve Adnan Menderes'in idamlarıdır. 16-17 Eylül 1961'de gerçekleşen ve Türk tarihine kara bir leke olarak geçen idamlarla, siyaset dünyası etkisi halen süren onulmaz bir yara alır.

Darbe sonrasında süreli yayınların sayısında hızlı bir artış görülür. Ancak, bu yayınlarda ileri sürülen grev hakkı, toprak reformu, dış politika ve ekonomide tam bağımsızlık, anti-demokratik kanunlarla mücadele vs. gibi fikirler ihtilâlcilerin pek hoşlanacağı fikirler değildir. Nitekim, bunları savunan *Yeni Yol* adlı sosyalist eğilimli dergi daha birinci sayısı basılır basılmaz toplatılır (20 Eylül). Sahibi ve yazarları gözaltına alınır. Komite üyeleri basının yol açacağı sorunlar karşısında tedirgindirler. Bu düşünceyle sık sık ihtilâlin hiçbir şahsın veya zümrenin lehine yapılmadığına dair demeçler verirler. İçlerinde bulunan radikal üyelerden bazılarını 14 Kasım'da yurt dışına göndererek ülkeden uzaklaştırırlar. Askerî komite üyeleri, sendikalar, gençlik kuruluşları, baro, basın, üniversite, ticaret odaları ve kapatılmamış parti temsilcilerinden oluşan Kurucu Meclis, 272 kişi ile toplanarak, anayasa hazırlığına başlar (6 Ocak 1961).

Resim 6.3

27 Mayıs Pulları

Önceki dönemde basına konulan kısıtlamaların kaldırılması olumlu bir girişimdir. Basın İlan Kurumu bağımsız bir statüye kavuşturulur. Böylece gazetelerin ilân ve reklam pastasından daha geniş ölçüde yararlanması sağlanır. Bu yıl içinde Türk basınında önemli bir değişim daha yaşanır. Basında önemli bir tiraja sahip olan *Hürriyet*, Ağustos ayı içinde lotarya furçasını başlatır. "Hürriyet İstikrazı" adı altında okurlarına tahviller vermek için bir milyon liralık kuponlar dağıtır. *Hürriyet*'in başlattığı bu uygulamaya kısa zaman içinde *Akşam* gazetesi de katılır. Kupon biriktiren okuyucuya pardösülük kumaştan Kur'an dağıtmaya kadar farklı bir yöntem denenir. Gazeteye dağıtım işi, elinde stok fazlası mal bulduran veya ürün tanıtımı yapmak isteyen tüccarları da harekete geçirir. Gazetelerle anlaşarak stok fazlası mallarını okurlara dağıtma yoluna giderler. Bu yüzden radyo, buzdolabı, çamaşır makinesi gibi elektrikli ev aletleri; bisiklet, motosiklet, otomobil, yurt içi ve yurt dışı geziler, apartman daireleri, yazlıklar vs. gibi akla gelebilecek her tür mal ve hizmet lotarya kapsamı içinde okurlara sunulur. Doğal olarak bu, gazetelerin tirajını önemli ölçüde etkiler ve *Hürriyet* bu yılın ortalarında bir ilke imza atıp satışını 1 milyona çıkararak ilk gazete olarak basın tarihindeki yerini alır.

Askerî yönetim bir yandan siyasi düzenlemeleri gerçekleştirirken, öte yandan basın mensuplarına yeni haklar tanıyan kanunlar hazırlamaktadır. Özellikle basın çalışanlarının sosyal haklarını artırıcı çabalar gazete patronlarının işine gelmemek-

tedir. Bu nedenle 10 Ocak 1961'de yürürlüğe giren 212 sayılı Fikir İşçileri Kanunu'nu protesto etmek için *Akşam*, *Cumhuriyet*, *Dünya*, *Milliyet*, *Tercüman*, *Vatan*, *Yeni Sabah*, *Hürriyet* ve *Yeni İstanbul* gazeteleri üç gün süreyle yayımlanmaz. Darbenin gölgesinde hazırlanan yeni anayasa konusunda siyasi partilere propaganda fırsatı tanınır. 9 Temmuz'da yapılan oylamada yüzde 60.4 evet, 39.6 hayır oyu ile yeni anayasa kabul edilir.

Yapılan seçimin sonuçları ülkede koalisyonlar devrinin başlangıcını haber vermektedir. Nitekim, 20 Kasım'da İsmet İnönü başbakanlığında, CHP-AP karma hükümeti kurulur. Alınan bütün önlemlere rağmen siyasal kargaşa durmak bilmez. Harp Okulu komutanı Talat Aydemir ve arkadaşlarının darbe teşebbüsü son anda bastırılır (22 Şubat 1962). Askerî darbeye karşı eleştiriler gittikçe şiddetlenmektedir. Ankara'da gösteriler yapılır. Gençler, Adalet Partisi ile binalarıyla partiye yakın gazeteleri taşlarlar. 61 Anayasası'nda yer alan söz, yazı, düşünce ve örgütlenme hakkının güvenceye alınmasından sonra, sol görüşü benimseyenler örgütlenmeye başlarlar. Daha sonraki yıllarda siyasi etkinliğini artıracak olan Sosyalist Kültür Derneği kurulur. Ancak, Ceza Kanunu'nda yer alan ünlü 141-142. madde, düşünce özgürlüğünü kısıtlayıcı içeriğe sahiptir. Bu nedenle çok sayıda sol görüşlü aydın hakkında dava açılır.

Sağ-Sol Ayrışması

Basında yer alan yazıları, yayımlanan kitapları ve çevirileri nedeniyle tutuklanan aydınların sayısı oldukça fazladır. Örneğin, 20 Aralık 1961'de yayına başlayan sol içerikli *Yön* dergisinde, "Aydınlar Bildirisi" adıyla bir bildiri yayımlanır. 160 kişinin imzaladığı bildiride Atatürkçü demokrasinin geliştirilmesi, millî üretimin ve devletçiliğin güçlendirilmesi, feodaliteye son verilmesi, kooperatifleşme ile toprak reformu yapılmasından söz edilmektedir. *Yön* dergisinin başyazarı Doğan Avcıoğlu, yarı feodal sosyal yapının demokrasiyi yozlaştıracağından bahsetmektedir. Yöncüler kendilerini gerçek demokrasinin ve sosyal adaletin temsilcisi olarak görmektedirler. Bu yapılanma ile sol kanat içinde Devletçi-Seçkinci Cephe'yi oluştururlar. Görüşlerinin hayata geçirilmesi ve iktidara gelmeleri içinse, ilginçtir ki, askerî yöntemin doğru olacağına inanmaktadırlar. *Yön*'ün bu tutumu kendilerinden bir grup aydının ayrılması ve TİP çizgisinde, *Sosyal Adalet* adlı dergiyi çıkarması sonucunu doğurur (19 Mart 1963). Bu dergi de emek-gelir dağılımından söz etmektedir. Ayrıca, Atatürkçülüğün günümüz gerçekleriyle yorumlanması, emekten yana devletçilik, bilimcilik, laiklik, barışçılık ve insan haklarına saygılı bir anlayışın toplumda hakim olmasını istemektedir.

Sol kanatta bunlar olurken, sağda, özellikle de muhafazakâr-İslamcı kesimde önemli gelişmeler olur. *Sebilürreşad*, *Büyük Doğu* gibi dergiler ihtilâlden önce de yayımlanmaktadır. İhtilâl sonrasında ise *Düşünen Adam* adlı dergi yayın hayatına atılır. Necip Fazıl'ın yayımladığı siyasal İslamcı *Büyük Doğu*, hürriyet ve demokrasinin Türkiye'de "belli başlı zümre tasallutlarının maskesinden başka bir şey" olmadığını iddiâ etmektedir. Buna karşı yapılmış en masum hareket de doğal olarak "istibdat" olarak algılanmaktadır. Bunun tek sebebi "Hürriyet ve Demokrasi" kavramlarının Batı'dan taklit edilerek alınmasıdır. Bu yüzden taklitten kaçmak, öze, yani İslam'a dönmek şarttır.

Türkiye’de radyo ve televizyon yayıncılığının en önemli kurumu olan TRT kuruluş kanunu 24 Aralık 1963 tarihinde kabul edilir. Zaman içinde büyüyen TRT, Türk insanının habere ulaşmasında ve kültürel kimliğini güçlendirmesinde büyük görevler üstlenir. Son yıllarda uydular aracılığıyla yapılan yayınlar sayesinde TRT’nin etki sahası daha da genişler. Günümüzde Türk radyo ve televizyonları, başta Türk Cumhuriyetleri olmak üzere, dünyanın farklı bölgelerinden izlenmektedir. TRT aynı zamanda bünyesinde yetiştirdiği elemanlarla, özel radyo ve televizyon kanallarının kalifiye eleman ihtiyacını sağlayan bir kurum olarak varlığını sürdürmektedir.

DİKKAT

Bu yıllarda Kıbrıs konusu ağırlıklı olarak gündemi oluşturmaktadır. Yurdun çeşitli yerlerinde Kıbrıs için mitingler yapılır ve Rumların adada yaptıkları protesto edilir. Kısa bir zaman sonra da Türkiye, Kıbrıs’ın güvenliği için İngiltere ve Yunanistan’a nota verir (3 Ocak 1964). Türk siyasi hayatında uzun yıllar yer alacak olan Süleyman Demirel, büyük kongrede AP genel başkanlığına seçilir (29 Kasım 1964). Bu değişimle birlikte partiyi destekleyen *Son Havadis* ve *Yeni İstanbul* gazeteleri daha liberal bir çizgide yayınlarını sürdürmeye başlarlar.

1965 yılı bütçesinin reddedilmesi üzerine İnönü görevinden istifa eder. Bu yıl içinde yapılan seçimlerde AP oyların çoğunu alır ve 240 milletvekilliği elde eder. CHP: 134; TİP: 15 milletvekilliği kazanır. Nisbi temsile göre yapılan seçimlerde TİP’in meclise girmesi, seçimlerin en ilginç sonucudur. Bunun ardından Demirel yeni hükümeti kurar. Böylece 12 Mart 1971 tarihine kadar sürecek olan uzun soluklu bir AP ve Demirel dönemi başlamış olur. Basın sektörüne nitelikli eleman yetiştirmek amacıyla Siyasal Bilgiler Fakültesi’nde Basın-Yayın Yüksekokulu açılır (8 Kasım). Askerî darbeyle başa geçen Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel tedavi için ABD’ye gider ve daha da kötüleşerek komaya girer. Bunun üzerine Cevdet Sunay cumhurbaşkanı seçilir (28 Mart 1966). Darbe sırasında tutuklanan Celal Bayar affedilir. 1967 yılı içinde CHP’den 48 senatör ve milletvekili istifa eder. Birkaç ay sonra da Bülent Ecevit, CHP genel sekreterliğinden ayrılır.

Siyasal hayat mecliste olduğu kadar sokaktaki tartışmalarla da renklenmeye başlar. Bilhassa sağ ve sol ideolojileri benimseyen öğrenciler arasındaki tartışmalar sokak kavgalarına dönüşür. İstanbul’da 7000 öğrenci eğitimde fırsat eşitliğini ortadan kaldıracığını iddia ederek özel okulları protesto mitingi yapar. Bu kampanyayı önlemek amacıyla hükümet Temel Hak ve Hürriyetleri Koruma Kanun Tasarısı hazırlar. Şubat 1967’de gündeme gelen bu tasarı aydınlar ve basın çevresinde “Terör Yasası” olarak algılanır. Ankara Hukuk Fakültesi’nden hocalar bu tasarımı anayasaya aykırı bulurlar. Gelen tepkiler üzerine hükümet tasarımı meclise getirmekten vazgeçer.

Gerilen siyasi ortam içinde, iktidar yanlısı sağ görüşlü yayınların sayısında hızlı bir artış göze çarpar. Türk-İslam sentezci çizgide yayın yapan gazetelere *Bugün*, *Babıâlîde Sabah*, *Yeni Asya* gazeteleri ve *İttihad* dergisi eklenir. Bunlardan *Bugün*, Müslüman cemaatin canıyla, malıyla, diliyle ve eliyle cihad etmesi konusunu işlemektedir. *Babıâlîde Sabah* ise mevcut düzenin komünistler lehine olduğunu ileri sürerek bir gün mutlaka değişmesi gerektiği üzerinde durur. AP yanlısı yayın yapan *Son Havadis* gazetesi de damarlarında asil Türk kanı taşıyanlardan; düşmanlarını, yani solcuları iyi tanımasını ister. Onların, yakın zaman içinde cezalarını bulacağından söz ederek, “vatan haini avından” bahsetmektedir. Bu kampanya içinde sol yayınlar da ateşe körükle gider. Yukarıda adı geçen yayınlar dışında *Ant*, *Emek*, *Tüm*, *Türk Solu*, *Devrim*, *Aydınlık*, *Proleter Devrimci Aydınlık* gibi dergiler ekonomik değişiklik ve sosyalist eylemin etkisi ile emekçilerin uyanış içine girece-

İstanbul Gazeteciler Sendikası: 30 Eylül 1963’te yaptığı toplantıda adını Türkiye Gazeteciler Sendikası (TGS) olarak değiştirir. Bu değişim ile birlikte, diğer illerde kurulan sendikalar da TGS’nin bir şubesi olarak faaliyetlerini sürdürür. Sendikal faaliyetler zaman içinde farklı katılım ve birleşmelerle gelişimine devam eder.

ğine inanmaktadır. Onlara göre bu uyanış mutlaka zaferle sonuçlanacak ve ülkede sosyalist bir düzen hâkim olacaktır. Bunun önündeki engellerin kaldırılması, emperyalizm ve işbirlikçileriyle mücadele için her fırsat değerlendirilmelidir...

1968 yılında İstanbul'da üniversite öğrencileri, "NATO'ya hayır" kampanyası başlatır. Şubat ayı içinde meclisi basan sağcılar TİP'li birkaç milletvekilini döverler. Bu olayı sayfalarına taşıyan *Form* dergisi, olayı "Kaba kuvvet gösterisinin sonu" şeklinde yorumlayıp bunu demokrasi için bir leke olarak nitelendirir. İstanbul Teknik Üniversitesi'nde boykot ve işgaller başlar. Derby Lastik Fabrikası, çalışan işçiler tarafından işgal edilir. Karışıklık yalnız yurt içiyle sınırlı değildir. Amerikalı öğrenciler New York'ta radyoya el koyar. İstanbul'da ise öğrenciler, Amerikan 6. Filo askerlerinden bir kısmını denize atar ve anayasa mitingi düzenler. İstanbul ve Konya'da komünizme karşı gösteriler yapılır. SSCB önderliğindeki Varşova Paktı ülkeleri Çekoslovakya'yı işgal eder. Manisa'da "komünizmi tel'in" namazı kılınır.

Bu yıl içinde basın sektöründe önemli bir değişim gerçekleşir. Sektörün bir numarası olan *Hürriyet* gazetesi ortakları Simavi kardeşler birbirinden ayrılırlar. *Hürriyet*'i Erol Simavi'ye bırakan Haldun Simavi bu yıl içinde *Günaydın* gazetesini çıkarmaya başlar. Renkli ve bol resimli baskısı ile bulvar gazetesi niteliğinde olan *Günaydın*, bütün olayları vermek yerine, merak edilen bazı konuları işlemeyi yeğler. Ayrıca, bol resim kullanması nedeniyle boyalı basın diye nitelenen gazete, kısa zamanda önemli bir okur kitlesine ulaşır. Bu yıllarda özellikle muhafazakâr kesimlere hitap eden *Tercüman* gazetesi ise, Kemal Ilıcak'ın patronluğunda etkisini artırır. Ahmet Kabaklı, Tarık Buğra, Kadircan Kafalı gibi yazarlarla tutucu-milliyetçi çizgide, Türk gençliğini yönlendirme çabalarını yoğunlaştırır. *Hürriyet*'in liberal, *Cumhuriyet*'in sol, *Tercüman*'ın muhafazakâr kesime hitap ettiği bu dönemde, daha dar kapsamlı okur kitlesi olan *Bizim Anadolu*, *Yeni Asya*, *Millî Gazete*, *Orta Doğu*, *Millet*, *Bayrak*, *Hergün* gibi gazeteler yayınlarını sürdürür.

1961 yılında gazetelerin kupon dağıtarak tirajlarını artırma girişimi nasıl gerçekleşir?

1970'li Yıllar

1970'li yıllar siyasi belirsizlikler yanında, ekonomik çöküntünün de yaşandığı yıllar olur. Basına göre parlamento çalışmaz haldedir ve siyasilerin birbiriyle didişmesi yüzünden ülke kan kaybetmektedir. Ancak siyasiler bu tür uyarıları yeterince anlayamazlar ve beklenen hareket 12 Mart 1971 tarihinde gerçekleşir. Genelkurmay başkanı ve kuvvet komutanları, cumhurbaşkanı ile senato ve meclis başkanlarına birer muhtıra verir. Komutanların muhtırası üzerine yeni kurulmuş olan Demirel hükümeti istifa eder. Bu istifanın ardından "Reform Kabinesi" adı altında birbirini takip eden yeni kabineler kurulur. Nihat Erim, Ferit Melen ve Naim Talu tarafından kurulan bu hükümetler, partiler üstü özellikler taşırlar. Ancak, mevcut siyasi yapı partiler dışı bir oluşuma izin verecek nitelikte değildir. Kısa zamanda artan anarşi olayları da bu kabinelerin fazla etkili olmayacağını gösterir.

Muhtıranın ilanından kısa zaman sonra dönemin ünlü solcu militanları Deniz Gezmiş ve Yusuf Arslan, Şarkışla civarında yakalanır. Ancak bu etkili takip bile anarşinin azalmasına yol açmaz. İsrail Başkonsolosu Efraim Elrom'un öldürülmesi üzerine 11 ilde sıkıyönetim ilân edilir (25 Nisan). Birkaç gün sonra da 1402 sayılı sıkıyönetim kanunu yürürlüğe girer. Sıkıyönetim komutanlarına oldukça geniş yetkiler veren bu kanunla; parti, dernek, sendika kapatma, mektup ve haberleşmeyi sansür etme, basın ve yayını denetleme yetkileri tanınır. Sıkıyönetim çerçevesinde ünlü "Balıyoz Harekati" başlatılır ve çok sayıda gazeteci-yazar tutuklanarak hapse gönderilir.

Bu dönem içinde gazete kapatma cezası 39 kez uygulanır. Anayasa Mahkemesi, Millî Nizam Partisi'ni kapatır (21 Mayıs). CHP Merkez Yönetim Kurulu, *Ulus* gazetesinin yayınına son verir. Daha önce açılmış olan basın davalarından dolayı mahkûmiyet kararları artarak devam etmektedir. Olumsuzluklarla dolu bu dönemde İstanbul'da toplanan Uluslararası Gazeteciler Federasyonu'nun (FIJ) toplantılarında basın özgürlüğünün kısıtlanmasıyla ilgili önemli kararlar alınır. Türk basınının içinde bulunduğu sıkıntılı duruma dikkat çeken kongre üyeleri, bu konuya ilişkin üzüntülerini dile getirirler. Bu kararlar yönetimi fazla etkilemez. Gazeteciler gibi çok sayıda aydın da 142. maddeye muhalefet suçundan mahkûm edilir. Hatta yapılan aramalar sonucunda dönemin ünlü yayınevlerinden birkaçı, yasak yayın buldurmakla suçlanır. Aralarında Altın Kitaplar, Ak, Cem, Remzi, İnkılâp, Sander gibi yayınevlerinin sahiplerinin ve GAMEDA, Ge-Da isimli dağıtım kuruluşlarının sorumlularının da bulunduğu kişiler aylarca yargılanırlar.

Karmaşa içinde geçen 1975 yılı sonu itibariyle, Basma Yazı ve Resimleri Derleme Müdürlüğü'nce hazırlanan istatistiklere göre bütün ülkede yayımlanan gazete ve dergilerin sayısal dağılımı şöyledir:

Gazete	Dergi	Konu türleri
Günlük: 485 Diğer: 1.110	1.252	Genel konulu: 1.243 Sosyal Bilimler: 653 Teknik Bilimler: 216 Güzel Sanatlar-Spor-Turizm: 118 Edebiyat: 59 Fen Bilimleri: 30 Din: 19 Tarih-Coğrafya: 15 Felsefe-Ahlâk: 5 Dil: 4

Siyasal anlamda yaşanan kriz ekonomiyi de etkiler, Türk lirası dolar karşısında devalüe edilir ve 1 dolar 15 liraya eşitlenir. Meclis başkanlığı için yapılan oylama oldukça uzun sürer. CHP'li Kemal Güven ancak 48. turda başkan seçilebilir. Boş olan TRT genel müdürlüğüne Şaban Karataş'ın atanması cumhurbaşkanı tarafından onaylanır. Bu değişimin ardından, Millî Eğitim ve TRT, CHP döneminde başlatılan öztürkçe kelimeler kullanılmasına savaş açar. Valiliklere gönderilen bir genelgeyle arı dil kullanımının geçici bir moda olduğu ve millî dili bozduğu belirtilir.

Sağ ve sol görüşlü öğrenciler arasında yaşanan terör şiddetlenerek devam etmektedir. Rektörler bir araya gelerek çatışmaya son verilmesini ve barış sağlanmasını isterler. Ancak bu çağrı hiçbir karşılık bulmaz. Siyasiler, basit, basit olduğu kadar da küçük düşürücü faaliyetlerle birbirlerini ezmeye ve aşağılamaya çalışmaktadırlar. Örneğin, Yugoslavya'dan dönen Bülent Ecevit, Esenboğa havaalanında şeref salonuna alınmaz. MSP milletvekilleri hükümet ortağı oldukları halde AP'yi suçlayarak, özel sektör sömürüsüne çanak tuttuklarını belirtirler. Bütün bu olumsuzluklara rağmen, birinci MC hükümeti bir yılını tamamlar.

Resim 6.3

Temmuz ayı içinde, 22 yayınevi sahibi gözaltına alınır ve 2.100 kitaba el konulur. TRT yayınlarında kayırmacılık yapıldığı şikayeti üzerine MSP hakkında daha fazla yayın yapılmasına başlanır. Mecliste yapılan DGM görüşmelerinde kavgalar çıkar. Kasım ayı içinde, MSP hükümete bir muhtıra vere-

rek, protokol hükümlerine sadık kalması konusunda uyarıda bulunur. Olaylarla açılan İstanbul Üniversitesi süresiz kapatılır. Yabancı bankalar Türkiye'ye verilecek kredileri durdurur. Siyasi belirsizlik had safhaya çıkar. Bu günlerde cumhurbaşkanına başvuran Uluslararası Gazete Sahipleri Federasyonu, yazar Zekeriya Sertel'in yurda dönebilmesi için izin ister. Bu isteğin olumlu karşılanması üzerine Sertel, 3 Mart 1977'de 25 yıllık bir aradan sonra yurda dönebilir.

Bu belirsiz ortam içinde gazeteci-yazar Zekeriya Sertel'in Nazım Hikmet'le ilgili anıları yayımlanır. Anılarında Nazım'ı yalancılıkla suçlayan Sertel'in söyledikleri büyük yankı uyandırır. Türkiye Yazarlar Sendikası, Nazım Hikmet'i kurulundan çıkarır. Bu karar üzerine sendika başkanı Aziz Nesin görevinden istifa eder. Bu çıkışın ardından sendika üyeleri ikiye bölünür. Bir kısmı düşünce özgürlüğünü ve Sertel'i desteklerken, bir kısmı da Nazım'ın lekelendiğini iddia eder.

1 Şubat 1979 tarihinde Türk basınında acılı bir gün yaşanır. *Milliyet* gazetesi genel yayın yönetmeni gazeteci Abdi İpekçi evine giderken, silahlı saldırganlar tarafından öldürülür. Bu hadiseyi demokrasi düşmanlarının işlediğini belirten Ecevit, "Cinayeti işleyenler cumhuriyete karşı suikast işlediler." diye niteler. Türkiye'de çoğulcu demokrasinin yer almasını, laiklik, millî iradenin üstünlüğü, düşünce özgürlüğü ve eğitim birliğini savunan İpekçi'nin ölümü basın camiasını yasa boğar.

Gazete ve gazetecilere yönelik saldırılar artmaktadır. Milliyetçi yayınları ile tanınan *Hergün* gazetesi taranır ve yoldan geçen bir kişi hayatını yitirir. Sürekli olarak hükümeti eleştiren Demirel'in istekleri nihayet gerçekleşir. 14 Ekim'de yapılan ara seçimlerde boş bulunan beş milletvekilliğinin tümünü AP kazanır. Bunu bir yenilgi olarak kabul eden Ecevit istifasını vererek hükümetten çekilir. Seçim sonunda bir konuşma yapan Ecevit, "Devraldığımız sorunların bedelini ağır ödedik." diyerek kendinden önceki hükümetleri suçlar. Cumhurbaşkanı'nın görev vermesi üzerine Süleyman Demirel altıncı kez hükümeti kurar (12 Kasım). "Ülkede yangın var, biz de söndürmeye talibiz." diyen Demirel azınlık hükümetiyle tekrar başkanlık koltuğuna oturur.

1970'li yıllar, bütün karışıklıklara rağmen, İstanbul ve Ankara basınının Doğu'ya ulaşma yollarını artırmasına ve bir noktada Doğu pazarını keşfetmesine de sahne olur. Ulaşımındaki yetersizlikler nedeniyle gününde gelemeyen İstanbul gazeteleri, birkaç gün sonra bile olsa, Anadolu'daki okurun eline geçmeye başlar. Özellikle muhafazakâr içeriği nedeni ile *Tercüman* gazetesi başta olmak üzere, diğer İstanbul gazeteleri büyük miktarda satışlar gerçekleştirir. Bir noktada bu, yerel basının okunma oranını azaltır. Ancak, İstanbul basınının yerel haberlere pek yer vermemesi, Anadolu basınının yine hayatta kalmasını sağlar.

Söz konusu dönemde büyük şehirler dışında, Anadolu'nun farklı yerlerinde paket televizyon yayınları faaliyete geçer. Bu belki de iletişim alanında Anadolu hal-

kının gördüğü ilk büyük mucizevi değişimdir. Büyük kahvehaneler kısa zamanda birer televizyon edinerek bu imkândan halkı yararlandırma yoluna gider. Zengin aileler de evlerine televizyon almakta gecikmezler. Artık gazete okumak, çok zaman gerektiren, yorucu bir iş halini almaya başlar. Zaten şifâhi kültürle beslenen geleneksel bir toplum olması sebebiyle halk için televizyon hem eğlence, hem haber, hem de kültür edinme olanağı sağlar. Anadolu insanı bu nedenle çağın mucizevi aletini kısa zamanda kendi evlerine taşıma, böylece iletişim sorununu halletme yollarını arar. Bu arayışlar içinde basın-yayın hayatında önemli değişikliklerin yaşandığı 1980'li yıllara girilir.

Özet

Cumhuriyet dönemi basını konusunda ayrıntılı bir inceleme yapmak bazı engeller yüzünden mümkün değildir. Her şeyden önce, bu dönem basınının sistematik bir envanterinin bulunmaması en önemli engeldir. Hangi yıllarda, kaç süreli yayın çıktığı, bunların çıkış yeri ve çıkarıcıları, yayın politikaları, yayın türleri, içerik özellikleri vs. gibi bilgiler henüz tam anlamıyla mevcut değildir.

Harf Devrimi'nin üzerinden henüz on yıl geçmesine rağmen basın-yayın alanında hızlı bir canlanma görülmüştür. Özellikle, hükümetin okur-yazarlığı yaygınlaştırmak için düzenlediği kurslar meyvelerini vermeye başlar. Bunun yanında, yine resmi kurumlar tarafından basılan kitapların sayısı artar. 1928-1938 yılları arasında Türkiye'de basılan kitap sayısı 16.048 adete ulaşır. Bu hiç de azımsanacak bir rakam değildir. Bu sayının ancak % 11.3'ü çevirilerden oluşmaktadır. Geri kalan kitaplar ise yerli yayınlardır. Bütün bu gelişmeler, Atatürk'ün kültürel anlamda çağdaşlaşmaya verdiği önemi gösteren kanıtlardır. 1939-1945 yılları arasında yaşanan II. Dünya Savaşı'nın yarattığı tedirgin ortamda basın normal gelişimini sürdüremez. Basın kanunu değiştirilir, millî duyguları inciten ve tarihi yanlış yansıtan yayınlar yasaklanır. Kâğıt yokluğu ve savaş gerekçe gösterilerek gazetelerin sayfa sayılarına sınırlama getirilir. Ülke genelinde olağanüstü durum ilân edilir. Yiyecek maddelerinin alımı sınırlanır, ekmeğin karneyle satılması dönemine girilir. Bunun yanında, bütün yurtdışı genel karartma uygulanmaya başlanır. CHP'nin sözcüsü konumundaki *Ulus* gazetesi hariç, diğer gazetelerin sayfa sayısı altı olarak dondurulur.

Türk basını tek parti döneminde yeterince gelişme sağlayamaz. Basın alanında gerçek uyanış ve canlanma çok partili demokratik hayata geçtikten sonra gerçekleşir. Tek partinin izlediği politika ve baskılardan bıkan halk, CHP'nin bölünmesiyle ortaya çıkan DP'yi desteklemeye başlar. Ancak çok partili hayat fazla uzun sürmez. 27 Mayıs 1960 tarihinde askerî darbe gerçekleşir. Askerî yönetim bir yandan siyasi düzenlemeleri gerçekleştirirken, öte yandan basın mensuplarına yeni haklar tanıyan kanunlar hazırlamaktadır. Özellikle basın çalışanlarının sosyal haklarını artırıcı çabalar gazete patronlarının işine gelmemektedir. Bu nedenle Fikir İşçileri Kanunu'nu protesto etmek için *Akşam*, *Cumhuriyet*, *Dünya*, *Milliyet*, *Tercüman*, *Vatan*, *Yeni Sabah*, *Hürriyet* ve *Yeni İstanbul* gazeteleri üç gün süreyle yayımlanmaz. Darbenin gölgesinde hazırlanan yeni anayasa konusunda siyasi partilere propaganda fırsatı tanınır.

1970'li yıllar siyasi belirsizlikler yanında, ekonomik çöküntünün de yaşandığı yıllar olur. Basın alanındaysa elektronik yayıncılığın faaliyetlerini yoğunlaştırdığı bir döneme girilir. 1974'de TRT tarafından başlatılan paket televizyon yayınlarıyla Anadolu'nun farklı şehirlerinde yaşayan izleyicilere ulaşma fırsatı elde edilir. Ancak yaşanan siyasi belirsizlikler, anarşi ve ekonomik dengesizlikler gelecek konusunda fazla iyimser tahminler yapılmasını zorlaştırır.

Kendimizi Sıyalım

1. Cumhuriyet Dönemi basını konusunda araştırma yapmanın önündeki en büyük engel nedir?
 - a. Yeterli sayıda araştırmacı bulunmaması
 - b. Süreli yayınların sayısal çokluğu
 - c. Basınla ilgili sistematik envanterin bulunmaması
 - d. Basın ürünlerinin karışıklığı
 - e. Kütüphanelerin yetersizliği
2. II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Almanların safında yer almasını isteyen gazeteci kimdir?
 - a. Hüseyin Cabit
 - b. Ahmet Rasim
 - c. Yakup Kadri
 - d. Falih Rıfkı
 - e. Nadir Nadi
3. II. Dünya Savaşı sırasında kamuoyuna zarar vereceği düşünülerek 3 ay kapatılan gazete hangisidir?
 - a. Akşam
 - b. Sabah
 - c. Hürriyet
 - d. Cumhuriyet
 - e. Posta
4. CHP politikalarına muhalif olanların İsmet İnönü'ye sunduğu raporun adı nedir?
 - a. Takrir-i Sükun
 - b. Dörtlü Takrir
 - c. Araştırma Raporu
 - d. Soruşturma Raporu
 - e. Muhalefet Raporu
5. Tan Olayı'nın başlamasında etkili olan "Zincirli Hürriyet" yazısını kim yazmıştır?
 - a. Nadir Nadi
 - b. Necip Fazıl
 - c. Nazım Hikmet
 - d. Zekeriya Sertel
 - e. Ahmet Rasim
6. 1 Mayıs 1948 tarihinde yayın hayatına atılan ve halen çıkarılmakta olan gazete hangisidir?
 - a. Cumhuriyet
 - b. Hürriyet
 - c. Milliyet
 - d. Sabah
 - e. Akşam
7. 1950'li yıllarda basına getirdiği katı kurullarla tanıyan sıkıyönetim komutanı kimdir?
 - a. Cemal Gürsel
 - b. Cevdet Sunay
 - c. Nurettin Aknoz
 - d. İsmet İnönü
 - e. Fevzi Çakmak
8. "Hürriyet ve Demokrasi" kavramlarını Batı taklitçiliği olarak gören İslamcı dergi hangisidir?
 - a. Sebilürreşad
 - b. Sırat-ı Mustakim
 - c. Büyük Doğu
 - d. Maveria
 - e. Yedi İklim
9. 1402 sayılı sıkıyönetim kanunuyla basına ve haberleşme özgürlüğüne karşı yapılan operasyona ne ad verilir?
 - a. Yıldırım Harekâtı
 - b. Şimşek Operasyonu
 - c. Basın Darbesi
 - d. Balyoz Harekâtı
 - e. Yayın Karartma
10. İlk sayısı 1933 yılında çıkan ve günümüzde yayın hayatını devam ettiren edebiyat dergisi hangisidir?
 - a. Varlık
 - b. Ülkü
 - c. Ulus
 - d. Gösteri
 - e. Türk Edebiyatı

Okuma Parçası

Basında Fotoğraf

Türk basınında ilk fotoğraf kullanımı 1863 yılına dayanır. Bu dönemde çıkan *Mirat* dergisi bazı resimleri litografya tekniğiyle basmaya çalışır. Ancak bu deneme fazla başarılı olamaz. Daha sonraki yıllarda çıkarılan *Servet-i Fünun* (1891), *Musavver Malumat* (1895), *Şebabal* (1909) gibi dergiler ise Batılı yayınları aratmayacak düzeyde kaliteli resimleri ile tanınır. II. Meşrutiyet'ten sonra gelişen fotoğraf kullanımıyla haberleri görüntülü sunmak anlayışı gelişir. Kadrosunda ilk kadrolu foto muhabiri çalıştıran gazete ise *Tasvir-i Efkar* olur. Cumhuriyet Dönemi'nde fotoğraf kullanımı yerel gazetelere de sıçrar. Klşe halinde hazırlanan görsel malzeme, küçük dergilerde kullanıma başlanır. Cumhuriyet'in başlarından itibaren özellikle kadın ve moda dergilerinde görsel malzeme kullanma eğilimi artar. 1950'den sonra, özellikle Amerikan yayınlarını örnek alan *Hayat* gibi dergiler yazıdan ziyade fotoğrafa önem verir. Dört renk baskı yapan ve fotoğrafa bol yer veren bir bulvar gazetesi olan *Günaydın*'ın (1968) çıkışından sonra basında fotoğraf kullanımı daha da gelişir. Teknik olanakların gelişmesi ile birlikte ulusal ve yerel basında fotoğraf kullanımı gün geçtikçe artar.

Basın-Edebiyat ve İdeoloji

Türk basın yayın hayatında öne çıkan aktörler edebiyatçılardır. Tanzimat Dönemi'nden itibaren basının gelişiminde ve köklü bir yer edinmesinde en önemli rol edebiyatçılara düşer. Bu nedenle Şinasi'den başlayarak Namık Kemal, Ali Suavi, Ahmet Midhat vs. gibi ünlü edebiyatçılarla gelişen basın hayatı, aynı zamanda yeni bir edebiyatın ortaya çıkmasına neden olur. "Yeni Türk Edebiyatı" diye adlandırılan ve Tanzimat'la birlikte başlayan bu edebiyatın en önemli gelişme alanı basın sektörüdür. Bundan dolayı basın ve edebiyat arasında karşılıklı bir etkileşim yaşanmıştır, diyebiliriz. II. Abdülhamid döneminde yayın hayatına atılan *Servet-i Fünûn* dergisi ise, bir döneme adını vermesi açısından oldukça dikkat çekicidir. Dönemin baskıları ve örnek alınan Fransız edebiyatının etkisi nedeniyle bu edebiyat toplumcu edebiyat anlayışından uzak gelişir. Ancak şiir, öykü ve roman gibi ana türlerde çok önemli eserler de bu dönemde verilir. 1908'de yaşanan II. Meşrutiyet ile fikir dergiciliği ön plana çıkar. Bu nedenle Türkçü, İslamcı, Batıcı, Osmanlıcı, Sosyalist vs. gibi fikir akımları etrafında gelişen bir ideolojik basın ve edebiyat anlayışı etkili olur.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında ise özellikle öğretmenlerin çıkardıkları okul dergileri, halkevlerinin önderliğinde çıkarılan süreli yayınlarla edebiyat yeni devletin ideallelerini benimser bir hava içinde gelişir. İlk dönemlerde çıkarılan *Hayat* dergisi etrafında toplanan yazarlar "Uyanış Türkiyesi" düşüncesi ile hareket ederler ve her alanda bir rönesans fikrini benimserler. Cumhuriyet'le birlikte gelişen toplumcu edebiyat anlayışı yine en güçlü desteği basın ve edebiyattan bulur. Bu dönemde çıkarılan *Aydınlık* (1921-25) dergisi toplumcu ideolojiyi savunurken, *Resimli Ay* (1924-28) da yine toplumcu edebiyatçıları vasıtasıyla varlığını sürdürür. Sabiha-Zekeriya Sertel, Nâzım Hikmet, Sadri Ertem, İlhami Bekir gibi sol düşünceli edebiyatçıları eski edebiyatçılara karşı "putları yıkıyoruz" diye adlandırdıkları bir hareketi başlatırlar. Birkaç yıl sonra çıkarılan *Kadro* (1932) dergisi, Kemalist rejimi destekleyici yazarlarıyla tanınır. Daha sonra yayın hayatına atılan *Ülkü* (1933), *Yeni Adam* (1933), *Fikir Hareketi* (1933) gibi dergiler de içeriklerinde düşünceye ve edebiyata yer veren önemli kültürel yayınlardır. *Ülkü* dergisi, Ankara Halkevi'nin yayın organıdır ve CHP'nin ideolojisini yaymaya çalışmaktadır. Hüseyin Cahit'in çıkardığı *Fikir Hareketleri* ise tek parti yöntemini ve toplumcu öğretiyi eleştiren bir dergi şeklinde yayımlanır. 1933'te çıkmaya başlayan ve günümüze kadar varlığını sürdüren en önemli edebiyat dergisi ise şüphesiz ki *Varlık*'tir.

Cumhuriyet Dönemi'nin ünlü şair ve yazarlarının çoğu bu dergide ilk ürünlerini verir. Bunun gibi *Yücel* (1933), *Ağaç* (1936), *Kültür Haftası* (1936), *Kalem* (1938), *Yurt ve Dünya* (1941), *Adımlar* (1943) ve *Gün* (1945) bu dönemin edebiyat ve düşünce alanında etkili dergilerdir. *Büyük Doğu* (1943) ise İslamcı hareketin ve bu fikre dayanan edebiyatın en güçlü sesi olarak basında yer alır. *Hisar* (1950) dergisi etrafında oluşan ve "Hisarcılar" diye adlandırılan grup muhafazakâr kanadı temsil etmektedir. Peyami Safa'nın çıkardığı *Türk Düşüncesi* (1953) ile Vedat Günyol'un çıkardığı *Yeni Ufuklar* (1953) dergisi edebi alanda olduğu kadar, düşünce alanında da uzun yıllar etkili olur. İdeolojik akımlarla ya da örgütlerle bağlantılı dergicilik 1960'lardan sonra daha da gelişir. *Yön* (1961), *Türk Solu* (1967), *Aydınlık* (1968) gibi sol tandanslı dergiler yayımlanır. Buna karşın *Diriliş* (1960), *Töre* (1969), *Türk Edebiyatı* (1972), *Kubbealtı Akademi Mecmuası* (1972) gibi milliyetçi-muhafazakâr kanadı temsil eden edebiyat dergileri çı-

kanılır. Özellikle ideolojik tartışmaların yoğun olduğu yıllarda bu yayınlar etkin rol oynar. *Milliyet Sanat Dergisi* (1972), *Hürriyet Gösteri* (1980) ve *Sanat Olayı* (1981) gibi yayınlar sanat ve edebiyat ağırlıklı dergiler olarak basın alanında yer alır. Yakın dönemde, hatta bazıları günümüzde çıkmakta olan sanat ve edebiyat dergileri arasında şunları saymak mümkündür: *Adam Sanat*, *Adam Öykü*, *Defter*, *Dergah*, *e dergisi*, *Ece*, *Edebiyat ve Eleştiri*, *Hürriyet Gösteri*, *Kaşgar*, *Kitaplık*, *Milliyet Sanat*, *Türk Edebiyatı*, *Varlık*, *Yedi İklim*. Edebi hayat bunlar dışında fanzin edebiyat dergiciliği, kitap yayıncılığı ve internet üzerinden yapılan edebi faaliyetlerle etkinliğini sürdürmektedir.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. c Yanıtınız yanlış ise "Cumhuriyet Döneminde Türk Basını" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. e Yanıtınız yanlış ise "II. Dünya Savaşı Yılları" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. d Yanıtınız yanlış ise "II. Dünya Savaşı Yılları" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. b Yanıtınız yanlış ise "II. Dünya Savaşı Yılları" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. d Yanıtınız yanlış ise "Tan Olayı" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. b Yanıtınız yanlış ise "Çok Partili Yıllar" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. c Yanıtınız yanlış ise "Çok Partili Yıllar" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. c Yanıtınız yanlış ise "Sağ-Sol Ayrışması" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. d Yanıtınız yanlış ise "1970'li Yıllar" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. a Yanıtınız yanlış ise "Basın-Edebiyat ve İdeoloji" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Bu dönemi içeren bir araştırmaya göre, 1930'lu yıllarda ulusal basında yayımlanan gazetelerin yarısından fazlası; magazinlerin ve kitapların ise % 70'i İstanbul'da üretilmektedir. Bölgeler arasındaki okur-yazar oranının dengesizliği basının gelişimini doğrudan engeller. Samsun; ve Diyarbakır gibi uzak şehirlerde İstanbul gazetelerinin satış oranı, yerel gazetelerin üçte biri kadardır. Eskişehir gibi İstanbul'a daha yakın illerde basın olumlu bir gelişim içindedir. Yetmiş bini aşan nüfusuyla Bursa'da

haftalık olarak yayımlanan beş gazete vardır. Günlük gazete yayımlanmamaktadır. İstanbul'da çıkan sabah gazeteleri akşama yakın saatlerde Bursa'ya; akşam Eskişehir'e; gece yarısı veya ertesi sabah Ankara'ya; üçüncü günün akşamı Samsun'a; üçüncü günün geceyarısı Diyarbakır'a ulaştırılmaktadır. Süreli yayınlar Ankara dışındaki abonelere posta yolu ile gönderilmektedir.

Sıra Sizde 2

II. Dünya Savaşı'nın kaderini belirleyecek olan Alman-Rus savaşı 22 Haziran 1939'da başlar. Türk hükümeti bu ortam içinde gazetelerin sayfa sayılarını dörde indirmesini kararlaştırır (15 Temmuz). İstanbul'da ekmeğin fiyatı bir gün içinde 8 kuruştan, 16.5 kuruşa yükseltilir. Cumhurbaşkanı İnönü, askeri deneyimleri kadar siyasi yönü de ağır basan bir kişiliktir. Türkiye'yi II. Dünya Savaşı'na sokmamak için tarafsız görünmeyi yeğler. Ancak bir yandan da her an savaşa hazır olacaktı gibi çalışmalarını yönlendirir. Bu amaçla 1942 yılı başlarında askerlik hizmet süresi üç yıla çıkarılır. Ekmeğin alımı hakkı 150 grama indirilir ve karne uygulaması sıklaştırılır. Bu karışık ortam içinde yurt dışından davet alan Türk Basın Encümeni önce Londra'ya, ardından New York'a gider.

Sıra Sizde 3

6 Eylül 1955 günü başlayıp, 7 Eylül sabahına kadar süren gösterilerde İstanbul ve İzmir başta olmak üzere, ülkenin farklı yerlerindeki azınlıklara ait dükkânlar ve kiliseler tahrip edilir. Saatler süren bu trajik olaylar ancak ordunun yardımıyla sıkıyönetim ilân edilerek durdurulabilir. Sıkıyönetim komutanı Korgeneral Nurettin Aknoz, 10 Eylül'de yaptığı bir basın toplantısında, o güne kadar benzeri görülmemiş basın yasaklarını uygulamaya sokar:

- Halkı heyecanlandıracak, hükümeti eleştirecek, çalışmalarını engelleyecek haberler verilmeyecektir.
- NATO devletlerini ilgilendirecek, darlık, kıtlık, yoksullukla ilgili haberler yayımlanmayacaktır.
- 6 Eylül olaylarından kimse bahsetmeyecek, ikinci baskı yapılmayacak, heyecan verici cinayet haberleri basılmayacaktır.
- Magazin dergilerinde çıplak kadın fotoğrafları basılmayacaktır.
- Sıkıyönetim mahkemeleriyle ilgili haberlere yer verilmeyecektir.

Görüldüğü gibi bu yasaklarla dönemin basını sıkıyönetim komutanının iki dudağı arasına sıkışıp kalmaya mahkûm edilir.

Sıra Sizde 4

1961 yılında Türk basınında önemli bir değişim yaşanır. Basında mühim bir tiraja sahip olan *Hürriyet*, Ağustos ayı içinde lotarya furyasını başlatır. “Hürriyet İstikrazı” adı altında okurlarına tahviller vermek için bir milyon liralık kuponlar dağıtır. *Hürriyet*’in başlattığı bu uygulamaya kısa zaman içinde *Akşam* gazetesi de katılır. Kupon biriktiren okuyucuya pardösülük kumaştan, Kur’an dağıtmaya kadar farklı bir yöntem denenir. Gazeteyle dağıtım işi elinde stok fazlası mal bulunduran veya ürün tanıtımı yapmak isteyen tüccarları da harekete geçirir. Gazetelerle anlaşarak stok fazlası mallarını okurlara dağıtma yoluna giderler. Bu yüzden radyo, buzdolabı, çamaşır makinesi gibi elektrikli ev aletleri; bisiklet, motosiklet, otomobil, yurt içi ve yurt dışı geziler, apartman daireleri, yazlıklar vs. gibi akla gelebilecek her tür mal ve hizmet lotarya kapsamı içinde okurlara sunulur. Doğal olarak bu gazetelerin tirajını önemli ölçüde etkiler ve *Hürriyet* bu yılın ortalarında bir ilke imza atıp satışını 1 milyona çıkaran ilk gazete olarak basın tarihindeki yerini alır.

Yararlanılan Kaynaklar

- Ahmad, Feroz ve Bedia Turgay (1976). **Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi, (1945-1971)**, İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Alemdar, Korkmaz (1996). **İletişim ve Tarih**, Ankara: İmge Kitabevi.
- Alfabetik Katalog Seyfettin Özege Bağış Kitapları**, (1965). c. I-IV, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Kütüphânesi Yayınları.
- Anadolu Basını** (1993). Ankara: Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Müdürlüğü.
- Basın-İlân Kurumu Yönetim Kurulu 1963 Yılı Faaliyet Raporu**, İstanbul, 75-77.
- Bayur, Yusuf Hikmet (1963). **Türk İnkılabı Tarihi**, c. I-II, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Bektaş, Arsev (1996). **Kamuoyu, İletişim ve Demokrasi**, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Duman, Halûk Harun (1995 a). “Sürelî Yayınlar Üzerine Yapılmış Tezler Bibliyografyası”, **Müteferrika**, 5, Bahar, 157-189.
- Duman, Halûk Harun (1995 b). “The Turkish Press in Anatolia (1865-1922)”, **University Seminar for Studies in the History and Culture of the Turks**, Columbia Universty, December 15, [Unprinted Lecture Text].
- Duman, Halûk Harun (2000). **Erzurum Basın-Yayın Tarihi**, İstanbul: DUYAP Yayınevi.
- Duman, Halûk Harun (2006). “Yayın Hayatı (Gazete-Dergi ve Görsel Yayınlar)”, **İstanbul: Türk Dünyası Kültür Atlası**, c. 2, 363-392
- Frey, W., Fredrick (1965). **The Turkish Political Elite**, Massachusetts: The M.I.T. Press.
- Günlük, Haftalık, Haftalıktan Sık 15 Günlük ve Aylık Gazeteler**, (1957). Ankara: Basın-Yayın ve Turizm Bakanlığı Umum Müdürlüğü, BDK.152881 [Teksir].
- Heper, Metin (1994). **Historical Dictionary of Turkey**, London: The Scarecrow Press.
- İnuğur, M. Nuri (1992). **Türk Basın Tarihi (1919-1989)**, İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, No: 32.
- Kocabaşoğlu, Uygur (1981). “1919-1938 Dönemi Basınına Toplu Bir Bakış”, **Yıllık**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Basın-Yayın Yüksek Okulu Dergisi c. VI, 95-127.
- Koloğlu, Orhan (1992). **Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Basın**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Martin, Henri-Jean (1994). **The History and Power of Writing**, (Trans: Lydia G. Cochrane), Chicago: The University of Chicago.
- Oral, Fuad Süreyya (1970). **Türk Basın Tarihi, İkinci Kitap: Cumhuriyet Dönemi (1919-1965)**, Ankara: Doğu Matbaacılık AŞ.
- Orhon, O. Seyfi. (1953). **Akbaba**, c.3, nr. 73, 6 Ağustos, s. 6.
- Perry, John and Erna (1973). **The Social Web, San Francisco**: Canfield Press.
- Poper, Karl (1989). **Açık Toplum ve Düşmanları**, c. I-II, (Çev: Mete Tuncay), 2. Bs., İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Toffler, Alvin - Heidi (1996). **Yeni Bir Uygarlık Yaratmak, Üçüncü Dalganın Politikası**, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Türkdoğan, Orhan (1988). **Sosyal Hareketlerin Sosyolojisi**, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Türkiye Bibliyografyası* /II, (1952). İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Tütengil, Cavit Orhan (1968). “Türkiye’de Bölge Gazeteciliği”, İstanbul: Anadolu Basını Semineri’nden Ayrı Basım [BDK. O/7535].
- Webster, Donald Everett (1939). **The Turkey of Atatürk, Social Process in the Turkish Reformation**, Philadelphia: The American Academy of Political and Social Science.
- Yumlu, Konca (1993). “Amerika Birleşik Devletleri’nde Radyo Yayıncılığı”, **ABD Haberleri**, Haziran/6, 4-9.

TÜRK BASIN TARİHİ

7

Amaçlarımız

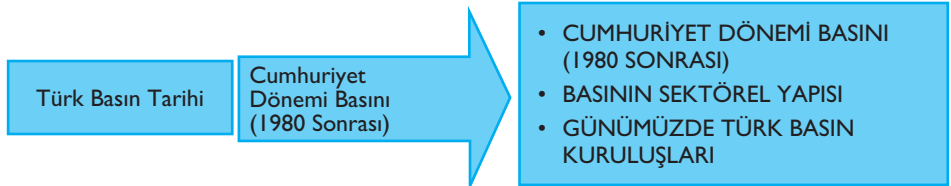
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- 👁️ 1980 sonrası basın hayatını açıklayabilecek,
- 👁️ Darbe sonrası yapılan düzenlemelerin basına yansımalarını yorumlayabilecek,
- 👁️ Basının sektörel yapısını değerlendirebilecek,
- 👁️ Basının sosyo-kültürel değişimlerde oynadığı rolü tartışabilecek bilgi ve beceriler kazanabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Anadolu Basını
- Elektronik Yayıncılık
- Ansiklopedi Savaşları
- Muzır Neşriyat
- Besleme Basını
- Naylon Gazetecilik

İçindekiler

Cumhuriyet Dönemi Basını (1980 Sonrası)

CUMHURİYET DÖNEMİ BASINI (1980 SONRASI)

Darbenin Ayak Sesleri

Ulaşım ve iletişim alanlarında gerçekleştirilen teknolojik yeniliklerle 1980'li yıllarda dünyada çok önemli ve köklü değişiklikler meydana gelir. Sonraki yılları, hatta günümüzü etkileyen 1980'li yıllar, maalesef Türkiye için karmaşık olayların yaşandığı bir dönem olarak tarihe geçer. Siyasi bölünmüşlük ve kamplaşmalar 1980 sonrasında yerini gittikçe artan sokak kavgalarına bırakır. Radyo ve televizyonlarda hemen her gün çatışma ve ölüm haberlerine yer verilirken, gazetelerde küfürleşmeye kadar varan siyasi tartışmalar yayımlanır. Bütün Türkiye halkı bu tartışmalarla yön bulan siyasi kamplaşmalar içine girer. Ancak ülkedeki siyasi belirsizlikten memnun olmayanlar da vardır. Genelkurmay Başkanlığı ve yüksek kademedeki generaller bütün anayasal kuruluşları uyararak, ülkenin içinde bulunduğu durum konusunda bir mektup yazarlar (2 Ocak 1980). Bu mektup, söz konusu kurumların ileride daha da etkin olacaklarının bir göstergesi gibidir.

Bu dönemde yerel ve ulusal basın, muhafazakâr yapısını koruyarak yayın hayatını sürdürmeye çalışır. Gazete kâğıdı temininde büyük sıkıntı yaşanır. Büyük oranda ithalata dayanan kâğıt piyasası dolardaki belirsizlik nedeniyle kilitlenir. Gazeteciler Cemiyeti Başkanı Burhan Felek, 8 Ocak'ta başbakana bir telgraf çekerek durumun "vahim" olduğunu belirtir ve hükümetten yardımcı olmasını ister. Demirel hükümeti iki ay sonra yine ülke tarihinde görülmemiş bir "ekonomik önlemler paketi" açıklar. 24 Ocak Kararları diye tarihe geçen bu düzenlemeyle işgenceden ipliğe her şey zamlanır. 47 lira olan dolar kuru 70 liraya çıkarılır. KİT ürünlerine yüzde 300-400 oranında astronomik zamlar yapılır. IMF'nin istikrar programı şeklinde yapılan bu düzenlemeleri savunan Demirel, piyasaların hareketleneceğini, karaborsanın ortadan kalkacağını iddia eder. MSP başkanı Erbakan ise yapılan düzenlemeleri "Ekonominin gereği değil, IMF'nin emri." şeklinde değerlendirir. DİSK, hükümetin ekonomik uygulamalarının, işçileri faşist baskı ile ezdiği iddiasıyla genel greve gider. Fiyat artışlarını protesto etmek için solcu gençlere uyan İstanbul esnafı kepenkleri kapatır (14 Şubat). Ülkenin her yanında büyük bir kaos yaşanmaktadır.

Resim 7.1

12 Eylül 1980 darbesininin manşetlere yansması.

Hürriyet **YILDIRIM BASKI**

BÜTÜN YURTTA SIKIYÖNETİM İLAN EDİLDİ

Ordu yönetime el koydu

Hükümet ve Parlamento feshedildi, Siyasal partilerin faaliyetleri durduruldu, Parlamenterlerin dokümanızlıkları kaldırıldı. Saat 05.00'ten itibaren sokağa çıkma yasağı başlandı

Genelkurmay Başkanı Evren'in başkanlığında Kara, Deniz Kuvvet Komutanları ile Jandarma Genel Komutanı Millî Güvenlik Konseyi'nde görev aldı

DSK ve MEK'e bağlı bütün kuruluşlar faaliyetten men edildi. Birlik dernekleri kapatıldı

Bu hafta hiç bir spor faaliyeti yapılmayacak. Basketbol liginin bir önceki kadrosu korunacak. Turt dışına çıkış yasaklandı. Turt dışında çıkan işçiler ve turistler yurt dışına çıkarılacaklar

İlk bildirimler:

1. Hükümet feshedildi.

2. Parlamento feshedildi.

3. Siyasal partilerin faaliyetleri durduruldu.

4. Parlamenterlerin dokümanızlıkları kaldırıldı.

5. Saat 05.00'ten itibaren sokağa çıkma yasağı ilan edildi.

6. Genelkurmay Başkanı Evren'in başkanlığında Kara, Deniz Kuvvet Komutanları ile Jandarma Genel Komutanı Millî Güvenlik Konseyi'nde görev aldı.

7. DSK ve MEK'e bağlı bütün kuruluşlar faaliyetten men edildi.

8. Birlik dernekleri kapatıldı.

9. Bu hafta hiç bir spor faaliyeti yapılmayacak.

10. Basketbol liginin bir önceki kadrosu korunacak.

11. Turt dışına çıkış yasaklandı.

12. Turt dışında çıkan işçiler ve turistler yurt dışına çıkarılacaklar.

Milliyet **Halk Gazetesi**

Parlamento ve hükümet feshedildi, bütün yurtta sıkıyönetim ilan edildi...

SİLAHLI KUVVETLER YÖNETİME EL KOYDU

Genelkurmay Başkanı Evren'in başkanlığında Millî Güvenlik Konseyi kuruldu...

Hükümet ve Parlamento feshedildi, Siyasal partilerin faaliyetleri durduruldu, Parlamenterlerin dokümanızlıkları kaldırıldı. Saat 05.00'ten itibaren sokağa çıkma yasağı başlandı

Genelkurmay Başkanı Evren'in başkanlığında Kara, Deniz Kuvvet Komutanları ile Jandarma Genel Komutanı Millî Güvenlik Konseyi'nde görev aldı

DSK ve MEK'e bağlı bütün kuruluşlar faaliyetten men edildi. Birlik dernekleri kapatıldı

Bu hafta hiç bir spor faaliyeti yapılmayacak. Basketbol liginin bir önceki kadrosu korunacak. Turt dışına çıkış yasaklandı. Turt dışında çıkan işçiler ve turistler yurt dışına çıkarılacaklar

İlk bildirimler:

1. Hükümet feshedildi.

2. Parlamento feshedildi.

3. Siyasal partilerin faaliyetleri durduruldu.

4. Parlamenterlerin dokümanızlıkları kaldırıldı.

5. Saat 05.00'ten itibaren sokağa çıkma yasağı ilan edildi.

6. Genelkurmay Başkanı Evren'in başkanlığında Kara, Deniz Kuvvet Komutanları ile Jandarma Genel Komutanı Millî Güvenlik Konseyi'nde görev aldı.

7. DSK ve MEK'e bağlı bütün kuruluşlar faaliyetten men edildi.

8. Birlik dernekleri kapatıldı.

9. Bu hafta hiç bir spor faaliyeti yapılmayacak.

10. Basketbol liginin bir önceki kadrosu korunacak.

11. Turt dışına çıkış yasaklandı.

12. Turt dışında çıkan işçiler ve turistler yurt dışına çıkarılacaklar.

TÜRKİYE TARİH YAYINLARI Bibliyografyası

Cumhuriyet

MAVİ MELEK

37. ncil Sayı 12.866 **Engel ve nezaret altına: Cumhuriyet Kurultayı - Prof. Rıfkı Taşman - 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32.** **Çuma 27 Mayıs 1960**

Memleketin bugünkü buhranına ve kardeş kavgasına mâni olmak üzere

Kahraman Türk Ordusu Bütün Memlekette

Dün Gece Sabaha Karşı idareyi Ele Aldı

Maksat tarafsız bir idarenin nezaret ve mürakabesi altında sür'atle yeni seçimlere gitmek ve bu adil seçimler neticesinde hangi taraf kazanırsa idareyi onun ellerine devretmektir

12 Eylül Darbesi

Türk halkı, 12 Eylül 1980 sabahı uyandıklarında evlerinin önünde askerî araçlar, tanklar ve tepeden tırnağa silahlarla donatılmış askerlerle karşılaşır. Radyo ve televizyonlarda ihtilâl lideri konumunda olan Genelkurmay Başkanı Kenan Evren'in konuşmaları duyulmaktadır. Ordunun sabah 05.00'ten itibaren yönetime el koyduğu haberini ve gerekçesini halka duyuran Kenan Evren, Millî Güvenlik Konseyi adına yayımlanan çeşitli bildirimlerle yapılacakları anlatır. TBMM ve hükümet feshedilir, bütün ülkede sıkıyönetim ve sokağa çıkma yasağı ilan edilir.

Askerî yönetim basın karşısında oldukça titiz davranmaktadır. En küçük yanlış anlamayı bile "yasak" kapsamı içine almaktadır. Örneğin, sol görüşlü şarkıcı Nur Yoldaş'ın söylediği Sultan-ı Yegâh şarkısının TV'de söylenmesi yasaklanır. *Partizan* dergisi yazı işleri müdürü 7.5 yıla mahkûm edilir. Yine *Arayış* dergisi yazı işleri müdürü Nahit Duru ile *Bakış* dergisi müdürü Nazım Kara, 2.5 ay hapse çarptırılırlar. Ayrıca gazete kâğıdına 3 ayda yüzde 32 zam yapılarak ekonomik yaptırımlar bir nevi baskı aracı olarak kullanılır.

Eski siyasiler, konuşma yasağı getirildiği için ortalarda görünmez olmuşlardır. Ancak, Bülent Ecevit, bu sıkıntılı ortam içinde de sesini duyurabilmenin yollarını aramaktadır. 21 Şubat 1981'de birkaç arkadaşıyla birlikte *Ara-yış* adlı bir dergi çıkarmaya başlar. Yurt dışından gelen gazetecilerle görüşen Demirel ve Ecevit, ülkenin kısa zamanda demokrasiye döneceğini bildirirler. Bu arada operasyonlar genişleyerek sürmektedir. Apocular diye adlandırılan örgüte mensup 2331 kişi yakalanır. Ayrıca silahlı çatışmalarda önemli rol oynayan silah kaçakçılarından 12 kişi "Babalar" operasyonu ile gözaltına alınır. Ülkedeki bu düzelme hali dış çevrelerden de olumlu tepkiler almaya başlar. OECD Türkiye'ye 938 milyon dolar kredi vermeyi kararlaştırır.

1983 yılına gelindiğinde yazarlara ve basına karşı davalar ilk aylarında yoğunlaşmaya başlar. Türkiye Yazarlar Sendikası yöneticileri ideolojik toplantılar yaptığı ve halkı sınıflara ayırmaya çalıştıkları gerekçesi ile yargılanırlar. 8-15 yıl arasında hapsi istenen yazarlar arasında Aziz Nesin, Bekir Yıldız, Şükran Kurdakul, Asım Bezirci gibi yazarlar da yer almaktadır (5 Ocak). Bunun gibi, Nadir Nadi hakkında da *Cumhuriyet*'te yayımladığı bir makalesinden dolayı 5 yıl hapis cezası istenir. Aynı gazetenin yazarlarından Oktay Akbal da "Yurttaş olmak görevimiz" başlıklı yazısından dolayı üç aya mahkûm edilir. Ayrıca, Yalçın Küçük, *Bir Yeni Cumhuriyet İçin* adlı kitabında komünizm propogandası yaptığı gerekçesiyle sekiz yıl hapisle cezalandırılır. Yönetim bir yandan siyasi mahkûmiyet, öte yandan ekonomik baskılarla basın üzerinde kontrolü artırmaya çalışmaktadır. Zaten askerî darbenin yapıldığı andan itibaren sıkıyönetim komutanları ve sorumluları her halükârda basını kontrol altında tutmaktadırlar. 25 gün kapalı kalan *Cumhuriyet* gazetesinin yeniden çıkmasına izin verilir. Renkli televizyon yayınları haftada dört saate çıkarılır. Bu, renkli TV sahibi olmayanlar için yeni bir masraf kapısı açılması demektir. Çok sayıda insan renkli TV alabilmek için harekete geçer. Gazeteler kupon veya taksitle renkli TV satışına başlar.

Genel seçimlerin 6 Kasım'da yapılacağını ilân edilmesi üzerine partileşme çalışmalarını hızlanır. Birkaç ay içinde Türkiye yeni partilerine kavuşur. Ülke bir seçim atmosferine girmiş bulunmaktadır. Ancak yürürlükte olan kanunlar anti-demokratik niteliktedir. Nitekim, Ağustos ayı içinde *Tercüman*, *Milliyet* gazeteleri ve *Nokta* dergisi sıkıyönetim komutanlığı emri ile kapatılır. Birkaç gün kapalı kalan bu yayınlar gelen tepkiler üzerine tekrar açılır. 29 Eylül'de ise, Basın Kanunu'nda değişiklik yapan bir yasa önerisi Danışma Meclisi'nde, yalnızca bir dakika süren oyla-

Resim 7.2

Newsweek'te
12 Eylül.

Resim 7.3

Aziz Nesin,
Akbaba, nr. 44, 26
Ekim 1966

*Benim doğduğum
gün,
Günler uzamaya
başlar.
Öyle bir öleceğim
ki,
Geceler uzamaya
başlayacak...*

ma ile kabul edilir. Anti-demokratik hususlar içeren ve basını zora koşacağı bilinen bu yasalarla halkın haber alma özgürlüğü önemli ölçüde kısıtlanmaktadır. Bu yasa gereğince birkaç gün sonra gazetelerin halktan para toplayarak eşya vermesi yasaklanır. *Resmi Gazete*'de yayımlanan tebliğe göre, gazetelerin doğrudan doğruya veya pazarlama firmaları aracılığı ile buzdolabı, televizyon, fırın, video, otomobil vs. vermesi men edilir. Aksini yapacakların cezalandırılacağı belirtilir (13 Ekim).

Basının muhalefet yanlısı tutum takınması Başbakan Özal'ın dikkatinden kaçmaz. 18 Haziran 1985'te gazete kâğıdına yüzde 40 oranında zam yapılır. Bu zammı aşırı bulan gazeteler pahalı satılmaya başlanır. Ancak başbakan bu fiyatın çok yüksek olduğunu ve kâğıt fiyatlarının yeniden artabileceği konusunda sektör temsilcilerini uyarır. Basın-yayın üzerinde büyük bir baskı uygulayan sıkıyönetim komutanlığı incelemeleri sonucunda zararlı bulduğu bilim ve sosyalizm yayınlarından 133.607 adet kitabın imha edilmesine karar verir. Kamyonlarla komutanlığa götürülen yasak yayınlar burada imha edilir.

Zaman içinde askerî rejimin etkilerinin azalmasına rağmen yasaklar hâlen devam etmektedir. Örneğin, *Son Havadis* gazetesi'nin reklamlarında Demirel'e yer verilmesi nedeniyle reklamlar TRT'de yayımlanmaz. Yine TRT, sakıncalı olarak gördüğü uydurma sözcük sayısını 2.000'e çıkarır. Bunun gibi Nazım Hikmet'in *Ivan Ivanoviç Var mıydı?* adlı eserinin yayımlanması yasaklanır. Yalnız siyasi yayınlar değil, muzır sayılan *Playboy* ve *Playmen* gibi erotik dergiler hakkında da davalar açılır. Bu tür yayınları engellemek için "Küçükleri Muzır Neşriyattan Koruma Yasası" mecliste görüşülerek kabul edilir. Yasa basın tarafından "sansür" olarak algılanır ve şiddetle eleştirilir. Başbakan Özal, bu eleştiriler karşısında "Türk basını geri kaldı." diye beyanlar verir. Basını yeni siyasal sistemin gereklerine uymaktan ve kamuoyuna hizmetten uzak olmakla suçlar.

Bu suçlamalara karşı basın, muhalif kanada daha fazla yer vererek, Özal'ın 12 Eylül darbesinin bir eseri olduğunu ve eski siyasilere haksızlık yapıldığı konusunu işlemektedir. Özal, çıktığı yurt gezilerinde muhalefet kadar basından da dert yanmaya başlar. 7 Nisan 1986'da İzmir'de yaptığı bir söyleşide basının gördüğünü değil, bildiğini yazdığını iddia ederek şöyle der:

"Satış fazla olsun diye yazıyorlar. Bazı basınımızda sol amigolar var. Ne söylerseniz söyleyin onlar bildiklerini yazıyorlar. Amigo deyip geçiyorum. Eskiden beri vardı bu amigolar, şimdi de var. Mecburlar, bazı kesimleri destekleyecekler..."

1986 yılı ortalarında önemli bir gelişme yaşanır. Siyasi yasaklı Süleyman Demirel altı yıl aradan sonra ilk kez TRT'de yayımlanan bir haber programında yer alır. "Büyük Yatırımlar" konulu konferansta konuşan Demirel, GAP'la ilgili bilgiler verir. Bunun üzerine Başbakan Özal ve Demirel arasında GAP'ın sahiplenilmesi konusunda bir polemik yaşanır. Turgut Özal, üzerine acımasızca gelen muhalefeti "Haçlı İttifakı" olarak nitelendirip, kamuoyunun desteğini almaya çalışır. Bütün bu muhalif hareketler meyvesini verir. 28 Eylül 1986'da yapılan ara seçimlerde ANAP, birinci gelmesine rağmen oy kaybına uğrar. Seçimlerde ANAP'ın 6, DYP'nin 4, SHP'nin 1 milletvekilliği kazanması muhalefeti cesaretlendirir. Özal ise halkın eski siyasilere rağbet etmeyeceğini düşünerek, Çankaya'yı bir referandum yapılması konusunda iknaya çalışır. Eski siyasilerin mazlum rolünü oynadıklarını söyleyen Özal, onlar hakkında kararın halk tarafından verileceğini savunur.

Bu arada meclis tarafından kabul edilmiş olan Küçükleri Muzır Neşriyattan Koruma Kanunu gereğince 57 muzır dosyası açılır. Bu davalar sonucunda 240 yayın hakkında toplatılma kararı verilir. 12 Eylül hareketinden sonra, yani 1980-1987 arasında İstanbul mahkemelerinin verdiği müsadere kararı gereğince 39 ton ağırlığında kitap, dergi, gazete ve benzeri yayın SEKA'da imha edilir (17 Şubat). Seçimler üzerinden birkaç gün geçince zamlar üst üste gelmeye başlar. Dolar 1137 lira olurken, akaryakıtta yüzde 38, PTT hizmetlerine yüzde 50, kâğıda yüzde 46, ulaşıma yüzde 110 zam yapılır. Yeni hükümeti kuran Özal, zamların gerekliliğini savunarak, bunları seçimden önce yapacak kadar aptal olmadığını söyler.

1988 yılına siyasi yasakların kalkması, seçimlerin yapılması gibi demokratik açılımlarla girilir. Buna rağmen basın üzerindeki kısıtlamalar devam etmektedir. Server Tannilli'nin *Nasıl Bir Demokrasi İstiyoruz?* adlı kitabı yayımdan sonra toplatılır. Daha sonra Ahmet Altan'ın *Sudaki İz* ve F. Aylin Sağtür'ün çevirdiği *Oğlak Dönencesi* adlı eserleri müstehcen oldukları için yakılarak imha edilir. Ardı ardına gelen zamlar ve kısıtlamalar basını zora sokar. Enflasyonun yüzde 94'lerde seyrettiği ülkede gazete kâğıdının astronomik zamlanması büyük gazeteleri etkiler. Muhafazakâr kesimin önemli yayın organlarından *Tercüman* gazetesi kapanma noktasına gelir. 3 Nisan 1988'de *Hürriyet* gazetesi sahibi Erol Simavi, "Sayın Başbakan" başlıklı bir yazı yayımlayarak, batmakta olan *Tercüman*'ın kurtarılmasını reddeden Özal'ı eleştirir ve basın düşmanı ilân eder. Türkiye'de basının "yasama, yürütme ve yargı"dan önce geldiğini ve "birinci kuvvet" olduğunu söyler. Daha da ileri giderek: "Biz hancıyız, siz yolcusunuz..." diye üstü kapalı tehditlerde bulunur. Bir gazete patronunun yaptığı bu değerlendirmeleri Özal, "sakat zihniyet" olarak nitelendirir. Başta *Hürriyet* gazetesi olmak üzere, *Günaydın* ve *Cumhuriyet* gazeteleri ile *Tempo* dergisi aleyhine davalar açar.

1988 yılı Temmuz başlarında basın alanında önemli bir gelişme yaşanır. Kıbrıslı işadamı Asil Nadir, Veb Ofset grubuna bağlı altısı yerel, sekizi günlük ve biri haftalık ulusal yayınların bütün haklarını satın alır. Basında yaşanan bu değişim, özellikle Asil Nadir'in kimliği ön plana çıkarılarak eleştiri konusu yapılır. İşadaminin basın yoluyla siyasi ve ekonomik çıkar elde edeceği savunulur. Dikkat çekici yatırımlarla basın alanına giren Asil Nadir, 18 Ocak 1989'da ansiklopedi ve dergiler yayımlayan Gelişim Yayınlarını, ardından *Güneş* gazetesini çıkaran Güçlü Yayıncılığı satın alır. Böylece bir anda ulusal çapta yayın yapan üç gazetenin sahibi olur. Nadir'in bu tasarrufu basında tekelleşme ve holdingleşme konusunu da yeniden tartışmaya açar.

Bugünlerde konuşulan konulardan biri de cumhurbaşkanlığı sorunudur. Ekim 1989'da görev süresi sona erecek olan Kenan Evren'in yerine kimin geçeceği konusu aylar öncesinden tartışılmaya başlanır. Bu tartışmalar içinde 26 Mart 1989'da yapılan yerel seçimlerde ANAP tam anlamıyla bir hezimete uğrar. SHP ve DYP'nin ardından üçüncü olabilir. Doğal olarak bu ANAP iktidarı üzerindeki eleştirilerin yoğunlaşmasına sebep olur. Muhalefetin erken seçim istekleri artar. Özal kesin bir dille erken seçim yapılmayacağını, ANAP'ın 1992 yılına kadar iktidarda kalacağını ve cumhurbaşkanını da bu grubun seçeceğini söyler.

Muhalefet gibi basın da Özal karşıtı bir tavır alır. Özellikle Özal'ın ailesiyle ilgili haberler abartılarak yayımlanmaktadır. Bu nedenle Özallarla basın arasında sık sık yargıya uzanan sorunlar yaşanır. Örneğin, *Sabah* gazetesi "Hasbahçe'de Sonbahar" başlıklı bir yazı dizisi başlatır. Özal bu yazının ailesini ve kişilik haklarını rencide ettiği iddiasıyla 27 Mayıs'ta gazeteyi mahkemeye verir ve dizinin yayımlanmasını engeller. Ancak gazete dizinin başlığını "Saltanat Kayığı" şeklinde değiştirerek devam edince, gazete aleyhinde 80 milyonluk bir tazminat davası açar.

DİKKAT

Demokratikleşme çabaları sürerken askerî darbenin etkisi de kendini sansür alanında hissettirmektedir. Yayımlanan istatistiklere göre, darbenin ardından geçen dokuz yıl boyunca ülkede şiir, roman, öykü, deneme, sanat ve edebiyat eleştirileri konusunda sayıları 350'yi aşan kitabın toplatıldığı belirtilir. Bunlardan 20 kadarı sıkıyönetim tarafından imha edilirken, 106 yazar, şair ve çevirmenin sorgulandığı tespit edilir. Edebî eserler yanında 200'ü aşkın sinema filmi ve video kasedi de yasaklar arasında yerini alır. Bu rakamlar, ülkede basın ve kültür hayatının bir cendere içinde sıkışıp kaldığını göstermektedir.

Başbakanla basın arasında süren, biraz da kişiselleştirilen kavgalar günlerce kamuoyu gündeminde yer alır. *Cumhuriyet* gazetesini “Babiâli'nin Pravdası” olarak niteleyen Özal, gazeteye 500 bin lira tazminat ödemeye mahkûm edilir. Enflasyonun artması ve yaşanan karmaşadan basını sorumlu tutan Özal, “şeytanın avukatları” olarak nitelediği gazeteleri sık sık halka şikâyet eder.

Bu ortam içinde girilen Ekim ayında ülke siyaseti cumhurbaşkanı seçimlerine kilitlenir. Özal'ın adaylığına karşı çıkan muhalefet meclisi boykot eder. Ancak, Başbakan Turgut Özal, üçüncü turda 263 oy alarak seçilir ve 8. cumhurbaşkanı olarak göreve başlar. Zorlu bir muhalefete rağmen Özal'ın seçilmesi partisi ve taraftarlarınca siyasi bir zafer olarak algılanır. Özal, kendi yerine parti başkanlığına gelecek ismi belirledikten sonra Çankaya'ya yerleşir. Yeni hükümeti kurma görevini de Yıldırım Akbulut'a verir.

Resim 7.4

Çizim: Ramiz, Karikatür, nr. 322, 26 Şubat 1942

Matbuat Balosundan
-Şu genci görüyor musun?
Siyasi mubarrirlerdendir...
-Fazla düşünmesinden belli...

1980-1990 yılları Türkiye’de askerî darbenin gölgesinde geçer. Askerî yönetimin asıl amacı, ülkede yaşanmakta olan çatışmaları önlemek ve “dökülen kanı” durdurmaktır. Ancak diğer askerî darbelerde olduğu gibi, ilân edilen sıkıyönetim

uygulamaları ve kurulan askerî mahkemeler doğal olarak, aydınların rahat düşünme ve ifade özgürlüğünü engellemektedir. Darbenin ilk yıllarında, İstanbul basınından bu hareketi alkışlayanlar, yönetimin daha düzgün işleyeceği ümidiyle yayınlarını sürdürmeye başlarlar. Benzer yayın anlayışı yerel basında da görülür. O kadar ki, kendini darbe lideri konumunda gören gazeteciler ortaya çıkar ve basın veya düşünce özgürlüğü önündeki engeller unutulur.

Bu dönemde Türk basını sıkıntılı günler geçirmeye başlar. Zira sıkıyönetim basıncı öncesi ve sonrası sıkı bir sansür uygulamaktadır. Dolayısıyla marjinal fikirlerin veya ilgi çekecek eleştirilerin gazetelerde yayımlanması mümkün değildir. Bu nedenle gazeteler yerel ve ulusal basının çoğunda görüldüğü gibi, idare-i maslahatçı bir hava içerisinde yayın sürdürerek, kendini olası tehlikelerden koruma yolunu seçer. İnsanların, okudukları gazeteğe göre klişe bir şekilde nitelendirildikleri bir süreçten sonra yaşanan bu ara dönemde basın, askerî darbe ve onun soğuk gölgesi altında hayatını sürdürmek zorunda kalır.

Bu yıllar arasında Anadolu'daki basın hayatını etkileyen birtakım gelişmeler yaşanır. Merkezi İstanbul ve Ankara'da bulunan birkaç ulusal basın kuruluşu Anadolu'da yayıncılık faaliyetlerine başlarlar. Örneğin, 28 Nisan 1984 tarihinde Hürriyet gazetesi Doğu Anadolu'da satılacak gazetelerin baskısı için Erzurum'da bir basım tesisi faaliyete geçirir. Kısa zaman sonra ise *Güneş* ve *Hürriyet* gazeteleri burada basılmaya başlanır. Bundan iki yıl sonra, 10 Ekim 1986'da *Tercüman* gazetesi benzer bir teşebbüse girişir. Burada basılan gazetelerin birkaç sayfası Doğu Anadolu kaynaklı haberlere ayrılır. Ancak bölgenin satış kotasının düşük oluşu ve geliştirmeye yönelik girişimlerin azlığı nedeniyle, birkaç yıl sonra *Hürriyet* ve *Tercüman* gazeteleri buradaki tesislerini kapatmak zorunda kalırlar.

Bu dönem içinde ulusal çapta yayın yapan gazetelerin 40-650 bin arasında tiraja sahip olduğu görülmektedir. Aşağıdaki tabloda 1985-1989 arasında satılan gazetelerin günlük ortalama tirajları yer almaktadır:

Gazeteler	1985	1986	1987	1988	1989
Hürriyet	646	651	696	628	488
Sabah	528	564	550	506	461
Günaydın	172	195	270	276	459
Milliyet	319	260	262	304	396
Türkiye	–	–	186	190	198
Tercüman	229	185	165	118	129
Cumhuriyet	100	118	124	114	115
Güneş	241	212	186	142	89
Yeni Asır	80	75	75	56	45

Tablo 7.1
1985-1989 arasında satılan gazetelerin ortalama tirajları

Kaynak: KOLOĞLU
1992: 118.

İstanbul gibi Anadolu'nun farklı yerlerinde faaliyet gösteren gazete sahipleri, 1980'li yıllarda da Basın-İlân Kurumu'nun gelirinden daha fazla yararlanabilmek için çeşitli arayışlara girişirler. Yerel basın için fazla önemi olmayan, bir nevi "naylon gazete" diyebileceğimiz yayınlar piyasaya çıkar. Yerel matbaacılar ve gazetecilikle uğraşanlar aile fertleri adına birtakım uydurma yayınlar çıkararak pastadan daha fazla pay kapmaya çalışırlar.

DİKKAT

1990 Sonrası

Cumhurbaşkanlığına seçilen Turgut Özal'ın siyasi geçmişi ve yapmayı düşündüğü birtakım yenilikler, tutucu basın da olduğu kadar, ilerici olarak kabul edilen basın da tepkilerle karşılaşır. Basın bilhassa, onun bürokratik kanun ve kuralları fazla dikkate almamasını eleştirip, ailesi ile ilgili bir takım olumsuzluklara ağırlık vererek onu halkın gözünde yıpratmaya çalışır. Özal da buna karşı boş durmayarak “üç buçuk paralık basın” diyerek muhaliflerine karşı açık cephe alır.

1990'lı yıllar özellikle çağdaş Atatürkçü düşünceli ve laikliği savunan aydınlarla karşı saldırılarla başlar. Bunun ilk örneği 30 Ocak 1990'da yaşanır ve hukuk profesörü Muammer Aksoy öldürülür. Bu cinayeti birkaç ay sonra gazeteci Çetin Emeç'in öldürülmesi takip eder (8 Mart). Aydınların hunharca öldürülmesi kamuoyunda büyük infial yaratır. Cinayetlerin uluslararası ilişkilere sahip organize bir terör hareketi olduğu iddia edilir.

Bu yılın başlarında gündeme gelen önemli konulardan biri de özel radyo ve televizyon kanallarının açılması meselesidir. İlk özel televizyon Magic Box'ın Avrupa merkezli uydular kullanarak deneme yayınlarına başlaması, diğer girişimcileri de harekete geçirir. Çok sayıda kuruluş bu alanda yatırım yapmak için yasal düzenleme beklediklerini açıklar. Ancak TRT, ülke çapında yayın yapma yetkisinin kendisinde olduğunu belirterek, özel radyo ve televizyonlara karşı olduğunu açıklar. 7 Mayıs 1990'da test yayınına başlayan Star 1 TV'nin, Cumhurbaşkanı Özal'ın desteğini alması, TRT'nin yayın tekelinin kırılmasında etkili olur. Böylece günümüzde önem kazanan ve gittikçe gelişen özel elektronik yayıncılık için büyük bir adım atılır. Cumhurbaşkanının girişimleri ile bu konuda yasal düzenlemeler yapılması için harekete geçilir.

Uzun yıllardan beri uygulanmayan, ancak gazeteciler tarafından “Sansür ve Sürgün Kararnamesi” olarak değerlendirilen 424 sayılı kararname gereğince 30 Haziran 1990'da *2000'e Doğru* ve *Halk Gerçeği* adlı dergiler süresiz kapatılır. Bunları basan İlcak Matbaası'na ise on gün kapatma cezası verilir. Bunun üzerine yazarlar, gazeteciler ve sanatçılar İstanbul'da “Düşünceye Özgürlük” adıyla bir protesto yürüyüşü yaparlar.

2 Ağustos 1990 tarihinde yalnız Türkiye'nin değil, bütün dünyanın gündemini değiştiren bir olay gerçekleşir. Irak askerleri Kuveyt'i işgal ederler. Saddam Hüseyin'in Kuveyt'i ele geçirme girişimi başta ABD olmak üzere diğer devletler tarafından kabul edilemez bulunur. Amerika, siyasi ve ekonomik yaptırımlar yanında, işgali engellemek için askerî güç kullanmaya karar verir. Doğal olarak yaşanan bu beklenmedik olay Türkiye'nin ekonomisini olumsuz şekilde etkiler. Irak'la yapılan ticaret durur, petrol fiyatları hızla yükselir. Bazı şok gelişmeler de basın sektöründe yaşanır. 20 Ağustos 1990'da Türkiye Gazeteciler Sendikası ile Türkiye Gazete Sahipleri Sendikası arasında uyuşmazlık ortaya çıkar. *Milliyet*, *Cumhuriyet* ve *Tercüman* gazetesi çalışanlarını kapsayan toplu iş sözleşmelerinde taraflar anlaşamazlar. Sonraki aylara sarkacak bu anlaşmazlık zaman içinde gazetecileri sendikasıyla tartışma hareketine dönüştürür. Basın sektöründe yaşanan diğer şok gelişme ise Türkiye'de basın yatırımları ile ön plana çıkan Asil Nadir hakkında İngiltere'de davalar açılmasıdır. Nadir'in sahip olduğu şirketlerin hisseleriyle oynayarak haksız kazanç elde ettiği iddia edilir. Bu olay, Nadir'in yatırımlarından hoşlanmayan basın patronları tarafından manşetlere çekilir ve kamuoyuna duyurulur.

Basın çalışanlarına ve aydınlara yapılan saldırılara Eylül ve Ekim aylarında yenileri eklenir. Gazeteci-yazar Turan Dursun (4 Eylül), ardından Doçent Bahriye Üçok (6 Ekim) kimliği meçhul şahıslar tarafından öldürülürler. Her ikisinin de laikliği savunması ve İslam'ı modern yorumlara açık hale getirmeye çalışmalarının tepki çektiği söylenir. Özellikle İran destekli uluslararası terör örgütlerinin bu cinayetlerdeki rolü araştırılmaya başlanır. Irak sorunu devam ederken Özal'ın "şahin" tavrı ve bir koyup üç alma düşüncesi devlet yetkilileri arasında eleştiri konusu yapılır. Buna en sert tepki Genelkurmay Başkanı Necip Torumtay'dan gelir. 3 Aralık 1990'da istifa eden Torumtay'ın yerine Orgeneral Doğan Güreş atanır.

Basın çalışanlarını yakından ilgilendiren toplu iş sözleşmeleri aylar geçmesine rağmen olumlu bir şekilde sonuçlanamaz. Bu yüzden Türkiye Gazeteciler Sendikası 7 Aralık 1990 günü *Milliyet* gazetesinde çalışanlar için grev kararı alır. Kararın özü sendikal gazetecilerin haklarını koruma ve yaşama standartlarını yükseltmeye yöneliktir. Ancak, gazete sahibi Aydın Doğan bu karar karşısında direneceğini göstermek için 21 Kasım 1990 tarihinde lokavt uygulamaya başlar. Birkaç gün süren lokavtın ardından 2 Aralık'ta beklenmedik bir gelişme yaşanır. TGS Genel Merkezi, söz konusu gazetelerle anlaşma yoluna gider. Bunu kabul etmeyen TGS İstanbul Şubesi ile aralarında bir bölünme yaşanır. Zaman içinde, sendikal faaliyetleri sektöre uğratan ve TGS'yi etkisiz kılan parçalanma hareketi, "sendikacıların ihaneti" olarak tarihteki yerini alır.

ABD, Irak'ı Kuveyt'ten çıkarmak için askerî hazırlıklarını tamamlar. 17 Ocak 1991'de "Çöl Fırtınası" adı verilen askerî hareket başlar. Körfez'de konuşlanan uçak gemileri ve İncirlik'ten kalkan savaş uçakları Irak'ın askerî noktalarını şiddetli bombardımana tutar. Televizyonların büyük ilgi gösterdiği savaş, özellikle CNN tarafından canlı yayınlarla bütün dünyaya anında gösterilir. Saddam'ın tehditlerine aldırmayan Amerika ve müttefikleri üstün silah güçleri ile kısa zamanda başarılı olur. Irak, 28 Şubat 1991'de ateşkes anlaşması imzalayarak Kuveyt'ten çekilmeye karar verir. Ancak bu olaydan en fazla etkilenen ülke Türkiye olur. Dolar bir anda 2.900 liradan 3.710 liraya çıkar. Ülkenin savaştan doğan zararının 5 milyar dolar olduğu açıklanır.

Bu ekonomik kriz ortamında Asil Nadir hakkında İngiltere'de açılan dava nedeniyle, sahip olduğu basın sektöründe büyük bir çöküş yaşanır. 9 Mart 1991'de *Günaydın* gazetesinden 350, *Güneş* gazetesinden 530, Gelişim Yayınlarından 100 kişinin işine son verilir. *Tercüman* gazetesi ise çalışanlarının maaş ve ikramiyelerini ödeyemez. Basın, büyük bir sıkıntı içine girer. Sekiz aydır maaşlarını alamayan *Günaydın* ve *Tan* gazetesi çalışanları alacaklarını garantilemek için gazetelere el koyduklarını açıklarlar. Aynı şekilde maaşlarını alamayan *Tercüman* gazetesi çalışanları da 4 Ağustos'ta iş bırakma eylemi yaparlar ve gazetenin çıkışını engellerler. Gazete sahibi Kemal Ilıcak'ın bir ödeme planı teklif etmesi üzerine anlaşma sağlanır ve gazete yeniden çıkarılabilir.

1990 yılı ortalarında basın-yayın sektöründe önemli bir gelişme yaşanır. Her yıl dinî bayramlarda yalnızca Gazeteciler Cemiyeti'nin gazete çıkarması alışılmış bir durumdur. Ancak, *Sabah* gazetesi Kurban Bayramı boyunca da yayın yapacağını belirterek, bu geleneği bozar. Bunun üzerine yargıya başvuran cemiyet *Sabah*'ın çıkmasını engellemeye çalışır. Bütün engellemelere rağmen *Sabah*, *Fotomaç* ve *Bugün* gazeteleri farklı adlarla bayram boyunca yayınlarını sürdürürler. Bayramlarda uygulanan bu gelenek de böylece ortadan kalkmış olur.

DİKKAT

Basın sektöründe sendikasılaştırma hareketi daha etkin bir şekilde uygulanmaya başlar. 1992 yılı başlarında, özellikle *Milliyet* gazetesi TGS'ye kayıtlı çalışanları üzerine baskı yaparak, sendikadan ayrılmalarını ister. Bu durum karşısında susmayan TGS, 11 Ocak 1992'de bir açıklama yaparak bütün demokratik kuruluşları, sendikaları ve okurları *Milliyet* gazetesini boykota davet eder. Boykotun etkili olacağını hisseden *Milliyet* gazetesi bir açıklama yaparak hiçbir sendikalı çalışan üzerinde baskı yapmadığını iddia eder. Sendikadan yapılan istifaların sebebini bu kuruluşun tutumunda aramak gerektiğini belirtir. Ayrıca, gazete okumama ve boykot etme davetinde bulunan sendikanın, gazetecileri temsil etmeyeceği görüşünü işler. Yapılan gösterilere ve direnişlere rağmen sendikasılaştırma faaliyeti basın sektöründe hız kazanmaya başlar.

Ansiklopedi Savaşları

Bu dönemde basın organları arasında sıkı bir rekabet ortaya çıkar. "Ansiklopedi Savaşları" diye adlandırılan bu rekabetin başlatıcısı *Sabah* gazetesi olur. Okurlarına kupon karşılığı *Meydan Larousse* vereceğini vadeden gazetenin tirajı bir anda 500 binden, 1 milyon 250 bine ulaşır. Bunu gören *Hürriyet* ve *Milliyet* gazeteleri de okurlarına ansiklopedi vereceklerini ilân ederler. Hatta daha ileri giderek birbirlerini kötüleyip en iyi ansiklopediyi kendilerinin vereceğini belirtirler. Bu rekabet ortamında okur sayısı arttığı gibi, ömründe hiç gazete almamış insanlar da ilk kez gazete almaya başlarlar. Bu da kamuoyunun basından beklentilerinin ne yönde olduğunu gösteren ilginç bir husus olarak tarihe geçer.

1993 yılı başlarında basını ve politik hayatı etkileyen acı bir olay yaşanır. Ünlü gazeteci-yazar Uğur Mumcu, 24 Ocak 1993'te otomobiline konulan bir bombanın patlaması üzerine hayatını kaybeder. Olayı bazı dinci örgütler üstlenirler. Uzun süre faili meçhuller listesine eklenen bu olayın uluslararası terör örgütlerinin işi olduğu yıllar sonra kısmen de olsa ortaya çıkarılabilir. Uluslararası Gazeteciler Federasyonu (FIJ) tarafından da şiddetle kınanan olay, laikliği savunan aydınlara karşı yapılmış kanlı bir saldırı olarak değerlendirilir.

Bu yıl içinde yaşanan bir başka gelişme de özel radyo ve televizyonları etkiler. Valilikler, Ulaştırma Bakanlığı'na başvurarak özel radyo ve televizyon kanallarının kapatılmasını isterler. Bakanlık bir genelge yayımlayarak yurt içinde yayın yapan özel radyoların kapatılmasını önerir. Bunun üzerine radyo sahipleri ve çalışanlar ortak bir tepki göstermeye ve haklarını aramaya başlarlar. 1 Şubat 1993'te yayımlanan genelge valiliklere gönderilir ve radyolar birkaç ay içinde kapatılır. Yeni kurulmuş olmasına rağmen kısa zamanda geniş kitleleri kendine bağlayan radyoların susturulması büyük tepki çeker. İnsanlar arabalarının antenlerine siyah kordelalar bağlayarak durumu protesto ederler. Hatta, ekonomik kriz nedeniyle popülaritesini kaybeden Tansu Çiller bile, "Radyomu isterim." diye başlatılan kampanyayı destekler.

Ekonomik Buhran

Basın sektörü bu yıl içinde yeni yatırımlarla tanışır. Daha önce Babiâli'ye sıkışıp kalan basın yeni ve daha fonksiyonel merkezlere taşınır. Örneğin, yaklaşık 550 milyar liraya mal olan ve 30 bin metrekarelik alana kurulan Doğan Medya Center, XXI. yy.ın medya üssü olarak hayata geçer. Basın, yavaş yavaş Babiâli'yi terk edip daha farklı yerlerde yoğunlaşmaya başlar. Bu olumlu gelişmelere rağmen olumsuzluklar da yaşanmıyor değildir. *Özgür Gündem* gazetesi bölücü yayınları nedeniyle bir ay içinde iki kez kapatılır. Bunun gibi HBB televizyonunda görev yapan

iki gazeteci, halkı askerlikten soğutan yayınlar yaptıkları gerekçesi ile askerî mahkeme tarafından tutuklanır.

Bu arada ekonomi tam anlamıyla bıçak sırtı bir hale dönüşür. IMF'nin ısrarları üzerine Çiller tarihte benzeri görülmemiş bir istikrar paketini uygulamaya geçirir. "5 Nisan Kararları" olarak adlandırılan bu paketle yüzde 100'e varan zamlar yapılırken lira yüzde 38.8 devalüe edilir. Dolar kuru 32.500 lira olarak belirlenir. Çiller'in "Paket acı verecek ama çeresi yok." dediği istikrar paketi daha çok çalışanları ve dar gelirliileri etkiler. Zam paketlerinin geç açıklanması en çok stokçuya ve vurguncuya yarar. Piyasada bulunan bütün mallar anında zamlanır. Gazete kâğıdı da yüzde 95 zamlı fiyatla satılmaya başlanır. Ekonomik çöküş yalnız dar gelirliileri değil zenginleri de etkiler. Bir ay içinde aralarında TYT, İmpeks ve Marmara Bank'ın bulunduğu üç banka batır. Bu bankalarda mevduatı olan insanlar zor duruma düşerler.

Uzun süreden beri sürüncemede kalan Özel Radyo ve Televizyon Kanunu, 13 Nisan 1994'te meclis genel kurulunda görüşülerek kabul edilir. Yasaya göre özel televizyon kanalları anonim şirket olarak örgütlenecek ve kurulacak bir üst kurul tarafından denetleneceklerdir. Frekans karmaşasına son vermesi bakımından kanuna göre belediyeler, vakıf, kooperatif ve finans kuruluşları radyo-TV istasyonu kuramayacaklardır. Bu yasa, elektronik yayıncılığın gelişmesi için atılmış önemli bir adım olur.

Bütün bu olaylar yaşanırken *Milliyet* büyük bir gazetecilik örneği gösterir ve Başbakan Tansu Çiller'in ABD'deki mal varlığını açıklar. Toplam değeri 7 milyon doları aşan Çiller'in serveti bir anda ülke gündeminin en üst sırasına yerleşir. Yıllar önce küçük miktarda paralarla Amerika'ya giden Çillerlerin bu serveti nasıl edindikleri tartışma konusu olur. İş merkezleri, oteller, evler, villalardan oluşan malların çoğunun, Çiller'in ekonomiden sorumlu Devlet Bakanlığı döneminde edildiği ortaya çıkar. Bunun yanında Çiller'in başbakan olurken bu mal varlığını beyan etmemesi de eleştirilir. Koalisyon ortakları arasında da sorun yaratan bu konu birkaç ay boyunca siyaset gündemini meşgul eder.

Basın sektöründe önemli bir gelişme 28 Haziran 1994'te gerçekleşir. Türk basınının önemli gazetelerinden biri olan Hürriyet Holding'in yüzde 50 hissesi Doğan Şirketler Grubu sahibi Aydın Doğan tarafından satın alınır. Birkaç ay sonra da geri kalan hisselerin yüzde 20'sini satın alan Aydın Doğan, başta *Hürriyet* gazetesi olmak üzere diğer bütün yan yayınların da tek patronu olur. Bu uzun süreden beri başlayan ve basın sektörünün holdingleşmesi alanında yaşanan önemli bir değişimdir.

Aydın Doğan, *Hürriyet*'i satın almasıyla birlikte, bu gazetede de bir sendikalaştırma hareketi başlatır. Ağustos ayı içinde *Hürriyet* gazetesine bağlı iş yerlerinde çalışanlara sendikaya taraftar olmadığına dair bir sözleşme imzalatır. Toplu iş görüşmelerine bir ay kala yapılan bu operasyon sonucu sendika *Hürriyet* gazetesinde toplu iş sözleşmesi imzalama yetkisini elinden geçirir. Bu uygulama, Türk basınında yaşanan tekelleşmenin boyutlarını göstermesi ve "Patronun dediği olur." ilkesini yerleştirmesi bakımından son derece önemlidir.

Muhalefette bulunan Mesut Yılmaz, yeni hükümetin kuruluşunda *Sabah* gazetesinin etkili olduğunu iddia ederek gazete yöneticilerini suçlar. Hatta daha da ileri giderek: "Bir kısım medya satılmış. Özellikle *Sabah*'ı kastediyorum." diyen Yılmaz'ın bu çıkışı uzun süre gündemdeki yerini korur. Basını çıkarılara ve çıkarıcılara hizmet etmekle suçlayan Yılmaz'la söz konusu gazete arasında soğuk rüzgârlar eser.

Ekonomide işler iyi gitmemektedir. Doların Eylül ayı içinde 50 bin lirayı geçmesi ekonomi çevrelerinin moralini bozar. Zaten yüksek enflasyon dar gelirliyi sürekli ezmektedir. Bunun üzerine memurlar ve işçiler toplu iş bırakma eylemi yaparak seslerini duyurmaya çalışırlar. Türkiye’de siyaset dünyası yapılacak olan erken genel seçimlere hazırlık yapmaktadır. Çiller, seçimlerden kısa süre önce ABD’deki mal varlığını vakıflara bağışlayabileceğini ima eder. Televizyonlarda ve mitinglerde yapılan konuşmalarda liderler birbirlerini suçlarlar. *Milliyet* gazetesinin seçimlerden üç gün önce yayımladığı anket sonuçları MHP tarafından protesto edilir. Sonunda beklenen seçimler 24 Aralık 1995’te yapılır. RP: 158, DYP: 135, ANAP: 132, DSP: 76 ve CHP: 49 milletvekilliği kazanır. Diğer partiler yüzde 10 barajını aşamadıkları için meclise giremez. Refah’ın bu başarısı gerek yurt içi, gerekse yurt dışında sürpriz olarak algılanır. Ülke, yeni yıla, hükümet için hangi partilerin birleşeceğini tartışarak girmektedir. Yalnız siyasi tartışmalar değil, ekonomik düzenlemeler de etkili olur. 29 Aralık’ta piyasalardaki ürünlere yüzde 60 oranında zam yapılır. Bu, seçimlerde beklediğini bulamayan hükümetin vatandaşa yaptığı yeni yıl sürprizidir.

Gazetelerin promosyon faaliyetlerine sınırlama getiren yasa TBMM genel kurulunda kabul edilir. Yasa ile kupon karşılığı dağıtılanlar kültür ürünleri ile sınırlandırılır. Basın özgürlüğünün tartışıldığı bugünlerde, BİRYAY dağıtım kuruluşu *Akşam* gazetesini dağıtmama kararı alır. Bu, ülkedeki basın hayatının ne tür sıkıntılar içinde bulunduğunu gösteren canlı bir örnektir. Basında olduğu gibi dağıtımdaki tekelleşme bu sektörün gelişmesi önünde önemli bir engel oluşturmaktadır.

Refah Partisi’nin hükümette yer alması başta ordu olmak üzere, çeşitli çevreler tarafından hoş karşılanmaz. Özellikle parti mensuplarının devlette kadrolaşmaya başlaması, belediyelerdeki ayrımcılık ve laiklik karşıtı davranışlar kısa süre içinde sert tepkilerle karşılanır. 28 Şubat 1997 tarihinde Millî Güvenlik Konseyi irticai faaliyetleri ve bunların siyasal uzantılarını içeren bir gündemle toplanır. Toplantı sonunda yayımlanan bildiri muhalefet tarafından muhtıra olarak nitelendirilir. Üstü kapalı darbe olarak algılanan bu kararlarda izinsiz açılan Kur’an kursları, tekke ve tarikatlara karşı etkin bir kontrol yapılacağı belirtilir. Ayrıca, devletteki kadrolaşmanın önüne geçilmesi kararlaştırılır.

Sanayi ve Ticaret Bakanlığı *Sabah*, *Hürriyet* ve *Milliyet* gazeteleri aleyhine, promosyon kampanyalarında farklı fiyat uyguladıkları gerekçesi ile suç duyurusunda bulunur. Yapılan muhalif baskılar karşısında RP-DYP hükümeti, erken seçim yapılabilmesi için yetkili kurullarını çalıştırmaya başlar. Ancak daha fazla devam edemeyen 54. hükümetin başbakanı Necmettin Erbakan, 18 Haziran’da cumhurbaşkanına istifasını sunar. Cumhurbaşkanı, 55. hükümeti kurma görevini Anavatan Partisi Başkanı Mesut Yılmaz’a verir. ANAP, DSP, DTP ve bağımsız milletvekillerinden oluşan 55. Türkiye Cumhuriyeti hükümeti, Başbakan Mesut Yılmaz tarafından kurulur (30 Haziran). Birkaç gün sonra da meclisten güvenoyu alır. Ülkede siyasi belirsizlik ve ekonomik bunalım devam etmektedir. 4 Temmuz’da yayımlanan IMF raporuna göre Türkiye, yıllık 82.5 enflasyon oranıyla, Angola, Zaire, Venezuela ve Sudan’dan sonra beşinci sırada yer almaktadır.

9 Haziran 1999 tarihinde DSP-MHP ve ANAP ortaklığıyla kuran Ecevit hükümetinin aldığı ekonomik tedbirler, enflasyonu düşürme ve doları dizginleme çabaları halkın büyük desteğini alır. Ancak, Kasım 2000 ve Şubat 2001 tarihlerinde yaşanan büyük ekonomik dalgalanmalar, bütün programı alt üst eder. Dolar, bir gün içinde 630 bin liradan 1 milyon 300 bin liraya yükselerek iki kat değer kazanır. Dolarla borçlanıp iş kuran esnaf perişan olur ve çok sayıda iş yeri kapanır. Kapanan iş

yerleri beraberinde yeni işsizler ordusunun doğmasına sebep olur. Her krizde olduğu gibi, medya çalışanları da bu çöküşten en fazla etkilenen kesim olur. Sektör kuruluşları reklam gelirlerinin düşmesini ve ekonomik krizi bahane ederek çalışanlarının işine son verir. Hiçbir güvencesi olmayan basın çalışanları hayatta kalma çabası içine girerler. Bir zamanlar ekranlarda veya gazete köşelerinde insanlara akıl veren işsiz gazetecilerin, artık kendileri akıl almaya ve para kazanmaya muhtaç duruma gelmişlerdir. Bu trajik sonuç, kendilerini süpermen sayan medya çalışanlarının, aslında birer kâğıttan kaplan olduklarını göstermektedir. İşin en acı yönü ise bu trajik sonu haber yapacak, ekranlara ve sütunlara taşıyacak dostların bulunamayışı olur.

Gazete sahipleri Basın İlan Kurumu'ndan daha fazla para almak için nasıl bir uygulama geliştirir?

BASININ SEKTÖREL YAPISI

Millî Mücadele Dönemi'nde Mustafa Kemal ve arkadaşları tarafından başlatılan idealist yayıncılık anlayışı Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında da etkisini sürdürür. Bu yeni dönemde bilhassa, öğretmenlerin yönetiminde yayımlanan eğitici dergiler, öğrenciler üzerinde olumlu tesirler yapmaya başlar. Yeni devletin ideallerini içeren bir anlayışla çıkan bu dergilerin temel amacı gençlerin aydınlatılmasıdır. Türk milliyetçiliği, çağdaş eğitim ve bilim hakkında yazılar içeren bu dergilerin sorumluları da idealist yayıncılık zihniyetine sahip insanlardır. Para kazanmayı, bir çıkar veya prestij elde etmeyi düşünmeyen bu insanların temel amacı, yayıncılık yoluyla halkı, özellikle de gençleri cumhuriyet konusunda umutlandırmaktır. Kısa süren yayın hayatlarına rağmen, bu dergilerin idealist zihniyeti yaygınlaştırmak bakımından büyük etkileri olmuştur.

İdealist yayıncılık anlayışı, partileşme sürecinde yerini politik yayıncılığa bırakır. Özellikle, temelleri İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası arasındaki çekişme ile başlayan politik yayıncılık, çok partili hayata geçişten sonra daha yoğun şekilde yaşanır. Dönemin etkili partileri olan CHP ve DP mensupları, birbirlerine karşı yayıncılığı bir silah olarak kullanır. Partilerin, kamuoyunu etkilemek için basını önemli bir araç görmeleri ve bu girişimi desteklemeleri sonucunda, "parti basını" diye adlandırılacak politik yayıncılık genişler. Bugün bile etkisini hissettiren politik yayıncılık anlayışı, temelde kendi partisinin çıkarını savunan bir zihniyete sahiptir. Nitekim bu yayıncılardan birkaçı destekledikleri parti kanalıyla milletvekili seçilerek parlamentoya girmeyi başarır. Bazıları ise parti başkanlığı veya sekreterliği yaparak siyasal açıdan konumlarını güçlendirir.

Doğal olarak değişen siyasi kamplaşmalarla, bu tür yayıncılık yalnız gazetecilerin tekelinde kalmaz, politik içerikli dergiler yoluyla diğer yayınları da etkiler. Bilhassa üniversite gençlerinin politik anlayışlarına uygun olan yayınları desteklemesi nedeniyle bu türde politik dergi çıkarma ve pazarlama imkânı doğar. Ancak basın sektörünün kârlı bir meslek olması, maddi olanaklar dışında sağladığı prestij kısa zaman sonra yatırımcıların bu alanla ilgilenmesine neden olur. Bu nedenle ekonomik çıkarı ön planda tutan bir zihniyetin doğmasına sebep olur. Ancak, bu zihniyetin zaman içinde, matbaacı yayıncı ve profesyonel yayıncı şeklinde bir değişime uğradığı görülmektedir.

DİKKAT

Çok partili dönemden sonra gelişen yayıncılık faaliyetinde girişimciler tesislerini boş bırakmamak için gazeteler basar. Özellikle, Basın İlan Kurumu'nun parasal desteğini alabilmek için gazeteciliğe soyunur. Matbaacı zihniyetine sahip oldukları için, gerçek anlamda bir gazetenin nasıl olması gerektiği ve niteliği konusunda fazla bir endişeye kapılmadan, çeşitli gazeteler çıkarır. Ayrıca gazeteciliğin verdiği politik ve kamusal prestijden de yararlanabilmek için bu işi uzun yıllar devam ettirir. Hâlen Anadolu'nun farklı bölgelerinde matbaacı gazeteci zihniyetiyle çıkarılan gazetelerle karşılaşmak mümkündür. Haberlerin büyük bir kısmını alıntılarla karşılayan, yerel haberlere veya kültüre önem vermeyen, kaliteyi arka plana atan bu tür yayınların, Türk basın hayatına katkılarının olduğunu söylemek güçtür.

1963 yılında Basın İlan Kurumu'na sunulan bir raporda, bu tür yerel basın hakkında şu çarpıcı nitelemeler yapılır:

"Maballi gazeteler' veya 'Anadolu Basını' gibi tabirlerle anılan il ve ilçe gazetelerinin büyük çoğunluğu, gerçek mânâsıyla gazete olmaktan uzak, fonksiyonunu yapmayan ve dış görünüşleriyle de kimseyi memnun etmeyen bir durum arz etmektedir. Bunlar, yabancı müşâbit ve uzmanların 'enflasyon' kelimesiyle tavsif ettikleri duruma bak kazandırır şekilde, bütün il ve ilçeleri kaplamışlar ve idârenin de huzurunu kaçırarak bir mâbiyet iktisap eylemişlerdir. Sık sık kapananlar ve yeniden çıkanlar olduğu için Anadolu gazetelerinin sayısını her zaman kesin olarak tespit etmek mümkün değildir." (TÜTENGİL 1968: 157).

1970-80'li yıllarda ulusal çapta yayın yapan basında Hürriyet Medya Holding, İhlas Gazetecilik, Doğan Grubu, Asil Nadir Grubu, Tercüman Grubu gibi kısmen eskiye dayanan geçmişe sahip sektörel gruplaşmalar yaşanır. Ancak, aşağıda işaret edildiği gibi, kısa zaman sonra bu gruplardan bir kısmının ortadan kalktığı, bir kısmının ise gelişerek varlığını sürdürdüğü görülür. Özellikle, dağıtım ve pazarlama işinde söz sahibi olan kuruluşların, sektör içindeki etkinliği artar.

Basın dışında farklı alanlarda ticari faaliyet içinde bulunan bütün bu gruplardan birkaçı daha sonraki dönemlerde kapanır. Günümüzde ise medya sektöründe birkaç önemli grup etkin olarak faaliyetlerini sürdürmektedir. Bunlar tekstil, inşaat, bankacılık, sigortacılık, turizm vs. alanlarında kendilerine bağlı çok sayıda şirketlerin yanısıra medyadaki varlıklarını gittikçe güçlendirirler.

Resim 7.5

Çizim: Ramiz, Karikatür, nr. 482, 22 Mart 1945

Basın Birliği azası baloya sarı kartlarla gelecekler...

Kız: -Gazeteciler baloya sarı kartlarla geleceklermiş...

Erkek: - Ben esmer taze ile gelmeyi tercih ederim...

Son yıllarda, özellikle serbest piyasa ekonomisinin ve elektronik yayıncılığın ülkemizde yaygınlaşması ile birlikte, basın işini profesyonel anlamda yapan insanların ortaya çıktığı görülmektedir. Temelde bu, basın ve yayıncılığın özüne uygun bir gelişmedir. Zira, basın yukarıda belirtildiği gibi, ekonomik bir işletmedir. Dolayısıyla basını aşırı idealist veya çok kutsal bir uğraşı olarak görmek yanlıştır. Bu alanda yatırım yapan insanın da para kazanması ve emeğinin karşılığını alması doğal bir düşüncedir. Bunun için, hem bu mesleği bilen, hem de basının gelişimini sağlayan profesyonel yayıncıların sayılarının artması gerekir.

Ancak bu, meselenin yalnızca bir yönüdür. Diğer yönü ise daha acı ve düşündürücüdür. 1990'lı yıllardan sonra holdinglerin basın sektörünü ele geçirme teşebbüsü ardından ülkede çok seslilik adeta felce uğrar. Mass Medya adı verilen ve holding patronlarının kontrolünde olan basın, manipülasyona daha açık hale gelir. Patronlar, önce sendikasılaştırma hareketi ile kendi çıkarlarını gözetmeyen veya kontrol edilemeyen gazetecileri iş başından uzaklaştırırlar. Ardından, hemen her görüşte yayın yapıp dağıtım tekeli kurarak farklı görüşlerin ülkede ses çıkarılmalarını engellerler. Televizyon, radyo ve gazetelerini ekonomik çıkarları doğrultusunda kullanırlar. Bunun en canlı örneği olarak 2001 yılı sonlarına doğru DOĞAN ve UZAN grupları arasında yaşanan kavga gösterilebilir. Basın aracılığı ile birbirlerini suçlayan her iki grubun televizyon kanalları RTÜK tarafından bir hafta veya on beş gün süre ile kapatılır. Televizyonları “özel amaçlara hizmet ve haksız kazanç elde etmeye yönelik yayınlar”dan dolayı kapatan RTÜK yine de suçlamaların önüne geçemez.

Pahalı bir yatırım olan medya sektöründe profesyonelleşme ve astronomik ücretler ön plana çıkar. İstanbul'da Babiâli'nin çamurlu sokaklarından ayrılan gazeteciler, İkitelli ve Yenibosna'da konuşlandıkları devasa “center” veya “plaza”larda kendi sınırlı dünyaları içinde faaliyetlerini sürdürmeye başlarlar. Her şeyin elektronik ortamda halledildiği şartlarda uzman gazeteciliğe yönelik göze çarpar. Gerçek anlamda gazetecilik yapmak isteyip haber peşinde koşan alt kademe personeli ise her türlü sosyal güvenceden yoksun bir şekilde mesleklerini devam ettirmeye çalışırlar. Her ekonomik krizde kapı önüne konulan basın emekçilerinin mesleklerini böylesi sıkıntılı bir ortam içinde yapması ise ülkemize has bir garabet örneğidir.

Milliyet gazetesi dönemin başbakanı Tansu Çiller’le ilgili hangi iddiaları öne çıkarır?

Basın ve Sosyo-Kültürel Değişim

1830'larda devlet eliyle başlatılan gazeteciliğe 1927'de radyo yayınları, 1960'larda televizyonun da eklenmesiyle basın sektörü farklı araçlarla gelişimini sürdürür. Sektörün “medya” adını alması ise ancak 1990'lı yıllarda yaşanan hızlı değişim sayesinde gerçekleşir. Matbaacı gazeteci veya patron gazeteciler yerlerini holding sahibi “medya patronları”na bırakırlar. Medya, ekonomik yapısındaki bu değişim gibi sosyal ve kültürel değişim içinde de önemli roller üstlenir (PERRY 1973: 232-257; FICHTER 1994: 130-140; BEKTAŞ 1996). Buna Türk ve dünya basınından birkaç somut örnek vermek yararlı olacaktır. Bilindiği gibi 1950-60'larda yaygınlaşmaya başlayan elektronik yayıncılık ve teknolojideki ilerlemelerle birlikte dünyanın pek çok ülkesi televizyonla tanışır. Geri kalmış ülkelerin yoksul köylüleri gibi Türk insanı da gerekli eşyalardan önce evlerine televizyonu alırlar. Özellikle televizyonun gücünü fark eden üçüncü dünya ülkelerinin hükümetleri ve liderleri, tek kanallı istasyonlar kurarak kendi propagandalarını yapmaya başlarlar. Resmî kanallarda sık sık boy göstererek görüşlerini kamuoyuna yayarlar. Bunun yanında bol

eğlenceli, türkölü şarkılı programlarla televizyon, boş zamanların geçirildiği ve halkın uyutulduğu bir alet haline dönüştürülür. Örneğin, Mısır'da bol bol Nasır'ın demecileri yayımlanırken, Sovyetler Birliği'nde Komünist Parti, Marksist-Leninist ideolojiye sahip insanlar yetiştirmek için televizyonu kullanır.

Elektronik yayıncılığın sınırları zorlayan ve aşan bu gelişimi; Amerika, Japonya ve bazı Avrupa ülkelerinde büyük bir sektörün doğmasına yol açar. Televizyon için film, drama ve eğlence programları hazırlayan bu dinamik sektör, aynı zamanda bu ülkelerin kendi kültür değerlerini dış dünyaya tanıtmasını sağlar. Örneğin, Amerikalılar tarafından hazırlanan "Dallas" dizisinin, Türkçe dâhil 90 farklı dilde dublajı yapılır. İspanyolca konuşulan ülkelerde hazırlanan pembe diziler sıradan insanları her şeyden çok etkiler. Japon firmaları tarafından yapılan çizgi filmler bütün dünyada seyredilmeye başlanır.

Şirketler ve kapital sahibi insanlar televizyondan yararlanmakta fazla geç kalmazlar. Hiçbir hükümete ve devlete bağlı olmayan güçlü televizyon kanalları kurarak bu alandan kazanç elde etmeye başlarlar. CNN gibi 24 saat kesintisiz haber yayımlayanlar; film veya müzik yayını yapan kanallar, yalnız ülkelerinde değil, dünya çapında bir güce erişirler. Özellikle tüketim anlayışını, değer yargılarını değiştiren reklamlar kültürel transformasyonda etkin bir rol oynar. Artık en kapalı toplumlarda meydana gelen olaylar bile birkaç saat içinde bütün dünya tarafından izlenir olur. Aya yolculuk, Körfez Savaşı, Tianenmen olayları, sosyalist ülkelerin çöküşü, günümüzde Arap Baharı diye adlandırılan iç karışıklıklar ve siyasal bunalımlar anında farklı coğrafyalara iletilir. Böylece dünya, iletişim teknolojisi sayesinde, yaygın bir deyişle global bir köy halini alır. Bu yayıncılık anlayışı yazılı basını da etkiler. Çoğu muhabir televizyon formatı ile haberlerini sunmaya başlar. Hatta tarihlerinde hiç resim yayımlamamış gazeteler bile görseleğe önem vererek yenilikleri sayfalarına taşırlar. Artık gazeteler gibi televizyonların akşam haberlerini izlemek ulusal bir alışkanlık haline dönüşür. Kamuoyunun bilinçlenmesi ve kolektif bir şuur oluşumunda etkin bir rol oynayan medya, modadan sağlığa, yemek alışkanlığından eğitime her türlü alanda insanları etkiler.

Basın, Türkiye'de belki de en büyük etkisi ve gücünü elektronik yayıncılıktan sonra ortaya koyar. Özellikle günlerinin büyük bir kısmını evlerinde oturarak geçiren bayanlar, ulusal veya yerel yayınlar sayesinde kendilerine bir sohbet arkadaşı bulurlar. Türkü, şarkı ve söyleşilerin çeşitlendirdiği yayın formatı ile radyo ve televizyonlar, hem öğretici, hem de eğlendirici bir okul olma özelliği kazanır. Gençler ve kadınlar ulusal sorunlarla daha yakından ilgilenmeye koyulurlar. Bütün bunları, Anadolu insanının basın yoluyla kültürel anlamda bir değişim süreci içine girdiğinin bir göstergesi saymak yerinde olur.

Basının yol açtığı sosyo-kültürel değişim konusunda verilen bilgiler *The Unesco Courier*'in October 1992 tarihli sayısında yer alan şu makalelerden derlenmiştir: Jean-Claude GUILLEBAUD, "A Mysterious Medium" (9); Alain GAREL, "The United States: The Early Years" (29-32); Samir GHARIB, "Egypt: A National Obsession" (33-36); Aruna VASUDEV and L. K. MALHATRA, "India: TV at the Crossroads", (37-40); Dinapiera DONATO, "Brazil: A Magnet for Talent" (41-42).

Madalyonun Diğer Yüzü

Yukarıda kısmen temas edilenler madalyonun yalnızca görünen bir yönüdür. Bakış açısına göre farklı şekillerde değerlendirilecek bu değişimin olumsuz yönleri de vardır. Bunlardan en önemlisi merkez ve taşra kültürü arasındaki kopukluktan

ortaya çıkan “kültürel boşluk ve yozlaşma”dır. Günümüzdeki kültürel ikilem bunun açık bir örneğidir. Her anlamda merkezî konumda olan İstanbul, asırlar boyu farklı medeniyetlerden süzülüp gelen bir şehir kültürüne sahiptir. Ancak, zaman içinde göç dalgalarıyla karşılaşan şehirde, taşra kültürünü bile yeterince hazmedememiş insanlar yüzünden, Emile Durkheim’in nitelemesiyle, kültürel bir anomi (kuralsızlık) hâkim olmaya başlar. Hâlen etkisini sürdüren bu anomide, basının, özellikle de elektronik medyanın önemli katkısı olur. Yalnızca ses veya fiziksel güzellğe sahip insanlar topluma lanse edilir, toplumun vitrinine yerleştirilerek örnek alınması gereken şahıslar olarak gösterilir. Oysa, kendi doğduğu yörenin kültürünü bile yeterince bilmeyen bu insanlar, geldikleri metropolün kültürüne de entegre olamazlar. Sonuçta, hayatın her alanında görülen “arabeskleşme ve kimlik bunalımı” ortaya çıkar.

Türkiye’deki toplumsal çatışmaların arkasında yatan nedenler araştırıldığında, yabancılaşma veya kültürel ikilemin yol açtığı kimlik bunalımının önemi daha iyi anlaşılır. Medya kanalıyla kahramanlaştırılan insanlar -ki bunların çoğu şarkıcılar, mankenler, futbolcu ve siyasetçilerdir- kültürsüzlükleri nedeniyle, kısa zamanda topluma yabancılaşmakta ve kendi marjinal dünyalarını kurmaktadır. Ayrıca kurdukları bu dünyayı topluma benimsetmeye çalışarak, jakobenist tarzda bir değişime zorlamaktadırlar. Ne yazık ki bunların çoğu, kendi kültür kodları ve ekonomik düzeyleri ile halk arasındaki farkı görememektedirler. Bu da bir nevi kültür erezyonuna yol açmaktadır. Fazla bir emek sarf etmeyen ve gerekli temel eğitimi almayan insanlar, medya aracılığıyla, bir anda eğlence sektörünün yıldızı haline gelmektedir. Taşrada yaşayanlar ise kendi içlerinden çıkan bu kahramanların parıltılı yaşantısına öykünerek, buldukları duruma kahretmektedir. Artist veya sanatçı olmak için evinden kaçan genç kızlar, şarkıcı olamadığı için intiharını bile göze alan çocuklar, oğlunu trilyonlar kazanan meşhur bir futbolcu yapmak için uğraşan babalar günümüz Türkiye’sinde sık karşılaşılan insan manzaraları arasındadır.

Bunların da ötesinde, medya tarafından sunulan yerli-yabancı sanatçılar birer idol olarak algılanmaktadır. Reyting ve reklam gelirleri uğruna izleyicileri kışkırtan programlar yapılarak, ulusal kültürün avamileşmesine veya burjuvalaşırılmasına çanak tutulmaktadır. Temelde, kitleler arasında bir denge unsuru olması gereken medya, ülkemizde kitlelerin yozlaştırılmasında veya akültürasyonunda kullanılmaktadır. Lunaparklarda bulunan aynalar gibi, içinde bulunduğu toplumu çarpık yansıtan bir ayna görünümü kazanmaktadır. Medya böylece toplumun vitrinini belirlemede ve geleceğe hazırlamaktadır. Sonuçta merkez ve taşra arasında oluşan kültürel boşluk, iletişim olanaklarının artmasıyla bir yandan hızla kapanmakta, öte yandan, yukarıda bir kısmı izah edilen sebeplerden dolayı, yeni boşluklar ortaya çıkmaktadır.

1970-80’li yıllarda halk, karşılaştıkları sorunların siyasetçiler tarafından çözüleceğine inanır. Ancak, iletişim teknolojisinin de etkisiyle kriz içine giren ideolojiler, siyasilere güç kaybettirir. Medyada yansıtılan görüşler toplumda yükselen değerler arasında ilk sıralarda yer almaya başlar. Gazeteciler ve televizyoncular adeta sosyal psikoterapist görevini üstlenir ve toplum sağlığını doğrudan ilgilendiren programlar izlenme rekoru kırarlar. Rüşvet batağına batmış bürokratlar, devlet olanaklarını çıkarları için kullananlar, hayali ihracatçılar vs. gibi toplumun apse yapmış kesimlerine neşteri, polis veya adalet değil, medya mensupları vurur. Bunu yaparken medya, insanlara aynı zamanda toplum içinde yalnız olmadıkları bilincini yerleştirir. Böylece özgür medya polisin, adaletin ve bütün resmi kontrol

mekanizmalarının alt üst olduğu bir toplumda yükselen değerler arasında yerini alır. Televizyon gazetecileri kendilerini her sorunu çözebilecek birer süpermen olarak görürler.

Basının aracı olduğu kültürel değişimlerin yanında, son yıllarda kamuoyunun medyadan etkilenmesi yüzünden, temsilî demokrasinin gerçekte medyanın kontrolünde olduğu görüşü savunulmaktadır. Böylece “medya demokrasisi” adı verilen anayasası ve kanunları belirlenmemiş, yeni bir yönetim yapısının ortaya çıktığı iddia edilmektedir. Ancak, bireysel özgürlüğü savunan ve bu anlayışla yayın formatlarını geliştiren kanalların demokrasinin de önüne geçeceği anlaşılmaktadır. Seçimlere insanların fazla ilgi göstermemesi, siyasetin katılımcılıktan uzak, dar çıkar çevreleri tarafından yapılması gelecekte demokrasi anlayışının da değişeceği-ne işaret etmektedir.

Dünyamız, sınırların kalktığı, ülkelerin hızla birbirine yakınlaştığı ve iletişim ağı sayesinde, evrensel kültür hareketi içinde bütünleştiği XXI. yüzyılı yaşamaktadır. Artık, daha önceleri hedef olarak gösterilen 2000’li yıllar aşılmakta, 3000 yılı ve ötesininin düşünüldüğü dev projeler üretilmektedir. Uzay araştırmaları, yapay insan organları, duyuları olan robotlar, bilgisayar destekli sanal dünyalar gelecekteki dünyayı şekillendirecek öncü buluşlardır. Bütün bunlar, tek bir motivasyona dayanmaktadır ki, o da en geniş anlamıyla “**özgürlük**”tür. Düşünce özgürlüğü, düşüncelerini ifade etme, uygulama ve teşebbüs özgürlüğü gelişmiş toplumların altın anahtarıdır. Bu anahtardan ülkemiz insanının yararlanması ise ancak siyasi irade ve halkın bilinçlenmesi ile mümkün olacaktır. Türkiye Cumhuriyeti’nin gelişmiş dünya devletleri arasında yer alabilmesi sosyo-ekonomik ve politik olduğu kadar, zihniyet dönüşümü ile de ilgilidir. Basının bu dönüşümde alacağı rol ise reddedilemez düzeyde önemlidir.

Günümüz Basını

Son 10 yılın basını gibi günümüz basını konusunda burada ayrıntılı yorumlar yapmak zordur. Zira basın dünyasıyla ilgili olaylar henüz canlılığını ve sıcaklığını korumaktadır. Yaşanan siyasal ve toplumsal olayların basına ne şekilde yansıdığı konusu henüz net değildir. Ancak eskiden beri basın hayatına musallat olan sıkıntı ve sorunların benzer veya farklı şekillerde devam ettiği görülür. Basın çalışanlarının hakları, medya patronlarının veya baronlarının çıkar ilişkileri, hükümet-basın arasında yaşanan ve zaman zaman bir hayli sertleşen kronik hastalıklar, medya grupları arasında görülen kavga ve sataşmalar sürmektedir. Televizyon kanallarında bir gün önce meşhur olan ertesi gün rezil edilen insanlar, siyaset-ticaret-basın arasında kendine uygun en güvenli yolu bulmaya çalışan ve “İngiliz bayrağı” gibi, esen rüzgâra göre dalgalanan köşe yazarları, günümüz basınında yerlerini korumakta ve etkilerini devam ettirmektedirler.

Buraya kadar anlatılanlar basının yalnızca gazete, dergi çıkarmak, elektronik yayıncılık yapmak olmadığını gösterir. Basının toplumu şekillendirme, yönlendirme ve etkilemedeki gücü ona farklı anlamlar kazandırır. Toplumsal algı yaratma veya bilişsel çarpıtma sürecinde basının gücünü kullanan çevreler bu sektörle daha yakından ilgilenirler. Bu yüzden her ülkenin resmî veya özel haber ajanslarında, büyük medya kuruluşlarında farklı çıkar çevrelerine hizmet eden aktörler görev alırlar. Bu gerçek Türk basınında başlangıçtan itibaren bilinen ve var olan bir durumdur. Örneğin ilk özel gazetelerden biri olan *Ceride-i Havadis*’in (1840) sahibi olan William Churchill’in tüccar-gazeteci, ABD sefaretinde katip rolünde İngiliz ajanı olduğu bilinen bir husustur. Bunun gibi ulusal veya uluslararası çapta basın

kisvesi altında çıkar çevreleri, gizli servis ve örgütler için çalışan gazeteciler de vardır. Kanlı basın arenasının en saldırgan ve en acımasız gladyötörleri sayılan bu tür kalemşörler, her devirde kendilerine biçilen rolleri başarıyla oynarlar. Ancak bunların her zaman başarılı oldukları veya basın yoluyla büyük kitleleri harekete geçirdikleri söylenemez. Her yerde onları yok sayan ve söylediklerine önem vermeyen güçlü bir toplumsal direnç veya rakip medya oluşumu karşılına çıkar.

Nüfusu 77 milyona yaklaşan ülkemizde belli başlı yayın organlarının toplam tirajının 4.828.000 civarında seyretmesi, basın açısından pek övünülecek bir durum değildir (Tablo 7. 2). Her ne kadar internet medyasında gözle görülür bir okur-izler artışı yaşansa da halkın büyük bir kısmı basından ümidini kesmiş görünmektedir. Bir zamanlar kendini yasama-yürütme-yargı erklerinden önce gören, hatta “birinci kuvet” olduğunu iddia eden basın patronlarından artık eser kalmamıştır. Dönemin başbakanına “Biz hancınız siz yolcusunuz...” diye aba altından sopa gösteren medya patronları, çıkar ilişkilerinin zedelenmesini göze alamayıp “kutsal habercilik” adına büyük ödünler vermeyi daha akılcı bulmuşlardır.

Sürelî yayın adı	12 Mayıs 2014	18 Mayıs 2014	Fark
 Zaman	1.003.611	964.900	-38.711
 Posta	392.970	399.885	-6.915
 Hürriyet	384.807	396.697	-11.890
 Sözcü	348.019	336.820	-11.199
 Sabah	323.969	324.296	-327
 Habertürk	190.722	191.407	-685
 Pas Fotomaç	188.574	195.424	-6.850
 Türkiye	165.054	164.991	-63
 Milliyet	161.752	160.750	-1.002
 Bugün	156.395	156.767	-372
 Fanatik	149.816	163.483	-13.667
 Star	125.860	128.294	-2.434
 Yeni Şafak	119.184	123.103	-3.919
 Takvim	103.968	106.953	-2.985
 Vatan	102.938	101.871	-1.067

Tablo 7.2
12-18 Mayıs 2014 tarihleri arasında gazetelerin tirajları

AKSAM	Akşam	102.613	102.300	-313
GÜNEŞ	Güneş	100.870	102.927	-2.057
Taraf	Taraf	69.609	69.141	-468
Yeni Akit	Yeni Akit	60.122	60.117	-5
Aydınlık	Aydınlık	53.398	52.001	1.397
Cumhuriyet	Cumhuriyet	53.033	51.149	1.884
YURT	Yurt	53.010	51.586	1.424
YENİ ASYA	Yeni Asya	52.675	52.671	-4
YENİÇAĞ	Yeni Çağ	52.347	52.376	-29
Yeni Mesaj	Yeni mesaj	49.849	47.282	-2.567
SOK	Şok	49.517	50.656	-1.139
AMK	Açık Mert Korkusuz	32.638	35.027	-2.389
MİLAT	Milat	29.951	29.936	-15
Yeni Asır	Yeni Asır	26.141	26.299	-158
BİR GÜN	Birgün	23.833	22.734	-1.099
Radikal	Radikal	23.129	22.024	-1.105
MILLİGAZETE	Milli Gazete	22.122	22.538	-416
SOL	Sol Gazetesi	15.555	14.550	-1.005
TODAY'S ZAMAN	Today's Zaman	11.050	11.063	-13
DAILY SABAH	Daily Sabah	8.308	8.311	-3
evrensel	Evrensel	8.184	7.546	-638
ORTADOĞU	Ortadoğu	5.899	5.898	-1
DAILY NEWS	Hürriyet Daily News	5.521	5.428	-93
Hürses	Hürses	1.181	1.201	-20
Toplam		4.828.194	4.820.402	-7.792

Kaynak: <http://www.medyatava.com/tiraj>

Özet

İnsanlar 12 Eylül 1980 sabahı uyandıklarında evlerinin önünde askerî araçlar, tanklar ve silahlı askerlerle karşılaşılır. Radyo ve televizyonlarda ihtilâl lideri konumunda olan Genelkurmay Başkanı Kenan Evren'in konuşmaları duyulmaktadır. Ordunun sabah 05.00'ten itibaren yönetime el koyduğu haberini ve gerekçesini halka duyuran Kenan Evren, Millî Güvenlik Konseyi adına yayımlanan çeşitli bildirimlerle yapılacakları anlatır. TBMM ve hükümet feshedilir, bütün ülkede sıkıyönetim ve sokağa çıkma yasağı ilan edilir.

Demokratikleşme çabaları sürerken askerî darbenin etkisi de kendini sansür alanında hissettirmektedir. Yayımlanan istatistiklere göre, darbenin ardından geçen dokuz yıl boyunca ülkede şiir, roman, öykü, deneme, sanat ve edebiyat eleştirileri konusunda sayıları 350'yi aşan kitabın toplatıldığı belirtilir. Bunlardan 20 kadarı sıkıyönetim tarafından imha edilirken, 106 yazar, şair ve çevirmenin sorgulandığı tespit edilir. Edebî eserler yanında 200'ü aşkın sinema filmi ve video kasedi de yasağın arasında yer almaktadır. Bu rakamlar, ülkede basın ve kültür hayatının bir cendere içinde sıkışıp kaldığını göstermektedir.

Basın sektörü 1990'lı yıllardan itibaren yeni yatırımlarla tanışır. Daha önce Babiâli'ye sıkışıp kalan basın-yayın organları devletten aldıkları uygun kredilerle yeni ve daha fonksiyonel merkezlere taşınır. Örneğin, yaklaşık 550 milyar liraya mal olan ve 30 bin metrekairelik alana kurulan Doğan Medya Center, XXI. yy.ın medya üssü olarak hayata geçer. Basın, yavaş yavaş Babiâli'yi terk edip daha farklı yerlerde yoğunlaşmaya başlar.

Basının siyasi alanda olduğu kadar sosyo-kültürel değişimde oynadığı önemli rol inkâr edilemez. Bunlardan en önemlisi merkez ve taşra kültürü arasındaki kopuktan ortaya çıkan "kültürel boşluk ve yozlaşma"dır. Günümüzdeki kültürel ikilem bunun açık bir örneğidir. Her anlamda merkezî konumda olan İstanbul, asırlar boyu farklı medeniyetlerden süzülüp gelen bir şehir kültürüne sahiptir. Ancak, zaman içinde göç dalgalarıyla karşılaşan şehirde, taşra kültürünü bile yeterince hazmedememiş insanlar yüzünden, Emile Durkheim'in niotelesiyle, kültürel bir anomie (kuralsızlık) hâkim olmaya başlar. Hâlen etkisini sürdüren bu anomide, basının, özellikle elektronik medyanın önemli katkısı olur.

Özellikle mantar gibi çoğalan televizyon kanallarında yalnızca ses veya fiziksel güzelliğe sahip insanlar topluma lanse edilir, toplumun vitrinine yerleştirilerek örnek alınması gereken şahıslar olarak gösterilir. Doğdukları yörenin kültürünü bile yeterince bilmeyen bu insanlar, geldikleri metropolün kültürüne de entegre olamamış kişilerdir. Sonuçta, hayatın her alanında görülen "arabeskleşme ve kimlik bunalımı" basın-yayın organlarında daha geniş kitleleri etkisi altına alan bir ortam bulur.

Kendimizi Sınavalım

1. 1983 yılında yaptıkları ideolojik yayınlar sebebiyle hapsedilmek istenen gazeteci ve yazarlar hangi kuruluşun üyeleridir?
 - a. İstanbul Gazeteciler Cemiyeti
 - b. Türkiye Yazarlar Birliği
 - c. Uluslararası Gazeteciler Örgütü
 - d. Türkiye Yazarlar Sendikası
 - e. Türkiye Gazeteciler ve Yazarlar Birliği
2. 1980'li yıllarda mahkemeler tarafından toplatılmasına karar verilen yayınlar ne yapılırdı?
 - a. Yakılır
 - b. Saklanır
 - c. SEKA'ya gönderilir
 - d. Hamurlaştırılır
 - e. Yurt dışına satılır
3. Yurt içinde yayın izni alamadığı için yurt dışında yayına başlayan ilk özel televizyon kanalı hangisidir?
 - a. ATV
 - b. Show TV
 - c. Star TV
 - d. Magic Box
 - e. Kanal D
4. Türkiye'de yaptığı büyük çaplı basın yatırımlarıyla tanınan Kıbrıslı işadamı kimdir?
 - a. Rauf Denktaş
 - b. Asil Nadir
 - c. Derviş Eroğlu
 - d. Kâzım Küçük
 - e. Limasollu Naci
5. Dinî bayramlarda Gazeteciler Cemiyeti tarafından çıkarılan *Bayram* gazetesinin tekeline kıran gazete hangisidir?
 - a. *Hürriyet*
 - b. *Akşam*
 - c. *Günaydın*
 - d. *Güneş*
 - e. *Sabah*
6. 1993 yılı başlarında arabasına bomba konularak öldürülen gazeteci kimdir?
 - a. Çetin Emeç
 - b. Tarık Dursun
 - c. Uğur Mumcu
 - d. A. Taner Kışlalı
 - e. Abdi İpekçi
7. Televizyon dünyasında en etkili propoganda modeli olarak kabul edilen ünlü ABD dizisi hangisidir?
 - a. Kaçak
 - b. Görevimiz Tehlike
 - c. Mavi Ay
 - d. Dallas
 - e. Umutsuz Ev Kadınları
8. Basın İlan Kurumu'ndan daha fazla para almak için çıkarılan uydurma gazetelere ne ad verilir?
 - a. Besleme Basın
 - b. Naylon Gazete
 - c. Yandaş Medya
 - d. Havuz Madyası
 - e. Aile Gazetesi
9. Yurt dışındaki astronomik mal varlığıyla basına konu olan ve eleştirilen ünlü siyasetçi kimdir?
 - a. Turgut Özal
 - b. Süleyman Demirel
 - c. Tansu Çiller
 - d. Bülent Ecevit
 - e. Necmeddin Erbakan
10. 1993 yılında gazete kâğıdının % 95 oranında zamlanmasına sebep olan ekonomik karar hangisidir?
 - a. 5 Nisan Kararları
 - b. Ekonomik Düzenlemeler
 - c. Çiller Paketi
 - d. İstikraz Kararı
 - e. Devalüasyon Kararları

Okuma Parçası 1

Yayın Dağıtım Örgütlenmesi

İlk resmî gazete abone usulü ile dağıtılmaktadır. Özellikle yüksek bürokratlar ve aydınların *Takvim-i Vekâyî*'ye abone olmaları padişah tarafından istenir. Çıkan ilk özel gazeteler ise önce tanınmak için ücretsiz dağıtılır, ardından 150-200'e varan tirajları ile kendilerine bir piyasa bulabilir. Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde Çağaloğlu ve Eminönü taraflarında bulunan tütüncü dükkânları sabit gazete dağıtım bayiliği görevini üstlenir. Bunun dışında gezici müvezziler vasıtasıyla da gazeteler satılır. Millî Mücadele yıllarında aranılan bazı yayınlar, örneğin *Albayrak* gazetesi, hayvan tacirleri vasıtasıyla Erzurum dışına çıkarılır. Yolların ve ulaşım vasıtalarının yetersizliği nedeniyle uzun yıllar verimli bir dağıtım ağı kurulamaz. Bazı gazeteler posta yoluyla abonelerine ulaşırlarsa da bu, günlerce süren bir gecikmeyle mümkün olur.

1960'lı yılların başında gazeteyi İstanbul'da hazırlayıp matrislerini dağıtılabilecek yerde basma eğilimi olumlu sonuç verir. Bunu ilk uygulayan *Akşam* gazetesinin ardından diğer gazeteler de benzer bir yöntem takip eder. Bu nedenle gazetenin idare ve dağıtım birimleri, haber birimlerinin önüne geçer. 1959 yılında İstanbul gazeteleri birleşerek GAMEDA adı altında bir dağıtım şirketi kurarlar. Daha sonra devam ettirilemeyen bu birlik yerine büyük gazetelerin önderliğinde Birleşik Basın Dağıtım (BBD) ve Yayın Satış (YAY-SAT) gibi firmalar ortaya çıkar. Ancak bu şirketlerin dağıtım için fazla yüzde istemesi nedeniyle anlaşmazlıklar çıkar. Bu nedenle *Star* gazetesi gibi farklı kanallarla yayınları dağıtan özel girişimler doğar. 1996 yılında BBD ve YAYSAT'ın % 50 ortaklığa sahip olduğu BİRİYAY adlı dağıtım şirketi kurulur. Ancak bu ortaklık uzun sürmez 2002 yılında ayrılan firmalar eski şirket ünvanları altında faaliyetlerine devam ederler.

Okuma Parçası 2

İnternet Gazeteciliği

"Ağlar arası veya ağların ağı" anlamına gelen İnternetin kökenleri 1962 yılında ABD'de yapılan çalışmalara dayanır. Bu proje sonraki yıllarda askerî araştırmalarda kullanılmak üzere geliştirilen yöntemlerle ilerleme kaydeder. Tahminlere göre 1996 yılında bütün dünyada 45 milyondan fazla internet kullanıcısı bulunmaktadır. Bu alandaki ilerlemeler zaman içinde internete dayalı basın sektörünün doğmasına sebep olur. Kâğıt, mürekkep, baskı masrafı vs. gibi girdileri ortadan kaldıran bu uygulama ülkemizde internet gazeteciliği olarak son yıllarda yaygınlaşmaya başlar. Özellikle işini kaybeden gazetecilerin ve bu alanda hizmet vermeye çalışan girişimcilerin gayretleri ile günümüzde canlı bir internet gazeteciliğinden söz etmek mümkündür. Bunun yanı sıra ulusal ve yerel gazetelerin de sayfalarını internet ortamına taşımaları bu alandaki gelişmenin bir başka yönüdür. 1998 yılında yapılan bir araştırmaya göre ABD'de internet üzerinden yayın yapan gazete sayısı 1123'tür. Türkiye'de ise bu rakam yalnızca 12'dir. Son günlere kadar hizmet veren internet gazetelerinden birkaçının adresi şöyledir:

www.5n1k.tv

www.ajanturk.com

www.antimedya.net

www.bianet.org

www.deepnot.com

www.dorduncukuvvetmedya.com

www.habercininsitesi.com

www.haberline.com

www.jurnal.net

www.minidev.com

www.objectifhaber.com

www.turkeyupdate.com

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. d Yanıtınız yanlış ise "1980 Sonrası" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. c Yanıtınız yanlış ise "1980 Sonrası" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. d Yanıtınız yanlış ise "1990 Sonrası" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. b Yanıtınız yanlış ise "1990 Sonrası" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. e Yanıtınız yanlış ise "1990 Sonrası" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. c Yanıtınız yanlış ise "1990 Sonrası" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. d Yanıtınız yanlış ise "Basının Sektörel Yapısı" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. b Yanıtınız yanlış ise "1990 ve Sonrası" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. c Yanıtınız yanlış ise "Ekonomik Buhran" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. a Yanıtınız yanlış ise "Ekonomik Buhran" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

1988 yılında Kıbrıslı iş adamı Asil Nadir, Veb Ofset grubuna bağlı altısı yerel, sekizi günlük ve biri haftalık ulusal yayınların bütün haklarını satın alır. Basında yaşanan bu değişim, özellikle Asil Nadir'in kimliği ön plana çıkılarak eleştiri konusu yapılır. İşadaminin basın yoluyla siyasi ve ekonomik çıkar elde edeceği savunulur. Dikkat çekici yatırımlarla basın alanına giren Asil Nadir, 18 Ocak 1989'da ansiklopedi ve dergiler yayımlayan Güçlü Yayıncılığı satın alır. Böylece bir anda ulusal çapta yayın yapan üç gazetenin sahibi olur. Nadir'in bu tasarrufu basında tekelleşme ve holdingleşme konusunu da yeniden tartışmaya açar.

Sıra Sizde 2

İstanbul gibi Anadolu'nun farklı yerlerinde faaliyet gösteren gazete sahipleri, bu yıllarda da Basın İlan kurumunun gelirinden daha fazla yararlanabilmek için çeşitli arayışlara girişirler. Yerel basın için fazla önemi olmayan, bir nevi "naylon gazete" diyebileceğimiz yayınlar piyasaya çıkar. Yerel matbaacılar ve gazetecilikle uğraşanlar bu dönemde aile fertleri adına birtakım uydurma yayınlar çıkararak pastadan daha fazla pay kapmak için çalışırlar.

Sıra Sizde 3

Milliyet gazetesi dönemin başbakanı Tansu Çiller'in ABD'deki mal varlığını sekiz sütuna manşet yaparak açıklar. Toplam değeri 7 milyon doları aşan Çiller'in serveti bir anda ülke gündeminin en üst sırasına yerleşir. Yıllar önce küçük miktarda paralarla Amerika'ya giden Çillerlerin bu serveti nasıl edindikleri tartışma konusu olur. İş merkezleri, oteller, evler, villalardan oluşan malların çoğunun, Çiller'in ekonomiden sorumlu Devlet Bakanlığı döneminde edinildiği ortaya çıkar. Bunun yanında Çiller'in başbakan olurken bu mal varlığını beyan etmemesi de eleştirilir. Koalisyon ortakları arasında da sorun yaratan bu konu birkaç ay boyunca siyaset gündemini meşgul eder.

Yararlanılan Kaynaklar

- Ahmad, Feroz ve Bedia Turgay (1976). **Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi, (1945-1971)**, İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Alemdar, Korkmaz (1996). **İletişim ve Tarih**, Ankara: İmge Kitabevi.
- Alfabetik Katalog Seyfettin Özege Bağış Kitapları**, (1965). c. I-IV, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi Yayınları.
- Anadolu Basını** (1993). Ankara: Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Müdürlüğü.
- Basın-İlân Kurumu Yönetim Kurulu 1963 Yılı Faaliyet Raporu**, İstanbul, 75-77.
- Bayur, Yusuf Hikmet (1963). **Türk İnkılabı Tarihi**, c. 1/1-2, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Bektaş, Arsev (1996). **Kamuyu, İletişim ve Demokrasi**, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Duman, Halûk Harun (1995). “Sürelî Yayınlar Üzerine Yapılmış Tezler Bibliyografyası”, **Müteferrika**, 5, Bahar, 157-189.
- Duman, Halûk Harun (1995). “The Turkish Press in Anatolia (1865-1922)”, **University Seminar for Studies in the History and Culture of the Turks**, Columbia Universty, December 15, [Unprinted Lecture Text].
- Duman, Halûk Harun (2000). Erzurum Basın-Yayın Tarihi**, İstanbul: DUYAP Yayınevi.
- Frey, W., Fredrick (1965). **The Turkish Political Elite**, Massachusetts: The M.I.T. Press.
- Günlük, Haftalık, Haftalıktan Sık 15 günlük ve Aylık Gazeteler**, (1957). Ankara: Basın-Yayın ve Turizm Bakanlığı Umum Müdürlüğü, BDK.152881 [Teksir].
- Heper, Metin (1994). **Historical Dictionary of Turkey**, London: The Scarecrow Press.
- İnuğur, M. Nuri (1992). **Türk Basın Tarihi (1919-1989)**, İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, No: 32.
- Kocabaşoğlu, Uygur (1981). “1919-1938 Dönemi Basınına Toplu Bir Bakış”, **Yıllık**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Basın-Yayın Yüksek Okulu Dergisi c. VI, 95-127.
- Koloğlu, Orhan (1992). **Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Basın**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Martin, Henri-Jean (1994). **The History and Power of Writing**, (Trans: Lydia G. Cochrane), Chicago: The University of Chicago.
- Oral, Fuad Süreyya (1970). **Türk Basın Tarihi, İkinci Kitap: Cumhuriyet Dönemi (1919-1965)**, Ankara: Doğu Matbaacılık AŞ.
- Orhon, O. Seyfi (1953). **Akbaba**, c.3, nr. 73, 6 Ağustos, s. 6.
- Perry, John and Erna (1973). **The Social Web**, San Francisco: Canfield Press.
- Poper, Karl (1989). **Açık Toplum ve Düşmanları**, c. I-II, (Çev: Mete Tuncay), 2. Bs., İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Toffler, Alvin - Heidi (1996). **Yeni Bir Uygarlık Yaratmak, Üçüncü Dalganın Politikası**, İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- Türkdoğan, Orhan (1988). **Sosyal Hareketlerin Sosyolojisi**, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Türkiye Bibliyografyası /II**, (1952). İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Tütengil, Cavit Orhan (1968). **“Türkiye’de Bölge Gazeteciliği”**, İstanbul: Anadolu Basını Semineri’nden Ayrı Basım.
- Webster, Donald Everett (1939). **The Turkey of Atatürk, Social Process in the Turkish Reformation**, Philadelphia: The American Academy of Political and Social Science.
- Yumlu, Konca (1993). “Amerika Birleşik Devletleri’nde Radyo Yayıncılığı”, **ABD Haberleri**, Haziran/6, 4-9.

Günümüzde Türk Basın Kuruluşları

GAZETELER	TYLER	İNTERNET BASINI
<ul style="list-style-type: none"> • Akşam Gazetesi • Birgün Gazetesi • Bugün Gazetesi • Cumhuriyet Gazetesi • Dünya Gazetesi • Evrensel Gazetesi • Fanatik Gazetesi • Fotomaç • Güneş • Halka ve Olaylara Tercüman • Hürriyet Gazetesi • Kurultay • Milli Gazete • Milliyet Gazetesi • Ortadoğu Gazetesi • Radikal Gazetesi • Sabah Gazetesi • Star Gazetesi • Takvim Gazetesi • Türkiye Gazetesi • Vakit Gazetesi • Vatan Gazetesi • Yeni Asya Gazetesi • Yeniçağ Gazetesi • Yeni Mesaj Gazetesi • Yeni Şafak Gazetesi • Zaman Gazetesi 	<ul style="list-style-type: none"> • BRT • CNBCE • ETV • Genç Tv • Kanal D • Kanal 6 • NTV • Number One Tv • Show TV • TGRT • TRT • TV8 	<ul style="list-style-type: none"> • Anadolu Türk İnterneti • Basın Yayın • Belge Net • Dördüncü Kuvvet Medya • E-Haber • Haber • Haber 3 • Haber Gazete • Haber Jet • Haber Plaza • Haber Türk • Haber X • Habercinin Sitesi • Haber Vitriini • İhlas Net • İnternet Haber • Jurnal.net • Kuvayı Medya • Mail Gazete • Medya Analiz • Medyakronik • NetHaber • NetGazete • NTVMNSNBC • Objektif Haber • Son Saniye • Suç Dosyası • Turknet • TurkMedya • yurthaber.net • Turizm gazetesi
DERGİLER	RADYOLAR	HABER AJANSLARI
<ul style="list-style-type: none"> • Nokta • Bilim ve Teknik • Elegans • Pirizma • Fotoğraf Dergisi • Activefinans Dergisi • Enformasyon Bilimleri Dergisi • Chip Dergisi • KIBRISLI Dergisi • Nörolojik Bilimler Dergisi • Üniversite ve Toplum Dergisi 	<ul style="list-style-type: none"> • Number One FM • Power FM • Turkish Radio Online • Kral FM • Ritmo Latino FM • Radyo ODTU 	<ul style="list-style-type: none"> • Anadolu Ajansı • İhlas Haber Ajansı • Mak Ajans • Anka Haber Ajansı • Cihan haber Ajansı • Yurt Haber Ajansı

Kaynak: <http://www.gop.edu.tr/linkler/turkbasin.btm>

8

Amaçlarımız

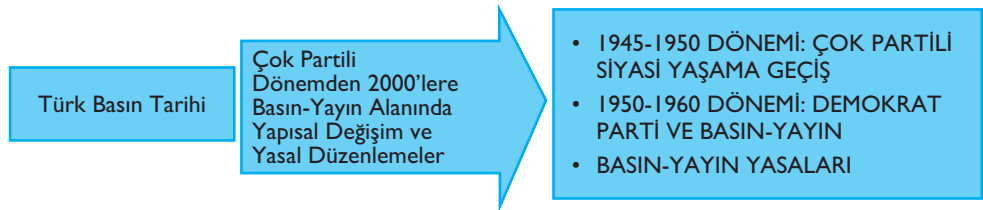
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Çok partili yaşama geçişin basın yayın üzerinde etkilerini analiz edebilecek,
- 1960-1971-1980 askeri müdahalelerinin basın yayın hayatı üzerindeki etkilerini tartışabilecek,
- Basın-yayın düzenini değiştiren anayasal ve yasal düzenlemelerin etkilerini yorumlayabilecek,
- Yapısal açıdan basın sektörünün devinimini betimleyebilecek, bilgi ve beceriler kazanabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Anayasal Düzen
- Çok Partili Dönem
- Promosyon
- Tekelleşme
- Tiraj

İçindekiler

Çok Partili Dönemden 2000'lere Basın-Yayın Alanında Yapısal Değişim ve Yasal Düzenlemeler

1945-1950 DÖNEMİ: ÇOK PARTİLİ SİYASİ YAŞAMA GEÇİŞ

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de bir ekonomik ve siyasal alanlarda yeniden yapılanmayı gündeme getirmiştir. Bu değişim Türkiye açısından Batı dünyası ile ilişkilerini pekiştirme, zenginleşme ve demokratikleşme biçiminde kendini gösterecektir. Türkiye'deki basın ve yayın organları üzerinde değişimin etkileri yasal ve yapısal bakımlardan kısa süre içinde hissedilir. Türkiye, savaşa taraf olmamış ve savaşın dışında kalmış bir ülke olsa bile, savaş süresince onun yarattığı ekonomik bunalımı ve siyasi sıkıntıları yaşamış, bu durum basın üzerinde ciddi bir baskı oluşturmuştur. Baskı, bir taraftan, satış ve ilan gelirlerindeki duraklama ve kağıt-mürekkep üretiminin yetersizliği nedeniyle ekonomiktir. Bu koşullarda yeni gazete ve dergiler yayımlanamamış, var olanlar gelişmemiştir. İkinci olarak da siyasi bir baskı söz konusudur; hükümet basın-yayın organlarını savaş boyunca uyguladığı politikalar çerçevesinde sıkı bir denetim altında tutmuş, gerek yasal düzenlemeler gerekse doğrudan müdahalelerle içeriği kontrol etmiştir. Bu çerçevede, 1931 tarihli Matbuat Kanunu'nun "ülkenin genel politikasına aykırı yayımlarından dolayı gazete ve dergileri kapatmayı" hükmüne bağlayan ünlü 50. maddesi, savaş sonuna kadar basın özgürlüğünün önündeki en önemli engel olarak varlığını sürdürmüştür.

Savaş sonrasındaki demokratikleşme arayışları milletvekilleri Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan'ın CHP'den ayrılarak Demokrat Parti'yi kurmaları ve 1946 yılında seçime gidilmesiyle sonuçlanmıştır. Bu seçimde CHP iktidarı devam ederse de 1950'de yapılan seçimlerde DP ezici bir çoğunlukla iktidarı devralır. 1945-1950 arasındaki çok partili dönemde, muhalefetin yükselişi, demokratikleşme ve özgürleşme, basın düzenlemeleri üzerindeki etkisini derhal göstermiştir. Örneğin, 1946 seçiminden hemen önce, muhalefetin de büyük desteğiyle, yukarıda sözü edilen 50. madde değiştirilerek hükümetin dilediği zaman gazete kapatmasının önüne geçilmiştir. Keza, basın gibi kişilerin sahipliğinde olmayan, devlete ait bir kurum olarak yapılandırılmış ve devlet tekelindeki radyo istasyonlarını düzenleyen yasadaki değişikliklerle radyo yayınlarının daha tarafsız olması amaçlanmıştır. 1950 genel seçimlerinden önce seçim kanununa konulan hükümlerle de seçime katılan bütün partilerin radyodan gündelik propaganda konuşması yapabilmesine olanak tanınmıştır (İçel ve Ünver, 2012).

Türkiye'de Radyo Yayınları:
1927 yılında bir özel kuruluş olan Türk Telsiz Telefon Anonim Şirketi tarafından başlatılmış, 1937 yılında devlet tekeline alınmış ve 1964 yılında TRT'nin kurulmasına kadar devlet radyosu olarak işletilmiştir.

Cemiyet: Türkiye Gazeteciler Cemiyeti'nin ilk başkanı Sedat Simavi'dir. Burhan Felek, Cevat Fehmi Başkut, Nezih Demirkent, Necmi Tanyolaç, Nail Güreli, Orhan Erinç cemiyetin başkanlığında bulunmuş gazetecilerdir. Başkanlığı halen Turgay Olcayto yürütmektedir.

İletişim Eğitimi: 1948'de açılan ve ortaöğretim düzeyinde eğitim veren İstanbul Özel Gazetecilik Okulu ile İstanbul Üniversitesi'ne bağlı Gazetecilik Enstitüsü Türkiye'deki iletişim eğitiminin tohumlarını atmıştır. Daha sonra 1965'de Ankara'da, 1972'de Eskişehir'de benzer enstitüler açılmıştır. Günümüzde gazetecilik eğitimi yanı sıra radyo, televizyon, sinema, halkla ilişkiler, reklamcılık gibi alanlarda eğitim veren iletişim fakültelerinin sayısı 65'e ulaşmıştır.

1945-1950 ortamının basın hayatı üzerindeki etkileri de hızla ortaya çıkmış, gazete ve dergiler nicelik ve nitelik bakımından yükselişe geçmiştir. İrili ufaklı çok sayıda yeni gazete ve derginin yayıma başlaması, gazetelerin sayfa sayısının artması matbaa teknolojisinin yenilenerek elektrikle çalışın, saatte 30-40 bin arasında baskı yapabilen modern baskı makinelerine geçilmesi, renkli fotoğraf kullanımının yaygınlaşması gibi gelişmelerle birlikte bazı gazetelerin günlük baskı sayıları ilk kez 70-80 binlere ulaşmıştır (Gevgilili, 1983). Bu gelişme 1950'lerde de sürecek, gazete-dergi sayı ve tirajları artmaya devam edecektir. Yeni çıkan gazeteler bakımından basındaki en önemli hamle, Sedat Simavi'nin 1948'de *Hürriyet* gazetesini çıkarmaya başlamasıdır. *Hürriyet* modern baskı teknolojilerini ilk uygulamaya koyan, bilindik yazar-fikir gazetesi kalıplarını kırarak bol fotoğraflı, kısa ve anlaşılır yazı ve yorumlara yer veren, böylelikle geniş okur kitlelerini hedefleyen bir gazetedir. Bu nitelikleriyle Babıali'de bir çıkış açacak, arkasından gelen pek çok takipçisini de yaratacaktır. Ali Naci Karacan'ın 1950'de çıkarmaya başladığı *Milliyet* dönemin bir başka önemli yeni gazetesidir. Ankara'da 1949'da yayımlanmaya başlayan *Zafer*, CHP'nin *Ulus*'u karşısında DP'nin yayın organı olur. 1949'da yayıma başlayan *Yeni İstanbul ise Hürriyet*'in tersine az fotoğraflı ve geniş yorumlu sayfalarıyla Batı tarzı fikir gazetelerinin bir örneğini verir. Öte yandan, Sabahattin Ali ve Aziz Nesin'in 1946'da yayımlamaya başladığı haftalık mizah gazetesi *Marko Paşa*, CHP'ye karşı yürüttüğü muhalefetle yüksek tirajlara ulaşır, pek çok kez kapatılır, farklı isimlerle yayımını sürdürür.

Çok partili geçiş döneminin basın açısından bir diğer önemli gelişmesi de *Hürriyet*'in sahibi Sedat Simavi'nin girişimleriyle 1946 yılında Gazeteciler Cemiyeti'nin kurulması olmuştur. Bu arada, üniversite düzeyinde gazetecilik eğitimine de İstanbul Üniversitesi çatısı altında başlanmış, kurulan Gazetecilik Enstitüsü 1950 yılında eğitime geçmiştir (Topuz, 2003).

INTERNET

***Hürriyet* gazetesinin ilk sayısı için bakınız:**

www.mediacionline.com/hurriyet-sayfalarından-65-yillik-reklamlar.

SIRA SİZDE

1

50. Madde'nin önemini açıklayınız?

1950-1960 DÖNEMİ: DEMOKRAT PARTİ VE BASIN-YAYIN

1950 seçimleriyle DP'nin hükümete gelişinin ardından basın ile siyasal iktidar arasında ilk yıllarda tam bir balayı dönemi yaşanmıştır. Basına özgürlük vaadiyle iktidara yürüyen ve basından büyük destek gören DP, gerçekten de hükümet olur olmaz yeni bir basın yasası çıkararak gazete ve gazetecilerin özledikleri düzenlemeyi yapar. Temmuz 1950 tarihli Basın Kanunu, 1931 tarihli eski yasayı yürürlükten kaldırarak liberal bir yaklaşım getirir. Yeni Basın Kanunu'nun başlıca özellikleri şunlardır (İnuğur, 1992):

- Gazete ve dergi çıkartmak için hükümetin izin ve ruhsat vermesine gerek kalmamıştır, bir bildiri vermek yeterlidir.
- "Kötü şöhretli" kişilerin gazetecilik yapmasını yasaklayan yoruma açık eski hükümler kaldırılmıştır.
- Basın davaları özel basın mahkemelerinde görülecek, böylece gazeteciler yıllar süren davalardan kurtulmuş olacaktır.
- Cevap hakkı yeniden düzenlenmiş ve hakkın kullanılmasında basından yana tavır alınmıştır.
- Ceza sorumluluğu gazete sahipleri yerine yazar ve yazı işleri müdürleri üzerine bırakılmış, gazete sahipleri sadece hukuki ve mali sorumluluk üstlenmiştir.

1952 Haziran'ında kabul edilen bir başka yasa ile de gazetecilerin çalışma koşulları düzenlenir. Bu yasa uyarınca gazete çalışanları sendika kurabilme, sosyal güvenlik, iş sözleşmesi, kıdem tazminatı, ücretli izin gibi haklara sahip olmuştur. Gazeteciler aynı yıl, daha sonra Türkiye Gazeteciler Sendikası'na dönüşecek olan İstanbul Gazeteciler Sendikası'nı kurmuştur.

Ancak bu balayı havası, yerini, hükümet etmenin gerektirdiği bir dizi sorunla karşılaştıkça basından olumsuz eleştiriler almaya başlayan, böylelikle basını denetim ve baskı altında tutmayı tekrar gündeme alan bir iktidar yaklaşımına bırakır. Batı bloğuna bağımlı bir dış politika izleyen, ABD müttefiki olarak Kore Savaşı'na asker gönderen Türkiye'de siyasal tartışmaların yanı sıra ekonomik darboğazlar ve enflasyon gibi sorunlar da baş gösterir. Bu olumsuzlukları okurlarına yansıtan gazeteler de DP'nin tepkisini çeker ve basın özgürlüğünü yeniden kısıtlayan bir dizi tedbir peşpeşe yürürlüğe konur.

Bunların ilki 1954'de "Neşir Yoluyla veya Radyo ile İşlenecek Bazı Cürümler Hakkında Kanun"dur. Kanuna göre namus, şeref veya haysiyete tecavüz edilmesi, itibar kırarak veya şöhrete veya servete zarar verecek yayın yapılması, özel veya ailevi durumun teşhiri, hapis ve para cezalarına çarptırılacak, ayrıca söz konusu suçlar şikayete bağlı olmaksızın dava edilebilecektir. Kanunla gazetecinin yazdıklarını ispat hakkı da yok sayılmıştır. Yine "devletin siyasi ve mali itibarını sarsacak veya ammenin telaş ve heyecanını mucip olacak yalan haber veya bu mahiyetteki vesikaların yayını" hapis ve para cezasını gerektirmektedir. "Resmi makamlar, kişiler veya örgütler aleyhine tahrik edici nitelikte yayın yapmak" gibi yeni suçlar kanunda yer almıştır (Alemdar, 2009; İçel, 2012). 1956 yılında da çeşitli değişiklikler yapılarak "memleket ahlâkını, aile nizamını bozmak", "kötü niyet veya özel maddede matuf yayında bulunmak" gibi yeni suç unsurları düzenlemeye katılmıştır (Alemdar, 2009; Gevgilili, 1983).

Görüldüğü üzere, gayet geniş, belirsiz, yoruma açık bir suçlar tanımlamasıyla getirilmiş olan hükümler, basın üzerinde keyfi bir denetimi ve yoğun bir baskıyı yürürlüğe koymuştur. Nitekim, dönemin duayen ve muhalif gazetecisi Hüseyin Cahit Yalçın'ın 70'li yaşlarında böylesi bir suçtan tutuklanması (1954), başka pek çok ünlü ünsüz gazetecinin bu dönemde hapis cezasına çarptırılması iktidara gösterilen tepkileri iyice artırmıştır. Basın eleştirdikçe iktidar sertleşmiş, yeni baskı yollarına başvurmuştur. Ekonomik kısıtlamalar bunlardan biridir. 1957'de gazete ve dergi kağıtlarının ithali devlet tekeline alınır, böylelikle kağıt üzerindeki kontrol tamamen hükümetin olur. Bunun anlamı gazetelerin baskı yapmak üzere gereksindiği kağıdın tahsisine hükümetin karar vermesi, dolayısıyla bu yetkiyi kendisine yakın gazetelerin lehine yahut diğerlerinin aleyhine keyfi biçimde kullanabilmesidir. 1958'de ise resmi ilan ve reklamların devlet tekeline dağıtılması uygulamaya geçilmiştir (Gevgilili, 1983). Bu türden yaptırımlar, "besleme basın" söylem ve eleştirilerini de ayyuka çıkartmıştır.

Basın-yayın üzerindeki denetim gazete ve dergiler üzerinde sınırlı kalmamıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ülkede gelişim gösteren ve yaygınlaşan radyo yayınları üzerinde de etkisini göstermiştir. 1954'te çıkarılan bir yasa ile seçim propagandalarında muhalefet partilerine radyodan yararlanma olanağı veren hükümler yürürlükten kaldırılmış, diğer taraftan hükümet etkinlikleri ile ilgili her türlü yayın propaganda niteliğinden çıkarılmıştır. Böylelikle radyo hükümetin bir yayın organı haline dönüşüp tek yanlı bir yayıncılığa yönelmiştir. Bu dönemde doğrudan başbakanlığa bağlı olan ve haberlerini de yine devlet kontrolündeki Anadolu Ajansı'ndan sağlayan radyonun ne derece taraflı olabileceği açıktır. İktidar etkisinin

Kore Savaşı; 1950'de Güney ve Kuzey Kore arasında başlayıp 1953'te ateşkesle sona eren savaştır. ABD ve Çin'in müdahaleleriyle bir bakıma iki sistemin, kapitalizm ile komünizmin savaşı haline gelmiştir. Türkiye de 5000 kadar asker ile ABD'nin yanında savaşa katılmış, can kayıpları vermiştir.

Besleme Basın: Gerek kağıt tahsisine veya resmi ilan desteği, gerekse kredi veya örtülü ödenek gibi doğrudan maddi yardımlarla iktidarlarca "beslendiği" öne sürülen iktidar yanlısı basın organları.

radio üzerinde ulaştığı son nokta “Vatan Cephesi” yayınları olmuştur. 1958-1960 yılları arasında Vatan Cephesi’ne, yani DP saflarına katılan vatandaşların isimleri uzun listeler halinde radyodan okunmuştur. Bunun gibi düzenleme ve uygulamalar sonucunda radyo muhalefet tarafından “partizan radyo” olarak anılır ve suçlanır olmuştur.

Bütün bu olumsuzluklara rağmen DP iktidarı döneminde basındaki gelişim sürmüştür. Bunun önemli sebeplerinden biri karayolu ağının büyümesi ve Anadolu’ya ulaşımın rahatlamasıdır. Gazeteler Anadolu baskılarını akşam saatlerinde yapıp ertesi sabah Anadolu kentlerine dağıtım yapmaya başlamış, İstanbul baskılarını ise yine sabahın erken saatlerinde yapmışlardır. Bunun yanı sıra, Ankara gibi merkezlerde gazete basıp Anadolu’ya dağıtmak yahut uçakla sevkiyat gibi yöntemlere de geçilmiştir. Böylece okuyucuya daha hızlı gazete ulaştırma yarışı başlar. Rekabet, gazete işletmeciliğini “yazı işleri”nin önüne çıkararak basının ticarileşmesini getirir; buna bağlı olarak okuyucu sayısı, hatta gazetelerin popülerleşmesinin de yardımıyla okur-yazar sayısı artış gösterir. Toplam süreli yayın tirajı 1955’de 1 milyonunu aşmış, 1946’da bin kişiden beşi gazete okurken, 1955’de nüfusun artmasına rağmen bu oran binde 28’e çıkmıştır (Koloğlu, 2006). *Hürriyet*, *Yeni Sabah* ve *Milîyet* gibi gazeteler 1950’lerin ikinci yarısında günlük baskılarını yüz binin üzerine taşımışlardır. Basın toplumun alt kesimlerine ulaşmaya ve eski seçkin basının yerini kitlesel basın almaya başlamıştır (Gevgilili, 1983). Dönemin yeni yayımlanmaya başlayan önemli gazeteleri içinde: *Dünya*, *Tercüman*, *Halkçı*, *Akşam*, *İstanbul Ekspres*, *Yeni Gün* ve Necip Fazıl Kısakürek’in çıkardığı, daha sonra dergiye dönüşecek olan İslami görüşlü *Büyük Doğu* gazetesi sayılabilir. Dergicilik de oldukça canlıdır. Batıdaki önemli haber dergileri *Time*, *L’Express* ve *Der Spiegel* formatında yayımlanmaya başlayan haftalık Akis büyük başarı kazanır, takipçileri *Devir*, *Kim* ve *Forum* gibi dergiler olur. Sanat ve edebiyat alanında köklü *Varlık* dergisinin yanında *Yeditepe*, *Yeni Ufuklar*, *Seçilmiş Hikayeler*, *Ataç*, *Pazar Postası*, *Hisar* gibiler yer alır, ayrıca sinema ve tiyatro dergileri çıkmaya başlar. Yine köklü *Akbaba*’ya *Tef*, *Dolmuş*, *Kırkbirbuçuk*, *Taş-Karikatür* gibi yeni mizah dergileri rakip olur ve bazıları ciddi satışlara ulaşır. Bu arada 1956 yılında yayıma giren *Hayat* daha sonra büyük başarı kazanacak ve 1960’lar ve 1970’lerin en çok satan dergisi olacaktır. *Hayat*, haftalık 100-150 bin, kimi haftalarda özel ilaveli sayılarıyla 300 bine yaklaşan tirajlara ulaşmıştır (Kabacalı, 2000; Öngören, 1998).

1950’lerin ikinci yarısında gazetecilikte tirajın artmasında en önemli etken nedir açıklayınız?

27 Mayıs Müdahalesi, Yeni Anayasa, Basın-Yayın Düzeni ve Yapısı

Türkiye’de 1960’lı yıllar ordunun hükümeti devirerek yönetime el koyduğu 27 Mayıs müdahalesi ile açılmıştır. Ardından yeni bir anayasa hazırlanarak 1961 yılında yürürlüğe konmuştur. 1961 Anayasası’nın yürürlüğe girmesi ve genel seçimlerin yapılmasına dek geçen sürede hükümette kalan Milli Birlik Komitesi, ilk icraatlarından biri olarak DP döneminde çıkarılmış olan basın özgürlüğünü kısıtlayıcı kanunları ve Basın Kanunu’ndaki kısıtlayıcı hükümleri kaldırmıştır. Ceza kanununda değişiklik yapılarak gazetecilere ispat hakkı tanınmıştır. Hapisteki gazetecilerin de serbest bırakılmasıyla ordunun müdahalesine basının verdiği destek pekiştirilmiş ve rejime karşı sıcak bir havanın esmesi sağlanmıştır.

DP döneminde çıkarılan olumlu yasalardan olan basın çalışanlarının haklarını düzenleyen yasa daha da geliştirilmiş, gazetecilerin sosyal hakları, ücret, tazminat, ikramiye gibi olanakları artırılmıştır. Bir başka yasayla da resmi ilânların dağıtımını düzenleyecek bağımsız bir Basın İlân Kurumu oluşturulmuştur. Ancak, 212 ve 195 sayılı bu iki yeni yasa gazete sahiplerini hiç memnun etmemiş ve 9 büyük gazetenin sahibi gazetelerini 1961 Ocak ayında üç gün süreyle yayımlamama kararı almıştır. Buna cevaben, basın tarihimizin ilginç eylemlerinden biri gerçekleşmiş, bu gazetelerde çalışan basın emekçileri yaptıkları yürüyüşlerle ve üç gün boyunca kendi çıkardıkları *Basın* isimli gazete ile patronlarını protesto etmiştir.

Elbette, basın özgürlüğünü garanti altına alacak asıl çerçeveyi yeni Anayasa'nın çizmesi beklenirdi. Bu konuda, geçmişin tek boyutlu kısıtlamalarını kaldırmaya yönelik güvenceler 1961 Anayasası'nda yer bulmuştur. Basının özgür olduğu ve sansür edilemeyeceği; basın hakkına karşı ön izin ve mali teminat zorunluluğunun konulamayacağı; gazete ve dergi kapatma, toplatma, yayın yasağı koyma gibi işlemlerin ancak Anayasa'nın temel ilkeleri çerçevesinde çıkarılan yasalarla düzenlenebileceği, 1961 Anayasası'nın basın konusundaki başlıca yaklaşımlarıdır (Gevgilili, 1983). Söz konusu sınırlamalar, devletin bütünlüğünü, kamu düzenini, ulusal güvenliği ve genel ahlakı korumak; kişilerin onuruna ve haklarına saldırıyı, suç işlemeye kışkırtmayı önlemek; yargı görevinin uygulanmasını sağlamak koşullarında getirilebilir.

Anayasa ile çizilen bu oldukça özgürlükçü çerçeveye rağmen, Mart 1962'de yayınlanan Tedbirler Kanunu başlıklı yeni bir yasa "27 Mayıs Devrimi'ni söz, fikir, yazı, haber, havadis, resim, karikatür ve başka araçlarla yersiz, haksız ve gayrimeşru göstermeye çalışanları" suçlayıcı hükümleriyle yine keyfi ve sınırsız bir denetim arzusunu yansıtır. Basının hak ve görevlerinden olan "eleştiri"yi kontrol altına alan bu yasa, neyse ki uygulanma olanağını pek bulamamış, havada kalmıştır. Tedbirler Yasası'na rağmen 27 Mayıs'ı kıyasıya yeren, DP iktidarını ateşli biçimde öven yayımlar yapılabilmıştır (Topuz, 2003). Yine de böylesi eleştiriler devrik Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın ölüm cezasına çarptırılmasıyla sonuçlanan Yassıada mahkemesi sürecinde kamuoyunda estirilen rüzgarların önünde duramamıştır. Seçimle gelmiş bu üç siyasetçinin idamı, gerek siyasi tarihimizde gerekse basın tarihimizde onulmaz bir yara açmıştır.

Adnan Menderes dönemi ve Yassıada duruşmaları ile ilgili bilgi ve belgeler için bakınız:
www.bizimtarihimiz.blogspot.com.tr

INTERNET

1961 Anayasası'nın basın-yayın alanını ilgilendiren bir başka özelliği de radyo ve televizyon yayınları için getirmiş olduğu düzenlemedir. Anayasa'nın 121. maddesi radyo ve televizyon istasyonlarının idaresinin özerk kamu tüzel kişiliği halinde kanunla düzenleneceğini ve tarafsızlık esasına göre yapılacağını belirtmiştir. Böylelikle, devlete bağımlı olmayan, tarafsız bir yayın kuruluşunun yasayla kurulmasını öngörmüştür. Buna göre Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu'nu kuran ve onun çalışma ve yayın ilkelerini belirleyen yasa hazırlanarak 1964'te yürürlüğe girmiştir. Yasa uyarınca kurulan TRT, radyo yayınlarını devlet idaresinden devralmış ve televizyon yayınlarını başlatmak üzere hazırlıklara girişmiştir. 1968 yılında Ankara'da önce deneme yayınları biçiminde başlayan televizyon yayınları giderek diğer bölgelere de ulaşmış ve 1970'li yıllarda bütün ülkeye yayılmış ve popülerleşmiştir.

Basının 1960'lardaki sektörel durumuna bakıldığında, yayın sayısındaki artışın, özellikle dergicilik alanında sürdüğü söylenebilir. Tirajlar büyümekte, yayın içeriklerindeki zenginleşme ve kalitedeki yükseliş dikkat çekmektedir. Bütün bunların, Türkiye'deki sanayileşme, kentleşme, ulaşım olanakları, tüketim, okur-yazarlık

Televizyon, TRT ile yaygınlaşmış olsa da Türkiye televizyon yayınları ile 1950'lerde tanışmıştır. İstanbul Teknik Üniversitesi'nin elektronik kürsüsü televizyon alanında öğrencilerini eğitmek için 1952 yılında haftada bir gün yayın yapan bir istasyon kurmuştur.

Ofset: Kalıp üzerindeki yükseklik farklarından yararlanmayan, düz yüzeyle kalıplarla kaliteli baskı olanağı veren bir basım tekniğidir. 1904 yılında Amerikalı Ira W. Rubel tarafından bulunmuştur. Günümüz basım sanayinde, bilgisayardaki görüntüyü doğrudan kalıba aktaran teknolojilerle birleşmiş olarak yaygın biçimde kullanılmaktadır.

Bulvar veya Magazin Gazeteciliği: Bol fotoğraf ve resimli, büyük puntolu ve az haberli, basit anlatımlı, ciddi bir içeriği olmayan, dedikodu, sosyete ve şöhretlerin yaşantıları, cinayet, cinsellik, yemek, fal gibi unsurları öne çıkararak, okuyucusunu eğlendirmeye ve vakit geçirmeye yönelik bir gazetecilik tarzıdır.

Dağıtım: 1960'larda gazetelerin dağıtımındaki yeni yapılanma ve rekabet sinema filmlerine bile konu olmuş, Yeşilçam'da 1964 yılında, gazete dağıtımında çalışan kamyon şoförlerinin mücadelesini anlatan "Hızlı Yaşayanlar" isimli bir film çekilmiştir.

oranları, çoğulculuk, siyasi yönelimler gibi gelişme gösteren faktörlerle paralel yürüdüğü açıktır.

Gazete ve dergilerin ofset baskı denilen yöntemle modern makinelerde basılması bu yıllarda başlamıştır. Ofset baskı tekniğini Türkiye'ye getiren Sedat Simavi'nin oğlu Haldun Simavi'dir. *Hürriyet* için yurtdışından ithal edilen makinelerde önce haftalık dergi *Fotoroman* basılır. Ardından ofsette basılan ilk gazete olan *Yeni Gazete* çıkarılır. Bir magazin gazetesi olan *Son*, yine Haldun Simavi tarafından yayımlanır; bir dönem mürekkebine parfüm katılarak basılan *Son* halk arasında "kokulu gazete" olarak tanınır. 1968 yılında Haldun Simavi Veb Ofset grubunu alarak *Hürriyet*ten ayrılır ve gazeteyi kardeşi Erol Simavi'ye bırakır. Veb Ofset 1968'de *Günaydın* gazetesini yayımlamaya başlar. İzmir'de yayımlanan büyük bölgesel gazete *Yeni Asır*, *Günaydın*'ı takip ederek ofsete geçer. 1970'lerin başlarında *Tercüman*, *Hürriyet* ve *Milliyet* de ofsete geçer ve giderek bütün gazeteler ofset basılmaya başlar (Altun, 2006; Kabacalı, 2000).

Günaydın renkli ve magazineli yüzü, sansasyonel haberciliğiyle *Hürriyet*ten sonra yeni bir çığır açmış, bulvar gazeteciliği denilen tarzı Türkiye'de yerleşikleştirmiştir. Bu tarza o dönemde "boyalı basın" yakıştırması da yapılmıştır. Ancak *Günaydın*'ın siyasi haberlere yer verdiği, muhalif bir tavır geliştirdiği de görülür. Gazete kısa sürede 350 bin tiraja erişir. 1960'larda *Cumhuriyet*'in tirajı 160 bin, *Akşam*'ınki 150 bin, *Milliyet*'in ki 200 bin dolayındadır. Muhafazakar çevrelerin gazetesi olarak nitelenen *Tercüman* 300 bin üzerinde, *Hürriyet* ise ortalama 600 bin baskı yapmaktadır (İnuğur, 1992; Topuz, 2003). *Hürriyet*, Erol ve Haldun Simavi kardeşler birbirinden ayrılmadan önceki dönemde günlük 1 milyon baskıyla 1960'ların rekorunu da kırmıştır (Gevgilili, 1983).

Türkiye gibi büyük ve zorlu bir coğrafyaya etkin dağıtım yapmak, Türk basınının en önemli sorunlarından biri olduğu gibi, ciddi başarılarından da bir tanesidir. Gazetelerin kitleleştiği 1950'ler ve 1960'larda gazetelerin İstanbul dışında Ankara ve İzmir gibi merkezlerin yanı sıra Adana, Erzurum, Trabzon gibi illerde de matbaa kurup basım yaptığını görmekteyiz. 1959 yılında ise, *Tercüman*, *Milliyet*, *Cumhuriyet*, *Yeni Sabah* ve *Dünya* gazeteleri ile Tifdruk Matbaacılık birleşerek GAME-DA dağıtım şirketini kurar. 1962 yılında da *Hürriyet*, Hür Dağıtım'ı kurar. Böylece, gazete ve dergiler ortak şirketleri aracılığıyla birleşik bir ağ, bölge ve bayi sistemi üzerinden daha hızlı, yaygın ve en önemlisi ekonomik bakımdan verimli biçimde dağıtılmaya başlar. Öte yandan, bütün basının dağıtım hizmetini bundan böyle iki üç şirketin verecek olması, rekabetçi bir piyasada çeşitli sorunlara yol açacak, ileriki dönemlerde gündeme sıklıkla gelecek olan "tekelleşme"ye zemin hazırlayacaktır. Basında resmi ilanların dağıtımını iktidarlar tekellerinde tuttuğunda nasıl kendilerine yakın gazeteleri kayırabiliyor veya radyo üzerindeki devlet tekeli nasıl kötüye kullanabiliyorsa, özel dağıtım şirketlerinin tekelleşmesi de zaman zaman benzeri sonuçlar doğuracaktır.

Basının sanayileşmesi, ticarileşmesi ve kitleleşmesi gibi olguların reklam yatırımları ve sermaye hareketleriyle de ilgisi vardır. Gazete ve dergilerin sayıca artışının ve tirajların büyümesinin ardında sadece "söz söylemek" yahut politik bakımdan "saf tutmak" gibi arayışlar olduğu söylenemez. Bu daha çok Osmanlı basını ve tek parti dönemi için geçerli bir yönelimdir. Oysa ki Türkiye'de 1950'lerle birlikte çarpık da olsa hızlı bir ekonomik büyüme ve sanayileşme söz konusudur ve bu ülkedeki reklam harcamalarını arttırıcı, sermaye hareketleri ve yatırımları da hızlandırıcı bir durumdur. Basın-yayın organları yeni gelişmelerden payını alacaktır. Örneğin, 1910 yılında dönemin yüksek tirajlı gazetelerinde reklamların gazete içeriğindeki

oranı ortalama olarak yüzde 17 iken, 1971'e geldiğimizde bu oran *Hürriyet*'te yüzde 54, *Milliyet*'te yüzde 36,5, *Cumhuriyet*'te de yüzde 32 düzeyine varmıştır (akt. Taş, 2012). Radyoda da benzer bir durum söz konusudur. 1950'lere gelene kadar hemen hiç reklam geliri olmayan devlet radyosunda, 1950'den sonra özel kuruluşlar reklamlarını yayınlamaya başlamış ve bu yayınlar giderek artmıştır. Radyonun bir reklam mecrası haline gelmesinin iki önemli sebebi vardır. Birincisi, çok partili dönemde Türkiye'nin kapitalistleşme yolunda attığı adımlar, özel sektörün gelişimi ve reklama ayrılan bütçelerin artışı konusunda etkindir. İkincisi, 1950'lerde ülkede radyo yaygınlaşmakta ve dinleyici kitlesi büyümektedir. Bu faktörlere bağlı olarak radyoda reklam gelirleri hızla artmış, 1960'lara gelindiğinde reklam geliri payı, radyonun genel gelirleri içinde yüzde 60'lara varmıştır (Kocabaşoğlu, 1980).

Gazetecilik giderek kâr vadeden bir işkolu haline gelince, başka işkollarında faal olan sermayedarlar da bu sektöre girmeye başlamıştır. Oysa ki 1950'lere kadar gazete sahipleri hep geleneksel olarak gazetecilik ve yazarlık mesleğiyle uğraşan kişi ve ailelerdir. 1950'lerde sektöre dışarıdan giren yeni gazete sahiplerinin belirgin iki örneği *Yeni Sabah*'ı satın alan tüccar Safa Kılıçoğlu ve *Akşam*'ı satın alan armatör Malik Yolaç'tır. 1960'dan sonra ise gazetelerin büyük iş ve sermaye çevreleriyle bağlantısı giderek artmış ve *Tercüman*, *Yeni Asır*, *Son Havadis* gazeteleri bunlar tarafından satın veya kontrol altına alınmıştır. Gazetelerin piyasa şartlarına ve ekonomik gelişmelere uyum sağlamasının bir başka yolu da kökten gazeteci patronların, kendi alanları dışına çıkarak yatırımlar yapması ve gazetelerini başka işkolları ile ilişkilendirerek holdingleşmeye başlamasıdır. Bunun da en önemli örneği Erol Simavi ve Haldun Simavi'nin yönetimi altındaki *Hürriyet ve Günaydın* gazetelerinin holdingleşmesidir (Koloğlu, 2006).

Her ne kadar sözü edilen yıllarda "ekonomi", "sanayi", "iş adamı", "holding", "reklam", "kâr" gibi sözcükleri daha çok duymaya başlasak da, bu "söz söyleme" ve "saf tutma" amacı güden basın organlarının ortadan kalktığı anlamına gelmez. 27 Mayıs sonrasındaki özgürleşme ve çoğulculuşma atmosferi, siyasi akımların kendi seslerini özellikle dergiler aracılığıyla yükseltmelerine yaramıştır. Siyasi yelpazenin sol kanadında, bu tür dergiler arasında en öne çıkanı *Yön* olur. Sosyal *Adalet*, *Türk Solu*, *Ant*, *Aydınlık*, *Sosyalist*, *Devrim ve Emek* de farklı sol düşünce dergileridir. Sağ kanadın temsilcileri ise *Türk Düşüncesi*, *Hareket*, *Toprak* gibi dergilerdir. Popüler dergicilikte, *Hayat*'ın yayımcıları *Ses ve Resimli Roman*'ı yayımlamaya başlayarak görselliğin altını iyice çizerler ve okur kitlelerine aynı zamanda "bakar kitle" olmayı da benimsetirler.

1960'lı yıllarda Türkiye'de tirajların artmasında önemli rol oynayan faktörler nelerdir?

12 Mart Muhtırası'ndan 12 Eylül Darbesi'ne

1960'ların sonlarında bütün dünya gibi Türkiye de kaynayan bir kazana dönmüştü. Bunun bir nedeni enflasyon, hayat pahalılığı ve çalışanların sosyal hak talepleridir. Bir diğer neden ise dünyadaki gençlik isyanlarının Türkiye'deki yansımaları sonucunda oluşan toplumsal huzursuzluk ve çatışma ortamıdır. 12 Mart 1971 tarihinde ordu hükümete bir muhtıra vermiş ve yeni bir hükümet kurulmadığı takdirde idareyi ele alacağını bildirmiştir. Bunun üzerine o sırada başbakan olan Süleyman Demirel istifa etmiş ve ordunun gözetimi altında, Nihat Erim başbakanlığında yeni bir hükümet kurulmuştur. Sıkıyönetim ilan edilmiş, bazı gazeteler kapatılmış, birçok gazeteci tutuklanmıştır. Basın üzerinde yeni bir baskı dönemi başlamıştır. Bu durum özellikle 22 Eylül 1971'de yapılan Anayasa değişikliği ile pekiştirilmiştir. Bu değişiklik-

Türk Ceza Kanunu'nun; 141, 142 ve 163. maddelerinin ilk ikisi "sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde egemenlik kurma veya onu ortadan kaldırmaya yönelik cemiyet kurma veya bu yönde propaganda yapma"yı suç kabul ederek esasen komünizm propagandasını yasaklamaktaydı ve bu temelde, sol düşüncenin basın-yayın organlarında radikal biçimde ifadesi mahkumiyetlere neden olmaktadır. 163. madde ise "laikliğe aykırı olarak, devlet düzenini dini esaslara uydurmak amacıyla cemiyet kurma veya bunlara üye olma"yı engellemekteydi. Bu madde gereğince de İslami akımların yahut radikal sağ düşüncenin basın-yayın organlarında ifade bulması denetim altına alınıyordu. Düşünce ve ifade özgürlüğü konusunda Türkiye'nin uluslararası normlara uymamasına ve pek çok gazeteci, yazar ve düşünürün yargılanmasına neden olmuş söz konusu maddeler, 1991 yılında yapılan yasa değişikliği ile kaldırılmıştır.

le, gazete ve dergilerin ancak mahkeme kararıyla toplatılabileceğini söyleyen madde yerine savcılık kararıyla da toplatmayı olanaklı kılan madde getirilmiştir. Anayasanın 22. maddesine göre "gazete ve dergiler, devletin, ülkesi ve milletleriyle bölünmez bütünlüğünün, millî güvenliğinin, kamu düzeninin ve genel ahlâkın korunması bakımından gecikmede sakınca bulunan hallerde" toplatılabilecektir. Yani, genel ve belirsiz tanımlar yine keyfi kararlar için zemin oluşturabilecektir. Bunun dışında, Türk Ceza Kanunu'nda yer alan ünlü 141, 142 ve 163. maddeler de özellikle 1970'lerde, ama -1991'de bu maddeler tamamen kaldırılana kadar- ileriki yıllarda da basın özgürlüğü üzerinde ciddi tehdit oluşturacak ve pek çok gazeteci bu maddelere karşıtıktan hüküm giyecektir. Nitekim, 12 Mart dönemi olarak bilinen yıllarda, yani askeri vesayet altında kurulan hükümetlerle geçen birkaç yıl süresince birçok gazeteci cezaevine girmiş ve haklarında ağır mahkumiyetler istenmiştir (Topuz, 2003).

Keza, 1971 Anayasa değişikliği radyo ve televizyon yayınlarıyla ilgili 121. maddede de bir değişiklik getirmiştir. Maddenin yeni şeklinde radyo ve televizyon istasyonlarının devlet eliyle kurulabileceği ve idarelerinin tarafsız bir kamu tüzel kişiliği halinde kanunla düzenleneceği belirtilmiştir. İlk bakışta 1961 Anayasası'ndaki 121. madde ile aynı olduğu kanısı uyandıran yeni maddede yapılan ufak değişiklik "özerklik" sözcüğünün kaldırılmış olmasıdır. Yeni madde TRT'nin özerk bir kurum olma özelliğini kaldırmış, yalnızca tarafsız olma yükümlülüğünü korumuştur. Gerçekten de yeni Anayasa'ya uygun biçimde 359 sayılı Türkiye Radyo-Televizyon Kurumu Kanunu'nda 1972 yılında bir değişikliğe gidilerek söz konusu TRT Kanunu'nun 1. maddesinde yer alan "özerklik" esası kaldırılmıştır. TRT'nin kamu hizmeti yayıncılığı misyonunu yerine getirmesi için önemli bir esas olan özerklikten yoksun kalması ve artık yalnızca "tarafsızlık" esasına dayanması, kurumun siyaset ile olan ilişkilerini etkileyen, iktidarların kurum üzerindeki etkisini artıran ve dolayısıyla radyo ve televizyon yayıncılığında özgürlüğü sınırlayıcı bir değişiklik olmuştur.

Ordu güdümündeki iktidarlara son veren ve tekrar sivil yönetime dönülmesini sağlayan seçimler ertesinde basın özgürlüğü konusunda bir rahatlama derhal hissedilmiş ve gazeteciler daha az baskıcı bir düzende vazifelerini yapmaya başlamıştır. Anayasal ve yasal düzenlemeler aynı kalmış olsa bile baskıların böyle gevşeyebilmesi ve basın üzerindeki denetimin daha hoşgörülü olabilmesi, demokrasilerde iktidarların basın özgürlüğüne yaklaşımlarının son derece belirleyici olduğunun bir göstergesidir. İktidarlar, demokrasi düşüncesi ve kültürünü ne derece sindirirse, bu düşünce ve kültür toplumsal yaşamda da o derece yerleşikleşebilecek ve basın-yayın organları demokratik işlevlerini o ölçüde yerine getirebilecektir.

Ancak, basın ve gazetecilik faaliyetleri seçimler sonrasında nispeten rahatlamış olsa bile toplumsal huzursuzluklar ve ekonomik sıkıntılar 1970'lerde hep gündemdedir. Bir kere, ülkede 1973'ten sonra istikrarlı bir siyasi yapı oluşmamış, genellikle koalisyon hükümetleri kurulmuş ve bunlar kısa ömürlü olmuştur. İkincisi, 1974 petrol kriziyle dünyada patlak veren ekonomik bunalım Türkiye'yi derinden etkilemiş, enflasyon ve devalüasyon artmış, ülke döviz darboğazına girmiştir. Siyasi ve ekonomik bunalımlar, anarşi ve terörü yükseltmiş, sağ-sol çatışmaları kanlı eylemlere dönüşmüş ve siyasi cinayetler adeta sıradan olaylar haline gelmiştir. Bu süreçte ne yazık ki gazeteciler de terörün hedefine girmişler ve gazeteci cinayetleri işlenmiştir. 1980'lere uzanan ve 12 Eylül 1980'de askeri darbe ile sonuçlanacak olan bu yıllarda, gazeteci cinayetlerinin en çok etki uyandıranı, *Milliyet* gazetesi genel yayın yönetmeni Abdi İpekçi'nin 1979 yılında öldürülmesi olmuştur.

Demokrat ve objektif gazeteciliğin Türkiye'deki simgelerinden biri olan Abdi İpekçi'nin yönetimindeki *Milliyet* 1970'ler Türkiye'sinin en etkin gazetelerinden biridir. *Milliyet*'in başlıca özelliği popüler kitle gazetesi özellikleri ile fikir gazetesinin özelliklerini bir arada sergileyebilmesidir. Bu tür gazeteler arasında sayılabilecek *Hürriyet*, bulvar gazetesi niteliği daha ağır basan *Günaydın*, fikir gazetesi niteliği ağır basan *Tercüman ve Cumhuriyet* diğer önde gelen gazetelerdir. *Yeni Asır* da bir bölge gazetesi olarak ciddi tirajlara ulaşmıştır. Bu dönemde merkez sağ ve merkez solu temsil eden Adalet Partisi ve Cumhuriyet Halk Partisi dışında, İslami hareket ve milliyetçi hareketin partileri olan Milli Selamet Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi siyasi yelpazede ve koalisyon hükümetlerinde yer almaktadır. Dolayısı ile bu partilerin yayın organı niteliğindeki *Milli Gazete* ve *Hergün* de 1970'li yıllarda etkin ulusal gazeteler arasında sayılabilir. Daha sonraları muhafazakar kesimin lider yayın grubu haline gelecek İhlas grubunun *Türkiye* gazetesi de bu yıllarda yayım hayatına girmiştir. Dergicilik alanında ise çok sayıda yeni siyasi dergi arasında haftalık siyasi haber dergisi *Yankı*'nın, yine pek çok yeni sanat-edebiyat dergisi arasında *Milliyet Sanat*'ın birer adım öne çıktığı söylenebilir. *Kadın* dergileri *Elele* ve *Kadınca* 1970'lerin ikinci yarısında yayıma başlamıştır. *Müzik* dergiciliği konusunda ise *Hey* dergisi büyük başarı kazanmıştır. Ancak Türk dergiciliğinde 1970'lere asıl damgayı vuran 1972 yılında Oğuz Aral'ın yönetiminde yayıma başlayan mizah dergisi *Gırgır*'dir. *Gırgır* ulaştığı müthiş tirajlarla yalnızca Türkiye'nin değil dünyanın da en çok satan mizah dergileri arasında yer almıştır. Bu başarının izinden çok sayıda takipçi yürür, 1975'de *Fırt*, 1976'da *Çarşaf*, 1977'de *Mikrop* yayımlanır. *Gırgır* ekolü sonraki dönemlerde ve günümüzde de etkisini sürdürmüş, pek çok karikatürist ve mizah yazarı yetiştirdiği gibi mizah dergiciliği alanının ülkemizde her daim verimli ve etkin kalmasını sağlamıştır.

Yazılı basındaki tüm bu hareketliliğe karşın 1970'ler basın-yayın dünyasındaki göz alıcı parlantı televizyon ekranlarından yayılmaktadır. 1960'ların sonunda Ankara merkezli deneme yayınları şeklinde başlayan TRT televizyon yayını, 1970'lerde hızla bütün ülkede yaygınlaşmıştır. İnsanlar önce haftada birkaç gün ve birkaç saat yayın yapan televizyonla tanışmış, daha sonra televizyon cihazlarını edinerek evlerinin başköşesine koymuş ve televizyonu bir daha hiç gitmemek üzere yaşamlarının tam merkezine yerleştirmiştir. Televizyonun bu şekilde bir yaşam biçimi ve kültür haline gelmesi elbette yazılı basını derinden etkilemiş ve onu televizyonlu hayata uyum sağlamaya itmiştir. Basın açısından televizyonla rekabet edebilmek ve okuyucuyu elinde tutmanın başlıca yolları, görsel kaliteyi arttırmak, okuyucuyu cezbedecek yeni yöntemler bulmak ve yapısal olarak güçlü kalmaktır. Görsel kalite bakımından, Türkiye'de yayımlanan belli başlı gazetelerin hepsinin 1970'lerde ofset baskıya geçiş yaparak, renkli-resimli sayfalarını arttırarak ve sayfa tasarımlarını geliştirerek adımlar attığını biliyoruz. Mevcut okuyucuyu elde tutmak ve yeni okurlar kazanmak içinse içerikte yapılan değişikliklerin yanı sıra gazetelerin kupon biriktirme yolu ile okuyucularına çeşitli armağanlar vermesi şeklindeki uygulamalar yaygınlaşmıştır. Yapısal anlamda büyük gazeteler holdingleşme ataklarını sürdürmüş, özellikle bünyelerinde oluşturdukları Hürpa, Milpa, Günaydın Pazarlama vb. gibi pazarlama şirketleri aracılığıyla gazetelerinde reklamını yaptıkları çeşitli ürünleri pazarlayarak sermaye yapılarını güçlendirmeye yönelmiştir. Tüm bu gelişmelerin bir sonucu olarak, televizyonun yaygın etkisine karşın, 1970'lerde tirajların artmaya devam ettiği ve basının gelişimini sürdürdüğü söylenebilir. 1970'ler sonu itibarıyla Türkiye'deki günlük gazete satışı ortalama 3 milyon düzeyine ulaşmıştır (Koloğlu, 2006).

Gazeteci cinayetleri: Türk basın tarihinde gazetecilerin öldürülmesine ne yazık ki sıkça rastlanmış ve bu cinayetler çoğu kez düşünce ve haberi susturmak, gazete ve gazeteciyi sindirmek, fikri yok etmek amacıyla işlenmiştir. Yine ne acı ki, bu cinayetlerin bir kısmı çözülememiş, ölümlerin arkasındaki isimler ve ilişkiler ağı tam olarak aydınlığa kavuşmamış ve cezalandırılmamış, faili meçhuller olarak kalmıştır. Yakın tarihimizde Abdi İpekçi cinayeti, sağ-sol kavgasının kurbanı olan pek çok gazeteci, etnik kimliği nedeniyle siyasi cinayetlere kurban giden gazeteciler ve son olarak Hırant Dink'in öldürülmesi böylesi acı olaylardır. Aralarında Abdi İpekçi cinayeti de olan pek çok dosyayı gündemde tutarak soruşturmacı gazeteciliğin Türkiye'deki sembol ismi olmuş Uğur Mumcu'nun 1993'de katledilmesi ve bu cinayetin de hala aydınlatılamamış olması, basın tarihindeki kara sayfalardan biridir. (Bkz. Tellan 2009a, 2009b)

Armağan Promosyon: Satın alınan gazete yahut dergide yayımlanan kuponları biriktiren okurlar arasında yapılan bir çekilişle kazananlara armağan verilmesi yöntemine basında "lotaryacılık", "kuponculuk" veya "piyangoculuk" isimleri takılmıştır. Daha sonra, gazete satın alanlara, kupon biriktirme yahut başka yollara armağan verilmesi, ürün pazarlanması, hizmet sunulması gibi yöntemlere genel olarak basında "promosyon" denmeye başlanmıştır. Promosyon uygulamaları Türk basınında 1980'lerden sonra artmış, 1990'larda ise gazetelerin amansız rekabetiyle çığgın bir yarış halini almıştır.

1970'li yıllarda *Milliyet*'in Türkiye'nin en etkin gazetelerinden biri olmasının nedenleri nelerdir?

12 Eylül ve Sonrası: Kırılma ve Dönüşüm

Türkiye'nin 1980'li yıllarına, hatta günümüze gelinceye değin geçen sürece damga vuran olay kuşkusuz 12 Eylül 1980'de ordunun yönetime bir kez daha el koyması ve demokrasinin kesintiye uğramasıdır. Ancak 12 Eylül askeri müdahalesi ülkenin siyasal ve sosyal yaşamında bir kırılma noktası olduğu kadar, ekonomik yaşamda da onun hemen öncesinde uygulamaya konmuş 24 Ocak 1980 ekonomik programı çok ciddi bir dönemeci oluşturmaktadır. 24 Ocak kararları, Türkiye'nin neo-liberal politikaları benimsemesi ve yerleştirmeye başlaması, uluslararası finansal sistemle entegrasyon ve küreselleşmeye eklenme hareketinin temellerini atmıştır. Dolayısıyla, 12 Eylül rejiminin basın-yayın organları için çizdiği yasal çerçeve ve yarattığı siyasal atmosfer dışında, belki daha önemlisi 1980'lerle beraber büyük bir dönüşüm geçirmeye başlayan Türkiye ekonomisinin ve buna bağlı sosyo-kültürel yapının, basın-yayın alanında dayattığı yeniden yapılanmanın ele alınmasıdır.

Değerlendirmeye 12 Eylül sonrasında yürürlüğe giren yeni Anayasa ile başlanacak olursa 1982 Anayasası'nın 22. maddesinin haberleşme hürriyetini ve haberleşmenin gizliliğini esas almakla birlikte, 25. ve 26. maddelerde düşünce özgürlüğü ile ifade özgürlüğü kavramlarını birbirinden ayırdığı ve adeta “düşünmeye değil ama bunu ifade etmeye yasak koyduğu” görülür (Topuz, 2003). 26. madde “Herkes, düşünce ve kanaatlerini söz, yazı, resim veya başka yollarla tek başına veya toplu olarak açıklama ve yayma hakkına sahiptir. Bu hürriyet, resmi makamların müdahalesi olmaksızın haber veya fikir almak ya da vermek serbestliğini de kapsar. Bu fıkra hükmü, radyo, televizyon, sinema veya benzeri yollarla yapılan yayımların izin sistemine bağlanmasına engel değildir.” derken aynı maddenin ikinci fıkrası “Bu hürriyetlerin kullanılması, milli güvenlik, kamu düzeni, kamu güvenliği, Cumhuriyetin temel nitelikleri ve Devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğünün korunması, suçların önlenmesi, suçluların cezalandırılması, Devlet sırrı olarak usulünce belirtilmiş bilgilerin açıklanmaması, başkalarının şöhret veya haklarının, özel ve aile hayatlarının yahut kanunun öngördüğü meslek sırlarının korunması veya yarılama görevinin gereğine uygun olarak yerine getirilmesi amaçlarıyla sınırlanabilir. Düşüncelerin açıklanması ve yayılmasında kanunla yasaklanmış olan herhangi bir dil kullanılmaz.” diyerek yine oldukça geniş ve belirsiz bir sınırlama alanı açmaktadır. 1982 Anayasası 28-32. maddelerinde ise basın hürriyetini düzenlerken, bir taraftan da yayınların hangi hallerde dağıtımının önleneceği yahut toplatılacağı konusunda hükümler getirmektedir. Esasen yeni anayasanın hazırlanmasından daha önce, 12 Eylül müdahalesinin hemen ertesinde, basın-yayın organları üzerinde askeri rejimin doğrudan etkisi sıkıyönetim kanunları çerçevesinde hissedilmiştir. Sıkıyönetim komutanlıkları gazete ve dergileri yakından izlemiş, denetlemiş ve gerektiğinde cezalandırmıştır. Yayın durdurma cezaları yanında gazetecilere verilen mahkumiyetler de artmıştır. 1983 yılı Kasım ayında Basın Kanunu'nda bazı değişiklikler yapılmış, para cezalarında, dava açma sürelerinde artırımlara gidilerek ve basının mahkemeleri kaldırılarak birtakım ağırlaştırmalar gerçekleştirilmiştir. Keza, 25 Ekim 1983 tarihli Olağanüstü Hal Kanunu da olağanüstü hal bölgesinde yapılan her türlü iletişim faaliyetini kısıtlayacak imkanı tanımıştır.

1982 Anayasası sonrasına rastlayan yeni bir yasa da 359 sayılı eski TRT yasası yerine getirilen 2954 sayılı “Türkiye Radyo Televizyon Kanunu”dur. Bu yasanın en

önemli unsuru, TRT'nin yayın politikasını belirlemek ve yayınlarını denetlemek üzere yeni bir organı, Radyo Televizyon Yüksek Kurulu'nu oluşturmasıdır. Yasa uyarınca kurulun üyelerinin seçimi Cumhurbaşkanlığı ve Milli Güvenlik Kurulu'na bırakıldığından, bu düzenlemenin TRT'yi siyaseten daha çok baskı altına alacağı düşünülmüştür. Ayrıca RTYK, TRT'nin yönetim kurulunun belirlenmesinde de etkin olacaktır. Yayın içeriğiyle ilgili daha geniş ve kısıtlayıcı nitelikte bir düzenleme getiren yeni yasa, ayrıca TRT'ye hükümet bildiri ve konuşmalarını yayınlamak, hükümet uygulamalarını tanıtmak gibi görevler vermiştir. Böylelikle, TRT'nin daha önce elinden alınan özerkliğinin yanı sıra, tarafsızlığı da gölgelenmiştir (Cankaya, 2003).

Yeniden sivil yönetime geçiş 1983 sonunda yapılan genel seçimde Anavatan Partisi'nin beklenmedik bir oy oranı ile iktidara gelişi ve lideri Turgut Özal'ın başbakan olmasıyla sağlanmıştır. ANAP, her ne kadar neo-liberal ekonomik felsefeyi benimsemiş ve bu alanda yapısal dönüşümleri kararlılıkla uygulamaya koyan bir iktidar yürütmüş olsa da basın-yayın alanında özgürlükçü ve çoğulcu bir yaklaşım sergilememiş ve bu alanı kontrolü altında tutmayı, kendi siyaseti doğrultusunda yönlendirmeyi tercih etmiştir. Bu bağlamda Turgut Özal'ın, 1983'te Başbakan olmasından önce, müdahaleyle devrilen Süleyman Demirel hükümetinde başbakanlık müsteşarı olduğu ve 24 Ocak 1980 kararlarını bizzat hazırladığı, ardından kurulan Bülent Ulusu hükümetinde de ekonomiden sorumlu başbakan yardımcısı olduğu hatırlanmalıdır. Dolayısı ile 1980'den itibaren basında ve medyanın diğer kollarında yaşanacak olan ekonomi tabanlı büyük değişimin altında Özal'ın imzası bulunmaktadır.

24 Ocak kararlarının önemli unsurlarından biri olan devalüasyon ve döviz kurunun gündelik olarak belirlenmesi, aynı zamanda kağıda sağlanan devlet sübvansiyonunun kaldırılması kararı sonucunda, gazete kağıdı maliyetleri katlanarak artmıştır. Böylelikle bütün basın ve yayın dünyası büyük ve ani bir para sıkıntısı içine düşmüştür (Koloğlu, 2006). Basında maliyetleri olağanüstü artıran aşamalardan biri budur. Yeni teknolojilere uyum sağlamak için yapılan yatırımlar da maliyete eklenen ikinci önemli unsurdur. Bu durumda gazetelerin finansal yapılarını büyük sermaye ile desteklemeleri, reklam gelirlerini artırma çabasına girişmeleri, devlet teşvikleri ve kredilerden yararlanmaları, ürün çeşitlendirmesi yaparak yeni gazete ve dergiler çıkarmaları, böylece büyük paralar harcayarak yaptıkları teknolojik yatırımın ve getirttikleri makinelerin tam zamanlı çalıştırılarak en verimli şekilde kullanılması gibi tedbirler kaçınılmaz ve yerleşik hale gelmiştir. Bir başka kaçınılmaz çare ise gazete ve dergi fiyatlarına yapılan sürekli zamlardır. 1980'lerde "kağıt gelirlerindeki artışa bağlı olan zorunlu fiyat ayarlaması" anonsları önceleri okurdan özür dileyerek yayımlanmış, sonraki yıllarda ise böyle anonslara da gerek duyulmadan gazete fiyatları arttırılmıştır.

Basın sektörüne dışarıdan sermaye girişi 1980'lerle beraber büyük hız kazanmış ve özellikle 1990'larda, özel radyo ve televizyonların devreye girişiyle birlikte artık medya olarak isimlendirilen basın-yayın dünyasında, geleneksel gazeteci-patronlar veya bir başka ifadeyle mesleği ve kökeni gazetecilik olan aile kuruluşları ortadan kalkmıştır. Var olan gazeteler el değiştirmiş veya yeni sermayedarlar yeni gazetelerle alana girmiştir. Bu yapısal değişimin 1980'lerdeki ilk örneği işadamı Aydın Doğan'ın *Milliyet* gazetesini satın alarak sektöre girişidir. Onun ardından işadamları Ömer Çavuşoğlu ve Ahmet Kozanoğlu ortaklığında çarpıcı bir kampanya ve yazar kadrosuyla *Güneş* gazetesi yayımlanmıştır. *Güneş*'i birkaç yıl sonra müteahhit Mehmet Ali Yılmaz, 1980'lerin sonuna doğru ise Kıbrıs'lı işadamı Asil Nadir sa-

tın almıştır. Asil Nadir'in sektöre girişi çok ses getirmiştir çünkü Nadir, sadece *Güneş*i değil Haldun Simavi'ye ait Veb Ofset'i, *Tan* ve *Günaydın* gazetelerini ve Ercan Arıklı'nın Gelişim Yayınları'nı da almıştır. Bu arada İzmir'in bölgesel gazetesi *Yeni Asır*'ın sahibi Dinç Bilgin İstanbul'a gelerek 1985 yılında *Sabah* gazetesini yayımlamaya başlamıştır. 1990 başından itibaren, özel radyo ve televizyonlar, Anayasa ve radyo-televizyon yasasında düzenlenmiş olan devlet tekeli kırılarak, yayına başlamıştır. Bu noktadan sonra, medyada boy gösteren sermayedarlar daha da çoğalmıştır. Erol Aksoy, Çukurova Grubu, Uzan Grubu bunların başlıcalarıdır. Gide-rek ticarileşen ve holdingleşen medya sahasında, bu yeni oyuncular arasında oyun dışı kalanlar, sonradan oyuna girenler, güçlenen yahut zayıflayanlar olacak, çeşitli el değiştirmeler, satın almalar, birleşmeler, iflaslar gerçekleşecektir. Ancak kesin olan, süreç içinde gazeteciliğin ve basın faaliyetlerinin nitelik ve yapısının farklılaşmış, geleneksel yapılanmanın geride kalmış ve gazeteci aile şirketlerinin oyundan çekilmiş olmasıdır. *Hürriyet* gazetesi 1994'te Aydın Doğan'a satıldığında Simavi ailesi de oyunu terk etmiş ve başroldeki aktörler tamamen değişmiştir.

Milliyet, *Hürriyet*, *Cumhuriyet*, *Günaydın*, *Tercüman*, *Türkiye*, *Dünya*, *Milli Gazete* gibi "eski"den gelen ama bir kısmı sahip değiştiren gazeteler yanında bu süreçte yayım hayatına giren başlıca gazeteler *Güneş*, *Bulvar*, *Tan*, *Sabah*, *Zaman*, *Bugün*'dür. Yeni nesil içinde *Güneş* liberal kimliği ve fikir gazetesine yakın duruşuyla çok uzun ömürlü olmamakla birlikte ileriki yıllarda *Yeni Yüzyıl* ve *Radikal* gibi benzer nitelikteki gazetelere yol açmıştır. *Bulvar*, adı üstünde bulvar gazeteciliğinin temsilcisidir ve bu tarzı *Günaydın*'dan birkaç adım öteye taşıyarak çok daha magazin ve erotik içerikli bir seviyeye getirmiştir. Ancak bulvar gazetelerinin simge ismi, hatta yakaladığı satış rakamlarına bakılacak olursa doruk noktası, *Tan* gazetesidir. *Bulvar* ve *Tan* tarzı gazetecilik sonraki yıllarda ve günümüzde de çeşitli gazeteler aracılığıyla sürdürülmektedir ancak 1980'lerde yakalanan okur ilgisi ve tirajlara bir daha erişilememiştir. Veb Ofset'in yayımladığı *Tan*'ın genel yayın yönetmeni Rahmi Turan daha sonra Dinç Bilgin'in çıkardığı *Sabah* ve *Bugün* gazetelerinde de yöneticilik yaparak benzer bir anlayışı sürdürmüştür. Bilgin'in büyük hamlesi *Sabah* gazetesi, *Hürriyet*, *Milliyet*, *Tercüman*, *Günaydın* gibi büyüklerle yarışmak üzere atak ve agresif üslubuyla basın piyasasındaki değişimin simgelerinden biri olmuştur. Bir başka kulvarın yeni temsilcisi ise *Zaman* gazetesidir. İslami görüşteki *Milli Gazete*, *Türkiye* gibi eskilerin yanında 1986 yılında yayım hayatına giren *Zaman*, cemaat gazeteciliğinde ciddi başarı sağlayarak takipçilerini de yaratmıştır. *Akit*, *Yeni Şafak*, *Vakit* gibi gazeteler sonraki yıllarda güç ve yaygınlık kazanan İslami medyada yerlerini almıştır.

Dergicilikteki değişimi de yine ticarileşme, reklam ve kâr arayışı eksenlerinde değerlendirmek gerekir. Siyasi ve edebi akım ve grupların sesi olan ve kendi yayıyla kavru lan dergicilik tarzı, 12 Eylül ve sonrasının depolitizasyonundan ve tüketim toplumu inşa etme süreçlerinden olumsuz yönde etkilenmiştir. 12 Eylül'ün ilk yıllarda özellikle siyasal yayınlar üzerinde yasaklamalar getirdiği de bir gerçektir. Bu alanda doğan boşluğu 1980'lerin başında Ercan Arıklı'nın kurduğu Gelişim Yayınları'nın çıkardığı haftalık eleştirel haber dergisi *Nokta* doldurmaya başlamış, onun ardından *Yeni Gündem* ve *2000'e Doğru* gibiler gelmiştir. Arıklı, Gelişim Yayınları'nı Asil Nadir'e sattıktan sonra Dinç Bilgin'le ortak olarak Bir Numara Yayıncılık'ı kurup *Aktüel*'i yayımlar. 1990'larda *Aktüel*, ardından *Hürriyet* grubunun *Tempo* dergileriyle haber dergiciliği, *Nokta*'nın eleştirel ve muhalif çizgisinden, daha renkli, popüler ve orta yolcu bir çizgiye yönelmiştir. Esasen Gelişim Yayınları, *Erkekçe*, *Kadınca*, *Gelişim Spor*, *Gelişim Çocuk*, *Gelişim Sinema*, *Ekonomik Pano*

Tan Tarzı Gazetecilik; alıntı fotoğrafların asparagas başlıklarla birleştirilmesi formülüne dayanıyordu. Başka bir deyişle, görsel malzeme hazır kaynaklara, yazılı malzeme ise hayal gücüne dayalıydı. Yabancı erotik dergilerden alınan çıplak kadın fotoğrafları cinsel imalarla yüklü başlıklarla sunulup ilgi çekiliyor, başlığın altında da başlığın ima ettiklerine ters mizahi bir açıklama, genelde erkek olan okurun hem göz zevkine hem de kaba güldürü gereksinimine yanıt veriyordu. Bu formül, oldukça muhafazakar bir siyasetin hüküm sürdüğü 1980'li yıllarda çok tutmuş ve milyon düzeyinde tirajlara ulaşmıştır. Yüksek satışta, bu tür gazetelerin küçük bir kadroyla masa başında hazırlanıp ucuza mal edilmesi ve diğer gazetelere oranla düşük fiyata satılmasının da payı büyüktür.

rama gibi farklı alanlarda yayımladığı dergilerle 1980'lerde dergiciliğin canlı kalmasını sağlamış bir yayınevidir. Bu aşamada, dergiciliğe o zamana dek sınırlı bir şekilde yaklaşan gazete gruplarının da kendilerine bağlı dergi yelpazesini genişlettiği görülür. *Milliyet*, *Tercüman*, *Türkiye ve Hürriyet*'in çocuk dergileri, *Hürriyet*'in *Elele ve Vizon* kadın dergileri, *TV'de 7 Gün* televizyon-magazin dergisi, *Milliyet*'in *Hey* müzik-magazini, ve *Veb Ofset*'in *Gırgır* ve *Fırt* gibi mizah dergileri, *Tarkan* gibi çizgi-roman dergileri ve benzerleriyle sınırlı olan gazete dergileri, özellikle 1990'larda dergiciliğin her alanına yayılmıştır. Tüketim alışkanlıklarının gelişimi, küresel ekonomiyle entegrasyon, refahın görece artışı gibi gelişmeler paralelinde basın-yayın holdingleri haline gelen kuruluşlar da artık dergiciliği önemli bir reklam mecrası ve kâr kapısı olarak görmüştür. Bu aşamadan sonrası, parlak, albenili, baskı kalitesi yüksek, bol sayfalı, bol reklamlı ve içerik olarak yeni dünya düzeyinin dayattığı tüketicilik hedefine uygun bir dergiciliğin, ana akım dergicilik olarak ??? . Basın-yayın holdingleri, tıpkı çatıları altındaki özel televizyon ve gazetelerde yaptıkları gibi canlı, renkli, kaliteli ve çekici dergileri peşpeşe farklı tüketici gruplarının ilgisine sunmuştur. Bu dergilerin önemli bir kısmı, Batıdaki büyük yayıncılarla kurulan ortaklıklar veya isim hakkı anlaşmaları yoluyla yayımlanmıştır. *Marie Claire* (*Hürriyet*), *Cosmopolitan*, *Harper'sBazaar*, *Penthouse*, *Esquire* (*Sabah*), *VotreBeaute* (*Milliyet*) bu türden ilk örneklerdir (Gür, 1995). Çeşitlenen-çeşitlendirilen ilgi ve tüketim alanlarının dergileri de rafları doldurmaya başlamıştır: Ekonomi-borsa-finans dergileri (*Ekonomist*, *Para*, *Borsamatik* vb.); kadın-geç-çocuk dergileri (*Formsante*, *Gelin*, *Hey Girl*, *Bebek*, *Yemek* vb.); moda dergileri (*Burda*, *Donna*, *Biba* vb.); mizah dergileri (*Limon*, *Leman*, *Deli*, *Pişmiş Kelle*, *Hıbrır*, *H.B.R.*); hobi-boş zaman-eğlence dergileri (*Gezi-Travel*, *Voyager*, *Atlas*, *Yachting*, *Autoshow*, *Home Electronics* vb.); erkek dergileri (*Playboy*, *Pleymen*, *Bravo* vb.) benzeri sayısız konuda sayısız dergi yayıma girmiştir (Tellan ve Güngör, 2009).1990'larda İslami medyanın dergicilikteki atılımı da dikkat çekicidir: Haber dergisi *Aksiyon*, fikir dergisi *Türkiye Günlüğü*, kültür-politika dergileri *Yeni Zemin*, *Değişim*, *Nebir*, *İzlenim* bu alandaki başlıca örneklerdir (Akdoğan, 1995). Elbette siyasi yelpazenin sağından soluna değişik noktalarındaki haber ve politika dergileri, düşünce-kültür dergileri, edebiyat-sanat dergilerini de bu külliyyatın içine eklememiz gerekir.

Türkiye'de basının yakın geçmişini günümüze taşımazdan önce basında holdingleşmenin, ticarileşmenin ve rekabetin bu sektörü nasıl biçimlendirdiğini örneklemek üzere 1980'ler ve 1990'lara damga vuran iki önemli basın olayından da söz etmek gerekir. Bunların ilki, *Bayram Gazetesi* olayı, ikincisi ise "promosyon savaşları"dır.

1952 tarihli Basın Mesleği Kanunu dini bayramlarda gazete yayımlanmasını yasaklamıştı. Kanuna göre bayramlarda gazete yayımını gazeteci dernekleri yapabiliyordu. *Bayram Gazetesi* adı altında yayımlanan gazetede, bütün gazetelerden ünlü gazeteciler birkaç gün yazılarını yayımlıyor ve günlük haberler de bu gazete aracılığıyla veriliyordu. Uygulamada, Gazeteciler Cemiyeti'nin *Bayram Gazetesi*, bayram günleri bütün Türkiye'de satılan tek gazete özelliğini taşımaktaydı. Kanunun amacı, hem aralıksız çalışma gerektiren meslekte gazete emekçilerinin birkaç gün tatil yapmasını sağlamak, hem de cemiyete gelir kazandırarak bunu basın çalışanlarına sosyal yardımlar biçiminde yansıtmaktı. 1992 yılının Kurban Bayramı'nda *Sabah* gazetesi yayımını sürdüreceğini açıklamış ve öyle de yapmıştır. Eski tarihli yasada öngörülen para cezası o günün koşullarında komik bir rakama tekabül etmektedir ve *Sabah* bu cezayı önemsemeyerek, dahası köklü bir gazetecilik gele-

neğini hiçe sayarak, bayramda gazetesini yayımlamıştır. Bu eylem büyük tartışma yaratmış, diğer gazete gruplarının ortak bildiriyle protestosuna, Gazeteciler Cemiyeti'nin müthiş tepkisine ve *Sabah* gazetesi sahibi ve yöneticilerini üyelikten ihraç etmesine neden olmuştur. Ancak siyaseten destek bulamayan tepkiler sonuçsuz kalmış ve bir sonraki bayramda bütün gazeteler yayımını sürdürüp *Sabah*'ın yıktığı bir geleneğin üzerinden geçmiştir. *Bayram Gazetesi* de bu şekilde tarihe karışmıştır (Topuz, 2003).

Türk basın tarihinin çok ilginç bir sayfası da 1980'lerin ortalarında başlayıp 1990'ların ikinci yarısına dek geçen süre zarfında basının içine düştüğü promosyon çılgınlığıdır. Promosyon, daha önce de belirtildiği gibi Türk basınının yabancı olduğu bir olgu değildir ve basın tarihimiz boyunca okurlara çeşitli ikramiyelerle, çekilişlerle ve kupon yoluyla armağan verip tiraj arttırmayı deneyen yayımlar olmuştur. Ancak 1980'lerin sonuna doğru, basın holdingleri arasında iyice kızışan rekabet ve kuruluşların para arayışı, promosyonu satışın bir numaralı yolu ve aracı durumuna taşımıştır. Bir başka deyişle, gazeteler yapılan haberler ve nitelikli bir içerik sunarak satışı artırmak yerine sunulan promosyonlarla daha çok "müşteri" elde etmeyi amaçlamıştır. 1980'lerin ortalarında özellikle üç büyük gazete, *Milliyet*, *Hürriyet ve Sabah* arasında her türden ürün ve hizmeti promosyon olarak sunmak konusunda rekabet baş göstermiştir. *Milliyet*, çekilişle beyaz eşyadan traktör, otobüs, daire vermeye varan promosyonlar geliştirdiği 1984-85 yıllarından sonra 1988 yılında kupon biriktiren bütün okurlara kitap-ansiklopedi türü kültür hizmeti sunmaya yönelmiştir. Aynı yıl karton ev maketlerinin verildiği bir kampanya ile *Milliyet* tirajını 1 milyona ulaştırmıştır. O güne değin yaz tatili, apartman dairesi, otomobil, müzik seti vb. promosyonlar vererek rekabet eden *Hürriyet ve Sabah* gazeteleri de bu başarıya ayak uydurarak karton evler promosyonuna girişmiş, böylece "karton savaşları" adı takılan bir mücadele yaşanmıştır. 1989'da promosyon mücadelesi iyice kızışmış, *Günaydın*, *Güneş*, *Tercüman* gibi gazetelerin de katılımıyla mücadele alanı büyümüştür. Bu sırada *Hürriyet* dayalı döşeli, hizmetçili ev, Tercüman uçak vermeyi vaat etmiştir (Topuz, 2003). Bu mücadelenin giderek savaşa dönüşmesini, 1990 yılı itibarıyla Türkiye'de özel televizyonların devreye girmesiyle patlama yapan televizyon reklamları da körüklemiştir. Özel televizyonların başlıca reklam verenlerinden biri gazeteler olmuştur, zira büyük gazeteler çeşitli televizyon istasyonlarının ortağı, yahut sahibi oldukları için televizyon reklamı ilişkilerini avantajlı biçimde yürütebilmiştir. Böylelikle özel televizyon ve radyo kuruluşlarını içine alan basın-yayın holdingleşmesi, "medya holdingleri" başlığı altında tanımladığımız yeni evreye tam manasıyla girmiştir. Medya holdingleri kendilerine bağlı gazete, radyo, televizyon gibi araçlar yoluyla kendi tanıtım ve reklamlarını yoğun biçimde ve yüksek perdeden yapmaya girişmiştir. "Promosyonun promosyonu" olarak adlandırabileceğimiz bu evrede sunulan promosyon ürünleriyle tetiklenen okur ilgisi, gazetelere katlanan satış rakamları biçiminde yansımıştır. Gazete satışlarından elde edilen ve yüksek meblağlara ulaşan günlük nakit para akışı, gazeteler tarafından güncel ekonomik sistem içerisinde faiz geliri olarak değerlendirilerek çoğaltılmış, böylelikle gazetenin ve daha önemlisi verilen promosyonların maliyeti karşılanmaya çalışılmıştır. Bu hassas dengeyi tutturamayan kimi gazeteler büyük zararlara hatta iflaslara gitmek durumunda kalmıştır. 1990 sonu itibarıyla, okurlara sunulan promosyonlar neticesinde günlük toplam tiraj ilk kez 5 milyonun üzerine çıkmıştır (Koloğlu, 1995).

1992-1993 yıllarında promosyon mücadelesi bu kez "ansiklopedi savaşları"na dönüşmüştür. Gazeteler verdikleri ansiklopedilerle birbiriyle yarışırken, bu ürünle-

rin tanıtımı ve rakip ürünlerin kötülenmesinde kullanılan üslup iyice çirkinleşmiş, yazarların da bu mücadeleye dahil olmasıyla gazete içerikleri büyük ölçüde söz konusu kavgaya ayrılmıştır. Okurlar ansiklopedilere yoğun ilgi göstermekte ve tirajlar artmaktadır ancak basın saygınlığı ve gazeteciliğin işlevi de sorgulanmaktadır. Nitekim, ölçünün kaçtığı ve yarışın ekonomik anlamda da tahrip edici olduğunu gören basın kuruluşları 1994 yılında bir uzlaşma deklarasyonu yayımlayarak basın içi gerginliği sona erdirmeyi denemişler ama kısa süre sonra bu anlaşmayı bozup yine promosyona hız vermişlerdir. 1995'de promosyon çılgınlığı devam etmekte, gazeteler okurlarına mutfak eşyasından bilgisayara, mücevherden sigortaya envai çeşit eşya ve hizmeti sunmaktadır. İnsanlar gazeteleri artık okumak için değil armağanlar için almakta, aynı gazeteden birkaç tanesini kupon kesmek için satın alıp kalanı çöpe atmaktadır. Bu tür bir gazete okurluğu ve bu tür bir gazetecilik, belki tirajları tepe noktasına çıkartmıştır ama kuşkusuz gazetecilik mesleği ve etiğine ciddi tahribat getirmiştir. 1995 yılı sonlarında tirajlar 6 milyonu geçmiştir ki bu promosyonsuz tirajın iki katına denk gelmektedir (Koloğlu, 1995). Dolayısı ile habercilik ve gerçek gazetecilikle kazanılmış bir okur kazanımını temsil etmemektedir. Nihayet, bu çılgın ve yıkıcı savaşın sakıncalarının ayırdına toplumda ve devlet katında varılınca, “promosyon yasası” olarak bilinen tüketicinin korunması ile ilgili 4226 sayılı yasa 1997 yılında yürürlüğe konmuştur. Bu yasa, promosyonları yalnızca kültürel ürünlerle (ansiklopedi, kitap vb.) sınırlamıştır (Taş, 2012). Her ne kadar yasanın boşluklarından yararlanan gazeteler kültür ürünleri dışındaki ürünleri kapsayan promosyonları sürdürme yolunu bulmuş olsalar da, 2000'li yıllarda bir daha o kıran kırana savaş günlerine dönülmemiş ve basında promosyon normal ve kabul edilebilir bir seyre kavuşmuştur.

Basındaki promosyon çılgınlığı ile ilgili bilgi ve görseller için bakınız:
<http://www.dunyabulteni.net/?aType=haber&ArticleID=269752>

İNERNET

Promosyonun promosyonu kavramı nedir, açıklayınız?

SIRA SİZDE

5

BASIN-YAYIN YASALARI

Bu bölüm içinde defalarca değindiğimiz üzere Türkiye'deki basın-yayın mevzuatı öncelikle Anayasa'daki ilgili hükümlerden başlayıp yasalara, sonra da yönetmeliklere uzanan geniş bir silsile oluşturmaktadır. Bu mevzuat içinde yalnızca basın ve yayına özgü yasalar olmayıp, ceza kanunundan tüketicinin korunması kanununa kadar bir dizi yasadaki basın-yayını ilgilendiren hükümler de vardır. Ayrıca, yıllar içinde gerek Anayasa'da gerekse yasalarda yapılan değişiklikler, çıkartılan yeni kanun, kararname ve yönetmeliklerle, basın-yayın mevzuatı sürekli bir yenilenme ve güncellenme içindedir. 7. bölümün bu son kısmında basın ve yayına özgü yasaların güncel hali ve başlıca hükümleri aktarılmıştır.

5187 Sayılı Basın Kanunu

Daha önce pek çok kez değişikliğe uğrayan ve elli yılı aşkın bir geçmişi olan basın kanunu tamamen değiştirilerek 2004 Haziran'ında, 5187 sayılı yeni Basın Kanunu halinde yürürlüğe girmiştir. Yeni yasanın amacı 1. maddesinde, “Basın özgürlüğünü ve bu özgürlüğün kullanımını düzenlemektir. Bu kanun basılmış eserlerin basımı ve yayımını kapsar.” şeklinde belirtilir. 3. madde “Basın özgürdür. Bu özgürlük; bilgi edinme, yayma, eleştirme, yorumlama ve eser yaratma haklarını içerir. Basın özgürlüğünün kullanılması ancak demokratik bir toplumun gereklerine

uygun olarak; başkalarının şöhret ve haklarının, toplum sağlığının ve ahlâkının, millî güvenlik, kamu düzeni, kamu güvenliği ve toprak bütünlüğünün korunması, Devlet sırlarının açıklanmasının veya suç işlenmesinin önlenmesi, yargı gücünün otorite ve tarafsızlığının sağlanması amacıyla sınırlanabilir.” biçimindedir. 5-10. maddeler kimlerin, nasıl süreli yayım çıkarabileceği hakkındadır. 11. madde basının cezai sorumluluklarını açıklarken “Süreli yayınlar ve süresiz yayınlar yoluyla işlenen suçlardan eser sahibi sorumludur.” ifadesiyle “Süreli veya süresiz yayının içeriğini oluşturan yazıyı veya haberi yazanı, çevireni veya resmi ya da karikatürü yapanı” işaret eder, ancak “süreli yayınlarda eser sahibinin belli olmaması veya yayım sırasında ceza ehliyetine sahip bulunmaması ya da yurt dışında bulunması” gibi hallerde “sorumlu müdür ve yayım yönetmeni, genel yayım yönetmeni, editör” vb. sorumlu tutulur. Basın özgürlüğü açısından önemli bir hüküm olan 12. madde uyarınca “Süreli yayım sahibi, sorumlu müdür ve eser sahibi, bilgi ve belge dahil her türlü haber kaynaklarını açıklamaya ve bu konuda tanıklık yapmaya zorlanamaz.” 13. madde eser sahibi ile yayımcının hukuki sorumluluklarını, 14. madde ise düzeltme ve cevap hakkını düzenler. 19. maddede yargıyı etkileme başlığı altında “Hazırlık soruşturmasının başlamasından takipsizlik kararı verilmesine veya kamu davasının açılmasına kadar geçen süre içerisinde, Cumhuriyet savcısı, hâkim veya mahkeme işlemlerinin ve soruşturma ile ilgili diğer belgelerin içeriğini yayımlayanlar” hakkında, 20. maddede “Cinsel saldırı, cinayet ve intihar olayları hakkında, haber vermenin sınırlarını aşan ve okuyucuyu bu tür fiillere özendirilebilecek nitelikte olan yazı ve resim yayımlayanlar” hakkında para cezası öngörülür. 21. maddede ise süreli yayımlarda yapılan haberlerde kişilerin kimliklerinin gizli tutulması gereken haller sıralanarak buna aykırılık halinde uygulanacak para cezası belirtilir. 23. madde “Süreli yayınların dağıtımını yapan kişiler, kendilerinden dağıtım istenen yayınları, dağıtımını yaptıkları diğer yayınlar için aldıkları satış fiyatı, tiraj ve sayfa sayısına göre belirlenen dağıtım ücretini aşmayacak bir bedel karşılığında, dağıtmakla yükümlüdürler. Bu yükümlülüğe aykırı davranışlar, dağıtımından kaçındıkları yayının toplam bedelinin on misli ağır para cezasıyla cezalandırılırlar. Süreli yayınları perakende olarak satışa sunan gerçek veya tüzel kişiler, aynı anda diledikleri kadar dağıtım şirketiyle anlaşıp diledikleri yayınları satabilirler. Hiç kimse, bu kişilere, rakip yayınları satmama yükümlülüğü getiremez ve bu yayınları satmama koşuluna bağlı olan veya bu sonucu doğuracak edimlerde bulunamaz.” biçimindeki hükmüyle dağıtım şirketlerinin tekelleşmelerine içine girmesini engellemek istemiştir. Yine, basının önemli sorunlarından biri olan “Bir süreli yayında yayımlanmış haber, yazı ve resimleri kaynak göstermeksizin yeniden yayımlayanlar” için 24. madde uyarınca para cezası öngörülmüştür. Basın yasalarında basın özgürlüğünü etkileyen hükümlerin başında gelen “el koyma, dağıtım ve satış yasağı” hususunda ise yeni basın kanununun 25. maddesi yayıma el koymayı, dağıtımın ve satışın yasaklanmasını gerektiren diğer kanunları işaret ederek bu konuda savcı ve hakimleri görevlendirmiştir.

6112 Sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanun

Türkiye’de radyo ve televizyon yayınlarını düzenleyen yasalar da bölüm boyunca değinildiği üzere çeşitli değişikliklere uğradıktan sonra, 2011 yılı Şubat ayında kanunlaşan yeni yasa ile son halini almıştır. 6112 sayılı yeni yasanın 1. maddesi amacını “radyo, televizyon ve isteğe bağlı yayım hizmetlerinin düzenlenmesi ve denetlenmesi, ifade ve haber alma özgürlüğünün sağlanması, medya hizmet sağlayıcıla-

rının idarî, malî ve teknik yapıları ve yükümlülükleri ile Radyo ve Televizyon Üst Kurulunun kuruluşu, teşkilâtı, görev, yetki ve sorumluluklarına ilişkin usul ve esasları belirlemektir” biçiminde açıklar. Görüldüğü gibi yasa, radyo-televizyon yayıncılarının kimler olabileceği ve hangi yükümlülükleri taşıdığını belirlerken, bu düzeni sağlamak ve denetlemesini yapmak üzere Radyo Televizyon Üst Kurulu (RTÜK)’ü görevlendirmektedir. İfade ve haber alma özgürlüğüne yapılan vurgu, “Yayın hizmetlerinin içeriğine ve yayınlanmasına önceden müdahale edilemez ve yayınların içeriği önceden denetlenemez” biçimindeki 6. maddenin 1. fıkrasıyla güçlendirilmiştir. Ancak izleyen 7. madde 1. fıkrasında, “Savaşlar, terör amaçlı saldırılar, doğal afetler ve benzeri olağanüstü durumların ortaya çıkardığı kriz zamanlarında da ifade ve haber alma özgürlüğü esas olup, yayın hizmetleri önceden denetlenemez ve yargı kararları saklı kalmak kaydıyla durdurulamaz. Ancak, millî güvenliğin açıkça gerekli kıldığı hâllerde yahut kamu düzeninin ciddi şekilde bozulmasının kuvvetle muhtemel olduğu durumlarda, Başbakan veya görevlendireceği bakan geçici yayın yasağı getirebilir.” ve 2. fıkrasında “Medya hizmet sağlayıcı, Cumhurbaşkanının veya Hükümetin; millî güvenliğin, kamu düzeninin, genel sağlığın ve genel ahlakın gerekleriyle ilgili bildirimlerini, bildirim ulaştığı gün saat 23:30’a kadar yayınlamakla yükümlüdür.” hükümleriyle çeşitli sınırlamalar getirmiştir. 8. maddede düzenlenen yayın hizmet ilkeleri ise a bendinden ş bendine uzanan bir dizi ilke ile yayın hizmetlerinin içeriğini denetlemektedir. Ticari iletişim başlıklı 9-13. maddeler radyo-televizyon yayınları içindeki reklam, tele-alışveriş, program destekleme, ürün yerleştirme gibi yayınları kurallara bağlar. 18. madde Basın Kanunu’nda olduğu gibi cevap ve düzeltme hakkını düzenlemektedir. 19-25. maddeler yayıncı kuruluşların nasıl kurulacağı ve sorumluluklarına ilişkin hükümleri, 32-33. maddeler de bu kuruluşlara uygulanabilecek yaptırımları içermektedir. Yasanın 34-43. maddelerinden oluşan büyükçe bir bölümü de RTÜK’ün oluşumu, idaresi ve görevlerine ayrılmıştır. 45. madde ise, bu yasanın yayın ilkeleri ve ticari iletişimle ilgili hükümler bakımından TRT’yi de bağladığını söyleyerek, esasen ayrı bir yasası olan ve Anayasa’nın mevcut 133. maddesiyle özerkliğini yeniden kazanmış olan TRT’yi, yasanın ve RTÜK’ün denetimine sokmaktadır.

5187 sayılı yeni Basın Kanunu’nun 3.maddesi olan basın özgürlüğü maddesini açıklayınız?

Özet

İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden günümüze kadar gelen süreçte Türkiye'deki basın-yayın tarihini dönem-selleştirmeye çalıştığımızda, ülke tarihinin ekonomik-siyasal dönemlerinin bizim alanımız için de belirleyici olduğunu görmekteyiz Buna göre,

- Çok partili demokrasiye geçiş (1945-1950)
- Demokrat Parti iktidarı (1950-1960)
- 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül askeri müdahaleleri (1960-1980)
- 12 Eylül sonrası neo-liberal iktidarlar dönemi (1980'lerden günümüze)

basın-yayın tarihimizde belli başlı dönüm ve değişim noktalarını oluşturmaktadır.

Söz konusu değişimler, basın-yayın düzenini değiştiren anayasal ve yasal değişiklikleri kapsayan mevzuat bağlamında olduğu gibi, sektörün ekonomik ve teknolojik anlamdaki yapılanması ve yenilenmesinde de belirleyici olmuştur. Örneğin 1940'lar ve 50'lerin başında basın lehinde oldukça özgürlükçü bir mevzuat varken, 1950'lerin ikinci yarısında iktidarın baskıcı tavır ve yasal düzenlemeleri söz konusudur. 1960'ların başında yine özgürlükçü bir anayasa ve basın-yayın ortamı varken 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980'deki askeri müdahaleler sonrasında yapılan anayasal ve yasal değişiklikler basın açısından baskıcı ve kısıtlayıcı düzenlemeler getirmiştir. Sonuçta, yasa koyucular ve siyasi iktidarlar demokrasi düşüncesi ve kültürünü ne denli benimsemişse ve basın özgürlüğüne ne denli saygılıysa, ülkemizdeki basın-yayın hayatı da o denli özgür olabilmıştır.

Yapısal açıdan sektör sürekli bir devinim içerisinde. Teknolojik ilerlemeler yakından takip edilmiş, ofset baskı ve bilgisayar teknolojilerine geçiş sağlanmıştır. 1950'lerde 1 milyonu aşan toplam günlük tirajı, 1960'larda *Hürriyet* gibi çok satan bir gazete tek başına elde etmeye başlamıştır. Gazete ve dergi kaliteleri sürekli bir yükseliştedir. Gazetelerin dağıtım şirketleri her ne kadar tekelleştikleri için eleştirilse de ülke çapında etkin bir dağıtım sistemi kurmayı başarmıştır. 1980'lerden sonra iyice açığa çıkan bir eğilim, gazetecilik mesleğinden gelen gazete sahiplerinin sektörden çekilmesi ve basın dışından sermayedarların basın-yayın kuruluşlarına sahip olmasıdır. Bu durum ticarileşme, holdingleşme, rekabet gibi olguları yoğunlaştırmıştır. Basın kuruluşları hem birbirleriyle hem de gör-

sel medya alanında özellikle televizyonla rekabet ederken daha renkli, daha ilgi çekici olmak adına biçim ve içeriklerinde önemli değişikliklere gitmiştir. Yoğun rekabet zaman zaman gazeteler arasında promosyon savaşlarına dönmüş, yayınlar görsel açıdan ve nicelik olarak gelişme gösterse de fikir gazeteciliği, bağımsız yayıncılık, habercilik misyonu gibi kavramlar yakın dönemde sorgulanır olmuştur.

Kendimizi Sıyalım

1. Aşağıdakilerden hangisi 1945'ten sonra Türkiye'de basın hayatının canlanmasının nedenlerinden **değildir**?
 - a. İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesi
 - b. Çok partili demokrasiye geçiş
 - c. Matbuat Kanunu'nda yapılan değişiklik
 - d. Sansür Kurulu'nun kapatılması
 - e. Batıdan gelen ekonomik yardımlar
2. Aşağıdakilerden hangisi Demokrat Parti iktidara gelince basın konusunda yaptığı ilk iş olmuştur?
 - a. Basın Kanunu'nu değiştirmek
 - b. "Besleme basın" yaratmak
 - c. "Vatan Cephesi" yayınlarını başlatmak
 - d. Kağıt fabrikası açmak
 - e. Gazetecileri yargılamak
3. 1961 Anayasası'nın basın alanına yaklaşımının özeti aşağıdakilerden hangisi ile açıklanabilir?
 - a. Otoriter
 - b. Özgürlükçü
 - c. Baskıcı
 - d. Tarafsız
 - e. Muhafazakar
4. Türkiye'de kitle gazetesi, magazin gazetesi, bulvar gazetesi girişimlerini başlatan, teknolojik yenilikleri ülkeye getirerek gazeteciliğin gelişiminde öncü olan aile aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. Nadir ailesi
 - b. Karacan ailesi
 - c. Simavi ailesi
 - d. Ilıcak ailesi
 - e. Uzan ailesi
5. Fikir gazetesi ile kitle gazetesi bileşimini yaparak genel yayın yönetmeni olduğu *Milliyet*'e büyük başarı kazandıran ve bir cinayete kurban giden efsanevi gazeteci kimdir?
 - a. Çetin Emeç
 - b. Abdi İpekçi
 - c. Hırant Dink
 - d. Uğur Mumcu
 - e. Metin Göktepe
6. Aşağıdakilerden hangisi, 1970'lerde gazetelerin tamamen ofset baskıya geçmesi, görsel kalitelerini yükseltmesi ve fotoğraf kullanımını arttırmasının bir nedeni **değildir**?
 - a. Televizyonun yaygınlaşması
 - b. Okuyucunun ilgisini çekmek
 - c. Gazetelerin birbiriyle rekabeti
 - d. Yasal zorunluluklar
 - e. Satışları arttırma isteği
7. 1980'lerde basın alanına sektör dışından giren işadamlarının öncüsü kimdir?
 - a. Cem Uzan
 - b. Aydın Doğan
 - c. Dinç Bilgin
 - d. Asil Nadir
 - e. Nadir Nadi
8. Hangisi 1980 sonrasında basın sektöründe yaşanan dönüşümün göstergelerinden biri **değildir**?
 - a. Holdingleşme
 - b. Görselliğin artışı
 - c. Teknolojik gelişme
 - d. Gazete-dergilerde çeşitlenme
 - e. Gazete-dergi fiyatlarında azalma
9. Yayımladığı *Nokta*, *Erkekçe*, *Kadınca*, *Spor*, *Sinema*, *Ekonomik Panorama* gibi dergilerle Türkiye'de dergiciliğe yeni bir soluk getirmiş olan yayımevi hangisidir?
 - a. Gelişim Yayınları
 - b. Veb Ofset
 - c. Bir Numara Yayıncılık
 - d. Turkuvaz Yayınları
 - e. İletişim Yayınları
10. Türkiye'de 1990'ların ortasında toplam gazete tirajının basın tarihindeki en yüksek düzeye ulaşmasının başlıca nedeni hangisidir?
 - a. Bulvar gazetelerinin sayısının artışı
 - b. Promosyonların artışı
 - c. Kaliteli gazete sayısının artışı
 - d. Ekonomik refahın artışı
 - e. Gazete fiyatlarının düşüşü

Okuma Parçası

1 Mayıs 1948'de yayın hayatına başlayan *Hürriyet*, Babıali'deki 'çıkacak, çıkmayacak' dedikodularına noktayı koymuş oldu. Babıali bu, durur mu!... Bu kez de 'tutacak, tutmayacak' iddialaşması başlamıştı. Yokuşun sakinleri, ilk günün heyecanı içinde *Hürriyeti* almış, sütun sütun incelemiş ve hüküm vermişlerdi: "Bu gazete tutmaz!"

Hürriyet'in ilk göze çarpan yanı, kağıdının kalitesi, basısının güzelliği idi. O güne dek fotoğrafın bu kadar net, yazının bu kadar temiz basıldığı bir gazete görülmemişti. Sedat Simavi'nin iki yıl önce Amerika'dan sipariş ettiği 'en son sistem süratli rotatif makinesi' daha ilk günden farkını ortaya koymuştu. Peki, ya içerik?... İşte o, alaycı esprilere konu olmuştu:

"Ne o okuyacak bir şey mi buldun..."

"Okuyacak değil, seyredilecek bir şey bu..."

[...]

Gazetenin ilk günden 'tutmaz' damgasını yemesi şaşırıcı değildi. *Hürriyet*, alışlagelmiş Babıali kalıplarını altüst etmişti. Haberin iç sayfalara sarkmayacak kadar kısa ve her eğitim düzeyinden okuyucuya hitap edebilecek basitlikte bir dille yazıldığı, fotoğrafa ağırlık veren ve devrin çok satan gazetelerinin aksine, üç sütundan fazla makalesi olmayan bir gazete idi. [...] Simavi müstehzi değerlendirmelere kulak asmiyordu. Makalenin siyasetten ibaret olduğunun düşünüldüğü o yıllarda, düdüklü tencerenin Türk damak tadını tarihe karıştırdığı fikrini alay edilme pahasına başmakalesine konu edebildiği gibi, kullandığı sade dili eleştirenlere de, "Ben yazılarımı dostlarım için yazmıyorum ki," diyebilirdi: "Benim okuyucum Samsun'da seyyar köfteci, Adana'da istasyon memuru, İzmir'de tapu katibidir."

İlk günlerde 'bu gazete tutmaz' diyenleri doğrularcasına tirajı 18 binlere dek düşen *Hürriyet*, şeytanın bacağına Türk güreşi için dönüm noktası olarak kabul edilen Londra Olimpiyatları'yla kırdı. Babıali'de bir ilke imza atarak olimpiyatlara foto muhabir yollayan Sedat Simavi, kuru haberlerle yetinen rakiplerinin aksine, Ali Er-san'ın kadrajından Türk güreşçilerinin renkli fotoğraflarını yayımlayarak halkın ilgisini çekmeyi başardı. *Hürriyet*, güreşçilerimizin şampiyon olmasıyla, dönemin en büyük gazetesi *Cumburiyet*'in 40 bin tirajını yakaladı ve geçti.

Hayal, gerçeğe dönüşmüştü.

Kaynak: İrem Barutçu, *Babıali Tanrıları Simavi Ailesi*, İstanbul: Agora Yayınları, 2004, s.34-35.

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. d Yanıtınız yanlış ise "1945-1950 Dönemi: Çok Partili Siyasi Yaşama Geçiş" konusunu gözden geçiriniz.
2. a Yanıtınız yanlış ise "1950-1960 Dönemi: Demokrat Parti ve Basın-Yayın" konusunu gözden geçiriniz.
3. b Yanıtınız yanlış ise "27 Mayıs Müdahalesi, Yeni Anayasa, Basın-Yayın Düzeni ve Yapısı" konusunu gözden geçiriniz.
4. c Yanıtınız yanlış ise "27 Mayıs Müdahalesi, Yeni Anayasa, Basın-Yayın Düzeni ve Yapısı" konusunu gözden geçiriniz.
5. b Yanıtınız yanlış ise "12 Mart Muhtırası'ndan 12 Eylül Darbesine" konusunu gözden geçiriniz.
6. d Yanıtınız yanlış ise "12 Mart Muhtırası'ndan 12 Eylül Darbesine" konusunu gözden geçiriniz.
7. b Yanıtınız yanlış ise "12 Eylül ve Sonrası: Kırılma ve Dönüşüm" konusunu gözden geçiriniz.
8. e Yanıtınız yanlış ise "12 Eylül ve Sonrası: Kırılma ve Dönüşüm" konusunu gözden geçiriniz.
9. a Yanıtınız yanlış ise "12 Eylül ve Sonrası: Kırılma ve Dönüşüm" konusunu gözden geçiriniz.
10. b Yanıtınız yanlış ise "12 Eylül ve Sonrası: Kırılma ve Dönüşüm" konusunu gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Ülkenin genel politikasına aykırı yayınlarından dolayı gazete ve dergileri kapatmayı hükme bağlayan ünlü 50. maddesi, savaş sonuna kadar basın özgürlüğünün önündeki en önemli engel olarak varlığını korumuştur. Bu bağlamda 50. madde basın özgürlüğünü kısıtlayarak sansürü bir araç olarak kullanarak basın özgürlüğünün gelişmesinde bir engel olmuştur.

Sıra Sizde 2

1950'lerin ikinci yarısında gazetecilikte tirajın artmasının en önemli nedeni karayolu ağının büyümesi ve Anadolu'ya ulaşımın rahatlamasıdır.

Sıra Sizde 3

1960'dan sonra gazetelerin büyük iş ve sermaye çevreleriyle bağlantısı giderek artmış ve *Tercüman*, *Yeni Asır*, *Son Havadis* gazeteleri bunlar tarafından satın veya kontrol altına alınmıştır. Gazetelerin piyasa şartlarına ve

ekonomik gelişmelere uyum sağlamasının bir başka yolu da kökten gazeteci patronların, kendi alanları dışına çıkarak yatırımlar yapması ve gazetelerini başka işkol- ları ile ilişkilendirerek holdingleşmeye başlamasıdır.

Sıra Sizde 4

Demokrat ve objektif gazeteciliğin Türkiye'deki simge- lerinden biri olan Abdi İpekçi'nin yönetimindeki *Milliyet* 1970'ler Türkiye'sinin en etkin gazetelerinden biri- dir. *Milliyet'in* başlıca özelliği popüler kitle gazetesi özellikleri ile fikir gazetesinin özelliklerini bir arada ser- gileyebilmesidir.

Sıra Sizde 5

Medya holdingleri kendilerine bağlı gazete, radyo, tele- vizyon gibi araçlar yoluyla kendi tanıtım ve reklamlarını yoğun biçimde ve yüksek perdeden yapmaya girişmiştir. Bu duruma promosyonun promosyonu adı verilmiştir.

Sıra Sizde 6

5187 sayılı yeni Basın Kanununun 3. maddesi "Basın özgürdür. Bu özgürlük; bilgi edinme, yayma, eleştir- me, yorumlama ve eser yaratma haklarını içerir. Basın özgürlüğünün kullanılması ancak demokratik bir top- lumun gereklerine uygun olarak; başkalarının şöhret ve haklarının, toplum sağlığının ve ahlâkının, millî gü- venlik, kamu düzeni, kamu güvenliği ve toprak bütün- lüğünün korunması, Devlet sırlarının açıklanmasının veya suç işlenmesinin önlenmesi, yargı gücünün otorite ve tarafsızlığının sağlanması amacıyla sınırlanabilir." biçimindedir.

Yararlanılan Kaynaklar

- Alemdar, Korkmaz (2009). "Demokrat Parti ve Basın". **Tür- kiye'de Kitle İletişimi; Dün, Bugün, Yarın**. Kork- maz Alemdar (Der.). Ankara: Gazeteciler Cemiyeti.
- Akdoğan, Yalçın (1995). "İslamcı Basın". **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi Yüzyıl Biterken**. Cilt 11. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Altun, Abdülrezak (1999). "Türkiye'de Gazetecilik Eğiti- mi". **Medya Gücü ve Demokratik Kurumlar**. Korkmaz Alemdar (Der.). İstanbul: Afa.
- Altun, Abdülrezak (2006). **Türk Basınının Değişen Yüzü**. Ankara: Başbakanlık Basın-Yayın ve Enfor- masyon Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Cankaya, Özden (2003). **Bir Kitle İletişim Kurumu- nun Tarihi: TRT 1927-2000**. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Gevgilili, Ali (1983). "Türkiye Basını". **Cumhuriyet Dö- nemi Türkiye Ansiklopedisi**. C. 1. İstanbul: İleti- şim Yayınları.
- Gür, Ayşen (1995). "Sermaye Yapısında Değişim ve Der- giler". **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklope- disisi Yüzyıl Biterken**. Cilt 11. İstanbul: İletişim Yayınları.
- İçel, Kayıhan ve Yener Ünver (2012). **Kitle İletişim Hukuku**. İstanbul: Beta Yayınları.
- İnuğur, Nuri (1992). **Türk Basın Tarihi**. İstanbul: Ga- zeteciler Cemiyeti Yayınları.
- Kabacalı, Alpay (2000). **Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Matbaa, Basın ve Yayın**. İstanbul: Li- teratür Yayınları.
- Kocabaşoğlu, Uygur (1980). **Şirket Telsizinden Dev- let Radyosuna**. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Koloğlu, Orhan (1995). "Liberal Ekonomi Düzeninde Ba- sın Rejimi". **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansik- lopedisi Yüzyıl Biterken**. Cilt 11. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koloğlu, Orhan (2006). **Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Ba- sın Tarihi**. İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Öngören, Ferit (1998). **Cumhuriyet'in 75. Yılında Türk Mizahı ve Hicvi**. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Soysal, İlhami (1983). "Basında Lotarya". **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**. Cilt 1. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Taş, Oğuzhan (2012). **Gazetecilik Etiğinin Mesleki Sınırları**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tellan, Bülent (2009a). "Öldürülen Gazeteciler (1905- 1980)". **Türkiye'de Kitle İletişimi Dün Bugün Ya- rın**. Korkmaz Alemdar (Der.). Ankara: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları.
- Tellan, Bülent (2009b). "1980 Sonrası Öldürülen Gaze- teciler". **Türkiye'de Kitle İletişimi Dün Bugün Yarın**. Korkmaz Alemdar (Der.). Ankara: Gazeteci- ler Cemiyeti Yayınları.
- Tellan, Tolga ve Güngör, Nazife (2009). "1980'li Yıllarda Türkiye'de Neo-Liberal Politikalar ve Dergicilik". **Tür- kiye'de Kitle İletişimi Dün Bugün Yarın**. Kork- maz Alemdar (der.). Ankara: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları.
- Tokgöz, Oya (1994). **Temel Gazetecilik**. Ankara: İmge Yayınları.
- Topuz, Hıfzı (2003). **II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Zürcher, Erik Jan (1996). **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**. İstanbul: İletişim Yayınları.

TÜRK BASIN TARİHİ

9

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Medyayı analiz edebilecek,
- Teknolojik ilerlemenin basın üzerindeki etkisini yorumlayabilecek,
- Spor ve ekonomi gazeteciliğinin gelişimini açıklayabilecek,
- Medya holdinglerinin etkilerini tartışabilecek,
- İnternette gazeteler ve internet gazeteciliğinin önemini ifade edebilecek, bilgi ve beceriler kazanabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- İnternet gazeteciliği
- Medya
- Medya analizi
- Medya holdingleri
- Spor ve ekonomi
- Teknolojik başarı

İçindekiler

Türk Basın Tarihi

Basından Medyaya

- BASIN-YAYIN ALANINDA GÜNCEL GELİŞMELER VE SORUNLAR

Basından Medyaya

BASIN-YAYIN ALANINDA GÜNCEL GELİŞMELER VE SORUNLAR

Bugün hayatımızın içine yerleşmiş bulunan, toplumun her katmanında rahatlıkla kullanılan ve anlaşılan bir sözcük olan “medya”, 1990’lardan önce değil gündelik dilde, sözlüklerimizde bile yer almıyordu. Gazete, dergi, sinema, radyo, televizyon gibi kitle iletişim araçlarının tümünü anlatan bu sözcük, esasen üzerinden reklam yayımlanabilen araçları ifade ediyor ve reklam sektörü tarafından kullanılıyordu. 1990’larla birlikte medya sözcüğünün hayatımıza girmesi, aslında medya kavramının hayatımıza girip yerleştiğini düşündürür. Peki, ondan önce hayatımızda kitle iletişim araçları yok muydu? Elbette, bu kitabın önceki bölümlerinde de görüldüğü üzere, Osmanlı’dan bu yana Türkiye’de canlı bir basın hayatı, gazeteler, dergiler, kitaplar vardı. Sinema da dünyada ortaya çıktığı ilk yıllarda, yani 19. yüzyılın sonunda ülkemize girmişti. Radyo, Cumhuriyet’in kuruluşundan hemen sonra yayına başlamıştı. Televizyon ise ilk denemeleri 1950’lerde yapıldıktan sonra, 1970’lerde TRT çatısı altında yaygınlaşmıştı. O halde medya dediğimiz kitle iletişim araçları hep hayatımızın içindeydi. 1990’larda yaşanan değişim, bu kitle iletişim araçlarının tamamen ticari hale gelmesi, önceden devlet tekelinde olan radyo ve televizyonun yayıncılığının özel şirketler tarafından yapılmaya başlaması, radyo ve televizyonun böylelikle alabildiğine reklamlara açılması, görsel bir kültürün baskın ve yerleşik hale gelmesi, diğer kitle iletişim araçlarının televizyonla rekabet edebilmek için yazılı araç olma özelliğinden görsel araçlar olmaya yönelmesi ve kitle iletişim araçlarının hem belirli sahiplik yapıları altında toplanarak, hem de birbirine benzeyip içerik olarak aynılaşmak suretiyle “medyalaşma”sı biçiminde özetlenebilir. Söz konusu değişimler, medyanın toplumsal, siyasasal ve kültürel hayattaki belirleyici rolü nedeniyle birebir yaşantımıza yansımış, kitle iletişim araçlarındaki bu değişim “medya” kavramının içerdikleriyle ve sözcüğün yaygın kullanımıyla gündelik hayatta yer etmiştir.

1990’ı bir kırılma noktası olarak almamızın başlıca sebebi, o yıl Türkiye’de ilk özel radyo ve televizyon istasyonlarının açılması ve hemen sonra bunun adeta bir patlama halini alarak yüzlerce televizyon ve binlerce radyo istasyonunun tüm ülkede yayına geçmesidir. Bu istasyonlar derhal bolca reklam taşıyan medya haline geldiler. Ülkede reklam harcamaları giderek arttı, bu reklam harcamalarından en büyük payı televizyon istasyonları almaya başladı. Reklam harcamalarının artışı, reklam sektörünün gelişmesi, televizyonun lider görsel medya olarak bundan fay-

Neo-Liberalizm: Ekonomide devlet müdahalesinin azaltılıp piyasaların serbestleştirilmesini, ticaretin önündeki engellerin kaldırılmasını, özelleştirmeleri ve her alanda özel girişimciliği savunan ekonomik politikalar.

da sağlaması, yalnızca Türkiye'ye özgü gelişmeler değildi. Dünyada ve bilhassa Avrupa'da yeni-sağ yahut neo-liberal politikaların egemenliği bu tür bir tüketim toplumunun inşasını öngörmekte ve başta televizyon olmak üzere medyayı yeni küresel ekonomik düzenin merkezine yerleştirmekteydi.

Mikro-elektronığe dayalı enformasyon sektörünün yükselişi 1970'lerde başlamıştı; renkli televizyon, video, müzik sistemleri gibi aygıtlar hızla geliştirilir ve bütün dünyada pazarlanırken bir yandan da bilgisayar sistemlerinin kişisel kullanıma açılmasının hazırlıkları yapılmaktaydı. Sektör, küresel ekonomik çarkın döndürülmesinde başat bir rolü üstlenmekteydi çünkü elektronik ürünler yalnızca satın alınıp evlerin bir köşesine konulmakla kalmıyordu. Örneğin televizyon gibi bir aygıtı düşündüğümüzde, onun:

- para verip satın aldığımız bir ürün,
- televizyon aracılığıyla kullandığımız DVD çalar, uydu alıcısı, oyun konsolu vb. gibi birçok aygıtı satın alıp tüketmemiz için bir merkezi ürün,
- üzerinden televizyon haricinde radyo, internet, tele-alışveriş, etkileşimli televizyon vb. hizmetlerini alıp tüketebileceğimiz bir merkezi ekran,
- ve bu ekrandan, reklamlar, diziler, haberler ve benzeri programlarla iletilen hayat tarzı ve tüketim dürtüsünün yaygınlaştırıldığı bir kültür-ideoloji dağıtıcısı

olduğunu akıldan uzak tutamayız. Dolayısı ile televizyon her anlamda yeni dünya düzeninin merkezinde yer alan bir medya olmuştur. Günümüzde onunla birlikte aynı işlevleri taşıyan kişisel bilgisayar ekranlarından ve internet ağından söz edebiliriz. Bilgisayar olmaksızın eğitim, sağlık, haberleşme, ulaşım, güvenlik, finans ve bankacılık benzeri temel hizmetlerin nasıl yapılacağını hayal bile edemeyecek günümüz insanı, hayatında 1990'lara gelinceye dek bilgisayar, cep telefonu yahut ATM'lerin olmadığını da artık anımsamamaktadır.

Avrupa'da televizyon ve radyo, aynen Türkiye'de olduğu gibi 1980'lere kadar devlet tekeli altında yönetiliyor, özel istasyonlara ve rekabete izin verilmiyordu. 1980'lerde Avrupa ülkeleri birer birer bu tekeli kaldırdılar ve radyo ve televizyon yayınlarını özelleştirdiler. Asıl amaç, yukarıda sözü edilen ekonomik ve siyasal gelişmelere ayak uydurmaktı. 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılışı ile sembolleşen sosyalizmin çöküşü, dağılan SSCB'yi ve Doğu Avrupa Bloku'nu da yeni küresel sistemin içine çekti. Bu bağlamda televizyon her anlamda ve her boyutuyla küresel bir önem kazandı. Dolayısı ile 1990 yılında Türkiye'deki radyo televizyon tekelinin fiilen ortadan kalkarak yüzlerce televizyon ve binlerce radyo ile ifade edilen bir istasyon patlamasının yaşanması, ulusal bir olay olmaktan çok küresel gelişmelerin ülkedeki yansımasıdır.

1980'li yıllarda Türkiye bu gelişmelerin içindeydi ve bir önceki bölümde vurgulandığı üzere neo-liberal politikalar, dönemin iktidarı ve onun lideri Turgut Özal tarafından yürürlüğe konmuştu. Radyo ve televizyonda 1980'lerde devlet tekeli sürüyor olsa bile göstergeler özelleşme yönündeydi: TRT, televizyonda önce kısmi olarak, 1984'te ise tamamen renkli yayına geçmişti. 1986'da ikinci, 1989'da üçüncü televizyon kanalı yayına başlamıştı. TRT uydu üzerinden yayın yapmaya başlamış, ayrıca ulusal radyo istasyonlarının sayısını da dörde çıkarmıştı (Cankaya, 2003). TRT'nin elindeki verici istasyonları bir yasayla PTT'ye devredilmiş, gelecek yıllarda bu vericilerden özel televizyonların yararlanmasına zemin hazırlanmıştı. Ayrıca, TRT dışından özel yapımcı şirketlerin TRT'ye program hazırlayıp satması için de yasal düzenleme yapılmıştı (Kejanlıoğlu, 2004). 1980'lerin bir başka sosyal fenomeni ise halkın video ile tanışmasıydı. Evlerde kullanılmaya başlanan video kayıt ve gösterim cihazları (VCR), renkli televizyon cihazları ile birleşip, televizyon izle-

meye alternatif olan ama sonuçta televizyon başında tüketilen zamanı arttıran yeni bir seyir alışkanlığı yarattı. 1980'lerin sonunda büyük kentlerde kablolu televizyon yayınlarının başlaması, çanak anten kullanımı yoluyla insanların yurt dışından televizyon yayınlarını izleyebilmesi, bazı belediyelerin çanaklarla aldığı yabancı yayınları şehirlere dağıtması insanların televizyonla olan ilişkisini kuvvetlendirdi, TRT yayınları dışındaki alternatifleri çoğalttı. Görsel-işitsel medyanın yazılı-basılı medya karşısındaki etkinliği de böylelikle arttı.

1990 yılında ilk özel televizyon yayını yurtdışından uydu aracılığıyla Türkiye'ye yapılmaya başladı. Bu televizyon istasyonunun sahipleri işadamı Cem Uzan ve Ahmet Özal'dı. Daha sonra ortaklık bozuldu ve Ahmet Özal 1992'de Kanal 6'yı kurdu. 1992 yılından itibaren birçok özel televizyon ve radyo istasyonu açılmaya başladı. Uzan grubunun ikinci televizyonu Teleon, Erol Aksoy'a ait Show TV, Has grubunun HBB televizyonu 1992'de, *Türkiye* gazetesinin televizyonu TGRT, Aksoy'un şifreli televizyon girişimi Cine 5, Doğan ve Doğuş holdinglerin ortaklığındaki Kanal D, Sabah grubuna ait ATV, *Zaman* gazetesinin girişimi Samanyolu TV 1993'te yayına başladı (Çaplı ve Dünder, 1996). Yerel radyo ve televizyon istasyonlarının sayısı da çığ gibi büyüdü. Bu yıllarda henüz özel radyo ve televizyonlara izin veren bir yasal düzenleme yapılmamıştı; 1990 başından beri süren yayınlar illegal olarak yapılmaktaydı. 1994 yılında çıkartılan "Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanun" özel radyo ve televizyon istasyonları için bir düzenleme getirdi ve denetleme kurulu olarak Radyo Televizyon Üst Kurulu (RTÜK)'ü kurdu. Yasal düzenleme yapılanaya değin oluşan kaotik ortamda bütün Türkiye'de yayın yapan radyo istasyonu sayısının 5000'e, televizyon sayısının 400'e ulaştığına dair tahminler yapılmaktaydı. RTÜK'ün kuruluşundan sonra gelen lisans başvuruları ile bu sayının yerel-bölgesel-ulusal olmak üzere 1200 radyo ve 260 televizyon olduğu anlaşıldı. Günümüzde de bu sayılar aşağı yukarı aynı seviyededir: RTÜK verilerine göre bugün karasal yayın yapan 24 ulusal, 15 bölgesel, 209 yerel televizyon istasyonu ve 35 ulusal, 98 bölgesel, 926 yerel radyo istasyonu bulunmaktadır.

1990'larda yaşanan radyo ve televizyon patlamasının basın açısından başlıca önemi, reklam gelirlerinin paylaşımında sofraya oturup pay isteyen yeni ve çok sayıda rakibin belirmesidir. O güne değin görsel-işitsel medya bağlamında yalnızca TRT radyo ve televizyonlarının rekabeti ile karşılaşmış olan yazılı basının, artık yeni ve oldukça saldırgan rakipler karşısında reklam pastasından elde ettiği payı koruması zorlaşmıştır. Dolayısı ile 1990'dan sonra basında ortaya çıkan belli başlı değişimlerin, reklam paylaşımı ve pastadan alınacak payla ilintili olduğu akılda tutulmalıdır.

Reklam gelirlerinin toplamını bir pasta, her bir medyanın o pastadan alacağı gelir payını ise pastanın dilimi olarak görmek sektörde sıklıkla kullanılan bir benzetmedir. Pasta ve pasta dilimi metaforu şöyle izah edilebilir: Bir ülkede kendi ürün ve hizmetlerinin tanıtım ve reklamını yapmak isteyen şirketler, kurumlar, örgütler vb. bu iş için her sene belli bir para ayırır. Buna o reklam verenin reklam bütçesi, yaptığı harcamaya da reklam harcaması denir. Ülke çapında bütün reklam verenlerin sene içinde yaptığı reklam harcamalarının toplamı reklam pastasını oluşturur. Toplam reklam harcaması, reklamların yapımından yayımına geçen süreçte hizmet veren reklam ajansları, reklam yapımcıları ve kitle iletişim araçları yani medya arasında paylaşılmış olur. Yani reklam verenin harcaması, reklamcı ve medyanın geliridir. Pastadan reklamcı ve medyanın aldığı pay, onun için yaşamsal önemde bir "dilim" anlamına gelir. Bir ülkede yıllık reklam harcamalarının artışı medya için iyi bir haberdir, düşüş kriz doğurur. Yıllık reklam harcamaları ise ülkedeki genel ekonomik durum, gelir ve harcama düzeyleri ve küresel göstergelere bağlıdır. Ekono-

minin kötüye gittiği yahut küresel bir krizin yaşandığı durumlarda reklam harcamalarının derhal düştüğü ve medyanın bundan her bakımdan olumsuz etkilendiği gözlemlenir.

Reklam harcamalarında 1990'lı yıllardan bu yana yaşanan değişimi anlamak ve özellikle basının toplam harcamalardan elde ettiği geliri, yani pastadan aldığı payı görmek için Reklamcılar Derneği'nin her yıl yayımladığı sektör analizlerine başvurabiliriz (Bu konuda detaylı bilgi ve veriye Reklamcılar Derneği'nin www.rd.org.tr adresinden ulaşılabilir). İlk olarak 1993'den 2003'e uzanan 10 yıllık rakamlar ortaya şöyle bir tablo koymaktadır:

Tablo 9.1
1993-2003 Arasında
Medya Reklam
Gelirleri

YIL	MEDYA REKLAM GELİRİ (milyon dolar)	TV PAYI %	BASIN PAYI %	RADYO PAYI %	SİNEMA PAYI %	AÇIKHAVA PAYI %
1993	700	43.3	50.9	1.9	0.7	3.2
1994	375	44.9	39.4	5.8	7.9	2.0
1996	770	39	48	3	4	6
1998	930	41.3	43.9	6	1.4	7.4
2000	1055	42.5	40.6	5.3	1	4.6
2001	550	42.1	42	5.1	0.7	6.1
2003	879	52.5	35.8	4.5	1.3	5.8

Tablonun ilk bakışta anlattığı, 1990'larda elde ettikleri reklam geliri bakımından televizyon ile basının (gazete ve dergiler bir arada) başa baş bir mücadele içinde olduğudur. Oysa, 1990 öncesinde basının bu anlamdaki tek rakibi TRT televizyonudur ve basın ülkedeki reklam harcamalarının büyük bir bölümünü elde etmektedir. Hatta, 1985 sonrasında TRT'nin reklam mevzuatında yaptığı değişiklikler ve basına televizyon reklamlarında indirim sağlaması sonucunda, televizyonda en çok gazetelerin reklamı yayınlanır olmuştur. O yıllarda başlayan promosyon savaşlarının başlıca etkenlerinden biri de bu televizyon reklamlarıdır. 1990 sonrasında basının yeni rakipleriyle kışması başa baş bir paylaşım doğurmuş görünse de 2000'li yıllarda bu eşitliğin televizyon lehine bozulduğu görülebilir. 2003 yılında televizyonun bütün medya içindeki payı ilk kez yüzde 50'nin üzerine çıkmıştır. Bu tablodaki bir başka olgu ise yıllık toplam reklam gelirinin genellikle bir artış içinde olduğudur. Bunun iki istisnası 1993'ten 1994'e ve 2000'den 2001'e neredeyse yarı yarıya düşen gelirdir. Bu yıllarda ülkede ciddi ekonomik krizler yaşanmış ve krizlerin reklam sektörünü ne denli keskin biçimde etkilediği de bu düşüşlerle net biçimde görülmüştür. (Birinci tablodaki rakamlar yüksek enflasyon oranları nedeniyle ABD doları üzerinden gösterilmiştir ve bütün reklam harcamalarını -örneğin ajans komisyonları, yapım giderleri, basılı malzeme giderleri vb. dahil olmak üzere- değil, yalnızca medyanın elde ettiği reklam yayın gelirlerini göstermektedir).

YIL	MEDYA REKLAM GELİRİ (Milyon ₺)	TV PAYI %	GAZETE PAYI %	DERGİ PAYI %	RADYO PAYI %	SİNEMA PAYI %	AÇIKHAVA PAYI %	İNTERNET PAYI %
2007	3308	53.20	29.93	3.72	3.36	1.09	7.10	1.60
2008	3241	52.06	29.37	3.51	3.44	1.22	7.48	2.93
2009	2767	52.11	26.96	2.60	3.18	1.41	7.16	6.58
2010	3613	55.85	23.69	2.39	2.87	1.26	6.98	6.97
2011	4320	56.66	22.06	2.19	2.80	1.23	7.09	7.97
2012	4652	56.01	21.53	2.17	2.79	1.16	7.05	9.5
2013	5080	57.24	20.41	2.00	2.51	1.12	6.85	9.74

Tablo 9.2
2007-2012 Arasında
Medya Reklam
Gelirleri

Güncel gelişmeleri gösteren Tablo 2'deki son yedi yıllık rakamlara baktığımızda da çarpıcı sonuçlarla karşılaşmaktayız. Bir kere, ülkedeki reklam harcamaları ve dolayısı ile medyanın gelirleri Türk lirası bazında artış göstermiştir. İstisna 2008 yılına isabet etmektedir ki bunun sebebini 2008 küresel ekonomik krizinin ülkemizde yarattığı etkide aramak gerekir. Ancak öyle görünüyor ki basın (gazete ve dergilerin) artan gelir içindeki payı yüzde 30'un, hatta son iki yılda yüzde 25'in altına inmiştir. Televizyon artan reklam payını yüzde 57'ye kadar yükseltmiştir. Ama en hızlı ve süregelen şekilde büyüme gösteren medya, internettir. İnternet ve dijital medyanın reklamlardan elde ettiği gelirin büyük ölçüde gazete ve dergilerin payından gitmekte olduğu tablodan anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, basının karşısında ciddi bir rakip olarak televizyonun yanı sıra artık internet de durmaktadır.

Günümüzde yazılı basının durumunu değerlendirmek için bundan sonra atacağımız başlıklar, demek ki ister istemez yukarıda sergilenen küresel gelişmeler, ekonomik durum, medya sektörü ve onun gelirleri, basının diğer medya, özellikle de televizyon ve internet ile rekabeti bağlamında şekillenecektir.

1990'larda yaşanan radyo ve televizyon patlamasının basın açısından başlıca önemi nedir?

Bol Renkli ve Sayfalı Basın

Gazete ve dergiler gelirlerini iki temel kaynaktan sağlar: Satış ve reklam-ilan gelirleri. Sadece günlük satış geliri ile gazete veya dergilerin ayakta kalması mümkün olmadığından, bu kuruluşlar sayfalarında yayımladıkları ilan ve reklamları olabildiğince artırmak ister. Geçmişten bugüne gazete ve dergi sayfa sayılarının sürekli bir artış göstermesinin başlıca sebebi reklam ve ilan gelirlerini artırma çabasıdır. Başka bir deyişle reklama daha çok yer açabilmek için sayfa sayıları artmıştır. 1970'lere kadar 10, 1980'lere kadar 12-14 sayfa arasında basılan günlük gazetelerin bazılarında sayfa sayısı bugün eklerle beraber 50'lere, *Hürriyet* ve *Sabah* gibi en çok ilan alanlarda 70'lere ulaşabilmektedir. Günümüz gazete veya dergilerinde pek çok sayfanın tam sayfa veya daha küçük boyutlu reklamlarla kaplandığını, bazı sayfaların tamamen resmi ilanlara ayrıldığını, bazı gazetelerde küçük ilanlardan oluşan ve genellikle sarı sayfalar olarak başlıklandırılan özel sayfalar veya ekler verildiğini düşünürsek rakamların neden bu kadar yüksek olduğu daha iyi anlaşılabilir.

Onlarca sayfanın tamamen reklam ve ilânlarla kaplandığı elbette söylenemez. Gazetelerin içeriği yazı (haber, makale vb.), görsel (fotoğraf, grafik, karikatür, başlıklar vb.) ve reklam-ilân olmak üzere üçe ayrılacak olursa, günümüz gazetelerinde bunların her birinin kabaca üçte bir oranında yer tuttuğu görülmektedir (Koloğlu, 2006; Altun, 2009). Öyleyse, sayfa sayısı arttıkça günlük gazetenin içine yerleştirilmesi gereken yazı ve görselin miktarı da artmaktadır. Gazete içeriğini oluşturan konulardaki çeşitlenme bu açıdan dikkat çekicidir. Gazetelerin geleneksel olarak iç ve dış siyaset ağırlıklı içeriğinde zamanla; spor, ekonomi, magazin, yaşam tarzı vb. haber ve yazılarının hacim ve ağırlık kazanması bir yanı sıra artan sayfa sayılarının doldurulması gereğine, bir yanı sıra da bu tür sayfaların takipçilerini, dolayısıyla yeni okuyucu ve reklam verenleri gazeteye çekme isteğine bağlıdır. Gazete içeriğindeki değişim, ayrıca şüphesiz sosyo-ekonomik bir olgudur ve aşağıdaki bölümlerde bu husus biraz daha detaylandırılacaktır.

“Üçte bir” denklemini kullanarak, görsel malzeme ile reklamların görselliğini bir arada düşündüğümüzde, esasen yazılı bir medya olan gazetelerde yaklaşık yüzde 60-65 oranında fotoğraf, resim, grafik ve benzeri görsel malzeme bulunduğunu hesaplamak ise çarpıcıdır. Renkli fotoğraf ve görsel malzeme ile bezenen basın böylelikle giderek okunan medya olmaktan bakılan medya olmaya evrilmiştir. Televizyon ve ekran egemenliğinin belirleyici olduğu toplumsal hayatta ve reklam gelirini arttırmayı dayatan rekabetçi ticari medya düzeninde böylesi bir evrim olağandır. Bu, sadece bizim toplumumuza özgü bir olgu da değildir. Yaşadığımız çağın kültürel niteliğini görsel kültür kazandırmakta, medya evreninde her şey seyirleşmektedir. Bu dönüşüm medyanın klasik işlevi olan bilgilendirme işlevini geri plana itmekte, görsel medyanın yanı sıra yazılı iletişim araçları da görselleşmek durumunda kalmaktadır (Cheviron, 2009).

Masaüstü Yayımcılık

Basında bilgisayarlaşma, bütün bir basım endüstrisini dönüştürücü etkisini gazete ve dergiler üzerinde de göstererek; dizgi, düzeltme, pikaj, kamera ve montaj gibi geleneksel gazetecilikte önemli yer tutan pek çok evreyi ortadan kaldırmıştır. Gazete ve dergiler artık bilgisayar başında, klavye ve fare kullanılarak hazırlanmaya başlamış, bu süreç eskiye oranla daha zahmetsiz, kısa sürede ve kaliteli biçimde gerçekleşmiştir. Sayfa tasarımını ve gazetenin oluşumunu bilgisayara ve onun başındaki operatörlere bırakan bu değişiklik masaüstü yayımcılık olarak adlandırılmıştır. Gazetenin hazırlanması sürecinde kazanılan hız ve görsel kalite, televizyonla rekabet bakımından son derece önemlidir. Aynı hız ve kalite gazetelerin baskı işlemlerinin de bilgisayar kullanılarak yapılması sayesinde baskı ve dağıtımına da yansımıştır.

Günümüzün gazetelerinde tasarım bakımından baskın özelliklerinden biri, ilk sayfaların büyük puntolu ve kısa sözcüklerle yazılan başlıklardan, kısa spotlardan ve büyük görsellerden oluşmasıdır. Sütun uygulaması kısmen ortadan kalkmış, her haber ve yazı kendi özgün çerçeve ve boyutları içinde tasarlanmıştır. Her sayfa birbirinden bağımsız ve farklıdır. Sayfalarda beyaz alanların oranı artmış, geçmişte sayfanın her santimetrekaresi doldurulurken şimdi metinlerin, görsellerin birbirinden net biçimde ayrılması aralarındaki boşluklar büyütülerek sağlanmıştır. Metinlerin puntoları büyümüştür. Beyaz alanların artışı, başlıkların büyümesi, metinlerin, köşe yazılarının kısaltılması, adeta hap gibi yutulur hale getirilmesi, puntoların

büyümesi, satır aralarının açılması gibi uygulamalar sonuçta gazetenin daha kolay okunmasını sağlamaya yöneliktir. Kuşkusuz bütün bu çaba bir taraftan da gazetenin daha kısa sürede okunması içindir (Altun, 2006; 2009). Hatta, biraz ironik bir biçimde, gazeteler okunmaktan ziyade bakılmak için hazırlanıyor gibidir. Bunun nedenlerini de yine görselleşme, televizyon ile rekabet, günümüz tüketim toplumunun “hız ve haz”, “kullan-at” sloganları, gündelik hayatın yoğun temposunun insanlara bir gazeteyi “kıraat edecek” soluk vermemesi, belki de günümüz insanının böyle bir okuma gereksiniminin veya talebinin olmamasında arayabiliriz.

Masaüstü yayıncılığın gazete basım-yayımını dönüştürmesi gibi, bilgisayarlı gazeteciliğin mesleği dönüştürmesi de söz konusudur. Gazeteciler, yazarlar, muhabirler üretimlerinde bilgisayar ve interneti kullanmak zorundadır. Bu, hız ve nitelik kazanma, bilgiye geniş çaplı çabuk ulaşım ve yaygın paylaşım benzeri avantajları meslek erbabına sunmaktadır. Ancak, doğasında araştırma-soruşturma, sahaya-sokağa inme, insanı-toplumu “koklama” olan gazetecilik mesleğinin, bilgisayar karşısında ???“masa üstü”nden yapılabilir hale gelmesi bu doğa ile bir parça tezat teşkil etmektedir. Bilgi çağının, teknolojinin, internetin nimetlerinden faydalanmak gazeteciliği kuşkusuz geliştirip zenginleştirmektedir ama bunun gazeteciyi sadece masa başından üreten bir operatör haline dönüştürmemesi beklenir.

Futbol Ekseninde Spor Gazeteciliği

Küresel boyutta en çok ilgi çeken gösterilerden, seyirliklerden biri, belki de birincisi futboldur. Sporun ticarileşerek eğlence endüstrisinin bir parçası haline gelmesi, müsabakanın yapıldığı alan dışına taşarak büyük kitlelere, bazen milyarlarca izleyiciye sunulması medya üzerinden gerçekleşir. Bu denli büyük izler kitleleri peşine takabilen başlıca spor dalı ise futboldur. Futbol sahada oynanan bir oyun olmaktan çoktan çıkmıştır; ünlü bir futbol kitabının başlığında dendiği gibi “futbol asla sadece futbol değildir”. Kuper, Simon (2003). İstanbul: İthaki. Maç öncesi ve sonrasında gündemleri, gündelik hayatı, yaşam biçimlerini, kültürü, siyaseti belirleyen, yıldızlar, firmalar, modalar üreten, trilyonlarla ifade edilen bir ekonomiyi ve reklam pastasını şekillendiren devasa bir iş alanıdır.

Futbol ve diğer spor gösterilerinin kitleleşmesi ve küreselleşmesinin başlıca aracı televizyondur. Televizyon için futbol, futbol için televizyon olmazsa olmaz birer ürün ve araç durumuna gelmiştir. Türkiye’de de 1990 sonrasında özel televizyonlar futbol maçlarının yayın haklarını elde etme konusunda müthiş bir rekabet içine girmiş, bunun neticesinde patlama yapan naklen yayın gelirleri ve bunun yanı sıra reklam gelirleri ülkedeki futbol ekonomisini ciddi biçimde büyütmüştür. Futbola bu denli yatırım yapan televizyon kuruluşlarının, yatırdıkları para karşılığında sadece doksan dakikalık bir maç gösterimi yapması ekonomik açıdan akılcı olamazdı. Böylelikle naklen maç yayınları dışında televizyonlarda futbola olağanüstü geniş yer ayrılmaya başlanmış, yorum, sohbet ve magazin-eğlence formatları ile çeşitlendirilen futbol programları televizyon kuruluşlarının öncelikli yayını haline dönüşmüştür. Özellikle, futbol yıldızlarının saha dışı yaşantılarının magazin bir üslupla merkeze alındığı “Televole” formatı ve günün maçlarının “kahvehane ağzıyla” değerlendirilip tartışıldığı “Maraton” formatı gerek futbol programcılığı gerekse futbol basını üzerinde etkili olmuş, taklit ve türevlerini yaratmıştır (Bora ve Uluğ, 2003).

Basın bütün bu gelişmeler ışığında spora ayırdığı yer ve içeriği, futbol ekseninde yeniden şekillendirmiştir. 1980'lere kadar özellikle nitelikli ve geniş kadrolarıyla farklı spor dallarını dengeli biçimde izleyip yansıtan *Milliyet* ve *Tercüman* gazetelerinin verimli rekabeti, 1990'larda yerini bütün gazetelerde sayıca artan ama içe-

Kıraat: Arapça okuma anlamına gelir. Çay kahve içilerek gazete, dergi, kitap okunan mekanlara ise kıraathane denir. Günümüzde kıraathaneler kahvehane olarak isimlendiriliyor ve bu mekanlarda vakit, okumak yerine daha çok oyun oynamakla geçiriliyor.

riğini neredeyse tamamen futbola ayıran sayfalara bırakmıştır. Büyük günlük gazetelerde spor (futbol) sayfa sayıları ortalama 3-4, bazen 7-8'e erişmiş; gazetelerin ön sayfa manşetlerinde futbol öne çıkmaya başlamış, toplam gazete hacmi içinde futbolun yeri yüzde 20'leri aşmıştır. Ayrıca, *Fotospor*, *Fotomaç*, *Spor Gazetesi*, *Fanatik* gibi günlük spor gazeteleri yayıma girmiş, sonraki yıllarda çeşitlenerek sayıları artmış ve bazıları en çok satan gazeteler arasına katılmıştır (Uzun, 2009). Kimliğinde spor gazetesi yazan bu yayımlar, at yarışlarına ayrılan sayfaları hariç birer futbol ve taraftar gazetesi niteliği taşımaktadır.

Fanatizme varan taraftarlık ve tarafgirlik, futbol gazeteciliğinin yeni anlayışı haline gelmiş, objektiflik eskide kalmıştır. Bu bağlamda, spor nasıl futbola indirgeniyorsa, futbolun da önemli ölçüde "üç büyükler"e indirildiği söylenebilir. Futbol sayfalarında köşe yazarı olarak görev yapan gazeteciler yavaş yavaş yerlerini eski futbolcular, antrenörler, hakemler, takım yöneticileri, taraftar iş adamları benzeri medyatik figürlere bırakmıştır. Gazetecilik mesleğinden gelmemek bir yana, yazarlık yetkinliği de olmayan kimi yeni köşe yazarları, ekranlarda süren seviyesiz yorum-tartışma biçimini gazete sayfalarına taşımış, zaman zaman çirkin polemik ve kavgaları köşelerinden yürütmüştür. Gazetelerin futbol söz konusu olduğunda açığa vurmakta hiç zorlanmadığı şiddet, müstehcenlik ve şovenizm içeren dil ise kısa vadede tiraj kazandırmış olsa bile, uzun vadede meslek etiğini hırpalayan ve mesleğin saygınlığını gölgeleyen unsurlardan biri olmuştur (Bora ve Uluğ, 2003). Gazeteler yanında televizyon ve diğer medyayı bir arada ele aldığımızda genel manzara, sporun futbollaştığı ve futbol medyasının seviye kaybettiği yolundadır. Ancak 1990'ların kaotik medya ortamından bugüne bu alanda belli bir rasyonellenmenin yaşandığı da yadsınamaz. Bu doğrultudaki çabalar özellikle nitelikli dergicilik ve ciddi gazetecilik girişimleriyle varlık göstermekte, internet medyasının olumlu katkılarıyla çeşitlenmektedir. Ayrıca, küreselleşme süreçleri, teknolojinin getirdiği yenilikler, görsel kalitenin evrimi, gazeteciliğin her alanını olduğu gibi spor yayıncılığını da olumlu yönde geliştirmektedir.

Basın ve Ekonomi İlişkileri

Yakın dönem gazeteciliğinde bir başka ağırlık alanı ekonomidir. Küresel kapitalizm düzeninde her zamankinden daha açık seçik biçimde yaşantımızı belirleyen ekonomi ve parasal ilişkiler, yaşamdaki ağırlığı oranında gazete ve dergi sayfalarına yansımaktadır. 1980'lere kadar, *Günaydın* gazetesinin çarşı-pazar, enflasyon, zam, kira gibi haberlere yer verdiği sayfaları ve bu doğrultudaki manşetleri haricinde, çok satan gazetelerin bağımsız ekonomi sayfaları ve ekipleri yoktur. 1980'lerde dışa açılma, küresel piyasalarla entegrasyon, döviz hareketlerinin ve yabancı sermayenin serbestleştirilmesi, özelleştirmeler gibi ekonomi politikalarındaki radikal değişikliklerle Türkiye'nin piyasa ekonomisine geçiş süreci başlamıştır. Bu süreçte, menkul kıymet, para, döviz, altın borsalarının ortaya çıkışı ile piyasa kavramı şekillenmiş, "piyasalar" sözcüğüne medya üzerinden adeta canlı bir varlık kazandırılmıştır. Para hareketleri, iş ilişkileri, ekonomi ve hayat, o gün nasıl davranacağı, ne yapacağı, nasıl tepki vereceği merakla ve dakika dakika izlenen "piyasalar"a göre biçimlenir olmuştur.

Böylece o yıllara kadar gazetelerin çoğu ancak dörtte bir sayfalarını ekonomiye ayırırken, borsa, finans, yatırım, ekonomi haberleri, tüketici haberleri, şirket haberleri, hatta otomotiv, sigorta, turizm, emlak gibi sektör haberleri ve sayfalarının eklenmesiyle gazetelerde ekonomiye ayrılan alan büyümüştür. Ayrıca tamamen ekonomi haberi veren gazeteler (Dünya, Ekonomik Bülten, Finansal Forum, Baro-

metre vb.) ve çok sayıda ekonomi dergisi de yayına başlamıştır. Bu gelişmeler alana iyi yetişmiş, uzmanlık sahibi gazetecilerin ve çok sayıda köşe yazarının girmesini getirmiştir. Benzer gelişmeler televizyonda da yaşanmış, haber kanalı yahut ekonomi kanalları açılmış, benzer bir ekonomi gazetecileri kadrosu orada da istihdam edilmiştir. Bu gazeteci ve köşe yazarlarının bir kısmı ekonominin hayattaki ağırlığı nispetince ve bu ihtisas konusunu kitlelerce anlaşılır biçime sokma yetenekleri sayesinde oldukça medyatik figürler haline gelmiştir.

Spor gazeteciliğinde karşılaşılan, futbolla veya bir takımla ilişkili ancak yazarlıkla ilişkili olmayan kişilerin gazeteci kimliği edinmesine dair sıkıntılara, ekonomi gazeteciliğinde pek rastlanmamıştır. Bu alana giren isimler genellikle bankacı, bürokrat, iş adamı, akademisyen, danışman gibi iyi eğitim almış, yazı yazma ve söz söyleme konusunda yetkin kişilerdir. Ancak “tarafsızlık” bağlamında problemler bu alanda da mevcuttur. Gazetecilik dışında profesyonel kimlikleri, şirketlerle ve kurumlarla çeşitli ilişkileri bulunan yazar ve yorumcuların, yazı ve görüşlerinde her zaman nötr bir tavır geliştirmesi mümkün olmamıştır. Dahası, içinde gazetelerin de yer aldığı medya holdinglerinin sahipleri artık doğrudan iş aleminden gelen patronlardır ve gazeteler holding yapısı içinde birer ticari işletme olarak yer almaktadır. Böylelikle gazetelerde yayın yönetmeni, editör ve yazar kadroların bir kısmı bağlı olduğu holdingin medya grubunda veya diğer iştiraklerinin yönetiminde yer almaya başlamış; gazeteciliğin yanı sıra yönetim kurulu üyeliği, icra kurulu üyeliği, holding yöneticiliği gibi pozisyonlar edinmiştir. Her türlü iş ilişkisine ve çıkarına uzak ve tarafsız bir mesafede durması beklenen gazetecilik mesleği bakımından bu başlı başına bir sorun iken, gazetelerin bir de birbiriyle kıyasıya rekabet içindeki farklı holdinglerin birer uzantısı olduğu düşünülürse gazetecilik etiği ve ilkeleri bakımından sorun iyice derinleşmektedir. Daha açık bir ifadeyle, rakip medya grupları aynı zamanda rakip banka, sigorta, finans, inşaat, otomotiv vb. kuruluşları olduğu için, gazetelerin arkasındaki büyük yapıdan bağımsız ve rakiplerine karşı tarafsız bir habercilik yürütmesi güçleşmiştir. Bu çerçevede örneğin bir holdingin şirketlerine ait haberlerin aynı holdingin gazetesinde yer alması reklam ve halkla ilişkiler faaliyetinden ayrı düşünülemez olmuş, rakip holdinglere ilişkin haberler ise tersi bir yaklaşımla işlenmiştir. Gizli reklam ve haber görünümünde halkla ilişkiler faaliyeti, yalnızca ekonomi sayfalarında değil medyanın bütününde yaygınlaşmıştır.

Bir başka boyut ise holding medyası ile siyaset arasındaki bağımlılık ilişkisidir. Yeni ekonomik düzende özelleştirmeler, satışlar, yatırımlar, ihaleler, krediler, devlet yardımları gibi her türlü parasal işlem gazeteleri habercilikten önce holding çıkarları bağlamında ilgilendirir hale gelmiştir. Siyasetçilerin ve iktidarların yönlendirdiği ekonomik düzenin bir parçası olan medya, bu bağımlılık ilişkisi çerçevesinde muhalefet ve eleştiri gibi temel işlevlerini yitirmeye, gerçek habercilikten uzaklaşmaya başlamıştır. İktidarlara iyi geçinmek ve holding çıkarlarını korumak bağlamında kamunun çıkar ve beklentileri göz ardı edilebilmiş, gerçeklerin kamuoyundan gizlenmesi, eksik ve tek yanlı habercilik, gizli sansür gibi uygulamalar yaygınlaşmıştır. Siyasetçilerin gazeteler üzerinde etkinliğinin artması, gazetelerdeki yazar ve yönetici kadroları üzerine söz söyleme, tayin veya işten alma gibi işlemlere varan müdahalelere, karşılıklı çıkar anlaşmaları ve paylaşımlara varmıştır. Bütün bunlar, son tahlilde yine mesleğin saygınlığını ve kamuoyu nezdinde güvenilirliğini olumsuz etkilemiştir (Doğan, 2003).

Köşe Yazarlığı ve Yazıları

Görsel medyanın, yazılı-basılı medya karşısındaki önemli bir avantajı, adı üzerinde görsel olması ise, bir diğer üstünlüğü de hızıdır. Yalnız televizyon değil radyo da habercilikte günlük gazetelerden çok daha hızlı, günü gününe hatta dakikası dakikasına haber iletebilmektedir. Yazılı basında, basım ve dağıtım işlemlerinden geçerek ertesi gün okuyucuya ulaşmak gibi bir dezavantaj söz konusudur. Dolayısıyla, günümüzün alabildiğine hızlı, rekabetçi ve çok medyaly iletişim ortamı içinde, gazeteler okuruna bayatlamış haberi sunmak zorunda kalmaktadır. Bu koşullarda gazete ve dergiler; sıcak haberi duyurma işlevinden, onu yorumlamak, derinleştirmek, analiz etmek, çeşitlendirmek işlevine yönelmektedir. Ayrıca haberi yaratmak, haberi ortaya çıkarmak biçimindeki araştırmacı gazetecilik faaliyetleri de önem kazanmaktadır. Türkiye’de son dönemde yapılan gazetecilik faaliyetleri arasında yorum ağırlıklı köşe yazarlığı gittikçe öne çıkmış, gazetelerde hiç olmadığı kadar çok ve çeşitli köşeler açılmış, mesleğin gerek içinden gerekse dışından çok sayıda kalem bu köşeleri doldurmuştur. Analiz ve araştırmaya yönelik gazeteciliğin bu denli geliştiği söylenemez. Köşeler daha ziyade gündelik haberlerin yorumlanması, gazete ve holdingin ekonomik ve siyasi süzgecinden geçirilerek tartışılması, gerekirse polemige konu edilmesi gibi siyasi nitelikten, yaşam tarzı, gusto, moda, yeme-içme, seyahat, müzik, kadın-erkek ilişkileri benzeri her türlü “hafif” niteliğe savrulan bir çeşitlilik arz etmektedir. Bir başka ilgi gören tarz ise yazarın özel hayatını okurlara sunması, okurla içli dışlı bir ilişki geliştirmesidir. Sayfalardan okura akan samimiyet bir hayli “sanal” olsa da, belli ki televizyon ekranlarının yarattığı benzer bir içli dışlılıkla rekabet için etkili olmaktadır. Gazetenin eskiden olduğu gibi öncelikle siyasi yayın organı olma, köşe yazarlarının da yalnızca siyaset yazıp yorumlayan kişiler olma özelliği ortadan kalkmıştır.

Söz konusu değişim medya içi rekabet, görsel karşısında yazılı basının biçim ve içerik yenilemesi benzeri sebepler dışında bütün dünyada ve ülkemizde egemenlik kuran tüketim kültürü ve bireycilikle de yakından ilgilidir. Daha fazla harcamak, marka kullanmak, hazzın tüketime endekslenmesi ve doyumsuzluk tüketim kültürünce dayatılırken, bireycilik de çeşit çeşit yeni zevklerin, merakların ve yaşam tarzlarının imâl edilip kullanıma sunulmasıyla kışkırtılmaktadır. Bu çerçevede medya ve onun aracılığıyla reklamlar, tüketici kitleleri şekillendiren birincil odaklardır. Gazeteler ve dergiler özelinde tüketim kültürünün çeşitlemelerini, lüks harcamaları özendirilen, bu ürünlerin tanıtımını yapan, bu harcamaları yapabilen kesimleri konu edinip örnek gösteren köşe yazıları ile “haber” görünümündeki reklamlarda görebiliriz (Bali, 2003). Örneğin seçkin mekanlarda gezip bunları anlatan, pahalı lokantalarda yenilen yemekleri konu edinen, yeni açılan mağazaları, otelleri, tatil ve gezi mekanlarını tanıtan yazılar köşelerde ağırlık kazanmış, hatta tamamen bunları işleyen bir köşe yazarı nesli ortaya çıkmıştır. Haber görünümündeki reklamlar için örnek olarak ise hemen her gazetenin magazin sayfaları veya ekleri gösterilebilir. Magazin dünyasından ünlüleri takip eden muhabirler onların hangi alışveriş merkezinde bulunduğu, hangi gazonada eğlendiği, hangi plajda güneşlendiğini haberleştirirken aslında o mekanların reklamını yapmaktadır. Keza, örneğin otomotiv, teknoloji, moda vb. başlıklı sayfalarda yeni çıkan modellerin, markaların, ürünlerin haberleştirilmesi yine reklama yöneliktir.

Güncel tabirle “out” olmuş gazetecilikte, bir gazete iki-üç siyasi yorum yapan köşe yazarına sahipken bugün gazetelerde adeta bir köşe yazarı enflasyonu vardır. Köşe yazarlığı, görsel medyanın etkisiyle olabildiğince “görsel” bir nitelik kazan-

muş, bir tür “star”lık mertebesine ulaşmıştır. Her köşe yazarının köşesinden gülümseyen bir fotoğrafının onu görselleştirmesi bir yana, yazar ve gazeteciler dışında popüler şöhretlere gazete ve dergilerde pek çok köşe açılmıştır. Bu durum yazılı basın görsel medya ile rekabet edebilme, onun şöhretlerinden yazar olarak faydalanma isteğine bağlı olduğu gibi, aynı holding çatısı altında bulunan gazete-dergi-televizyon-radyoların şöhretli isimleri birden çok yerde istihdam ederek sinerji oluşturma stratejisine de bağlıdır. Böylece bir ünlü, aynı holdingin televizyonunda yarışma programı jürisi, gazetesinde köşe yazarı, radyosunda program sunucusu olarak karşımıza çıkabilmektedir. Diğer bir anlatımla, holding medyasının her noktasında izlenirliği artan kişinin şöhreti o medya tarafından büyütülmekte, büyüyen şöhret medyaya tiraj-reyting-reklam olarak geri dönmektedir. Son yıllarda güzellik kraliçesi, manken, oyuncu, şarkıcı pek çok ünlü bu şekilde gazete köşelerine transfer edilmiş, bazılarının isimlerini taşıyan dergiler bile yayımlanmıştır (Aksoy, 2009).

Sinerji; kısaca “güç birliği” anlamını taşımaktadır. Medyada sinerji, bir kuruluşun çatısı altındaki farklı medya organlarının ortak hareket etmesi sonucu toplam verimin ve gücün artması sonucunu verir.

Medya Holdingleri

Basında holdingleşme olgusu 1990 öncesinde gazetecilik dışından sermayedarların alana girmesi ve bunların basın dışı yatırım ve şirketlerinin bünyesinde gazete yayıncılığının ticarileşmesi anlamını taşımaktaydı. Bu yıllarda gazete işletmeciliğinde yatay ve dikey yoğunlaşmalar da görülmeye başlandı. 1990 sonrasında basın holdingleri yerine medya holdingleri tanımlamasını tercih edişimizin başlıca nedeni, yazılı basın sermayesinin elektronik medyaya, yani televizyon ve radyo alanlarına kaymasıdır. 1990’da televizyon ve radyo yayıncılığında devlet tekeli fiilen ortadan kalkınca, basındaki büyük sermayedarlar elektronik medya yatırımları yapmaya girişmiş, yeni radyo ve televizyon istasyonlarının sahibi olmuştur. Dolayısı ile medya yatırımları çeşitlenmiş, medya sahipliği alanları genişlemiştir. Günümüzde medya holdinglerinin, yazılı ve elektronik medya dışında “kültür endüstrisi” veya “eğlence endüstrisi” olarak tanımlanan geniş bir çerçeve içinde hemen her alanda yatırımları olduğu görülmektedir. Örneğin, bir gazetenin haberin üretiminden gazetenin satışına değin geçtiği her aşamaya karşılık gelen faaliyet ve yatırım, tek bir holding bünyesinde yapılabilmektedir. Dikey yoğunlaşma adını verdiğimiz bu süreçte, tek bir çatı altındaki haber ajansından gelen haber, aynı holdingin gazetelelerinin yazı işlerince kullanılıp matbaalarında basılmakta, dağıtım şirketince dağıtımı yapıp yine o holdinge ait satış noktalarında okura sunulmaktadır. Yatay yoğunlaşma süreci için de aynı holding çatısı altında bir konuda faaliyette olan farklı kuruluşları örnek olarak gösterebiliriz. Örneğin Doğan Yayın Holding’in *Posta*, *Hürriyet*, *Radikal*, *Fanatik* şeklinde uzayan gazeteler listesi, gazete alanında bir yatay yoğunlaşmadır. Bunu, bir ürün çeşitlendirmesi olarak değerlendirmek de mümkündür. DYH benzeri bütün büyük holdingler yatay ve dikey yoğunlaşmalara gitmekte, gazete, dergi, radyo, televizyon alanlarındaki faaliyetlerini yoğunlaştırmaktadırlar. Bu holdinglerin film ve dizi yapımı, müzik yapım ve dağıtımı, internet hizmetleri, dijital platform işletmeciliği, GSM operatörlüğü, reklamcılık vb. konularında faal olduğu da düşünüldüğünde, basın holdingleri tanımlamasının yerini neden “medya holdingleri” veya “holding medyası” tanımlamalarının aldığı daha iyi anlaşılabilir.

Medya holdinglerinin medya dışı alanlarda geniş yatırımları olduğunu, hatta asıl faaliyet sahalarının medya dışı sektörler olduğunu dikkate alarak, medya girişimlerinin ve yoğunlaşmalarının holdingler açısından önem ve nedenlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

- Medya sinerjisi ve ölçek ekonomileri prensiplerinden yararlanarak ulusal ve uluslararası piyasalarda etkin olmak; gelişen, büyüyen ve çeşitlenen bir alan olarak medya sektöründe var olmak.
- Holdingin medya dışı sektörlerdeki girişim ve işlerini desteklemek ve sürdürmek amacıyla medyanın gücünden yararlanmak; kendi medyasından halkla ilişkiler, reklam ve pazarlama desteği almak.
- Medya gücünü siyaset ve bürokrasi ile ilişkilerini düzenlemek amacıyla kullanıp kurumsal çıkarları korumak; siyasal çevrelerde itibar/nüfuz kazanmak yahut baskı unsuru olmak.
- Kamuoyu oluşturmak ve kitleleri etkilemek/yönlendirmek yoluyla toplumsal denetim mekanizmaları kurmak.
- Gerek ekonomik gerekse siyasal anlamda rekabet dışında kalmamak, rakipleri takip etmek veya aşmak için medya sektöründe yer almak (Pekman, 2005).

Elbette medyanın bu denli ticarileşmesi, holdingleşmesi, kurumsal çıkarlara ???tabi olması, belli ellerde yoğunlaşması (bizde daha çok kullanılan tabirle “tekelleşmesi”), siyasetle karşılıklı çıkar ilişkileri geliştirmesi gibi hususlar, medyanın tarafsızlığı, bağımsızlığı, çoğulculuğu, çeşitliliği ve kamusal niteliği bakımlarından sorunlara yol açmaktadır. Bu durum yalnızca Türkiye’ye özgü bir sorun olmayıp, demokratik toplumlarda kamuoyunun medya aracılığıyla özgürce oluşması ideali önünde ciddi bir tehdittir. Basın özelinde, gazete ve gazetecinin, ürettiği haber ve yayın politikaları açısından hem medyanın mülkiyetini elinde bulunduranlara, hem de siyasal iktidarlara karşı özerk olması, özgür habercilik ve kamuoyu oluşumu açısından son derece önemlidir. Ülkemizde, basın tarihi özerklik ve özgürlük hususunda sağlıklı bir sicil sunmamaktadır; ancak günümüzde medya sahipliğinin belirli ellerde yoğunlaşması ve siyaset-medya ilişkilerinin derinleşmesi, özerklik ve özgürlük konusundaki kaygıları iyice çoğaltmaktadır (Kaya, 1999; 2009).

Holdingleşme, yoğunlaşma/tekelleşme ve basın özgürlüğü çerçevesinde yukarıda tartışılanlar bağlamında günümüzde hangi holdinglerin hangi basın organlarına sahip olduklarını, yanı sıra diğer medya ve medya dışı girişimlerini, aşağıdaki tabloda sergilemeye çalışacağız. Bu tablodan önce vurgulanması gereken bir husus da, tablonun son derece değişken olduğudur. Medyada el değiştirmeler, satın almalar, birleşmeler, iflaslar, devletçe el konulup başka sermayedarlara devirler sıkça görülen hareketliliklerdir. Dolayısıyla tablonun sürekli olarak güncellenmesi medyayı doğru okumak ve anlamak bakımından kaçınılmazdır. (Aşağıdaki tablo Kurban ve Sözeri’nin 2012 tarihli çalışması güncelleştirilerek oluşturulmuştur.)

a. Doğan Grubu

Gazete: Hürriyet, Hürriyet Daily News, Radikal, Posta, Fanatik

Dergi: Doğan Burda ve Doğan Egmont ortaklığıyla yayımlanan 50 dergi

Televizyon: Kanal D, CNN-Türk, Cartoon Network

Dijital TV Platformu: D-Smart

Radyo: Radyo D, CNN-Türk Radyo, Slow Türk, Radyo Moda

Yapım: D Productions, Kanal D Home Video, DMC

Haber Ajansı: DHA

Dağıtım: Doğan Dağıtım, D & R

İnternet: Çok sayıda dijital hizmet platformu ve internet sitesi

Medya dışı sektörler: Enerji, sanayi, ticaret, finans, turizm

b. Doğuş Grubu

Dergi: Moda, gezi, çocuk, ekonomi, tarih konularında 8 dergi

Televizyon: NTV, Star TV, CNBC-E, NTV Spor, Kral TV, e2

Radyo: NT Radyo, Kral FM, Virgin Radyo, NTV Spor Radyo, Radyo Voyage, Radyo Eksen, Capital Radio

İnternet: ntmsnbc

Medya dışı sektörler: Bankacılık ve finans, otomotiv, inşaat, turizm, gıda, gayrimenkul

c. Çalık Grubu

Gazete: Sabah, Sabah Avrupa, Yeni Asır, Takvim, Fotomaç

Dergi: Kadın, ev, ekonomi, otomotiv, sanat, enerji konularında 19 dergi

Televizyon: ATV, ATV Avrupa, A Haber, Minika TV

Radyo: Radyo Turkuvaz, Radyo Romantik

Yapım: Turkuvaz Tanıtım ve Prodüksiyon

Haber Ajansı: Turkuvaz Haber Ajansı

Dağıtım: Turkuvaz Dağıtım Pazarlama

İnternet: Turkuvaz Medya Digital, Turkuvaz Mobil Hizmetler

Medya Dışı Sektörler: Tekstil, enerji, inşaat, finans, telekomünikasyon

d. Ciner Grubu

Gazete: Habertürk

Televizyon: Show TV, Habertürk, Bloomberg HT

Radyo: Habertürk Radyo, Bloomberg HT Radyo

Yapım: C Yapım Filmcilik

Medya Dışı Sektörler: Enerji, madencilik, inşaat, turizm, sağlık, taşımacılık

e. Feza Grubu

Gazete: Zaman, Today's Zaman

Dergi: Aksiyon, Sızıntı, Gonca

Televizyon: Samanyolu TV, S Haber, Mehtap TV, Ebru TV, Yumurcak TV, Küre TV, Hazar TV, Dünya TV

Radyo: Burç FM, Dünya Radyo, Samanyolu Haber

Haber Ajansı: Cibani Haber Ajansı

Medya Dışı Sektörler: Finans, sigorta, eğitim

f. Albayrak Grubu

Gazete: Yeni Şafak

Dergi: Derin Tarih

Televizyon: TVNet

Medya Dışı Sektörler: İnşaat, sanayi, taşımacılık, turizm

g. Koza İpek Grubu

Gazete: Bugün

Televizyon: Kanaltürk, Bugün TV

Radyo: Kanaltürk Radyo

Medya Dışı Sektörler: Madencilik, matbaacılık, inşaat, gıda, turizm, eğitim

h. İblis Grubu

Gazete: Türkiye

Dergi: Çocuk, yemek, tekstil, ekonomi, otomotiv, yapı, güzellik, sağlık, bilişim alanlarında 30 dergi.

Televizyon: TGRT Haber TV, TGRT Belgesel TV

Radyo: TGRT FM

Haber Ajansı: İhlas Haber Ajansı

Medya Dışı Sektörler: İnşaat, pazarlama, turizm, madencilik, sağlık, gıda

i. Demirören Grubu

Gazete: Milliyet, Vatan

Medya Dışı Sektörler: Enerji, sanayi, inşaat, eğitim

j. Diğer

Türkiye'nin önde gelen holdinglerinden Çukurova Grubu'na ait olan medya şirketlerinin büyük kısmının (Akşam ve Güneş gazeteleri, dergi grubu, televizyon ve radyo istasyonları ile Digtürk platformu) satılması sonucunda Çukurova Grubu medya sektöründen çıkmış ve yeni grupların alana girmesi söz konusu olmuştur. 2014 yılı başında ATV-Sabah ve Turkuvaz Medya'nın sabibi Çallık Grubu'nun medya yatırımlarının Kalyoncu Grubu'na bağlı Zirve Holding'e satıldığı haberleri basında yer almıştır. Mayıs 2014'te ise Ciner Grubu'nun elindeki SHOW TV'ye TMSF tarafından el konulmuştur.

SIRA SİZDE

3

1990 sonrasında basın holdingleri yerine medya holdingleri tanımlamasını tercih edişiminin başlıca nedeni nedir?

Basında Tiraj ve Güvenilirlik Sorunları

Türkiye'deki nüfus artış oranı, büyüme hızı, kişi başına düşen gelirdeki artış, eğitim olanaklarındaki gelişme gibi göstergeler dikkate alındığında, gazete tiraj ve satışlarının oldukça düşük bir düzeyde kaldığı görülmektedir. Günlük ulusal gazetelerin toplam tirajı, daha önce sözü edilmiş olan "promosyon çılgınlığı" döneminin yaşandığı 1990'larda, insanların promosyonları için gazete satın aldığı günlerde 6 milyonu aşmıştır. Bu, ülkedeki gazete tirajlarının ulaştığı tepe noktasıdır ve promosyon destekli bu tiraj düzeyi sonraki yıllarda bir daha tutturulamamıştır. Günümüzde gazetelerin toplam tirajları 4.5-5 milyon arası bir seyir izlemektedir. Bu rakam yaklaşık 40 ulusal gazetenin elde ettiği toplamı içermektedir.

Tiraj raporlarını dağıtım şirketlerinden aldığı verilere göre yayımlayan medya tava sitesinin 2014 Mayıs ayına ait son raporuna göre Türkiye'de dağıtılan günlük ulusal gazeteler ve tirajları şu şekildedir:

Zaman	1.035.305	Cumhuriyet	52.333
Posta	389.691	Şok	52.090
Hürriyet	375.876	Yeni Çağ	52.066
Sözcü	337.390	Aydınlık	51.830
Sabah	326.138	Yurt	51.673
Habertürk	180.780	Yeni Mesaj	46.998
Pas Fotomaç	179.253	Açık Mert Korkusuz	33.838
Türkiye	164.796	Milat	29.961
Milliyet	161.090	Yeni Asır	26.052
Fanatık	159.382	Birgün	25.461
Bugün	154.670	Milli Gazete	22.932
Star	116.018	Radikal	22.651
Yeni Şafak	110.343	Sol Gazetesi	14.639
Takvim	105.386	Today's Zaman	10.912
Akşam	103.070	Daily Sabah	8.486
Vatan	102.262	Evrensel	7.569
Güneş	102.203	Hürriyet Daily News	5.652
Taraf	69.193	Ortadoğu	5.563
Yeni Akit	59.317	Hürses	1.196
Yeni Asya	52.660	TOPLAM	4.806.725

Kuşkusuz, 75 milyonluk bir ülkede 5 milyon dolaylarında bir tiraj, batılı ölçüt- lere göre oldukça düşük bir rakamdır. Yüz kişiye yaklaşık 7 gazetenin düştüğü Türkiye ile karşılaştırıldığında, bu oran gazete okurluğunun en yüksek düzeyde oldu- ğu İskandinav ülkeleri ve Japonya'da 60'lara çıkmakta, İngiltere ve Almanya'da 30, ABD, Fransa, İtalya, İspanya gibi ülkelerde 15-20 arasında gerçekleşmektedir. Ancak, gazete tirajları son beş yıl zarfında Batı Avrupa ve ABD'de yüzde 17 ora- nında düşmüş, Asya ve Ortadoğu bölgesinde ise yüzde 16 oranında artmıştır. Bu tablo, Batılı ülkelerde gazeteciliğin görsel medya ve dijital medya ile rekabette zor- landığını düşündürürken, bir yandan da gazetelerin neden yazılı-görsel-dijital med- yanın tümünü kuşatacak biçimde büyüyen ve sayıları da giderek azalan holding yapılarının içine girdiğini açıklamaktadır.

Diğer taraftan internet medyasının yükselişi ile yazılı basının tiraj kaybı arasın- da açık bir neden-sonuç ilişkisi vardır. İnternet ortamında gazetelerin okunurlu- ğu, bir bakıma tirajları artmaktadır. Bu yüzden gazetelerin hemen hepsi internet üzerinde yayın yapmaktadır. Böylelikle basılı medya üzerinden kaybedilen tiraj in- ternet yayıncılığı ile karşılanmaktadır. İnternet medyasının gelecekte alacağı bi- çim, yazılı basın için de belirleyici olacaktır.

Bu arada Türkiye'de yayımlanan gazete ve dergilerin sayısının oldukça yüksek olduğunu kaydetmek gerekir. Türkiye İstatistik Kurumu'nun verilerine göre 2011 yılı itibariyle Türkiye'de 2905 gazete, 3873 dergi yayımlanmaktadır. Rakamlar ilk bakışta şaşırtıcıdır; ancak gazeteler bakımından sayının büyük kısmını Türkiye'nin dört bir tarafında yayımlanan yerel gazetelerin, dergiler bakımından ise yarıya ya- kını parasız dağıtılan dergilerin oluşturduğu söylenebilir. Dergiler konuları açısın- dan da zenginlik göstermektedir; örneğin 500'e yakın akademik dergi, 750'nin üzerinde sektörel/mesleki dergi, 300'e yakın eğitim/sınav dergisi, 250'nin üzerinde sağlık dergisi yayımlanmaktadır. Dolayısı ile hem gazeteler hem de dergiler bakı- mından ticari tirajı ve reklam değerini elinde tutan asıl grup yine ulusal düzeyde dağıtılan günlük gazeteler ile "çok satan" dergilerdir. En çok tirajı belirli kategori- lerdeki dergiler yapmakta ve buradaki rekabet, dergilerin zaten küçülmekte olan reklam gelirlerini nasıl paylaşacaklarını belirlemektedir. Buna göre, en çok okunan dergi türleri ve dergiler şunlardır:

- İş dünyası ve ekonomi dergileri (*Forbes, Fortune, Capital, CNBCE Business, L'officiel, Business Week, Ekonomist, Para*)
- Haber (*Aktüel, Aksiyon, BT Haber*)
- Tarih (*NTV Tarib, Derin Tarib*)
- Gezi (*National Geographic, Atlas*)
- Kadın ve moda dergileri (*Cosmopolitan, Vogue, Elle, Instyle, Marie Claire, Bazaar, Burda*)
- Cemiyet hayatı (*Alem, Şamdan Plus, Hello, Hafta Sonu*)
- Yemek dergileri (*Sofra, Lezzet*)
- Genç kız dergileri (*Heygirl, Cosmogirl*)
- Otomobil dergileri (*Automotor & Sport, Auto Car, Car, Evo, Top Gear, Auto Show, Otaber*)
- Dekorasyon dergileri (*Home Art, House Beautiful, Maison Francaise, Instyle Home, Evim, All Decor, Ev Bahçe*)
- Anne bebek dergileri (*Bebeğim ve Biz, Parents*)
- İstanbul şehir ve yaşam dergileri (*İstanbul Life, Time Out, Touch*)
- Teknoloji, bilgisayar ve internet dergileri (*Chip, Level, PC Net, Stuff*)

Örgütler ve Kuruluşlar; Dünyada gazeteciliğin ve gazete yayıncılığının durumu konusunda araştırma yapıp raporlar sunan çeşitli örgütler bulunmaktadır. Bunlar arasında Dünya Gazeteler ve Yayımcılar Birliği (WAN-IFRA) 'nın her yıl çıkarttığı "Dünya Basın Trendleri" başlıklı rapor tüm dünyada sektörün içinde bulunduğu yapısal durumu sergilemesi açısından önemlidir. Gazetecilik mesleği ve basın özgürlüğü konusunda çalışmalar yapan ve raporlar hazırlayan kuruluşlar arasında Uluslararası Basın Enstitüsü (IPI) ve Dünya Basın Özgürlüğü Komitesi (WPFC) gibi örgütler bulunmaktadır.

- Çocuk dergileri (*Bilim ve Çocuk, Pepe, Meraklı Minik, National Kids, Barbie, Disney Prenses, Milliyet Kardeş, Winnie the Pooh*)
- Sinema dergileri (*Sinema*)
- Sağlık ve spor dergileri (*Men's Health, Women's Health, Muscle & Fitness*)

Bu sınıflandırmada Türkiye'de çok okunan ama reklam almayan mizah dergileri bulunmamaktadır. Ayrıca oldukça geniş bir yelpazede yayım yapan fikir, sanat, edebiyat dergilerinin de reklam medyası niteliği olmadığı görülmektedir. Esasen tablonun gösterdiği üzere, reklam taşıyan ve çok okunan dergilerin hemen hepsi, küresel medya şirketleri tarafından bütün dünyada yayımlanan ve Türkiye'de de onların lisansıya veya ortaklığı altında yayımlanan dergilerdir. Küreselleşmenin bir göstergesi de, bütün dünyada birbirine benzer satış mekanlarındaki raflara dizili dergilerin belki farklı dillerde, ama aynı başlıklar, aynı görseller ve aynı içeriklerle kitlelere sunulmasıdır. Yalnızca dergi alanında değil, bütün kültürel ürünlerde ve hatta kültür dediğimiz olgunun tümünde bir aynılışma, bir "standartlaşma" yaratan küreselleşme, bu yönüyle kimilerince desteklenirken, kimilerince de kaygıyla izlenip eleştirilmektedir.

Standartlaşma sorunu yanında, üstte değindiğimiz bütün problemler, örneğin basın-yayın araçlarının kamusal niteliklerinin aşınması, eleştiri, muhalefet, denetim gibi işlevlerden uzaklaşma, holding çıkarlarının öne geçmesi, siyaset güdümüne girme, aşırı ticarileşme gibi olgular, basın ve basın çalışanlarının saygınlığını yitirmesi ve basına, gazete ve gazetecilere, genel olarak medyaya duyulan güvenin azalmasıyla neticelenmektedir. Yapılan çeşitli kamuoyu araştırmaları bu yönde bulgular sunmaktadır. Dolayısıyla, maddi olanaklar, teknolojik yenilikler, hız, erişim ve bilgi desteğiyle zenginleşen medyanın, meslek etiğini korumak, kamusal hizmet fonksiyonunu yerine getirmek, kamuoyunun özgürce oluşumunu sağlamak gibi hususlarda aynı başarıyı gösteremediği anlaşılmaktadır.

Medyaya duyulan güvenin azalmasında etkili olan faktörler nelerdir?

İnternette Gazeteler ve Gazetecilik

Türkiye'de 1995 yılında önce *Aktüel* ve *Leman* dergileri, sonra *Zaman* gazetesi internette yayıma başlamıştır. Ardından birer birer bütün gazeteler internette yerlerini almıştır; buna yerel gazeteler de dahildir. İnternette gazetenin bütününü bire bir yayımlayan ilk gazete ise *Cumhuriyet* olmuştur. Böylelikle temel olarak internette üç biçimde gazete yayımı yapılmaya başlanmıştır: *Cumhuriyet* gibi basılı gazetenin aynısını internette abone ücreti karşılığında sunan gazeteler; günlük gazete içeriğinin büyük kısmını ve gazeteden farklı ekstra bir içeriği (fotoğraf, video, gün içinde yenilenen haber vb.) reklamlarla birlikte açık erişimle sunan gazeteler; basılı versiyonu olmayan ve yalnızca internet gazetesi sunan siteler. Bunların yanı sıra internet üzerinden gazetecilik kapsamında değerlendirilebilecek çeşitli yayınlar da yapılmaktadır. Örneğin bloglar, profesyonel gazetecilik dışında insanların bireysel yahut kolektif çabalarıyla birbirlerine haber ilettikleri ve paylaştıkları platformlara dönüşebilmektedir. Bu tür oluşumlar, haber üretim ve paylaşımındaki profesyonel sınırlamaları ortadan kaldırdığı, üretimi bireyselleştirdiği ve ticari medya kuruluşlarından bağımsızlaştırdığı ölçüde değer kazanıp kurulu medya düzenine alternatif olmakta ve "yurttaş gazeteciliği" olarak adlandırılmaktadır. İnternetin giderek yeni bir kitle iletişim aracına dönüşmesi, yeni bir medya olarak değer ve rekabet gücü kazanması karşısında geleneksel bir medya olan gazetenin de kendi içinde şekil değiştirdiği söylenebilir. Bu süreçte karşımıza "etkileşimli gazetecilik", "katılımcı

gazetecilik” gibi kavram ve uygulamalar da çıkmaktadır. Bu kavramlar öncelikle gazetelerin içerik üretim süreçlerini okurlarının katılımına açmalarını ifade etmektedir. İnternet üzerinden yapılan gazete yayımlarının büyük kısmı, internetin anında geri dönüşe açık ve hızla ve sürekli yenilenebilir olması özelliklerinden faydalanarak, kullanıcı/okurlardan gelen tepki-yorum-talep benzeri geri dönüşleri dikkate almakta ve kullanılmaktadır. Hatta kullanıcılar içeriği toplama, seçme ve sunma gibi süreçlere de müdahil olabilmektedir (Başaran, 2010).

Gazete ve gazeteciler açısından internetin sunduğu olanakları ise şu şekilde sıralayabiliriz:

- Haberin ulaştırılmasındaki hız/anındalık ve sürekli güncelleme olanağı
- Okurun habere zaman ve mekan sınırlaması olmadan, her zaman her yerde ulaşabilmesi olanağı
- Yazı dışında ses-grafik-görüntü dosyalarının bir arada kullanılabilirdiği multi-medya olanağı
- Dosyaların saklanabilir olması nedeniyle geniş bir arşivden okurun ve gazetecinin kolayca erişim ve yararlanma olanağı
- Okurla etkileşim ve okurun yönlendirme ve taleplerinden yararlanma olanağı
- Haberin, verilen link ve yönlendirmelerle, farklı kaynaklardan yararlanarak zenginleştirilmesi, arka plan bilgileriyle desteklenmesi olanağı
- Diğer medyada yer verilmeyen farklı haberlerin verilmesi yahut bunlara bağlantı yapılması olanağı (Karaduman, 2003).

Bütün bu hususların sonuç itibarıyla gazetelere çok daha geniş, çok boyutlu ve zengin bir içerik sunma olanağı tanıdığı söylenebilir. İnternet, klasik gazeteciliğin geleneksel sınırlamalarını yok etmektedir. Şüphesiz internetin gazeteciliğe sunduğu en müthiş olanak, mürekkep, kağıt, basım ve dağıtım gibi gazeteciliğin emek, zaman ve para isteyen aşamalarını ortadan kaldırmasıdır. E-mürekkep veya dijital kağıt gibi teknolojilerin geliştirildiği günümüzde matbaada basılıp bayiden alınan gazetenin yakında yok olacağını ileri sürenler de vardır. Eğilip bükülebilen, katlanıp cebe konulabilen incecik ekranlar gazete yerine geçecek, günlük olarak değil her an yenilenebilen bir içerik elimizdeki bu ekranlara akacaktır. Geleceğin gazeteciliğinde, gazete nüshasını satın almak yerine abone ücreti karşılığında haberlere ulaşılabilecek veya içeriğin bir kısmı açık bir kısmı ücretlendirilmiş kombinasyonlar okura sunulacaktır. Yine bazı gazetelerin uygulamakta olduğu, belli içeriklere, örneğin gazete arşivine erişim için ücret alma gibi yöntemler kullanılacaktır. Burada okurun talebi, ilgi duyduğu alanlara yönelik olarak harcama yapma isteği belirleyici olacaktır. Değişim gösteren ancak belirleyiciliği sürececek olan bir unsurun da reklamlar olacağı açıktır. Gazetenin haber içeriği açısından değindiğimiz, erişime açıklık, ilgiye göre biçim alma, sürekli yenilenebilme, zaman-mekan sınırsızlığı, multimedya desteği benzeri olanaklar reklam için de geçerlidir. İnternetin ciddi gelişim gösteren bir reklam medyası olduğu düşünülürse, internette gazeteciliğin şüphesiz ki geleneksel gazetecilik gibi reklama endeksli, büyük ölçüde reklamlarla beslenen bir yapı olacağı da öngörülebilir.

Daha önce değinildiği üzere Türkiye’de internet reklamlarının genel reklam harcamalarından elde ettiği pay son beş yıl zarfında yüzde 1,5’den yüzde 10’a ulaşmıştır. Bu büyümenin süreceği de anlaşılmaktadır. Dolayısıyla geleneksel medyanın internet üzerinde var olmaya çalışması, örneğin gazete, dergi, radyo, televizyonların internette yer alması, internet ortamına kaymakta olan reklam harcamalarından istifade etmek amacını taşır. Diğer taraftan, farklı medyanın bir elde toplanması anlamına gelen yoğunlaşma hareketlerinin ardındaki reklam etkisini de unut-

mamak gerekir. Medya holdingleri, geleneksel medyanın hemen her alanında etkin olmanın yanı sıra, şüphesiz ki “yeni medya” üzerinde de var olacaktır. Türkiye’de internet üzerinde en çok tıklanan web sitelerine bakıldığında, hem internet gazeteleri ve internet haberciliğinin yeri hem de tıklanma-reklam ilişkisi açısından yeni medya üzerinde var olmanın önemi açığa çıkmaktadır: 2013 yılı Nisan ayına ait ilk 20 sıralamasına göre Türkiye’de en çok ziyaret edilen ilk dört site, facebook, google, sahibinden.com ve youtube’dur. 5. sırayı *Milliyet*, 7. sırayı *Hürriyet* gazeteleri almaktadır. 9. sırada *Habertürk*, 13. sırada *Vatan*, 14. sırada *Sabah* ve 20. sırada *Fanatik* gazeteleri bulunmaktadır (www.iabturkiye.org, 2013). İlk 20 site içinde altı gazetenin olması, bütün dünyada popüler olan ilk üç yabancı site dışında bırakıldığında *Hürriyet* ve *Milliyet*’in popülerlikte *???başa* *güreşmesi*, internet yayıncılığı açısından kuşkusuz son derece önemli ve değerli göstergelerdir. Basın ve gazeteciliğin gelecekte alacağı şeklin en önemli belirleyenlerinden biri internet ve dijital teknolojiler olacaktır.

Özet

1990'lı yıllardan günümüze Türkiye'de basın-yayın araçlarının "medya"laştığı bir süreç yaşanmaktadır. Özel televizyon ve radyoların bu yıllarda devreye girmesi basın sektörünü ve gazetecilik mesleğini değiştiren en önemli etkidir. Gazete ve dergilerin reklam pastasından aldıkları pay, televizyonun ve son dönemde internetin rekabeti sonucunda sürekli bir düşüş içerisinde. Dünyada egemen olan görsel kültüre uyum göstermek, reklam gelirlerini yükseltmek, diğer medya ile hem rekabet edip hem de aynı sahiplik yapıları içerisinde yer almak yolundaki arayışlar, yakın dönemde ülkemizde basın ve gazeteciliğin ciddi anlamda değişim göstermesine neden olmuştur.

Gazetelerin sayfa sayıları artmış, görsel malzeme ve reklama ayrılan yer gazete ve dergilerin büyükçe bir bölümünü kaplar olmuştur. Gazetelerin okunurluğu yerine bakılabilirliği önem kazanmıştır. Bilgisayar tabanlı masaüstü yayıncılık, görsel cazibeyi arttırmış, gazete ve dergi hazırlama süreçlerine hız ve nitelik kazandırmıştır. Spor, ekonomi, magazin, yaşam vb. sayfaların ağırlık kazanması okur sayısı ve reklam gelirlerini artırmaya yönelik bir değişimdir. Futbol ağırlıklı spor sayfaları artık gazetelerin yüzde 20'sini kaplamakta, futbolla ilgili haber ve yorumlar arka sayfalardan manşetlere ve köşe yazılarına taşmaktadır. Ekonomi sayfaları da, küresel ekonomi ve ticaretin insanların yaşamında daha belirleyici olmasına bağlı olarak ciddi bir artış göstermiştir. Bu alanlara, gazetecilik mesleği dışından yazar ve yorumcular girerek, kimi zaman kalite ve çeşitlilik, kimi zaman da seviyesizlik ve etik sorgulama gerektiren yaklaşımlar getirmiştir. Genel olarak köşe yazarı sayısında büyük bir artış, köşe konularında ise büyük bir çeşitlenme yaşanmıştır.

Basında geleneksel gazeteci patronların yerini medya holdingleri almıştır. Sahiplik yapısı bazı değişimler gösterse de medyanın belli ellerde yoğunlaşması 1980'lerden bu yana gözlemlenen bir olgudur. Sektördeki büyüme ve yoğunlaşmalara rağmen gazete tirajlarının yükselmemesi önemli bir sorundur. İnternet yeni bir medya olarak klasik gazetenin yerine geçmekte, gazete ve dergiler de internetin olanaklarından yararlanarak okuyucu sayılarını dijital platformlar üzerinde arttırmaya çalışmaktadır.

Ancak, basın-yayın araçlarının kamusal niteliklerinin aşınması, eleştiri, muhalefet, denetim gibi işlevlerden uzaklaşma, holding çıkarlarının öne geçmesi, siyaset güdümüne girme, aşırı ticarileşme ve standartlaşma gibi olgular, basın ve basın çalışanlarının saygınlığını yitirmesi ve basına duyulan güvenin azalmasıyla neticelenmektedir. Dolayısıyla, maddi olanaklar, teknolojik yenilikler, hız, erişim ve bilgi desteğiyle zenginleşen medyanın, meslek etiğini korumak, kamusal hizmet görevini yerine getirmek, kamuoyunun özgürce oluşumunu sağlamak gibi hususlarda aynı başarıyı gösteremediği söylenebilir.

Kendimizi Sınyalım

1. 1990'larda yaşanan özel radyo ve televizyon patlamasının yazılı basın açısından başlıca etkisi aşağıdaki-lerden hangisi olmuştur?
 - a. Kaliteli yayım yapma zorunluluğu
 - b. TRT'nin yeni rakiplerle karşılaşması
 - c. Reklam gelirlerinde düşüş
 - d. Okur sayısında artış
 - e. Yeni gazetelerin yayımlanması
2. Son yirmi yıl içinde medyanın reklam pastasından aldığı paylara bakarak aşağıdaki sonuçlardan hangisine varılabilir?
 - a. Televizyonun reklam payı azalmaktadır
 - b. Gazetelerin reklam payı artmaktadır
 - c. İnternetin reklam payı artmaktadır
 - d. Dergilerin reklam payı artmaktadır
 - e. Gazetelerin reklam payı değişmemektedir
3. Aşağıdaki kombinasyonlardan hangisi günümüz yazılı basını için doğru bir tanımlama olur?
 - a. Çok yazı, az görsel, çok sayfa
 - b. Çok sayfa, az yazı, çok görsel
 - c. Az yazı, çok sayfa, az görsel
 - d. Çok görsel, az yazı, az sayfa
 - e. Az sayfa, çok yazı, az görsel
4. Aşağıdakilerden hangisi futbolun gazetelerde ağırlık kazanmasının nedenlerinden biri **değildir**?
 - a. Futbolun endüstrileşmesi
 - b. "Fair-play"e destek vermek
 - c. Görsel medya ile rekabet ihtiyacı
 - d. Futbolun magazinelleşmesi
 - e. İzleyicinin amatör sporlara artan ilgisi
5. Ekonomi gazeteciliğinde meslek etiği açısından karşılaşılan başlıca sorun aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. Kullanılan dil ve üslubun düzeysizliği
 - b. Ekonomiye ayrılan yerin azlığı
 - c. Habercilikte bağımsızlığın yitilmesi
 - d. Alanda çalışanların yetkin olmaması
 - e. Ekonomi haberlerinin okunmaması
6. Aşağıdaki şıklardan hangisi günümüz basınındaki köşe yazarı enflasyonunun nedenlerinden biri **değildir**?
 - a. Medyatik şöhretlerin basına transferi
 - b. Gazetelerin haberden çok yoruma yönelmesi
 - c. Gazetelerdeki konu çeşitliliği
 - d. Gazete tirajlarındaki büyük artış
 - e. Gazeteci olmayanların alana girişi
7. Medyadaki holdingleşme ve yoğunlaşma süreçlerinden olumsuz biçimde etkilenen kesimler sıralanacak olsa, listenin başına hangi kesim gelirdi?
 - a. Medya yıldızları
 - b. Medya sahipleri
 - c. Siyasetçiler
 - d. Bürokrasi
 - e. Halk
8. 1990'larda Türkiye'de medyaya egemen olan gruplardan hangisi bugün de medyada varlığını sürdürmektedir?
 - a. Bilgin grubu
 - b. Doğan grubu
 - c. Uzan Grubu
 - d. Çukurova grubu
 - e. Nadir grubu
9. Günümüz Türk basınında gazetelerin toplam tirajı kaç milyon aralığındadır?
 - a. 4-5
 - b. 5-6
 - c. 6-7
 - d. 7-8
 - e. 8-9
10. Aşağıdakilerden hangisi internet gazeteciliğinin basına sunduğu avantajlardan biri **değildir**?
 - a. Hız
 - b. Etkileşim
 - c. Güvenilirlik
 - d. Arşivleme
 - e. Güncelleme

Okuma Parçası

Gazetelerin geleceğini konuştuğumuz bir dönemdeyiz. Teknolojinin gelişmesi gazete satışlarına darbe vurdu deniyor. Fakat bu sadece bir varsayım. Bunu kanıtlayan somut bilgiler yok elimizde. Cebimizde ve çantamızda taşıdığımız telefon ve tablet bilgisayarlar, internet, gazete satışlarını düşürdü. Öte yandan gene internette yer alan birçok site, eğer gazeteden maksat haberse, bunu çok geniş bir biçimde karşılıyor. İnsanların çektiği fotoğrafları yayınlayan siteler var mesela. Herhangi bir yerdeki herhangi bir olayın görüntüleri henüz bilinen basında yayımlanmadan o mecralarda yer alabiliyor. [...] Öte yanda bugünün dünyasında hayatın bir parçası olan diğer uygulamalar var. Twitter ve bloglar bunların en çok bilinenleri. Ama podcast'ler var, mikroblogger'lar var, social bookmarking var. Bunlar insanların yaşantılarında yazdıklarını, çektiklerini, düşündüklerini dile getirdikleri, paylaştıkları siteler. [...] Bütün bunlara sosyal medya deniyor. Öbür tarafta da bizim boya ve kağıt kokusuyla haşır neşir olduğumuz, elimize alıp tuttuğumuz, dokunduğumuz bildik yayınlar var ki, artık onların da adı endüstriyel medya. İki medya arasında sayısız fark mevcut. Bu dünyanın ne küçümsenmesi, ne yok sayılması, ne görmezden gelinmesi mümkün. Tersine hayatın buralarda akıp gittiği, paylaşıldığı ve daha önemlisi üretildiği bir gerçek. Daha da geliyecek bu ortam. [...] Şimdi böyle bir ortamda, yani hayat da elimizin altındayken, köşe yazarı ne anlama geliyor, gelecek? Yazarın sokağa çıkması ne demektir, sokak ve hayat bize gelirken? Bir defa ben endüstriyel basın ölmez diyenlerden değilim. Bal gibi ölebilir. Ölecek de. Fakat bu gazeteciliğin, bir eylem, bir edim, bir işlev olarak öleceği anlamına gelmez. Köşe yazarlığı da öyle. Kimdir köşe yazarı? Son tahlilde seçilmiş (seçkin değil) birisidir. Akıllı, fikri, donanımı, birikimi, yorum gücü neticesinde seçilmiştir. İnsanlar onu izlemek, tartışmak ister. Bu insan tipi ister bloglarda ve twitterlarda isterse gazetelerde olsun devam edecektir. İkincisi, gazete veya onun yerini alacak olan ortam bir ciddiyet meselesidir. Belirli bir haberin herhangi birisinden duyulması, alınması, okunması başka, inanılan, güvenilen bir kaynaktan elde edilmesi başkadır. Üçüncüsü, gazeteyle somutlaştırdığımız medya takipçi ve soruşturmacıdır. Bu bakımlardan belki nesne olarak gazete ölecektir, ölmektedir, hatta muhakkak değişecektir ama bu işlevler aynı kesinlikle devam edecektir.

Kaynak: Hasan Bülent Kahraman, "Gonzoculukla Yeni Gazetecilik Arasında", *Sabah*, 31 Ekim 2010

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. c Yanıtınız yanlış ise "Giriş" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. c Yanıtınız yanlış ise "Giriş" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. b Yanıtınız yanlış ise "Bol Renkli ve Sayfalı Basın" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. b Yanıtınız yanlış ise "Futbol Ekseninde Spor Gazeteciliği" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. c Yanıtınız yanlış ise "Basın ve Ekonomi İlişkileri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. d Yanıtınız yanlış ise "Köşe Yazarlığı ve Yazıları" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. e Yanıtınız yanlış ise "Medya Holdingleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. b Yanıtınız yanlış ise "Medya Holdingleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. a Yanıtınız yanlış ise "Basında Tiraj ve Güvenilirlik Sorunları" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. c Yanıtınız yanlış ise "İnternette Gazeteler ve Gazetecilik" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Reklam gelirlerinin paylaşımında sofraya oturup pay isteyen yeni ve çok sayıda rakibin belirmesidir. O güne değin görsel-işitsel medya bağlamında yalnızca TRT radyo ve televizyonlarının rekabeti ile karşılaşmış olan yazılı basının, artık yeni ve oldukça saldırgan rakipler karşısında reklam pastasından elde ettiği payı koruması zorlaşmıştır. Dolayısı ile 1990'dan sonra basında ortaya çıkan belli başlı değişimlerin, reklam paylaşımı ve pastadan alınacak payla ilintili olduğu akıldaki tutulmalıdır.

Sıra Sizde 2

Gazetelerin içeriği yazı (haber, makale vb.), görsel (fotoğraf, grafik, karikatür, başlıklar vb.) ve reklam-ilân olmak üzere üçe ayrılacak olursa, günümüz gazetelerinde bunların her birinin kabaca üçte bir oranında yer tuttuğu görülmektedir

Sıra Sizde 3

1990 sonrasında basın holdingleri yerine medya holdingleri tanımlamasını tercih edişimizin başlıca nedeni, yazılı basın sermayesinin elektronik medyaya, yani televizyon ve radyo alanlarına kaymasıdır. 1990'da tele-

vizyon ve radyo yayıncılığında devlet tekeli fiilen ortadan kalkınca, basındaki büyük sermayedarlar elektronik medya yatırımları yapmaya girişmiş, yeni radyo ve televizyon istasyonlarının sahibi olmuştur.

Sıra Sizde 4

Standartlaşma sorunu, basın-yayın araçlarının kamusal niteliklerinin aşınması, eleştiri, muhalefet, denetim gibi işlevlerden uzaklaşma, holding çıkarlarının öne geçmesi, siyaset güdümüne girme, aşırı ticarileşme gibi olgular, basın ve basın çalışanlarının saygınlığını yitirmesi ve basına, gazete ve gazetecilere, genel olarak medyaya duyulan güvenin azalmasıyla neticelenmektedir.

Sıra Sizde 5

Haberin ulaştırılmasındaki hız/anındalık ve sürekli güncelleme olanağı; okurun habere zaman ve mekan sınırlaması olmadan, her zaman her yerde ulaşabilmesi olanağı; yazı dışında ses-grafik-görüntü dosyalarının bir arada kullanılabildiği multimedya olanağı; dosyaların saklanabilir olması nedeniyle geniş bir arşivden okurun ve gazetecinin kolayca erişim ve yararlanma olanağı; okurla etkileşim ve okurun yönlendirme ve taleplerinden yararlanma olanağı; haberin, verilen link ve yönlendirmelerle, farklı kaynaklardan yararlanarak zenginleştirilmesi, arka plan bilgileriyle desteklenmesi olanağı; diğer medyada yer verilmeyen farklı haberlerin verilmesi yahut bunlara bağlantı yapılması olanağı.

Yararlanılan Kaynaklar

Aksoy, Metin (2009). "Yeni Medya Düzeninin Ünlü İletişimcileri". **Türkiye'de Kitle İletişimi Dün Bugün Yarın** içinde. Korkmaz Alemdar (der.). Ankara: Gazeteciler Cemiyeti.

Altun, Abdülrezak (2006). **Türk Basınının Değişen Yüzü**. Ankara: Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Yayınları.

Altun, Abdülrezak (2009). "Bilgisayar Çağında Gazete Tasarımı". **Türkiye'de Kitle İletişimi Dün Bugün Yarın**. Korkmaz Alemdar (der.???). Ankara: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları.

Bali, Rifat N. (2003). "Yeni Aristokratlar: Köşe Yazarları". **Türkiye'de Gazetecilik Eleştirel Bir Yaklaşım** içinde. L. Doğan Tılıç (der.). Ankara: Çağdaş Gazeteciler Derneği.

Bora, Tanıl ve Uluğ, Yiğiter (2003). "Samandıra, Florya, Fulya... Türkiye'de Spor/Futbol Medyasının Son Yirmi Yılı Üstüne". **Türkiye'de Gazetecilik Eleştirel Bir Yaklaşım** içinde. L. Doğan Tılıç (der.). Ankara: Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayınları.

Başaran, Funda (2010). "Yeni İletişim Teknolojileri, Alternatif İletişim Olanakları". **Mülkiye**. 14 (269): 255-270.

Cankaya, Özden (2003). **Bir Kitle İletişim Kurumunun Tarihi: TRT 1927-2000**. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Chevireon, Nilgün Tural (2009). "Seyirlik ve Gösterilerek Haber". **Türkiye'de Kitle İletişimi Dün Bugün Yarın** içinde. Korkmaz Alemdar (der.). Ankara: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları.

Çaplı, Bülent ve Dündar, Can (1996). "80'den 2000'lere Televizyon". **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi Yüzyıl Biterken**. Cilt 15. İstanbul: İletişim Yayınları.

Doğan, Zülfikar (2003). "Ekonomi Nasıl Haber Oldu? Nasıl Haber Oluyor?". **Türkiye'de Gazetecilik Eleştirel Bir Yaklaşım** içinde. L. Doğan Tılıç (der.). Ankara: Çağdaş Gazeteciler Derneği.

Karaduman, Murat (2003). "İnternet ve Gazetecilik". **Yeni İletişim Teknolojileri ve Medya** içinde. Sevdalankuş (der.). İstanbul: IPS İletişim Vakfı.

Kaya, Raşit (1999). "Medya, Toplum, Siyaset". **Medya Gücü ve Demokratik Kurumlar** içinde. Korkmaz Alemdar (der.). İstanbul: Afa-TÜSES.

Kaya, Raşit (2009). **İktidar Yumağı**. Ankara: İmge.

Kejanlıoğlu, Beybin (2004). **Türkiye'de Medyanın Dönüşümü**. İstanbul: İmge.

Koloğlu, Orhan (2006). **Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi**. İstanbul: Pozitif.

Kurban, Dilek ve Sözeri, Ceren (2012). **İktidarın Çarkında Medya: Türkiye'de Medya Bağımsızlığı ve Özgürlüğü Önündeki Siyasi, Yasal ve Ekonomik Engeller**. İstanbul: Tesev.

Pekman, Cem (2005). "Medya Sahipliğinin Düzenlenmesi Sorunu: Küresel Çerçeve ve Türkiye Örneği", **Avrupa Birliği ve Türkiye'de İletişim Politikaları: Pazarın Düzenlenmesi, Erişim ve Çeşitlilik** içinde. der. Mine Gencil Bek ve Diedre Kevin (der.). Ankara: Ankara Üniversitesi.

Uzun, Ruhdan (2009). "1980 Sonrası Türkiye'de Spor Basını". **Türkiye'de Kitle İletişimi Dün Bugün Yarın** içinde. Korkmaz Alemdar (der.). Ankara: Gazeteciler Cemiyeti.